

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION

NY FÖLJD

eddy.se ab
e-post: order@bokorder.se

30 ♦ 2020

<https://doi.org/10.33063/diva-427691>

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet

Utgiven med stöd av

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND

Ingrid, Margit och Henrik Höjers donationsfond II

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått ta del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentinsatser under arbetet på Språk och stil 30:

Memet Aktürk-Drake, Marcus Axelson, Sally Boyd, Jeppe Bundsgaard, Gunilla Byrman, Philipp Conzett, Östen Dahl, Christina Heldner, Karin Helgesson, Martin Hilpert, Lisa Holm, Annelie Johansson, Eva Klingvall, Lena Lind Palicki, Camilla Lindholm, Yvonne Lindqvist, Katarina Lundin, Coco Norén, Niklas Norén, Åsa Palviainen, Karin Ridell, Henrik Rosenkvist, Jakob Steensig, Peter Ström, Karolina Wirdenäs, Lars Wollin, Jenny Öqvist, Jan-Ola Östman.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Angela Terrill.

© Författarna

ISSN 1101-1165

Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala 2020

Innehåll

Gustav Westberg: Corona, vaghet och skam. Om myndighetskommunikation och affekt på sociala medier	5
Hanna Sofia Rehnberg: Pisa som belägg och auktoritetsförstärkare. En analys av mediekonstruktioner och deras funktioner i skolans granskningslandskap	32
Heidi Poutanen: »Nu vill vi ha pulled havre.» Avsändar- och mottagarpositioner i texter om ekologisk produktion och konsumtion i finlandssvenska kundtidningar	63
Joel Olofsson & Julia Prentice: För tre enorma öl sedan. Befästning av semi-schematiska konstruktioner i L2-svenska	91
Gunlög Josefsson: Varför <i>smörgåsar</i> och inte <i>smörgäss</i> ? Om problemet med oregelbunden plural i sammansättningar	117
Eveliina Tolvanen & Camilla Wide: Processtyper i sverigesvenska och finlandssvenska handledningssamtal	143
Jenny Magnusson: Oenighet i handledningssamtal. Att säga emot sin handledare	175
Hanna Söderlund: »Nu blir ju alla pingisålskare arga.» Humor, makt och kön i studiosamtal om längdskidor	205
Mari Mossberg: Att översätta faktaböcker för barn. Om textuell, interpersonell och innehållslig anpassning	235

Recensioner

Carlquist, Erik, Hogg, Peter C. & Alvered, Zeth: Erikskrönikan. En medeltida krönika i nusvensk version (2019). Rec. av Lasse Mårtensson	265
Kautonen, Maria: Finskspråkiga inlärares uttal av finlandssvenska i fritt tal på olika färdighetsnivåer (2019). Rec. av Hanna Lehti-Eklund	269
Lundquist, Lita: Humorsocialisering. Hvorfor er danskerne (ikke) så sjove (som de selv tror)? (2020). Rec. av Maria Ohlsson	272
Malmgren, Sven-Göran & Agazzi, Birgitta: Bertil Molde. Språkvårdare och folkbildare (2020). Rec. av Olle Josephson	277
Norrthon, Stefan: Teaterrepetitionens interaktion. Professionella praktiker i ett repetitionsarbete från manus till föreställning (2020). Rec. av Mathias Broth . . .	281
Sandberg, Malin: Från beslut till broschyr. Intertextualitet, äldre och kultur i texter inom en statlig satsning (2020). Rec. av Henrik Rahm	285
Svahn, Elin & Meister, Lova (red.): Översättningsvetenskap i praktiken. Om översättningar, översättare och översättande (2020). Rec. av Saga Bendegård	290
Svenskan i Finland – i dag och i går (2015–2019). Rec. av Hans Landqvist	294

Wikner, Sarah: Svenskan i Helsingfors. Uppfattningar, perception och variation (2019). Rec. av Catrin Norrby	307
Författarna i detta nummer	313

Corona, vaghet och skam

Om myndighetskommunikation och affekt på sociala medier

Av GUSTAV WESTBERG

Abstract

Westberg, Gustav, gustav.westberg@oru.se, Associate Senior Lecturer in Swedish Language, School of Humanities, Education and Social Sciences, Örebro University: "Corona, vagueness and shame: On public information and affect on social media." *Språk och stil* NF 30, 2020, pp. 5–31.

This paper engages with the Swedish Covid-19 strategy by exploring how the guidelines of the Public Health Agency engender new regimentation and affective practices on social media. Taking as its point of departure social semiotics and critical discourse studies, the aims of this paper are twofold. Firstly, it sets out to explore empirically how the linguistic design of the public guidelines creates vague speech acts with unclear, preferred responses. Accordingly, the paper further examines how the response of citizens to the guidelines has been recontextualized as shameful on social media. As a case in point, shaming through multimodal irony is studied in the Instagram account *Dynbaggegalan*. Secondly, the paper sets out to explore theoretically the intertextuality between the public guidelines and the ironic recontextualizations on Instagram as an *affective practice*. The intertextual analysis indicates that affect is pivotal to the Swedish Covid-19 strategy and that citizens and recipients of the public guidelines mobilize shame to regiment each other's behaviors during the pandemic in ways that reduce the vagueness of the guidelines. These insights point to the relevance of further sensitizing the analysis of public information through the concept of affective practice; it permits a multifaceted understanding of how citizens actually engage with the communication of public authorities in meaning-making practices.

Keywords: Corona virus, Covid-19, the Swedish strategy, shame, affect, affective practice, irony.

Denna artikel handlar om offentlig kommunikation under coronapandemin och utforskar hur Folkhälsomyndighetens (hädanefter FHM) råd och rekommendationer ger upphov till nya kommunikativa praktiker på sociala medier, närmare bestämt på Instagramkontot *Dynbaggegalan*. Artikeln adresserar ett empiriskt såväl som ett teoretiskt syfte. Empiriskt strävar artikeln efter att klarlägga hur den språkliga utformningen av FHM:s råd och rekommendationer gör dem svårtolkade och öppnar för olika responsalternativ. I linje med detta utforskas hur medborgares reception av råden och rekommendationerna

ger upphov till diskursiva praktiker där frågor om skuld, moral och känslor står i centrum. Teoretiskt strävar artikeln efter att begripliggöra intertextualiteten mellan myndigheternas styrning och medborgares reception av styrningen som en *affektiv diskursiv praktik* (Ahmed 2004, Wetherell 2012, Westberg 2020, u.u. 2020). Utifrån ett *diskursanalytiskt* intresse för maktutövning genom text (Wodak & Meyer 2016, Seiler Brylla m.fl. 2018) presenteras först en analys av de språkliga resurser som skapar otydlighet i råden och rekommendationerna. Denna analys utgår från ett *socialsemiotiskt* (Hodge & Kress 1988, van Leeuwen 2005) fokus på hur val mellan olika språkliga och andra *semiotiska resurser* skapar betydelse. Därefter presenteras en analys av de affektiva praktiker som rådens otydlighet ger upphov till på sociala medier. Analysen är följaktligen designad som en tvåstegsraket. Innan denna analys läggs fram, tecknar nästa avsnitt en bakgrund till svensk myndighetskommunikation under coronapandemin. Därpå introduceras studiens material och analytiska ramverk. Resultaten diskuteras avslutningsvis i termer av affektiv myndighetskommunikation.

1 Bakgrund

Under våren 2020 härjar coronapandemin och land efter land rapporterar om tusentals döda. Land efter land verkställer politik som tidigare endast har implementerats i krigstid. Länder stänger sina gränser, inför utgångsförbud och förbjuder människor att träffas. För många av världens länder är målsättningen liknande: att sakta ner det nya virusets spridningstakt, att skydda riskgrupper och att avlasta vården.

I ett internationellt perspektiv utmärker sig dock Sveriges coronapolitik, samt – vilket är undersökningsobjektet i denna artikel – det språkbruk som politiken bärs fram med och verkställs genom. Med grund i den svenska konstitutionen rekommenderar nämligen Sveriges regering och FHM befolkningen att ta individuellt ansvar för kollektivet med målet att göra smittspridningstakten hanterlig för landets sjukhus. I media har denna strategi – eller experiment som den kallats i internationell press – framhållits som väsensskild från den mer repressiva coronapolitik som verkställts i länder som exempelvis Italien, Frankrike, Tyskland och Spanien (se t.ex. Dagens Nyheter 2020, The Telegraph 2020). Den svenska strategin har i grunden medborgerlig tillit som ledstjärna. I stället för att stifta lagar och skapa förbud går strategin ut på att med

språkliga medel få landets medborgare att styra sig själva och varandra. Detta är en typ av maktutövning som Foucault (2008) träffande har beskrivit i termer av *regementalitet* (*governmentalité* på franska). Termen syftar på sådana system där stater utövar sin makt med medel som »i någon mån är immanenta i förhållande till befolkningen» (Foucault 2008 s. 199). Sveriges medborgare utgör i detta perspektiv både målet och medlet för den politiska hanteringen av coronapandemin.

Att medborgarna är målet för språklig styrning blir tydligt exempelvis när statsminister Stefan Löfven (2020-03-22) i sitt tal till nationen understryker att »alla har ett stort eget ansvar» och att det är »varje persons plikt» att »följa myndigheternas råd». Inför påskhelgen 2020, då virusspridningen var intensiv i framförallt Stockholmsområdet, uppmanade FHM:s generaldirektör på ett liknande vis Sveriges medborgare att »ta sig en funderare på» om de verkligen bör åka på skidsemester (pressträff 2020-03-20). Även i FHM:s allmänna råd och rekommendationer uppmanas enskilda medborgare att »tänka över om resan verkligen är nödvändig». I dagliga pressträffar och i intervjuer i nyhetsmedier har också statsepidemiolog Anders Tegnell kommunicerat liknande råd och rekommendationer om hur befolkningen bör agera för att platta ner smittspridningstakten. I ett nyhetsinslag i *SVT Aktuellt* (SVT2 2020-03-25) tematiseras vagheten i de allmänna råden och rekommendationerna. På en fråga om det inte är ett »kommunikationsproblem» att råden »tolkas så olika» svarar Tegnell:

ja det beror ju på vad man är ute efter. är man ute efter att alla ska göra lika ja då är det ett kommunikationsproblem. är man ute efter att vi vill ha en effekt i samhället på mindre sociala kontakter alltså på med mindre smittspridning då tycker jag inte att det behöver va ett så stort problem. (Författarens transkription.)

Tegnell framhåller alltså ett otydligt språkbruk som ger upphov till olika tolkningar som oproblematiskt, och när människors implementering och reception av myndigheternas råd och rekommendationer debatteras, tenderar frågor om moral, skuld och särskilt *skam* att hamna i centrum (jfr Koliev 2020). I sin banbrytande bok om känslors politiska potential förklarar Ahmed (2004) att skam och *skammande* (eng. *shaming*) är beroende av språkliga anklagelseakter som pekar ut särskilda handlingar som klandervärda och moraliskt tvivelaktiga. Att som individ känna skam förutsätter i sin tur ett erkännande av att ha begått felaktigheter och missgärningar. Genom ett sådant erkännande förlikar sig individen med den moraliska tolkningsram som skammandet utgår från. Under våren 2020 är exemplen många på hur

människor som inte följer FHM:s råd och rekommendationer anklagas för att begå moraliskt tvivelaktiga och osolidariska handlingar. På sociala medier används exempelvis hashtagarna #coronaskam och #coronashame för att kritisera människor som prioriterar sina egna privilegier (t.ex. att åka på skidsemester) i stället för att hörsamma myndigheterna. Sådana praktiker visar hur medborgare agerar som medel för myndigheternas styrning av befolkningen.

Denna studie gör inte anspråk på att säga något om huruvida människor faktiskt känner skam i samband med sådana anklagelseakter. Anslaget är i stället semiotiskt, och artikeln utforskar den affektiva potential (jfr Björkvall m.fl. 2020, Westberg u.u. 2020) som artikuleras på Instagramkontot *Dyngbaggegalan* när medborgares reception och vardagliga implementering av FHM:s råd tematiseras. I linje med Nyström Höög m.fl.:s (2012, jfr Ledin 1997) uppmaning att analysera myndighetskommunikation ur ett dialogiskt perspektiv (i stället för som isolerade produkter), analyserar denna artikel hur FHM:s kommunikation rekontextualiseras genom affektivt meningsskapande på sociala medier. Artikeln erbjuder därmed en delvis ny förståelse av hur myndighetskommunikation tas emot och ger upphov till nya styrningspraktiker.

2 Svensk myndighetskommunikation

Forskning om svensk myndighetskommunikation tecknar en samlad bild: sedan efterkrigstiden och särskilt efter 1970-talet har det svenska myndighets-språket blivit både mer informellt och mer intimt. I regel kopplas denna förändring samman med större samhälleliga demokratiseringsprocesser mellan stat och medborgare (Mårtensson 1986, 1987, 1988, Ledin 1997, Byrman 2002, Josephson 2004, Teleman 2007, Lind Palicki 2010, Tolvanen 2014, Nyström Höög m.fl. 2012). I kontrast till den kanslisvenska som präglade äldre svensk myndighetskommunikation, signalerar ett informellt, intimt och tydligt läsartillvänt myndighetsspråk att medborgarna ges ett inflytande och ansvar över den aktuella kommunikationen (jfr Ledin 1997, Lindgren 2007). Demokratiseringen och informaliseringen mellan medborgare och myndigheter har dock inte skett av sig självt. Snarare har förändringen drivits igenom med aktiv språkpolitik (jfr Josephson 2018) och ihärdigt språkvårdsarbete utifrån den funktionella målsättningen att göra offentligt skriftspråk begripligt

och relevant för de kommunicerande parterna (se t.ex. de olika bidragen i Nämnd, inte glömd 2007). Ledorden för svenskt myndighetspråk är såtillvida starkt präglade av den svenska språklagen: »Språket i offentlig verksamhet ska vara vårdat, enkelt och begripligt» (Språklag 2009:600).

Myndighetskommunikationen under coronapandemin kan kanske inte främst beskyllas för att vara ovårdad eller svår, men citatet från intervjun med Tegnell (i *SVT Aktuellt*) indikerar att råden och rekommendationerna kan vara förvirrande och kanske svårbegripliga. Åsa Holmér (2020), terminolog på Språkrådet, klargör att källan till förvirringen huvudsakligen är begreppslog. I ett inlägg på *Språkrådsbloggen* förklarar Holmér att innebörden hos både *råd* och *rekommendation* är reglerad i myndighetssammanhang: en myndighetsrekommendation är en »starkt grundad uppmaning från en expert om att göra på visst sätt». På ett liknande sätt avser *allmänna råd* »hur man bör göra för att efterleva de lagar som man måste följa, i det här sammanhanget smittskyddslagen». Holmér konstaterar således att allmänna råd inte är som »vilka goda råd som helst som man kan välja att inte följa, utan de är bindande». För att myndigheter ska använda ett språkbruk med högre grad av förpliktelsesmodalitet (t.ex. *ska*) så måste rekommendationen ha stöd i lagboken. I andra fall används *bör*.

Holmérs klargörande aktualiserar behovet av en mer systematisk genomlysning av förpliktelserna i FHM:s kommunikation, och framförallt hur människors reception av dessa görs till föremål för annan offentlig kommunikation. Just mottagning och reception av myndighetstexter har pekats ut som ett underbeforskat område (Myndigheterna har ordet 2012, Nyström Höög m.fl. 2012) även om studier givetvis finns (se t.ex. Gunnarsson 1982, Sörlin 2012, Björkvall & Nyström Höög 2019, Nyström Höög 2020).

Denna artikel erbjuder ett delvis nytt perspektiv på hur myndighetskommunikation tas emot genom att – i stället för att fokusera på t.ex. begriplighet, inkludering eller mottagaranpassning – analysera hur myndighetstexter rekontextualiseras i skampraktiker på sociala medier. Den ansluter på så vis till aktuell forskning om hur myndighetstexter »styr mjukt» genom att göra medborgarna till såväl styrningens mål som till dess medel (Björkvall & Nyström Höög 2019, Rehnberg 2019, Nyström Höög 2020). Som vi ska se går det nämligen att förstå det skambeläggande arbete som DB ägnar sig åt som en förlängning av FHM:s styrning av Sveriges befolkning.

3 Material

För att utforska relationen mellan FHM:s kommunikation och skampraktiker på sociala medier undersöks en tvådelad korpus. Mängden kommunikation med FHM som avsändare är mildt sagt omfattande: under våren 2020 ger FHM dagliga pressträffar och intervjuer i nyhetsmedier, och på deras hemsida (www.folkhalsomyndigheten.se) publiceras föreskrifter och faktablad som redogör för hur Sveriges befolkning bör agera under pandemin. Som ett första urvalskriterium för denna studie har endast texter från FHM:s hemsida undersökts (och alltså inte t.ex. pressträffar eller intervjuer). Detta motiveras av att de råd och rekommendationer som kommuniceras på pressträffar och i intervjuer är grundade i de föreskrifter som publiceras i text på FHM:s hemsida. I ett andra steg har texter valts ut från FHM:s hemsida som har det övergripande syftet att reglera och vägleda privatpersoner (snarare än verksamheter och företag) i fråga om hur de behöver anpassa sina liv för att sänka smittspridningstakten. Datainsamlingen gjordes under mars–april 2020, och urvalskriterierna genererade en korpus på följande fem texter, som tillsammans utgör ca 2 000 ord:

- *Bromsa smittan – det här kan du som privatperson göra* (hädanefter förkortat *Bromsa*)
- *Skydda dig och andra från smittspridning* (hädanefter förkortat *Skydda*)
- *Om det nya coronaviruset och sjukdomen covid-19* (hädanefter förkortat *Om coronaviruset*)
- *Du som är 70 år eller äldre – begränsa dina kontakter* (hädanefter förkortat *70 år*)
- *Nya allmänna råd: Håll avstånd och ta personligt ansvar* (hädanefter förkortat *Allmänna råd*).

Ur dessa texter har samtliga yttranden som fungerar som råd eller rekommendationer excerperats, vilket totalt genererar en korpus på ca 140 förpliktelser.

För att fånga hur receptionen av FHM:s råd och rekommendationer mobiliseras i skampraktiker analyseras poster från det sociala bild- och filmdelningsmediet Instagram. Specifikt bygger korpusen på poster publicerade av kontot *Dynbaggagan* (hädanefter DB). DB är ett humorkonto (vars namn parafra-serar *Guldbaggagan*) som framförallt publicerar filmklipp från gamla och nya tv-program. Vanligtvis publiceras minst ett inlägg per dag, och filmklippen fungerar i regel som en kommentar till samtida politiska frågor och samhälle-

liga händelser. Posterna är ofta tydligt satiriska genom att driva med de personer och händelser som avbildas i de publicerade tv-klippen. Från början av april till början av maj 2020 växte DB:s följarskara från ca 436 000 till 451 000 följare, och kontot kan således sägas ha en relativt stor räckvidd. Kontots inlägg får ofta drygt 300 000 visningar och ofta mer än 1 000 kommentarer. Under perioden mars–april 2020 publicerades totalt 90 inlägg, varav ca 50 på ett eller annat sätt tematiserar corona. Av dessa behandlar 12 inlägg receptionen av FHM:s råd och rekommendationer, och dessa utgör artikelns andra korpus. Dessa poster består i regel av ett rekontextualiserat tv-klipp (ofta en intervju från ett nyhetsinslag) i kombination med en ironisk kommentar från DB som skambelägger de personer som intervjuas, alternativt de attityder som de avbildade personerna representerar.

Det går att nå DB:s konto utan att logga in på Instagram, och deras poster behandlas därför som öppet och offentligt material. Eftersom materialet är fritt tillgängligt har jag inte sökt DB:s samtycke för materialinsamlingen. Instagrams design och möjlighet för medlemmar att kommentera inlägg gör dock gränsen mellan offentlig och privat svårdragen (jfr Sveningsson Elm 2009 s. 76). Med anledning av detta, och med hänsyn till de privatpersoner som kommenterar inläggen, har endast ursprungsposten inkluderats i analysen. Kommentarsfälten lämnas alltså utanför analysen (jfr Melander 2019 för liknande etiska överväganden). I den kommande resultatpresentationen återges skärmdumpar från DB:s poster. Dessa innehåller bilder från de rekontextualiserade tv-klippen och avbildar huvudsakligen offentliga personer (statsepidemiolog Anders Tegnell och inrikesminister Anna Ekström). Det förekommer också andra människor i en av bilderna, men dessa har anonymiserats visuellt.

4 Analytisk begreppsapparat och metod

Artikelns anlägger ett diskursanalytiskt perspektiv med fokus på styrning genom text. För detta ändamål hämtas övergripande inspiration från van Leeuwens diskursanalytiska ramverk (2008, se Westberg 2016 för en grundlig svensk introduktion). Grundtanken här är att texter – i vid bemärkelse – rekontextualiserar sociala praktiker som diskurser. Huvudpoängen är emellertid att texter inte bara representerar praktiker, utan att de även, och kanske framförallt, *reglerar* praktiker genom att värdera dem och tillskriva dem syften i re-

kontextualiseringarna. I många fall är dessa aspekter av diskursen viktigare än representationen av praktiken som sådan (van Leeuwen 2008 s. 6). Att reglering av praktiker är en kärnkomponent i diskurser är uppenbart i fallet FHM; råden och rekommendationerna syftar till att påverka människors vardagliga praktiker. På ett liknande sätt går det att förstå DB:s poster på Instagram. De representerar inte bara något, utan värderar och reglerar därmed hur något borde vara.

För att komma åt hur FHM reglerar medborgarnas liv, och därmed hur medborgarna görs till mål för coronapolitikens vaga styrning, analyseras *kravställande språkhandlingar*. För detta ändamål hämtas analysverktyg från *socialsemiotiken* och *den systemisk-funktionell lingvistik* (SFL) (Holmberg & Karlsson 2006, Halliday & Matthiessen 2014). SFL antar att det finns fyra grundläggande språkhandlingar: påståenden, frågor, uppmaningar och erbjudanden. Dessa särskiljs semantiskt som ett val mellan antingen en *krävande* eller en *givande* talarroll samt med hänsyn till om det är *varor och tjänster* eller *information* som utbyts i interaktionen. Ur detta perspektiv analyseras ett påstående som givande av information, medan en fråga analyseras som ett krav på information. Ett erbjudande förstås som givande av varor och tjänster, medan en uppmaning innebär krav på varor och tjänster. Med språkhandlingarna följer även förväntad eller föredragen respons: ett påstående besvaras typiskt med *bekräftelse*, en fråga med *svar*, ett erbjudande med *accepterande* och en uppmaning med *åtagande*. En kravställande språkhandling är alltså en språkhandling där avsändaren i sin talarroll kräver antingen information eller varor och tjänster av sin samtalspartner.

För att fånga vari otydligheten består i FHM:s kommunikation hämtas metodisk inspiration från Holmberg (2011). De kravställande språkhandlingarna (dvs. sådana med en krävande talarroll) analyseras således ur tre kompletterande perspektiv: för det första som en språklig konstruktion (med särskilt fokus på realiseringen av förpliktelse genom modala hjälpverb och satstyp), för det andra som ett led i en dialog och utifrån språkhandlingens förväntade responsdrag (t.ex. bekräftelse kontra åtagande), samt för det tredje som ett uttryck för den institutionella relation och rollfördelning som råder mellan avsändare och mottagare (dvs. den mellan en statlig myndighet och medborgare). För att exemplifiera: i en formulering som »Här kommer några viktiga saker som alla kan göra» uttrycker det modala verbet *kan* i den avslutande som-satsen låg grad av förpliktelse. Med hänsyn till språklig form har vi alltså att göra med ett relativt svagt kravställande. Därtill indikerar den deklarativa satsformen att språkhandlingens förväntade respons är en bekräftelse snarare än ett åtagande.

Betraktat som ett uttryck för en institutionaliserad hierarki mellan FHM och Sveriges medborgare framstår emellertid exemplet som en uppmaning med stark förväntan på lydnad; en myndighetsrekommendation är, som påpekats, en i expertis »starkt grundad uppmaning» (Holmér 2020). Genom att analysera korpusen ur dessa tre kompletterande perspektiv blir det alltså möjligt att fånga hur otydlighet uppstår i spänningsfältet mellan språkhandlingarnas språkliga form, deras interaktionella potential och deras institutionella status.

I ett nästa steg analyseras skampraktikerna på DB. Inspirerad av Wetherells arbete om *affekt som diskursiv praktik* (2012) utgår analysen i denna artikel från att affekt inte (bara) ska förstås som prekognitiva och somatiska reaktioner som utspelar sig innan eller bortom diskursiva och meningsskapande processer. I stället betraktas affekt som integrerat i sociala praktiker, som realiserat genom språk och multimodal kommunikation och som resurs för att skapa mening i relation till olika sociala och politiska frågor. Inspirerad av detta synsätt tar artikeln sikte på hur människors reception och vardagliga implementering av FHM:s råd och rekommendationer görs affektivt betydelsefulla av DB. Artikelns teoretiska kunskapsintresse är såtillvida centrerat kring vad Ahmed (2004 s. 12) kallar »the emotionality of texts».

Utifrån ett sådant synsätt utgår artikeln från att skam inte låter sig reduceras till en negativ känsla som bör undvikas (Sedgwick 2003, Ahmed 2004, Westberg 2020, Årman 2020). Snarare förstås skam som en produktiv resurs som kan mobiliseras diskursivt utifrån olika politiska och sociala syften. I linje med Ahmeds tankar om att skammande förutsätter att handlingar och beteenden anklagas för att vara missgärningar, tar analysen fasta på hur DB rekontextualiserar människors reception av FHM:s råd och rekommendationer genom *ironi*. Mer precist analyseras DB:s ironiska yttranden med utgångspunkt i FHM:s kommunikation.

Gustafsson (2009) presenterar en språkvetenskaplig begreppsapparat för analys av ironi. I huvudsak bygger denna på insikter från diskursanalytiska (Hutcheon 1994) och pragmatiska (Sperber & Wilson 1981, 1986) teoretiseringar av ironisk kommunikation. Med inspiration från dessa arbeten förstås ironi här som en negativt värderande metakommentar som realiseras i mellanrummet mellan det som sägs och det som inte sägs. Mer specifikt är ironins funktion att värdera, förlöjliga och ifrågasätta en rekontextualiserad utsaga genom att trigga en känslomässig respons. Ett ironiskt yttrande fungerar alltså i första hand som en reglering av en praktik snarare än som en representation av en praktik. Även om ironi realiseras i mellanrummet mellan det sagda och det utsagda, lämnar ironi språkliga och semiotiska avtryck, exempelvis i form av

över- och underdrifter, förenklingar, drastiska förändringar i stil, sociolekt eller dialekt, bokstavstolkande, repetition, motsägelser, inkongruenser och stil-krockar (jfr Gustafsson 2009). Den konkreta analysen av DB:s poster är i första hand vägledd av sådana avtryck, och tolkningen av deras ironiska funktion görs genom intertextuella läsningar med det tv-klipp som DB rekontextualiserar såväl som med aktuella råd och rekommendationer från FHM.

Eftersom ironi realiseras i mellanrummet mellan det utsagda och det out-sagda är det svårt att i analysen bestämma den exakta ironiska betydelsen – »att texten är ironisk är lättare att slå fast» (Gustafsson 2009 s. 61). DB:s kommentarer till rekontextualiserade klipp är dessutom ofta relativt knappa, vilket lämnar stort rum för tolkning (jfr Nyström Höög 2020 om hur fristående ord och knapp kommunikation bjuder in till tolkningsarbete). Detta innebär att ironi-analysen av nödvändighet – även om den vägleds av språkliga och semiotiska ledtrådar – har en tolkande karaktär. I nästa avsnitt presenteras analysens resultat.

5 Vag styrning med befolkningen som mål

Som ett inledande sätt att strukturera analysen av FHM:s texter har språkhandlingarna kategoriserats med utgångspunkt i språklig form: uppmaningar som uttrycks med imperativ har separerats från kravställande språkhandlingar som realiseras med deklarativa sats och modala verb (*kan, bör, ska*). I ett andra steg har de handlingar och praktikaspekter som de kravställande språkhandlingarna reglerar kategoriserats. Denna kategorisering visar att följande praktikaspekter står i fokus för regleringen: socialt liv och umgänge, hygien, fysiska möten i offentliga miljöer, resande, hemmavaro och fritidssysslor. Utöver dessa konkreta praktikaspekter regleras även själva råden och rekommendationerna som sådana genom kravställanden.

Ett första resultat av den inledande datasorteringen är att direkta och mer indirekta kravställanden reglerar olika slags praktiker. I typfallet används direkta uppmaningar i imperativ för att reglera konkreta sysslor såsom hygienrutiner (1–9), hemmavaro vid sjukdom eller lindriga symtom (10–12), fysiskt avstånd mellan människor i offentliga miljöer (13–15), resande (16–17), begränsningar i socialt liv (18–19) och vardagen för människor som är över 70 år gamla (20). I exemplen markeras resurser som uttrycker kravställande betydelse med fetstil.

- (1) **Tvätta** händerna ofta (Bromsa)
- (2) **Tvätta** därför händerna ofta med tvål och varmt vatten, minst 20 sekunder. (Skydda)
- (3) **Tvätta** alltid händerna när du kommer hem eller när du kommer till ditt arbete efter att ha varit ute, före måltid, vid mathantering och efter ett toalettbesök. (Skydda)
- (4) **Tvätta** alltid händerna med tvål och vatten om händerna är synligt smutsiga. (Skydda)
- (5) **Hosta** och **nys** i armvecket (Skydda)
- (6) **Släng** alltid pappersnäsduken i en papperskorg och **tvätta** händerna. (Skydda)
- (7) **Undvik** att röra ögon, näsa och mun. (Skydda, Om coronaviruset)
- (8) **Använd** handsprit när möjligt (Om coronaviruset)
- (9) **Hosta** och **nys** i armvecket eller i en pappersnäsduk. (Om coronaviruset)
- (10) **Stanna** hemma även om du bara känner dig lite förkyld. (Bromsa)
- (11) **Stanna** hemma när du är sjuk (Skydda)
- (12) **Gå** inte till jobbet, skolan eller förskolan (Skydda)
- (13) **Håll** avstånd till andra både inomhus och utomhus. (Bromsa, Skydda)
- (14) **Håll** avstånd till andra på bussen, tåget, tunnelbanan, spårvagnen och andra allmänna färdmedel. (Bromsa)
- (15) **Håll** avstånd till andra på idrottsplatser, badhus och gym och undvik att byta om i allmänna omklädningsrum. (Bromsa)
- (16) **Res** bara om det är nödvändigt (Bromsa)
- (17) **Res** inte i rusningstid om du kan undvika det. (Bromsa)
- (18) **Undvik** nära kontakt med sjuka människor. (Om coronaviruset)
- (19) **Undvik** fester, begravningar, dop, kalas eller bröllop. (Bromsa)
- (20) Du som är 70 år eller äldre – **begränsa** dina nära kontakter; **ta** istället **hjälp** av anhöriga eller grannar för att till exempel handla mat eller uträtta ärenden. (70 år)

I exemplen ovan är kravställandet explicit och de språkliga imperativformerna lämnar inte mycket utrymme för tolkningsalternativ. Utöver det språkliga realiserings sättet pekar också det förväntade responsdraget mot att det handlar om krav på handling. Den prefererade responsen är alltså åtagande genom konkret handling snarare än t.ex. språklig bekräftelse. Gemensamt för uppmaningarna i (1–20) är dessutom att de manar till mycket konkreta handlingar (t.ex. tvätta händer, avstå från resor, hålla fysiskt avstånd). I korpusen finns emellertid exempel på kravställande språkhandlingar som språkligt sett är direkta uppmaningar, men där åtagandet inte utgörs av lika konkreta handlingar. Detta exemplifieras med (21).

- (21) **ta** personligt ansvar. (Allmänna råd)

I likhet med (1–20) uttrycks kravställandet i (21) med imperativ. Beträktat som ett led i en interaktion är även den prefererade responsen här ett åtagande. I

jämförelse med en uppmaning som »Tvätta händerna» är det konkreta åtagande som mottagaren uppmanas till emellertid mindre precist. Uttryckt annorlunda lämnar kravställandet i (21) större utrymme för mottagaren att själv avgöra vilket det konkreta åtagandet är. Att åtagandet är svåravgränsat blir också tydligt om man läser vidare i den aktuella texten *Nya allmänna råd: Håll avstånd och ta personligt ansvar*, där det står att de allmänna råd som presenteras

- (22) är generella rekommendationer om hur smittskyddslagen **kan** tillämpas, och beskriver hur man **kan** göra för att undvika smittspridning. (Allmänna råd)

Utifrån perspektivet språkliga val realiserar det modala verbet *kan* låg grad av förpliktelse, varmed den tilltalade blir mindre starkt förpliktigad att svara med ett åtagande (Holmberg & Karlsson 2006 s. 63). Beträktat som ett uttryck för institutionella roller går det emellertid att se användningen av *kan* som en indirekt uppmaning med starkt krav på lydnad. Som klargjordes inledningsvis är ju en myndighetsrekommendation en »starkt grundad uppmaning från en expert om att göra på ett visst sätt» (Holmér 2020). Den språkliga utformningen tillsammans med den prefererade responsen skapar dock otydlighet i fråga om hur språkhandlingen ska tolkas, samtidigt som läsaren uppmanas att »ta personligt ansvar».

I korpusen finns flera instanser av denna typ av otydlighet, där språklig realiseringsform i kombination med förväntat responsdrag pekar mot en tolkning av språkhandlingen som lågt kravställande, medan avsändarens och mottagarnas institutionella relation motiverar en analys av kommunikationen som mer kravfylld. I materialet tenderar dessa typer av otydliga krav dessutom att reglera mindre konkreta praktiker och handlingar än vad de mer direkta uppmaningarna gör. Dels används vaga språkhandlingar till att reglera olika aspekter av socialt liv och umgänge, dels till att reglera såväl personligt ansvar som råden och rekommendationerna som sådana. I språkhandlingar som reglerar socialt liv och umgänge tenderar verben *bör* och *ska* att användas, dvs. språkliga resurser som uttrycker högre grad av förpliktelse än *kan*, se (23–26).

- (23) Känner du dig sjuk med symtom som snuva, hosta eller feber **ska** du försöka låta bli att träffa andra människor. (Skydda)
- (24) Känner du symtom **ska** du försöka låta bli att träffa andra människor. (Skydda)
- (25) Enligt Folkhälsomyndighetens nya allmänna råd **bör** större sociala sammanhang undvikas och personer över 70 år **bör** vara särskilt försiktiga. (Allmänna råd)
- (26) De nya allmänna råden innebär att man **bör** undvika större sammanhang där flera personer träffas, som fester, bröllop och andra tillställningar. (Allmänna råd)

I (23) och (24) används inte *ska* för att modalisera en konkret handling, utan i stället för att modifiera förpliktelsen i relation till verbet *försöka*. Den höga graden av förpliktelse och det prefererade åtagandet riktas alltså inte mot den konkreta handlingen att »låta bli att träffa andra människor», utan mot individens ansträngning att låta bli. Betraktar vi språkhandlingen som en länk i en kommunikationskedja, så bidrar den deklarativa satsformen dessutom till att preferera språklig respons snarare än handling och åtagande. Sammantaget bidrar de språkliga resurserna till vaghet i fråga om förväntad respons och vilken handling som ett eventuellt åtagande egentligen avser. Denna vaghet är dock mindre framträdande när personer över 70 år tilltalas (25) eller när sociala sammanhang där många människor möts tematiseras (26).

När personligt ansvar och råden och rekommendationerna som sådana regleras tenderar det modala verbet *kan* att prioriteras, se (27)–(30).

- (27) Viktiga saker som alla **kan** göra för att förhindra smittspridning (Bromsa, Skydda)
- (28) Bromsa smittan – det här **kan** du som privatperson göra (Bromsa)
- (29) Tillsammans **kan** vi bromsa smittan! (Bromsa)
- (30) Här kommer några viktiga saker som alla **kan** göra (Bromsa)

Som påpekats tidigare går det att med hänsyn till det institutionella sammanhanget analysera detta slags språkhandlingar som starkt kravställande. Med hänsyn till det språkliga realiserings sättet med *kan* i deklarativ sats framstår dock kraven som lågt förpliktigande, och den deklarativa satsformen indikerar att den prefererade responsen är språklig; förväntningen på åtagande och individens aktiva handlande sänks alltså. Betraktat som språkhandlingar i interaktion bidrar de språkliga realiseringsformerna i kombination med det institutionella sammanhanget till att det prefererade responsalternativet blir otydligt. Viktigt i sammanhanget är att de otydliga förpliktelser som exemplifieras i (27)–(30) förekommer i de analyserade texternas inledande stycken och att de efterföljs av det slags konkreta och direkta uppmaningar som exemplifieras i (1)–(20). På textintern nivå ramar alltså otydliga språkhandlingar med oklara responsalternativ in de mer konkreta uppmaningarna.

I en studie av hur ett skatteverksutskick uppfattas av dess tänkta mottagare visar Sörilin (2012) hur ett varierat bruk av uppmaningar och förpliktelsemodalitet bidrar till att göra utskicket obegripligt. Mottagarna av det undersökta utskicket är juridiskt förpliktigade att följa utskicket, samtidigt som textens utformning bidrar med otydlighet i fråga om mottagarnas ansvar inför det kommunicerade. Analysen i det föregående indikerar på ett liknande vis hur textmottagarens ansvar görs otydligt, men också att otydligheten uppstår på olika

nivåer i FHM:s kommunikation. Å ena sidan regleras vissa praktikaspekter – i synnerhet sådana som gäller socialt liv och sociala kontakter – med språkliga resurser som öppnar upp för tolkningsutrymme i responsdragen. Att vaga kravställanden ramar in direkta uppmaningar bidrar å andra sidan till att FHM:s kommunikation blir otydlig på en övergripande nivå. Den textinterna och inramande vagheten öppnar nämligen upp för tolkningsalternativ även i fall där såväl de språkliga resurserna som den institutionella kontexten pekar mot explicit kravställande.

Den systematiska genomgången av FHM:s kravställande språkhandlingar har alltså klarlagt hur vaghet opererar på olika nivåer samt i relation till olika teman och praktikaspekter. I FHM:s kommunikation är det tydligt att medborgarna tillskrivs en skyldighet att agera och ta ansvar, samtidigt som förväntan på konkret åtagande finjusteras med vaghet och svårtolkade utsagor. Med dessa iakttagelser som grund utforskas i nästa avsnitt hur DB skambelägger människor för deras förhållningssätt till FHM:s råd och rekommendationer.

6 Ironi och skam – om receptionen av FHM:s råd och rekommendationer

Detta avsnitt analyserar hur människors förhållningssätt till och responser på FHM:s råd och rekommendationer görs till föremål för skammande av DB. För att fånga det diskursiva skamarbete som DB utövar har samtliga av DB:s Instagramposter sorterats med hänsyn till det videoinnehåll som rekontextualiseras, DB:s språkliga eller semiotiska tillägg till ursprungsvideon, vilken ironisk strategi som inlägget realiserar, samt vilka av FHM:s riktlinjer som den ironiska posten står i intertextuellt förhållande till. Den konkreta analysen är strukturerad i tabeller, där de fyra analytiska komponenterna behandlas i varsin kolumn.

Den initiala innehållsanalysen visar att DB huvudsakligen rekontextualiserar två typer av filmklipp när de ironiserar över hur människor responderar på FHM:s råd och rekommendationer. Dels rekontextualiseras pressträffar och intervjuer med politiker och företrädare för FHM, dels rekontextualiseras nyhetsinslag och intervjuer (från t.ex. *SVT Aktuellt* och *Sveriges Radio P3*) med privatpersoner från Stockholm om hur de förhåller sig till FHM:s råd och rekommendationer (det finns också enstaka intervjuer med kändisar). Posternas ironiska funktion går dock endast att identifiera genom intertextuell läsning med FHM:s råd och rekommendationer. Denna analys ligger såle-

des i linje med Gustafssons (2009) studie av pamfletter från 1700-talet, som understryker diskursgemenskapens betydelse vid identifiering av ironisk intention.

Den första typen av rekontextualiseringar fungerar som ironiska kommentarer till svårigheten i att tillämpa FHM:s riktlinjer. I tabell 1 presenteras en exempelanalys av tre poster som rekontextualiserar intervjuer och pressträffar med statsepidemiolog Anders Tegnell, biträdande statsepidemiolog Anders Wallensten och utbildningsminister Anna Ekström. I kolumnen »Rekontextualiserat innehåll» görs en grov innehållsbeskrivning av de aktuella intervjuerna och pressträffarna. I nästa kolumn återges den skriftspråkliga kommentar som DB postar till respektive tv-klipp. I kolumnen »Ironisk strategi» framgår att DB ironiserar över de offentliga personernas agerande genom repetition som huvudsaklig ironisk strategi. I kolumnen längst till höger anges att de aktuella posternas ironiska intention är intertextuellt förankrad i FHM:s riktlinjer som kommuniceras med direkta uppmaningar (1)–(20) och i synnerhet de som rör hygienrutiner (jfr 1 och 3).

Tabell 1. Pressträffar.

Rekontextualiserat innehåll	DB:s kommentar	Ironisk strategi	Intertextualitet med FHM
<i>Pressträff med FHM.</i> Ander Tegnell hostar i händerna. https://www.instagram.com/p/B9U_WEonwCH/	Hands on	Repetition	Hosta och nys i armvecket Undvik att röra ögon, näsa och mun
<i>Intervju med biträdande statsepidemiolog Anders Wallensten.</i> Människor rör sig i bakgrunden och pillar sig under näsan och tar sig i ansiktet. Wallensten säger bl.a. »Det här tolkar vi som ett tecken på att det kan finnas samhällsspridning i de här regionerna.» https://www.instagram.com/p/B9lUf5qABOo/	Ett tecken, flera tecken	Repetition	Hosta och nys i armvecket Undvik att röra ögon, näsa och mun
<i>Pressträff med utbildningsminister Anna Ekström.</i> Ekström petar sig i näsan. https://www.instagram.com/p/B9qjOjJAytf/	Clout ('inflytande/'makt')	Repetition Inter-textuell in-kongruens	Hosta och nys i armvecket Undvik att röra ögon, näsa och mun

I de tre exemplifierade posterna ironiserar DB över myndighetsföreträdares och politikernas misslyckade implementering av de råd och rekommendationer

som de själva står som avsändare till. I filmklippen agerar de intervjuade personerna på tvärs mot FHM:s rekommendationer och det är detta som görs till föremål för DB:s ironi. Den ironiska strategi som prioriteras är som nämnts repetition, och repetitionerna realiseras multimodalt. Audiovisuellt utnyttjas loopar och inzoomningar av de beteenden som strider mot och som kan ses som disprefererade responser till de direkta uppmaningar som FHM själva kommunicerar. Detta exemplifieras i figur 1 och figur 2, där Anders Tegnells handhostning och utbildningsminister Anna Ekströms näspetning zoomas in och loopas. Även posten som rekontextualiserar en intervju med Anders Wallensten utnyttjar loopar och inzoomningar för att repetera sekvenser på människor som pillar sig under näsan och tar sig i ansiktet.

Utöver audiovisuella resurser används även skriftspråk för att uttrycka ironisk repetition. Såväl »Hands on» (figur 1) som »Ett tecken, flera tecken» refererar nämligen till och upprepar de ageranden i filmerna som strider mot FHM:s råd och rekommendationer. »Hands on» kan läsas som en repetition av hur Tegnell hostar i sina händer, medan »Ett tecken, flera tecken» dels repete-

Figur 1. Multimodal ironisk repetition: Hands on.

rar Wallenstens utsaga, dels refererar till inzoomingarna och loopningarna på människor som rör vid sitt ansikte. Kommentaren till filmen med Ekström är »Clout» (figur 2), som översätts till 'makt' eller 'inflytande' på svenska. Snarare än en upprepning realiserar denna kommentar en ironisk motsägelse som understryker inkongruensen mellan den inflytelserika politikerns agerande och FHM:s direkta uppmaningar.

Med multimodal ironi uttrycker alltså DB negativ attityd genom att belysa de offentliga personernas oförmåga att följa FHM:s råd och rekommendationer. Skammandet belyser på så vis en intertextuell inkongruens mellan myndighetsföreträdarnas ageranden och FHM:s rekommendationer, i synnerhet »Hosta och nys i armvecket» och »Undvik att röra ögon, näsa och mun». De rekontextualiserade handlingarna skambeläggs med andra ord som disprefererade responser till FHM:s direkta uppmaningar.

Den andra typen av klipp rekontextualiserar intervjuer med framförallt stockholmare som svarar på frågor om hur de tänker om och förhåller sig till FHM:s råd och rekommendationer. I relation till exemplifieringen i tabell 1

Figur 2. Multimodal ironisk repetition: Clout.

fungerar dessa poster på delvis annorlunda sätt. För det första uppstår den ironiska betydelsen i intertextuell relation till andra råd och rekommendationer, framför allt de som adresserar individens ansvar samt uppmanar till minskat resande och ökad fysisk och social distans (jfr 13, 16, 17, 20 och 21). För det andra realiserar inte ironin genom lika uppenbara audiovisuella redigeringar av ursprungsfilmerna (även om de rekontextualiserade nyhetsinslagen givetvis är redigerade för att passa Instagrams format och DB:s satir). I termer av ironi används språkliga stilkrockar och överdrifter, förenklingar, repetitioner samt ett slags föreställd, retorisk sympati (jfr Johannesson 1998) för att kritisera och skambelägga de intervjuades reception av FHM:s råd och rekommendationer.

Grundstrukturen för dessa inlägg är följande: människor som är engagerade i handlingar eller praktiker som tycks strida mot FHM:s råd och rekommendationer frågas ut av en reporter om hur de resonerar om sitt eget handlande. Intervjuerna görs med människor som befinner sig på skidsemester, vistas i en välbesökt saluhall, firar studenten på krogen, är ute med kompisar i Stockholms nattliv, samt vistas i offentliga och välbesökta miljöer (t.ex. uteserveringar och parker). I tabell 2, 3 och 4 presenteras illustrerande analyser av tre av dessa inlägg. Posten som analyseras i tabell 2 rekontextualiserar intervjuer med skidsemesterande stockholmare i Åre. I tabell 3 analyseras en DB-post som rekontextualiserar intervjuer med äldre stockholmare som besöker Östermalmshallen. Posten som analyseras i tabell 4 rekontextualiserar intervjuer med stockholmare som vistas utomhus i offentliga miljöer. I kolumnen »Rekontextualiserat innehåll» ges en grov innehållsbeskrivning av respektive filmklipp, men av utrymmesskal återges endast ett illustrerande urval av de rekontextualiserade intervjuerna.

I tabell 2 analyseras som sagt en DB-post som rekontextualiserar intervjuer med stockholmare på skidsemester i Åre. I ursprungsklippet svarar stockholmarna på frågor om varför de rest iväg, trots en offentlig rekommendation om att stockholmare inte bör resa under påsk. I detta inlägg svarar de intervjuade personerna mer eller mindre skrupelfritt att de inte bryr sig om FHM:s råd och rekommendationer. Mot bakgrund av detta skambelägger DB de intervjuade personernas ageranden som moraliskt förkastliga handlingar som orsakar »vår död». I termer av ironi fungerar posten som såväl en överdrift som en stilkrock. Stilkrocken uppstår i kontrasten mellan det högstämnda och delvis överdrivna allvaret i DB:s anklagelseakt och de intervjuade personernas banala ageranden. Anklagelseaktens affektiva potential hittar sin intertextuella resonansbotten i rådet om att bara göra nödvändiga resor samt i det överordnade rådet om att »ta

Tabell 2. Stockholmare i Åre.

Rekontextualiserat innehåll	DB:s kommentar	Ironisk strategi	Intertextualitet med FHM
<p><i>Intervju med stockholmare på skidsemester i Åre.</i></p> <p>Reporter frågar olika stockholmare hur de tänker om att åka till Åre: »I går kom ju rekommendationer att stockholmare inte ska åka?»</p> <p>På denna fråga svarar stockholmare i fjällmiljö bl.a. följande:</p> <p><i>Person 1:</i> Det måste varit efter klockan 14:10 när jag boardade mitt flygplan. Så det har jag missat.</p> <p><i>Person 2:</i> Är det för mycket folksamlingar så får man väl hålla andan lite.</p> <p><i>Person 4:</i> Ja det känns väldigt bra även om risken är ungefär kanske lika stor här som när man sitter hemma i Täby, i sin bostad. Men vi hade planerat den här resan och det fanns ingen anledning tyckte vi att ställa in den.</p> <p><i>Person 5:</i> Vi följer ju såklart coronans framfart här också då. Jag menar, vi försöker leva i våran bubbla här och åka skidor om dagarna.</p> <p><i>Person 6:</i> Vi åkte faktiskt upp i tisdags för våran son blev hemskickad från skolan och då kände vi, då kan vi lika gärna vara här uppe och plugga.</p> <p>https://www.instagram.com/p/B-G1sIFg5TZ/</p>	Stockholmar- na kommer att bli vår död.	Stilkrock Överdrift	<p>ta personligt ansvar.</p> <p>Res bara om det är nödvändigt</p>

personligt ansvar». Ironin skambelägger alltså de representerade personernas handlande för att *inte* ta sitt personliga ansvar.

Ett liknande mönster återfinns i analysen som presenteras i tabell 3. Den aktuella posten rekontextualiserar en intervju med pensionärer som besöker den nyöppnade saluhallen *Östermalmshallen* i Stockholm. På reporterns fråga om varför pensionärerna är i saluhallen svarar de glatt och tillsynes obekymrat att de är sugna på delikatesser och är sällskapssjuka. DB:s kommentar till dessa svar är »Men i Stockholm skiner solen», vilket i sammanhanget fungerar som en ironisk förenkling av sakernas tillstånd. Kommentaren ironiserar över de intervjuade personernas beteende som verklighetsfrånvända och för att likt privilegierade strutsar stoppa huvudet i sanden. Ironin är emellertid inte särskilt tydligt språkligt realiserad, men framträder tydligt i spänningsfältet mellan text och kontext. I en kontext där det potentiellt kan innebära livsfara att inte hålla fysisk distans, i synnerhet till äldre människor, framstår det som absurt att, i metaforisk bemärkelse, njuta av att solen skiner (jfr Gustafsson 2009 s. 151). Denna ironiska förenkling finner vidare sin affektiva potential i relation till

Tabell 3. Pensionärer i Östermalmshallen.

Rekontextualiserat innehåll	DB:s kommentar	Ironisk strategi	Intertextualitet med FHM
<p><i>Intervju med pensionärer i Östermalmshallen.</i> Äldre människor (som är uppenbart välbärgade) intervjuas och utfrågas hur de förhåller sig till corona.</p> <p><i>Reporter:</i> Hur kommer det sig att ni är här? <i>Pensionär 1:</i> För att titta på Östermalmshallen. Den är alldeles nyöppnad. Och jag ska köpa rökt ål. Jag älskar rökt ål. <i>Pensionär 2:</i> He he he jag är sällskapssjuk. Jag har bra fysik och brukar aldrig vara sjuk. Jag heter Frisk dessutom. <i>Pensionär 3:</i> Nej det bryr jag mig inte. Det tar jag inte ställning till ännu. Jag tror inte att smittan har kommit hit ännu.</p> <p>https://www.instagram.com/p/B-Jlh8dg2iP/</p>	Men i Stockholm skiner solen	Förenkling Inter- textuell in- kongruens	Du som är 70 år eller äldre – begränsa dina nära kontakter; ta istället hjälp av anhöriga eller grannar för att till exempel handla mat eller uträtta ärenden. ta personligt ansvar. Håll avstånd till andra både inomhus och utomhus.

Tabell 4. Stockholmare i solen.

Rekontextualiserat innehåll	DB:s kommentar	Ironisk strategi	Intertextualitet med FHM
<p><i>Intervju med personer på uteserveringar och parkbänkar i Stockholm.</i> <i>Reporter:</i> Är ni oroliga? <i>Pensionär:</i> Vi har visserligen två balkonger, men det hjälper inte. Vi har två balkonger. <i>Reporter:</i> Man vill ändå ut alltså? <i>Pensionär:</i> Det är skönt att sitta här nere. <i>Reporter:</i> Men folk sitter ju nära varandra här? <i>Pensionär:</i> Ja jag vet inte om de tänker så mycket på det där, de här yngre tänker inte på det. <i>Reporter:</i> Hur gamla är ni? <i>Pensionär:</i> Eh, sjuttiosju och sjuttioåtta, mmm. <i>Reporter:</i> Då ska man ju va väldigt försiktig. <i>Pensionär:</i> Nja men äh jag förstår inte. Jag tog en extra spruta för säkerhets skull. Mot lunginflammation. Det är sunt förnuft som gäller.</p> <p>https://www.instagram.com/p/B-qxb37gAUA/</p>	Det är sunt förnuft som gäller TM	Repetition Förstärkning	ta personligt ansvar. Håll avstånd till andra både inomhus och utomhus. Du som är 70 år eller äldre – begränsa dina nära kontakter; ta istället hjälp av anhöriga eller grannar för att till exempel handla mat eller uträtta ärenden.

FHM:s råd och uppmaningar om att ta personligt ansvar, att hålla social och fysisk distans samt de direkta direktiven till 70-plussare att vara extra försiktiga. Återigen skambeläggs alltså de intervjuade människorna för att inte ta sitt personliga ansvar och för att svara på FHM:s uppmaningar med vägran i stället för med prefererat åtagande.

Det sista exemplet som analyseras påminner om posten med pensionärerna i Östermalmshallen. Posten som analyseras i tabell 4 rekontextualiserar intervjuer med stockholmare som befinner sig på uteserveringar och på parkbänkar en solig vårdag. Reportern undrar om människorna »är oroliga», vilket de av svaren att döma inte är. I likhet med posterna i tabell 1 ironiserar DB över de intervjuades svar med repetition, som underbyggs med en förstärkning. I kolumnen »Rekontextualiserat innehåll» presenteras återigen en grov innehållsbeskrivning samt ett utdrag från den intervju som ges mest tid i posten.

Reporterns frågor ekar tydligt av FHM:s råd och rekommendationer, och de personer som intervjuas agerar uppenbarligen på tvärs mot dessa. I transkriptionen i tabell 4 försvarar den intervjuade pensionären sitt agerande. DB:s kommentar ironiserar i sin tur över personens försvar genom att repetera det avslutande svaret på reporterns frågor: »Det är sunt förnuft som gäller». Utöver att repetera intervjupersonens svar, så lägger DB även till »TM», dvs. symbolen för 'varumärke'. Detta tillägg fungerar som ett slags retorisk, inverterad uppskattning och bekräftelse av den intervjuade personens utsaga. Utsagan värderas som unik och värdefull, likt ett varumärke. Det ironiska yttrandets värderande och affektiva potential uppstår i intertextuell relation till de råd som manar till personligt ansvar, fysisk och social distans samt extra försiktighetsåtgärder för människor över 70 år. Genom upprepning och inverterad uppskattning skambelägger DB alltså den intervjuade personen för att inte ta sitt personliga ansvar, för att inte vara extra försiktig som 70-plussare och för att inte hålla socialt och fysiskt avstånd utomhus. Personens handlingar skambeläggs på så vis för att *inte* vara förnuftiga.

Analyserna i detta avsnitt har tillsammans visat hur DB med språkliga och audiovisuella resurser skambelägger såväl offentliga personer som privatpersoner för att respondera på FHM:s riktlinjer på disprefererade sätt, dvs. med vägran snarare än åtagande. Som också blivit tydligt utgår DB:s moraliska tolkningsram och den aktuella diskursgemenskapens ironiska intention från FHM:s nationella råd och rekommendationer. Denna iakttagelse ligger i linje med Ahmeds (2004) tankar om att skampraktiker har som politiskt potential att sudda ut gränsen mellan individ och kollektiv (jfr West-

berg 2020, Årman 2020). Genom att skambelägga människor som bryter mot FHM:s riktlinjer upprättar DB nämligen ett rättfärdigt kollektiv som så att säga har moralen och stoltheten på sin sida. DB bidrar på så vis till att skapa ett moraliskt och stolt kollektiv som *inte* handlar fel. Ur detta perspektiv agerar alltså DB som ett medel för FHM:s styrning av medborgarnas privatliv.

7 Avslutande diskussion

Coronapandemin ställer stora krav på myndigheters kommunikation med medborgarna och i synnerhet på hur Folkhälsomyndigheten kommunicerar. Denna artikel har strävat efter att bringa reda i hur denna kommunikation styr medborgarna på otydliga sätt samt hur denna otydlighet ger upphov till affektiva och skambeläggande praktiker på sociala medier. Som analysen visat öppnar FHM:s råd och rekommendationer nämligen upp för otydlighet i fråga om vilka åtaganden som egentligen förväntas av befolkningen. Som en följd av detta, och som analysen av Instagramkontot *Dyngbaggegalan* har visat, skambeläggs människor för deras mottagande av och förhållningssätt till FHM:s råd. Intertextualiteten mellan FHM:s texter och DB illustrerar såttillvida hur vag myndighetsstyrning ger upphov till nya styrningspraktiker där medborgarna styr sig själva och varandra genom affekt. Ur detta perspektiv framträder medborgarna som såväl målet som medlet för den otydliga myndighetskommunikationen.

Den systematiska genomlysningen av FHM:s kommunikation och dess kravställande språkhandlingar visar att otydlighet och vaghet opererar på olika nivåer, samt i relation till olika teman och praktiker. Å ena sidan är det tydligt att medborgarna görs till mål för direkta uppmaningar och att de tillskrivs en skyldighet att agera och ta ansvar. Å andra sidan har analysen visat att förväntningarna på medborgarnas konkreta åtaganden finjusteras med modala resurser som bidrar till tolkningsalternativ. Detta sker i huvudsak när råden och rekommendationerna som sådana modifieras, dvs. när texterna kommenterar sitt eget innehåll. På så vis blir FHM:s kravställande otydligt på en övergripande nivå, vilket bidrar till att även direkta uppmaningar laddas med otydliga responsalternativ. Att uppmaningar om hygienrutiner, resande och fysisk distans såväl som att »ta eget ansvar» går att tolka på olika sätt blir tydligt genom analysen av DB. I deras Instagramposter används nämligen ironi för att skambelägga

människor just för att inte ta eget ansvar och för att inte sköta sin hygien, minska sitt resande eller hålla fysisk och social distans.

Analysen av DB:s ironiska kommentarer har vägletts av språkliga och semiotiska resurser. Som en följd av att ironi realiseras i gränssnittet mellan det sagda och utsagda har analysen samtidigt varit tolkande. En viktig del i detta tolkningsarbete har varit att visa hur DB:s ironiska intention är intertextuellt länkat till FHM:s råd och rekommendationer; de utgör intertextuella referenspunkter som håller diskursgemenskapen samman och som skammandet utgår från. Apropå diskursgemenskapens betydelse skriver Ahmed (2004 s. 102) att skam är »a mode of recognition of injustices comitted against others», vilket implicerar att skammande endast kan »fastna» om det finns en gemensam förståelse av vad som är moraliskt felaktigt (jfr Westberg 2020, Årman 2020). Som den konkreta analysen försökt visa, bidrar den typ av skambeläggande anklagelseakter som DB är engagerad i till att upprätta just en gemensam förståelse av vad som är moraliskt felaktigt. Genom att ironisera över människors reception av och förhållningssätt till FHM:s kommunikation, etablerar DB sin diskursgemenskap som rättfärdig och legitim uttolkare av vilken respons på FHM:s råd och rekommendationer som är den rätta. Uttryckt annorlunda reducerar DB:s skampraktiker alltså vagheten i FHM:s kommunikation och gör den entydig, varmed DB agerar som ett medel för FHM:s styrning.

Analysen av myndigheternas råd, medborgares reception av dessa, samt DB:s ironiska värderingar av denna reception, visar hur svensk myndighetskommunikation under coronapandemin fungerar som en affektiv diskursiv praktik. Att svensk myndighetskommunikation ger upphov till diskursiva praktiker där moral och känslor fungerar som en förlängning av myndigheternas styrning skulle kunna ses som ett problem. Som Tegnell påpekar i den citerade SVT-intervjun är otydligheten emellertid inte ett problem ur FHM:s perspektiv. Snarare är den intentionell, vilket i ljuset av denna artikel indikerar att frågor om rätt och fel, och i förlängningen om moral och skam, är en väsentlig del av den svenska coronastrategin. Detta pekar mot ett fortsatt behov av att undersöka relationen mellan affekt och myndighetskommunikation för att bättre förstå den politiska styrningen under coronapandemin. Insikterna öppnar också upp för att tänka vidare om och kritiskt reflektera över hur informellt myndighetsspråk styr med befolkningen som både mål och medel i relation till andra sociala och politiska frågor än coronapandemin. För att göra det krävs det fler studier som undersöker hur medborgare faktiskt tar emot och engagerar sig i myndighetskommunikation genom meningsskapande och affektiva praktiker.

Material

Texter från Folkhälsomyndigheten

Bromsa smittan – det här kan du som privatperson göra. Tillgänglig:

<https://www.folkhalsomyndigheten.se/smittydd-beredskap/utbrott/aktuella-utbrott/covid-19/alla-har-ansvar-att-forhindra-smitta-av-covid-19/bromsa-smittan-det-har-kan-du-som-privatperson-gora/> [hämtad 2020-04-01].

Skydda dig och andra från smittspridning. Tillgänglig:

<https://www.folkhalsomyndigheten.se/smittydd-beredskap/utbrott/aktuella-utbrott/covid-19/skydda-dig-och-andra/> [hämtad 2020-04-01].

Om det nya coronaviruset och sjukdomen covid-19. Tillgänglig:

<https://www.folkhalsomyndigheten.se/publicerat-material/publikationsarkiv/o/om-det-nya-coronaviruset-och-sjukdomen-covid-19/> [hämtad 2020-04-01].

Du som är 70 år eller äldre – begränsa dina kontakter. Tillgänglig:

<https://www.folkhalsomyndigheten.se/publicerat-material/publikationsarkiv/d/du-som-ar-70-ar-eller-aldre/> [hämtad 2020-04-01].

Nya allmänna råd: Håll avstånd och ta personligt ansvar. Tillgänglig:

<https://www.folkhalsomyndigheten.se/nyheter-och-pess/nyhetsarkiv/2020/april/nya-allmanna-rad-hall-avstand-och-ta-personligt-ansvar/> [hämtad 2020-04-01].

Poster från Dynbaggelalan

28 dagar tidigare. Tillgänglig: https://www.instagram.com/p/B9Q56LPa_6H/ [hämtad 2020-05-01].

Hands on. Tillgänglig: https://www.instagram.com/p/B9U_WEonwCH/ [hämtad 2020-05-01].

It's corona time! Tillgänglig: <https://www.instagram.com/p/B9cN0jQH54V/> [hämtad 2020-05-01].

Ett tecken flera tecken. Tillgänglig: <https://www.instagram.com/p/B9lUf5qABOo/> [hämtad 2020-05-01].

Clout. Tillgänglig: <https://www.instagram.com/p/B9qjOjJAytf/> [hämtad 2020-05-01].

Stockholmarna kommer att bli vår död. Tillgänglig:

<https://www.instagram.com/p/B-G1slFg5TZ/> [hämtad 2020-05-01].

Jovars. Tillgänglig: <https://www.instagram.com/p/B-IZdehAs03/> [hämtad 2020-05-01].

Men i Stockholm skiner solen. Tillgänglig: <https://www.instagram.com/p/B-Jlh8dg2iP/> [hämtad 2020-05-01].

Stockholmare i Åre om corona. Tillgänglig: <https://www.instagram.com/p/B-MGwwEA676/> [hämtad 2020-05-01].

Svenskar som inte tänker stanna hemma i påsk be like. Tillgänglig: <https://www.instagram.com/p/B-jVqRCg6n2/> [hämtad 2020-05-01].

Det är sunt förnuft som gäller TM. Tillgänglig:

<https://www.instagram.com/p/B-qxb37gAUA/> [hämtad 2020-05-01].

Svar på tal. Tillgänglig: https://www.instagram.com/p/B_ZV9EIAp8F/ [hämtad 2020-05-01].

Litteratur

- Ahmed, Sara, 2004: *The cultural politics of emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Björkqvall, Anders & Nyström Höög, Catharina, 2019: Keeping the discussion among civil servants alive: 'Platform of values' as an emerging genre within the public sector in Sweden. I: *Scandinavian Journal of Public Administration* 22(3). S. 17–38.
- Björkqvall, Anders, van Meerbergen, Sara & Westberg, Gustav, 2020: Feeling safe while being surveilled: The spatial semiotics of affect at international airports. I: *Social Semiotics*. S. 1–23.
- Byrman, Gunilla, 2002: *Försiktighetsmått: Text, genus och ideologi i preventivmedelsbroschyrer 1886–1995*. (Rapporter från projektet svensk sakprosa 36.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Dagens Nyheter, 2020: Så har världens bild av Sverige ändrats under krisen. I: *Dagens Nyheter* 2020-04-24. Tillgänglig: <https://www.dn.se/nyheter/sverige-bilden-under-coronakrisen/> [hämtad 2020-08-18].
- Foucault, Michel, 2008: Regementalitet. I: Thomas Götselius & Ulf Olsson (red.): *Dis-kursernas kamp*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion. S. 183–204.
- Gunnarsson, Britt-Louise, 1982: *Lagtexters begriplighet: En språkfunktionell studie av medbestämmandelagen*. Stockholm: Liber Förlag.
- Gustafsson, Anna, 2009: *Pamfletter! En diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 66.) Lund: Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Halliday, M.A.K. & Matthiessen, Christian M.I.M., 2014: *Halliday's introduction to functional grammar*. 4:e uppl. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- Hodge, Bob & Kress, Gunther R., 1988: *Social semiotics*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Holmberg, Per, 2011: *Texters interpersonella grammatik*. I: Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord (red.): *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts. S. 97–113.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: *Grammatik med betydelse: En introduktion till funktionell grammatik*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Holmér, Åsa, 2020: *Ord i coronans spår: rekommendation*. *Språkrådsbloggen*. Institutet för språk och folkminnen. Tillgänglig: <https://www.isof.se/om-oss/vara-bloggar/sprakradsbloggen/inlagg-sprakrad/2020-04-03-ord-i-coronans-spar-rekommendation.html> [hämtad 2020-08-18].
- Hutcheon, Linda, 1994: *Irony's edge: The theory and politics of irony*. London, New York: Routledge.
- Johannesson, Kurt, 1998: *Retorik eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedt.
- Josephson, Olle, 2004: *Ju: ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Josephson, Olle, 2018: *Språkpolitik*. (Språkrådets skrifter 25.) Stockholm: Morfem.
- Koliev, Faradj, 2020: Skam och skuld kommer inte att stoppa covid-19. I: *Dagens Nyheter* 2020-05-22. Tillgänglig: <https://www.dn.se/debatt/skam-och-skuld-kommer-inte-att-stoppa-covid-19/> [hämtad 2020-08-18].

- Ledin, Per, 1997: Intertextualitet, smärta och ett mångstämmigt apotek. I: Till Barbro: Texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg 23 september 1997. (MINS 45.) Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. S. 63–86.
- Lindgren, Birgitta, 2007: Nämnden – en krönika. I: Birgitta Lindgren (red.): Nämnd, inte glömd: historik över Nämnden för språkvård och Svenska språknämnden 1944–2007. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 95.) Stockholm: Svenska språknämnden. S. 7–58.
- Lind Palicki, Lena, 2010: Normaliserade föräldrar: en undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007. (Studier från Örebro i svenska språket 6.) Örebro: Örebro universitet.
- Löfven, Stefan, 2020: Statsminister Stefan Löfvens tal till nationen. Tillgänglig: <https://www.regeringen.se/tal/2020/03/statsministerns-tal-till-nationen-den-22-mars-2020/> [hämtad 2020-08-18].
- Melander, Ida, 2019: Multimodal illness narratives: Sharing the experience of endometriosis. I: *Diegesis* 8(2). S. 68–90.
- Myndigheterna har ordet: Om kommunikation i skrift, red. av Catharina Nyström Höög, Hedda Söderlundh & Marie Sörlin. (Språkrådets skrifter 14.) Stockholm: Norstedts 2012.
- Mårtensson, Eva, 1986: Det nya niandet. I: Fyra uppsatser. (Nordlund 10.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. S. 35–79.
- Mårtensson, Eva, 1987: När myndigheterna blev du med oss. Om intimiseringen av det offentliga språket. I: Två uppsatser om språkbrukets informalisering. (Nordlund 13.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. S. 25–73.
- Mårtensson, Eva, 1988: Den familjära myndigheten. Intimiseringen av det offentliga språket. I: Orvar Löfgren (red.): Hej, det är från Försäkringskassan! Informaliseringen av Sverige. Stockholm: Natur och kultur. S. 105–127.
- Nyström Höög, Catharina, Söderlundh, Hedda & Sörlin, Marie, 2012: Myndigheters texter och klarspråksarbete. I: Catharina Nyström Höög, Hedda Söderlundh & Marie Sörlin (red.): Myndigheterna har ordet: Om kommunikation i skrift. (Språkrådets skrifter 14.) Stockholm: Norstedts. S. 13–38.
- Nyström Höög, Catharina, 2020: Framåt och uppåt: Om bilder och bildmotiv i svenska myndigheters värdegrunder. I: *HumaNetten* 44. S. 207–228.
- Nämnd, inte glömd: historik över Nämnden för språkvård och Svenska språknämnden 1944–2007, red. av Birgitta Lindgren. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 95.) Stockholm: Svenska språknämnden 2007.
- Rehnberg, Hanna Sofia, 2019: »Hur ska det märkas att vi har bytt värderingar?» En kritisk analys av ett nyckelord i managementsamhället. I: Marco Bianchi, David Häkansson, Björn Melander, Linda Pfister, Maria Westman & Carin Östman (red.): *Svenskans beskrivning 36: Förhandlingar vid trettiosjätte sammankomsten*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. S. 255–267.
- Sedgwick, Eve Kosofsky, 2003: *Touching feeling: Affect, pedagogy, performativity*. Durham: Duke University Press.
- Seiler Brylla, Charlotta, Westberg, Gustav & Wojahn, Daniel, 2018: C som i kritik: Kritiska perspektiv inom text- och diskursstudier. I: Daniel Wojahn, Charlotta Seiler Brylla & Gustav Westberg (red.): *Kritiska text- och diskursstudier. (Text- och samtalsstudier från Södertörns högskola 6.)* Huddinge: Södertörns högskola. S. 9–36.

- Sperber, Dan & Wilson, Deidre, 1981: Irony and the use–mention distinction. I: Peter Cole (red.): *Radical pragmatics*. New York: Academic Press. S. 295–318.
- Sperber, Dan & Wilson, Deidre, 1986: *Relevance: Communication and cognition*. Oxford: Blackwell.
- Språklag 2009:600. Tillgänglig: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/spraklag-2009600_sfs-2009-600 [hämtad 2020-08-18].
- Sveningsson Elm, Malin, 2009: How do various notions of privacy influence decisions in qualitative internet research? I: Annette N. Markham & Nancy K. Baym (red.): *Internet inquiry: Conversations about method*. Los Angeles: Sage Publications. S. 69–98.
- Sörlin, Marie, 2012: När texten lämnat myndigheten – Mottagarupplevelser av ett Skatteverksutskick. I: Catharina Nyström Höög, Hedda Söderlundh & Marie Sörlin (red.): *Myndigheterna har ordet: Om kommunikation i skrift*. (Språkrådets skrifter 14.) Stockholm: Norstedts. S. 123–154.
- Teleman, Ulf, 2007: *Tradis och funkis: svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 87.) Stockholm: Norstedts Ordbok.
- The Telegraph, 2020: Coronavirus: Why the Swedish experiment could prove Britain wrong. I: *The Telegraph* 2020-04-03. Tillgänglig: <https://www.telegraph.co.uk/news/2020/04/03/coronavirus-swedish-experiment-could-prove-britain-wrong/> [hämtad 2020-08-18].
- Tolvanen, Eveliina, 2014: Auktoritet i finlandssvenska och sverigesvenska myndighetstexter: En studie av lexikogrammatiska val och ergativa roller. I: *Språk & Stil* NF 24. S. 166–196.
- van Leeuwen, Theo, 2005: *Introducing social semiotics*. London: Routledge.
- van Leeuwen, Theo, 2008: *Discourse and practice: New tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Wetherell, Margaret, 2012: *Affect and emotion: A new social science understanding*. Los Angeles, London: SAGE.
- Westberg, Gustav, 2016: *Legitimerade föräldraskap 1870–2020: En diskurshistorisk undersökning*. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology New Series 61.) Stockholm: Institutionen för svenska och flerspråkighet.
- Westberg, Gustav, 2020: Affective rebirth: Discursive gateways to contemporary national socialism. I: *Discourse & Society*, Online first. S. 1–17.
- Westberg, Gustav, u.u. 2020: All makt åt folket! Om populism som affektiv stil. I: *Svenskans beskrivning* 37. Förhandlingar vid trettiosjunde sammankomsten. Åbo 8–10 maj 2019. Åbo: Åbo Akademi.
- Wodak, Ruth & Meyer, Michael, 2016: *Critical Discourse Studies: History, agenda, theory and methodology*. I: Ruth Wodak & Michael Meyer (red.): *Methods of Critical Discourse Studies*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE. S. 1–22.
- Årman, Henning, 2020: Affects of verbal hygiene. I: *Language Policy*.

Pisa som belägg och auktoritetsförstärkare

En analys av mediekonstruktioner och deras funktioner i skolans granskningslandskap

Av HANNA SOFIA REHNBERG

Abstract

Rehnberg, Hanna Sofia, hanna.sofia.rehnberg@sh.se, Senior Lecturer, Department of Journalism, School of Social Sciences, Södertörn University: "Pisa as evidence and expert legitimation: An analysis of media representations and their functions in the school auditing landscape". *Språk och stil* NF 30, 2020, pp. 32–62.

This paper focuses on how media representations of the OECD's Program for the International Student Assessment (Pisa) are realised linguistically, at the intersection of the audit society and the media, and what functions Pisa thereby fulfils. The relevance of the investigation is that earlier research has shown that both Pisa and mass media are used as tools by different actors in attempts to influence policymaking in the editorial sector.

Linguistic discourse analysis is used to examine articles published in two Swedish newspapers and one Swedish-language newspaper in Finland during the time span of one year. The results show how Pisa is used on one hand to augment the authority of writers in various ways and on the other hand as evidence of factual judgments, with different degrees of truth and knowledge claims. One conclusion is that newspaper readers need extensive previous knowledge of Pisa in order to be able to independently interpret the statements made in the newspaper articles.

Within linguistic research, claims of truth and knowledge have traditionally been discussed and analysed in terms of modality, for example with a focus on modal auxiliary verbs. This article contributes to identifying other linguistic resources that can be used to express and analyse such claims.

Keywords: discursive governance; modality; Pisa; media representations; auditing, expert legitimation.

Den nya Pisaundersökningen visar ... Enligt den senaste Pisarapporten ... Gemensamt för dessa två formuleringar är att de används frekvent i medierapporteringen om Pisa, den internationella kunskapsmätning som genomförs av OECD vart tredje år. Men vad är det egentligen som Pisa visar? Att Pisa (Programme for International Student Assessment), som ofta framhålls som den mest inflytelserika internationella skolstudien (t.ex. Landahl & Lundahl 2017), tilldelas stort utrymme i massmedierna har knappast gått någon mediekonsu-

ment förbi, och en rad karaktäristiska mediekonstruktioner av Pisa återkommer. Kanske har de blivit så välbekanta att vi inte ens tänker på dem, än mindre skärskådar dem. Vi har vant oss vid katastrofbudskap och känsloladdade uttryck som *Pisakris* och *Pisaglädje*, liksom vid det faktum att Pisa tas till intäkt för en rad påstådda sakförhållanden.

År 2000 genomfördes det första Pisaprovet av mer än en kvarts miljon elever i 32 länder (Skolverket 2001). Sedan dess har både antalet deltagande länder och den uppmärksamhet som proven får ökat i omfattning (Ringarp 2016 s. 447). Genomslaget har varit stort inte bara i massmedia utan också i den utbildningspolitiska debatt som förs annorstädes (se t.ex. Pettersson 2008), och flera forskare har konstaterat att Pisa influerar policyskapande på utbildningsområdet (t.ex. Grek 2009, Breakspear 2012, Jakobsson 2013, Ringarp 2016, Baroutsis & Lingard 2017). Pisa kan därmed beskrivas som en form av granskning som fungerar styrande (Carlbaum m.fl. 2014).

Det övergripande syftet med min studie är att undersöka mediekonstruktioner av Pisa i skärningspunkten mellan granskningssamhället och mediasamhället (jfr Rönnerberg, Lindgren & Segerholm 2013 s. 178). De två forskningsfrågorna lyder: Hur används Pisa som belägg för sakpåståenden? Hur används Pisa som auktoritetsförstärkare?

Analysen inriktas på verbalspråkliga realiseringar av Pisa i en massmedial kontext med fokus på vilka funktioner dessa realiseringar fyller. Detta mot bakgrund av att OECD betraktar massmedier som ett »bra kommunikationsforum för att skapa en relation till den politiska makten» (Pettersson 2008 s. 110, med hänvisning till Kallo 2006) samt att forskare har argumenterat för att inte bara Pisastudien som sådan utan också medierapporteringen om Pisa influerar policyskapande (Baroutsis & Lingard 2017).

Undersökningen utförs inom ramen för ett forskningsprojekt om granskning och styrning av skolan.¹ I analysen som följer fokuseras en specifik aspekt som framträder som särskilt relevant att undersöka i förhållande till diskursiv styrning, nämligen kunskaps- och sanningsanspråk. Närmare bestämt analyserar jag vad som hävdas med hjälp av Pisa och fokuserar på hur vittgående kunskaps- och sanningsanspråk som görs. Formuleringar där Pisa figurerar gör anspråk på att säga olika mycket om verkligheten. Vissa formuleringar implicerar att det går att uttala sig om en hel del med utgångspunkt i studien, medan Pisa i andra sammanhang tillskrivs ett mer begränsat förklaringsvärde. Detta kan beskrivas i termer av varierande grader av kunskaps- och sanningsanspråk.

¹ Forskningsprojektet *Skola under granskning* bedrivs av Förvaltningsakademien vid Södertörns högskola med Östersjöstiftelsen som finansär.

En rad studier har gjorts av medierapporteringen om Pisa (t.ex. Pettersson 2008, Baroutsis & Lingard 2017, Hopfenbeck & Görgen 2017) men det saknas kunskaper om hur Pisa konstrueras språkligt på en mikronivå i medierapporteringen. Detta är den forskningslucka som jag vill bidra till att fylla. Undersökningen görs utifrån ett diskursanalytiskt och konstruktivistiskt perspektiv. Det samhällsområde som står i fokus är skola och utbildning. Analysen ger dock mer generell kunskap om hur utsagor kan formuleras med varierande grader av kunskaps- och sanningsanspråk. Sådana utsagor ligger till grund för specifika framställningar av världen, vilka i sin tur kan fungera styrande. Den reella styrningen av skolan och hur den eventuellt påverkas av massmediala Pisakonstruktioner undersöks dock inte här.

I det följande redovisas det teoretiska ramverket för undersökningen: Språkvetenskaplig diskursanalys presenteras med fokus på begrepp relaterade till kunskaps- och sanningsanspråk. Därefter följer ett bakgrundsavsnitt som handlar om skolgranskning, Pisa och medierapportering.² I nästa steg följer redovisningen av analysresultaten. Analysen inriktas på den språkliga mikronivån i den bemärkelsen att jag undersöker hur Pisa omtalas på meningsnivå, och i fokus står Pisa som diskurselement (använt i artiklar som huvudsakligen handlar om något annat än Pisa) snarare än medierade diskurser om Pisa. (För en undersökning av medierade diskurser om Pisa se Rehnberg 2019.) Slutligen diskuteras artikelns bidrag till teori- och metodutveckling och ett mer övergripande resonemang förs om analysresultaten i relation till medielogik och journalistik som genre.

Språkvetenskaplig diskursanalys

I undersökningen används språkvetenskaplig diskursanalys som teori och metod. Med *diskurs* avses här, i Fairclough och Wodaks (1997) anda, »en social och kommunikativ praktik som står i ett dialektiskt förhållande till situationella och institutionella kontexter samt sociala (makt)strukturer» (Seiler Brylla m.fl. 2018 s. 15). Denna diskurssyn innebär att språket betraktas som »ett system av praktiker som sätter upp ramarna för vårt tänkande» (ibid). De

² Avsnittet *Granskning, Pisa och massmedierna* är en förkortad version av bakgrundskapitlen i en (ej referentgranskad) projektrapport som publicerats inom ramen för Förvaltningsakademiens skriftserie vid Södertörns högskola (Rehnberg 2019).

bilder som diskursivt skapas av världen påverkar oss alldeles oavsett vilka intentioner talaren eller skribenten har. De kan därtill användas på ett medvetet sätt som redskap för styrning. Analysen som presenteras i denna artikel intresserar sig dock inte för intentioner utan undersöker mediekonstruktioners potential att fungera styrande oavsett uppsåt.

Fairclough (2005) ser *genre* som ett centralt begrepp i analys av diskursiv styrning. I *Media discourse* definierar Fairclough (1995 s. 56) *genre* som ett språkbruk som är förbundet med och konstituerar en del av en bestämd social praktik. Enligt Fairclough (2005) är genrer och nätverk av genrer ett nödvändigt semiotiskt existensvillkor för all form av aktion på distans och inte minst för styrning. Den som vill nå ut med ett budskap är beroende av att behärska och ha tillgång till och kontroll över genrer (exempelvis nyhetsartiklar och debattartiklar).

Med hänvisning till Jessop (2002) hävdar Fairclough (2005 s. 63) vidare att en nödvändig strategi för den som vill påverka komplexa ekonomiska och politiska verkligheter är diskursiv förenkling, det vill säga selektivitet i termer av vad som inkluderas och vad som exkluderas. En språkvetenskaplig diskursanalys kan blottlägga hur sådan förenkling uppnås.

Föreliggande undersökning inriktas, som tidigare nämnts, på en specifik aspekt som framträder som central i analysmaterialet: kunskaps- och sanningsanspråk. Inom språkvetenskapen har begreppet *modalitet* använts för att studera med vilken grad av sanning eller visshet som något uttrycks. Enligt Van Leeuwen (2005) fyller semiotiska resurser för att uttrycka modalitet en viktig samhällsfunktion. De är redskap som hjälper oss att skapa (eller komma överens om) gemensamma sanningar. Sådana överenskommelser är nödvändiga för att individer ska kunna bilda grupper som kan agera sammanhållet och utöva påverkan i samhället.

Olika diskurser och genrer präglas av skilda preferenser när det kommer till kunskaps- och sanningsanspråk. I medietexter läggs tolkningar ofta fram som om de vore fakta, något som både speglar och främjar mediernas auktoritet (Winther Jørgensen & Phillips 2000 s. 88).

Auktoritativa texter, som vetenskapliga eller journalistiska artiklar, kan använda språkliga modalitetsresurser för att påtvinga läsaren ett sätt att se på verkligheten (Van Leeuwen 2005). Det som egentligen kan ifrågasättas framställs då som en sanning. På så vis kan det bli svårt att säga emot påståendet.

Språkvetenskapliga beskrivningar av modalitet tar traditionellt fasta på relationen mellan å ena sidan den person som står bakom en utsaga och å

andra sidan den representation av världen som kommer till uttryck i och genom utsagan. Begreppet *modalitet* används för att fokusera talarens eller skribentens förhållningssätt till utsagan. Analysen inriktas exempelvis på modala hjälpverb, adverb som *nog*, *kanske* och substantiv som *sannolikhet*, *visshet* etc. I denna undersökning utforskas i stället med vilka kunskaps- och sanningsanspråk – eller faktaanspråk (Seiler Brylla m.fl. 2018 s. 29) – som Pisa används av skribenter och av citerade talare. I syfte att analysera hur Pisa i olika grad tillskrivs makt att säga något om verkligheten kartläggs och analyseras sätt att uttrycka kunskaps- och sanningsanspråk med varierande räckvidd. Det är till exempel skillnad mellan att konstatera att elevers Pisa-resultat har sjunkit och att hävda att Pisa visar på en nedgång i kvaliteten på lärandet.

Att kunskaps- och sanningsanspråk kan förstärkas om de knyts till auktoriteter, exempelvis experter, är ett välkänt fenomen. Inom språkvetenskapen har bland annat Van Leeuwen (2008) utforskat detta i sitt teoribygge om legitimeringar. Han talar då om en specifik typ av legitimering som han benämner just *auktoritetslegitimering*. Som underkategori lyfter han bland annat fram *expert-legitimering*.

Granskning, Pisa och massmedierna

Under de senaste decennierna har granskningen av verksamheter ökat. Vanligt är att granskning motiveras som ett medel att säkra kvalitet och underlätta medborgarnas/kundernas val (Power 1997). Granskning antas leda till ökad transparens och i förlängningen till effektivitet och kostnadskontroll, men granskning sammankopplas också med demokratiska värderingar och ideal (Faubert 2009). Samtidigt som tilltron till granskning som metod har ökat (Carlbaum m.fl. 2014) har även negativa konsekvenser lyfts fram, exempelvis att granskning leder till att logiker blandas och att uppmärksamheten snävas in (Ivarsson Westerberg & Jacobsson 2013).

Granskning är att betrakta som en form av styrning (t.ex. Carlbaum m.fl. 2014). I linje med detta ligger att granskningen skapar sitt granskningsobjekt (Carlbaum m.fl. 2014, jfr Serder 2017). Det innebär att de grunder som granskningen bygger på får vissa aspekter av granskningsobjektet att framträda på bekostnad av andra. Endast på så vis blir ett objekt granskningsbart – och möjligt att styra (jfr vad som i föregående avsnitt skrevs om diskursiv

förenkling som en nödvändig strategi för påverkan). Granskning är vidare en praktik som utförs av specifika aktörer med särskilda intressen. OECD, som står bakom Pisa, uppger att organisationens målsättning är att bidra till välstånd, jämlikhet, välbefinnande och lika möjligheter för alla (OECD utan år). Hur forskare (och andra) ser på OECD varierar. Medan Serder (2017 s. 83) beskriver organisationen som »en internationell intresseorganisation för ekonomisk tillväxt» talar Pettersson (2008 s. 88) om OECD som en institutionaliserad kommunikationskanal för ideologispredning, och han betonar att ekonomiska orsaker bara kan ses som *en* förklaringsgrund till det utökade internationella inflytandet på nationella utbildningsideologier och utbildningssystem.

Skolan är ett område som har varit föremål för särskilt omfattande granskning. Under de senaste decennierna har skolans granskningslandskap dessutom förändrats kraftigt. Ivarsson Westerberg (2019) urskiljer ett antal tydliga förändringar i detta landskap, bland annat internationalisering och medialisering.

I denna artikel aktualiseras framför allt två former av granskning och potentiell styrning i relation till skolan: Pisa som skolgranskning och massmedierna som skolgranskare. För tydlighets skull vill jag dock betona att mitt syfte inte är att utvärdera Pisastudien som sådan utan att undersöka mediekonstruktioner av Pisa.

Pisa

Den internationella elevstudien Pisa, som består av både prov och enkäter, har genomförts vart tredje år sedan starten 2000 (Skolverket 2016). I Pisa 2015 deltog 72 länder eller regioner, däribland alla OECD-länder, som då var 35 till antalet. Pisa mäter 15-åringars kunskaper i matematik, naturvetenskap och läsförståelse. Även likvärdighet i ländernas utbildningssystem ingår i mätningen, liksom elevernas (uppgivna) motivation vid provtillfället och deras generella välbefinnande.

Till skillnad från flera andra internationella kunskapsmätningar, exempelvis Timss³, är syftet med Pisa inte att mäta kunskaper i relation till de deltagande

³ Timss, som organiseras och leds av forskningsorganisationen IEA, undersöker kunskaper i och attityder till matematik och naturvetenskap hos elever i årskurs 4 och 8.

ländernas läroplaner (så kallad skolkunskap). Ambitionen är i stället att mäta om eleverna är rustade med kunskap som gör att de klarar sig i framtidens samhälle (OECD 2001) – eller rättare sagt den föreställning eller vision som de politiska aktörer som leder OECD har av detta samhälle. Ambitionen med proven, som genomförs av ett representativt urval 15-åringar i de deltagande länderna, är att mäta sådana kunskaper som anses vara av betydelse i det vuxna livet (Skolverket 2001 s. 2).

Enligt utvärderingar som Skolverket låtit göra råder stor eller relativt stor överensstämmelse mellan de kunskaper som Pisaproven mäter och de kunskaper som föreskrivs i gällande styrdokument för den svenska skolan (t.ex. Skolverket 2010 s. 35–37, Skolverket 2015, Frändberg & Hagman 2017). Men studier visar också att det inte är så enkelt att använda Pisaresultaten för att dra slutsatser om svenska elevers kunskaper (Sollerman 2019), att en del av de utvärderingar som gjorts inte är tillräckligt djuplodande (Tengberg 2014) och att vissa förmågor och aspekter som lyfts fram i de svenska styrdokumenten inte prövas i Pisaundersökningen – när det gäller naturvetenskap faller till och med »stora delar av det centrala innehållet» utanför (Frändberg & Hagman 2017 s. 7).

I likhet med andra internationella elevstudier är Pisa konstruerat för att kunna mäta kunskapsutveckling över tid (Skolverket 2016). Sverige har deltagit i samtliga provomgångar sedan starten – med ständigt försämrade resultat fram till år 2012 (Skolverket 2018). I Pisa 2015 låg de svenska resultaten dock i linje med OECD-genomsnittet – till och med något högre för läsförståelse – vilket föranledde Skolverket (2016 s. 3) att tala om ett »trendbrott i den negativa resultatutvecklingen». Ett smolk i glädjebägaren var dock att ingen av de sju likvärdighetsfaktorer som mäts i Pisa hade förbättrats, tvärtom hade fem av dem försämrats.

Pisastudien är utformad för att påverka policyskapande på utbildningsområdet (Pettersson 2008). Som överstatligt organ har OECD inget formellt inflytande på enskilda länders läroplaner och utbildningssystem, men genom Pisa sker en form av mjuk styrning (Lawn 2006), det vill säga en styrning som inte utövas genom regler utan genom idéöverföring och jämförelser.

Enligt Olsen (2005) kan internationella kunskapsmätningar ses som mötesplatser mellan forskare och beslutsfattare. Pisa har utformats i nära samarbete mellan forskare från fler än 30 länder, och generellt anses denna och andra internationella kunskapsmätningar vara väl genomförda ur vetenskaplig synvinkel (Pettersson 2008). Pisa har också i olika sammanhang lyfts fram som en studie som ger legitim och värdefull kunskap (t.ex. Rutkowski & Rutkowski

2016). Därtill har det framhållits som något positivt att Pisa inspirerar beslutsfattare i enskilda länder att blicka utanför de egna nationsgränserna för att lära av andra (Ringarp 2014).

Men kritik har också riktats mot Pisa (se Jakobson 2013). En del av kritiken tar sikte på att det endast är kunskaper i vissa ämnen som mäts medan andra ämnen – exempelvis samhällsvetenskap, humaniora och praktisk-estetiska ämnen – faller bort (Landahl & Lundahl 2017). Även värdegrundade kunskaper (som ofta är mer svårsmätta) utelämnas. Ett exempel som lyfts fram av Landahl & Lundahl (2017 s. 13) är skollagens betoning av att utbildningen ska förmedla och förankra respekt för mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar (SFS 2010:800 kap. 14). Detta är en aspekt som svårligen låter sig mätas vare sig i Pisa eller i andra kunskapsmätningar – men likväl en aspekt som är central att ta i beaktande om vi vill använda utbildning som ett instrument för att forma vårt gemensamma framtida samhälle. Forskare har också ifrågasatt om proven verkligen mäter vad de är avsedda att mäta, eftersom det är oklart om de elever som presterar bra (respektive dåligt) på proven, som genomförs i skolmiljö, verkligen skulle klara av (eller inte klara av) uppgifterna i en framtida vardagsverklighet (Serder 2017, se även Sjøberg 2017). Detta mot bakgrund av att forskning har visat att samma uppgift utförd i olika kontexter kräver kognitivt olika förmågor (Lave 1988). Vidare har flera forskare varnat för en tendens bland politiker och utredare att dra alltför långtgående slutsatser av Pisaresultaten (se Jakobsson 2013, Rutkowski & Rutkowski 2016). I ett upprop 2014 protesterade forskare och lärare från hela världen mot den betydelse Pisa fått. I uppropet framhölls det bland annat att proven begränsar synen på utbildning (Niemann m.fl. 2017).

En förutsättning för att Pisa ska kunna fungera som styrmedel och policy-skapande instrument är att OECD når ut med provresultaten och får genomslag för sina analyser, det vill säga att det pratas om Pisa. I detta avseende är OECD i hög grad beroende av massmedierna.

Medierapporteringen om Pisa har kritiserats för att vara refererande och resultatfokuserad på ett ytligt sätt; rankingstabeller där länder jämförs med varandra står ofta i förgrunden, medan analyser och förklaringar i många fall saknas (Froese-Germain 2010, Baroutsis & Lingard 2017). I en artikel som diskuterar Pisas inflytande i Finland beskrivs studien som ett viktigt globalt mätinstrument vars rika data både medier och policyskapare borde lära sig att dra nytta av på ett bättre sätt (Sahlberg 2011). Till saken hör att Pisa är en komplex studie som är svår att tolka och granska även för experter, vilket har

föranlett forskare att uppmana OECD att vara tydligare med studiens begränsningar i samband med resultatrapporteringen (Rutkowski & Rutkowski 2016).

Medialisering och medielogik

Medierapporteringen skapar och återskapar (bilder av) världen, något som ligger till grund för uttrycket »mediernas diskursiva makt» (t.ex. Engström 2008). Mediebilder skapas inte minst av skolan, i och med att medierapporteringen om skolan är riklig (Ivarsson Westerberg 2019). Och i samma ögonblick som medierna rapporterar om skolan utövar de också ett visst mått av inflytande – över mediekonsumenternas tankar och perspektiv och i förlängningen över skolan och dess verksamhet (t.ex. Rönnberg m.fl. 2013 s. 181). Detta är en aspekt av mediernas makt i samhället. En annan aspekt är att samhällseliga institutioner och verksamheter i allt högre grad anpassar sig till medierna och medielogiken, en utveckling som brukar diskuteras i termer av medialisering (t.ex. Strömbäck 2009 s. 387). Det innebär att samtidigt som medierna i hög grad dikterar villkoren för kommunikation i samhället blir de allt mer närvarande i andra institutioners verksamheter (Hjarvard 2009). Medierna fungerar både som aktör och som arena för andra aktörer (SOU 1990 s.44). Detta har i sin tur bäddat för att olika institutioner och verksamheter (exempelvis OECD och politiska partier) använder allt mer utvecklade strategier för att påverka medierna. I ljuset av denna samhällsutveckling är det angeläget att studera hur medierapporteringen om skolan i allmänhet utformas. Att Pisa på senare år har framträtt som ett centralt element i denna rapportering kan relateras till att Pisastudien uppvisar flera särdrag som är väl förenliga med medielogiken.

Begreppet *medielogik* används vanligen för att uppmärksamma att mediernas »format, organisation, interna arbetsvillkor, normer och behov av uppmärksamhet» (Strömbäck 2009 s. 388) styr nyhetsurvalet och formar presentationen av medieinnehållet. Medielogiken tar sig uttryck på en rad olika sätt, till exempel genom konventionella principer för nyhetsvärdering – bland annat ett fokus på händelser snarare än på processer – och genom bruk av berättartekniker som tillspetsning, förenkling, polarisering, konkretion och gestaltandet av politik som ett strategiskt spel snarare än som sakfrågor (se Altheide & Snow 1979, Strömbäck 2009, Gherseti 2012).

Tidigare forskning om massmedial skolgranskning

Tyngdpunkten i detta avsnitt om tidigare forskning ligger på studier av Pisa i massmedierna.

Baroutsis och Lingard (2017) undersöker medierapporteringen om Pisa i tio australiska nyhetstidningar åren 2000–2014. Under denna period ökade rapporteringen och det vanligaste var att artiklarna fokuserade på rankningar och jämförelser, där Australien ställdes mot högpresenterande länder och regioner, som Finland och Shanghai. I likhet med andra forskare argumenterar Baroutsis och Lingard för att medierapporteringen påverkar policyskapande på utbildningsområdet.

Även Pettersson (2008) menar att medierna spelar en stor roll för den betydelse som tillskrivs internationella kunskapsmätningar i den skolpolitiska kontexten. I en analys av den svenska medierapporteringen i samband med resultatpresentationen av Pisa 2000 konstaterar han att Pisa används både som en faktakälla för nulägesbeskrivningar och som legitimering och dislegitimering av en förd skolpolitik. Detsamma gäller, enligt Pettersson, motsvarande medierapportering i Danmark, Norge och Finland.

Annan forskning har visat på skillnader mellan olika länder i hur Pisa används och vilken betydelse Pisa tillmäts. Exempelvis konstaterar Hopfenbeck och Görge (2017) i en komparativ undersökning av hur 2015 års Pisaresultat presenterades i norska och engelska massmedier att den norska medierapporteringen var betydligt mer positiv, trots att eleverna i de båda länderna gjorde ungefär lika bra ifrån sig. Hopfenbeck och Görge (2017 s. 200) sätter, i och genom följande formulering, fingret på den stora roll som medierapporteringen om Pisa spelar: »To address the changes in policy, a legitimate question is whether policy makers are more influenced by media responses than by Pisa itself.» Även Fladmoe (2011) finner nationella skillnader i en jämförande undersökning mellan Norge, Sverige och Finland med fokus på om och hur konsumtion av nyheter om Pisa påverkar den allmänna opinionen om skolan. I hans undersökning tenderade människor i både Norge och Sverige att ha en mer negativ uppfattning om det nationella utbildningssystemet ju mer de tog del av tidningar och public service. Detta förhållande gällde dock inte för Finland, där eleverna klarat sig bättre i Pisa.

Även Rönnberg m.fl. (2013) studerar mediernas styrande roll i förhållande till skolan men med fokus på den statliga myndigheten Skolinspektionen, vars uppdrag är att granska skolorna i Sverige. Resultaten visar bland annat att det format som myndigheten använder i sin granskning – en kortfattad rapport som

endast fokuserar på avvikelser – passar som hand i handske med medielogiken, som prioriterar negativa nyheter och berättelser med tydliga vinnare och förlorare. På så vis blir massmedierna en viktig länk i statens ansträngningar att styra genom inspektion, och relationen mellan inspektion och massmedier framstår som central för att Skolinspektionen ska nå ut med och få genomslag för sitt budskap. Likaså lyfts medielogiken fram som en avgörande faktor i Folke-Fichtelius (2003) undersökning av mediernas funktion och betydelse för utformningen av svensk utbildningspolitik.

Material och metod

Analysmaterialet består av 175 artiklar publicerade i tre nyhetstidningar under ett års tid:

- *Dagens Nyheter* (DN), som är Sveriges största prenumererade morgontidning och som betecknar sig som liberal och partipolitiskt oberoende (Dagens Nyheter 2008)
- *Hufvudstadsbladet* (HBL), som är den största svenskspråkiga nyhetstidningen i Finland och som anför att tidningens linje är obunden och liberal (Hufvudstadsbladet utan år)
- *Aftonbladet* (AB), som är Sveriges största kvällstidning och som på sin webbplats framhåller att ledarredaktionen är oberoende socialdemokratisk men att nyhetsredaktionen inte har någon politisk färg (Aftonbladet 2016).

Urvalet motiveras dels med att var och en av tidningarna har stor räckvidd, vilket kan förmodas innebära att de har ett relativt stort inflytande, dels med att jag eftersträvat ett analysmaterial med viss bredd (med avseende på tidningarnas profil, politiska färg, primära utgivningsområden och täckningsområden). För att kunna fastslå i vilken grad de valda tidningarna är representativa när det gäller medierapporteringen om Pisa skulle det krävas en mer omfattande undersökning. Klart är att det finns både likheter och skillnader i hur de rapporterar om Pisa. Detta är dock inte ämnet för denna undersökning (för en jämförelse mellan tidningarna se Rehnberg 2019).

I materialet ingår alla artiklar som innehåller akronymen *Pisa* publicerade under sista halvåret 2016 och första halvåret 2017. Under denna tidsperiod inträffade något som har beskrivits som en vändpunkt för Sveriges del; när resultaten av 2015 års Pisaundersökning offentliggjordes den 6 december

2016 visade det sig att de svenska elevernas sammantagna provresultat för första gången i Pisaprovens historia hade förbättrats jämfört med föregående provtillfälle. För Finlands del hade resultaten försämrats, men Finland låg fortfarande i topp bland deltagarländerna. (*Hufvudstadsbladet* skriver dock inte enbart om de finska elevernas Pisaresultat utan även Pisa i en svensk kontext ägnas relativt stor uppmärksamhet i denna svenskspråkiga tidning.) En annan händelse som är relevant att nämna i sammanhanget är att den del av Pisarapporten som handlar om elevers välbefinnande presenterades i april 2017.

Tidningsartiklarna samlades in genom en sökning i den nordiska mediedatabasen Retriever Research. Vid sökningen beaktades samtliga förekomster av akronymen *Pisa* – skrivna med gemener eller versaler, som eget ord eller som led i sammansättning med eller utan bindestreck. Återkommande sammansättningar med *Pisa* är till exempel *Pisastudie*, *Pisarapport*, *Pisaprov* och *Pisaresultat* (i olika böjningsformer). I vissa fall när ordet *Pisa* (utan efterled) förekommer i analysmaterialet är det oklart om referenten är studien, rapporten eller proven. Därför talar jag ofta om *Pisa* utan vidare specificeringar när övergripande resonemang förs om mina analysresultat.

Analysmaterialet redovisas i tabell 1. Mer än hälften av materialet består av opinionsartiklar. Benämningen *opinionsartiklar* används här både för åsiktsjournalistik skriven av journalister och andra tidningsmedarbetare (exempelvis ledare, kommentarer, analyser och krönikor) och för artiklar skrivna av personer som inte är knutna till tidningen (debattartiklar och insändare). I den analys som presenteras nedan har inga utmärkande skillnader mellan dessa båda typer av opinionsmaterial identifierats och därför hanteras de som en sammanhållen kategori i resultatredovisningen. En tredjedel av materialet består av nyhetsartiklar. Resten av artiklarna (i tabell 1 kategoriserade som Övrigt) är publicerade på avdelningar som exempelvis Sport, Helg och Boklördag.

Tabell 1. Analysmaterial.

	DN	HBL	AB	Totalt
Nyhetsartiklar	35	16	8	59
Opinionsartiklar	53	23	19	95
Övriga artiklar	17	2	2	21
Totalt	105	41	29	175

Vilken journalistisk undergenre det rör sig om kan vara relevant i relation till fenomenet diskursiv styrning, eftersom opinionsmaterial per definition fyller funktionen att utöva påverkan medan nyhetsartiklar enligt genrekonventionen strävar efter opartiskhet och neutralitet. Någon systematisk jämförelse mellan nyhetsartiklar och opinionsartiklar görs dock inte i denna undersökning utan materialet behandlas i stor utsträckning som en helhet, något som kan motiveras med att det är så tidningsläsaren möter det. Dessutom är gränsen mellan nyhetsartiklar och opinionsmaterial på väg att luckras upp och många läsare upplever den som otydlig, inte minst när materialet är digitalt (se Andersson 2017).

Av de 175 artiklar som ingår i mitt analysmaterial är 140 signerade och 35 osignerade. Bakom de 140 signerade artiklarna står 97 unika skribenter.⁴ Två tredjedelar av artiklarna innehåller endast 1 omnämning av Pisa, vilket kan relateras till att de huvudsakligen handlar om annat än Pisa (företrädesvis skolan eller partipolitik där skolfrågor framträder som ett centralt inslag). Artiklar med Pisa som huvudtema förekommer främst i samband med presentationen av Pisaresultaten.

Inledningsvis gjordes en övergripande analys av materialet, med både kvantitativa och kvalitativa inslag, i syfte att undersöka hur Pisa konstrueras och används i medierapporteringen. Som analysredskap användes då bland annat begrepp från den systemisk-funktionella grammatiken, exempelvis *process* och *omständighet* (Halliday & Matthiessen 2004). I denna inledande del av studien ställdes en rad textanalytiska frågor på olika nivåer, exempelvis: I vilka sammansättningar och uttryck förekommer ordet *Pisa*? Vad refererar ordet eller ordledet *Pisa* till? I vilka processer är Pisa deltagare? I vilken typ av omständigheter förekommer *Pisa*? Vilken funktion fyller (omnämndet av) *Pisa* i de olika artiklarna?

Mot bakgrund av denna inledande analys identifierades två återkommande funktioner som *Pisa* fyller i materialet. Den ena av dessa funktioner är *logos*-baserad, nämligen att *Pisa* används som belägg för sakpåståenden. Den andra funktionen är relaterad till *ethos*. Den aktualiseras exempelvis då *Pisa*experter åberopas i legitimerande syfte. Utifrån identifieringen av dessa två återkommande funktioner formulerades studiens två forskningsfrågor. Med hjälp av en fördjupad och renodlat kvalitativ diskursanalys, där varje förekomst analysera-

⁴ När flera personer uppges ha samförfattat en artikel har jag räknat dem som en kollektiv skribent. Analysmaterialet innehåller 13 signerade, samförfattade artiklar. I alla 13 fall är konstellationen av personer som signerat artikeln unik. Jag räknar därför med 13 unika kollektiva skribenter (vilket innebär att antalet individuella unika skribenter är 84).

des i sin ko-text (dvs. i relation till den omgivande texten), besvarades sedan forskningsfrågorna.

Fokus i den fördjupade analysen – och således även i resultatredovisningen som följer – är en rad specifika lingvistiska resurser som visat sig vara relevanta att studera för att utröna hur kunskaps- och sanningsanspråk med varierande räckvidd realiserar, i första hand prepositioner, sammansättningar, definitthet (bestämd/obestämd form av substantiv), specifikhet (specifika/generella referenter) och synvinkelomständigheter. I relation till den andra frågan – hur Pisa används som auktoritetsförstärkare – blir konstruktionen av expertis relevant. I analysen används då begreppen *auktoritetslegitimering* och *expertlegitimering* (Van Leeuwen 2008).

I resultatredovisningen står den språkliga mikronivån i fokus. I viss mån diskuteras analysresultaten i relation till de journalistiska undergenrerna opinionsartiklar och nyhetsartiklar, men som nämnts ovan är detta inte analysens huvudsyfte.

Avslutningsvis diskuteras analysresultaten i ljuset av mer övergripande kontextuella aspekter. Denna slutdiskussion förs med hjälp av litteratur om medielogik och om journalistik som genre.

Resultat

I resultatredovisningen presenteras och exemplifieras analysresultaten. Samtliga citat som återges nedan är hämtade från artiklar som primärt handlar om annat än Pisa. Bakom de 15 artiklar som citaten är hämtade från står 13 unika namngivna skribenter (12 skribenter har skrivit var sin artikel, 1 skribent har skrivit 2 artiklar och 2 artiklar är osignerade).

Genomgående är exemplen markerade med koder för att de ska kunna härledas till de artiklar som de hämtats från. Varje kod består av den vedertagna förkortningen för respektive tidning (DN, HBL respektive AB), en gemen bokstav som anger undergenre samt datumangivelse. De undergenerer som aktualiseras är nyhetsartikel (n) och opinionsmaterial (o). Koden *ABo160822* indikerar således att citatet är hämtat från en opinionsartikel (innehållande akronymen *Pisa*) publicerad i *Aftonbladet* den 22 augusti 2016.

Pisa som belägg

Den mest frekventa process där Pisa (ensamt eller som led i en sammansättning) är förstadedeltagare i materialet är *visa*, som i exempel 1, hämtat från en ledare om skolpolitik:

- (1) Pisa-undersökningen visar att svenska elever har tappat i läsförståelse. (ABo160822)

I materialet finns 49 förekomster där Pisa är förstadedeltagare i processen *visa*. Som en jämförelse kan nämnas att Pisa förekommer som förstadedeltagare 14 gånger i processen *vara*, som är den näst mest frekventa. Processen *visa* är alltså klart dominerande i analysmaterialets mediekonstruktioner av Pisa. Även synvinkelomständigheten '*enligt* + Pisa (ensamt eller som led i en sammansättning)' är vanligt förekommande. Exempel 2, hämtat från en nyhetsartikel om elevers välbefinnande, illustrerar en sådan förekomst:

- (2) En stor del av ungdomarna mår bra enligt Pisaundersökningen. (HBLn170420)

Att *Pisa* (som ord eller ordled) förekommer frekvent i konstruktioner med *visa* och *enligt* hänger samman med att Pisa (resultaten eller undersökningen som sådan) tas till intäkt för en rad påstådda sakförhållanden (jfr Pettersson 2008). Pisa används som belägg i både nyhetsartiklar och opinionsmaterial, men på lite olika sätt. I opinionsmaterial fungerar Pisabelägg (exempelvis formuleringar som *Pisa visar*) återkommande som led i argumentationer. I nyhetsmaterial är det vanligare att Pisabelägg används som bakgrund för att contextualisera en nyhet.

Intressant att undersöka är *vad* Pisa visar. I det följande analyseras ett antal citat med varierande grader av kunskaps- och sanningsanspråk.

I exempel 3, hämtat från en nyhetsartikel som rapporterar om att en namngiven dansk minister ser den finska skolan som en förebild, är kunskapsanspråken avgränsade. Här används Pisa de facto inte som belägg utan skribenten uttalar sig endast om enskilda länders placering i förhållande till varandra i Pisamätningen:

- (3) I den senaste Pisa-mätningen, som presenterades i december, klarar sig Finland bäst av de nordiska länderna, även om Danmark delar placeringen i matematik med Finland. (HBLn170124)

Även exempel 4, hämtat från en nyhetsartikel som rapporterar om ett tal hållet av statsminister Stefan Löfven, karaktäriseras av relativt avgränsade kunskapsanspråk – skribenten uttalar sig om resultaten i Pisa och Timss:

- (4) De svenska skolresultaten har under flera år fallit i de internationella mätningarna Pisa och Timss. (DNn170619)

Möjligen kan ordet *skolresultaten* tolkas som ett utvidgat sanningsanspråk, eftersom *skolresultaten* refererar till en mer generell företeelse än *Pisa- och Timss-resultaten* – jämför med den mer tydligt avgränsade formuleringen: »De svenska elevernas resultat i de internationella mätningarna Pisa och Timss har under flera år fallit.»

I exempel 5, hämtat från en nyhetsartikel som rapporterar om resultaten från en partipolitisk opinionsmätning, tillskrivs Pisa ett större förklaringsvärde än i de föregående exemplen:

- (5) Den internationella Pismätningen visar att svenska elevers kunskaper har förbättrats [...] (DNn170630)

Meningen i exempel 5 kan tolkas som att vi utifrån Pisa kan uttala oss om elevers kunskaper generellt. Men Pisa kan inte visa på mer än vad som mäts i Pisa, det vill säga vissa aspekter av matematik, naturvetenskap och läsförmåga. Det innebär att de svenska elevernas kunskaper på vissa punkter – nämligen de som inte tas upp i Pisa – mycket väl kan ha blivit sämre.

I exempel 6, som är ett lösryckt citat hämtat från den finskspråkiga dagstidningen *Turun Sanomat* (publicerat under vinjetten *Andras röster i Hufvudstadsbladet*), tillskrivs Pisa makt att kunna uttala sig om mer än elevers kunskaper:

- (6) Pisaundersökningen visar att det varje år finns brister i över 6 000 ungdomars kunskaper som försvagar deras möjligheter till fortsatta studier och förmåga att klara sig i arbetslivet. (HBL0161209)

Den angivna kontexten för citatet är att *Turun Sanomat* riktar strålkastarljuset mot nedskärningarna inom utbildningssektorn. Å ena sidan är kunskapsanspråken i detta exempel mer avgränsade än i exempel 5: I exempel 6 påstås det inte att kunskaperna generellt har försämrats (eller förbättrats) utan att det finns *brister i* över 6 000 ungdomars kunskaper. Det innebär, logiskt sett, att vissa av dessa ungdomars kunskaper fortfarande kan vara goda – till och med mycket goda – även om andra kunskaper är bristfälliga eller saknas. Å andra sidan tillskrivs Pisa här makt att förutspå elevers framtid. Det framstår kanhända inte som osannolikt att elever som uppvisar bristande kunskaper i Pisa kan få problem i framtiden, men om det verkligen blir så beror naturligtvis på hur framtidens arbetsliv ser ut och vilka förmågor som prioriteras där.

Som framgått av ett par exempel ovan är det inte ovanligt att utsagor om Pisa präglas av vaghet. Det gäller även exempel 7, hämtat från en nyhetsartikel som rapporterar om att Miljöpartiet vill »snabba på» en föreslagen miljardsatsning på svaga skolor:

- (7) Att elevernas bakgrund spelar en alltför stor roll för kunskapsresultaten har bland annat OECD slagit fast i samband med de internationella Pisatesterna. (DNn170512)

Det står klart att OECD är en källa till det påstående som framförs i exempel 7; detta är således inte en uppgift som reportern har tagit fram på egen hand (genom granskande journalistik på fältet) utan ansvaret för denna utsaga tillskrivs andra (närmare bestämt OECD men också ett antal icke namngivna aktörer, vilket signaleras av uttrycket »bland annat»). Däremot är det, utifrån formuleringen, inte lika klart vad OECD och övriga aktörer grundar sig på – prepositionen *i samband med* är vag. Visar Pisatesterna att elevernas bakgrund spelar stor roll för kunskapsresultaten, eller är det en tolkning som OECD gjort? Eller är det möjligen så att proven visar att kunskapsresultaten spelar stor roll medan OECD står för tolkningen att de spelar *alltför* stor roll? En annan möjlig tolkning är att det faktum att Sverige har låga resultat på likvärdighetsindikatorerna i Pisa rimmar illa med befintliga nationella ambitioner, eller med en allmän uppfattning om att likvärdighet är något eftersträvansvärt, eller med tidningens värderingar grundade i dess liberala hållning – och att detta motiverar bruket av ordet *alltför*. I artikeln ges ingen vägledning om vilken av alla möjliga tolkningar som är den avsedda och läsaren lämnas därför i ovisshet.

Till saken hör att källhänvisning enligt genrekonventionerna görs på ett anorlunda sätt i medietexter jämfört med vetenskapliga texter. I medietexter beläggs inte varje påstående, utan det räcker – enligt hävdvunna traditioner – om källan omnämns i texten. Denna genrekonvention bidrar i sig till en viss otydlighet om vem som står för vad i en journalistisk text samtidigt som den fyller funktionen att öka läsbarheten.

Att källangivelserna är ospecifika kan alltså göra att texten präglas av en vaghet som utlämnar läsaren åt egna tolkningar. Men en sådan vaghet kan också åstadkommas på andra sätt – möjligen är även dessa sätt typiska för tidningstexter, som inte har samma krav på sig att präglas av klarhet och precision som vetenskapliga artiklar. Det är inte givet hur exempel 8, hämtat från en krönika skriven av DN:s chefredaktör, ska tolkas:

- (8) Två tunga internationella mätningar – Timss och Pisa – visar att resultaten i den svenska skolan har förbättrats tydligt. (DNo161211)

Att ordet *resultaten* står i bestämd form indikerar att det rör sig om skolresultat generellt, alltså inte bara de ämnen och de aspekter av dessa ämnen som Pisa mäter. Därmed tillskrivs Pisa stora sanningsanspråk – faktiskt ett allomfattande sanningsanspråk i fråga om skolresultat. Krönikan som exempel 8 hämtats från har rubriken »Peter Wolodarski: Ta vara på Pisa-glädjen och satsa på lärarna». Brödtexten inleds: »Den svenska skolan är på rätt väg. Vi är åter ett lagomland när det gäller skolresultat.» Implikationen blir att Pisa har makt att säga något uttömmande om vad som är »rätt väg» i skolan eller – annorlunda uttryckt – att de kunskaper som mäts i Pisa är så heltäckande att resultatet från proven räcker som grund för dylika uttalanden. Eftersom kröniketexter är opinionsmaterial är det enligt genrekonventionen tillåtet att uttrycka åsikter i dessa. De flesta läsare tolkar förmodligen påståendet »att skolan är på rätt väg» som en åsikt, eftersom *rätt* är ett värdeord som kräver en subjektiv bedömare. Att Sverige är ett lagomland när det gäller skolresultat, det vill säga placerar sig någonstans i mitten, är däremot ett sakpåstående (om än i personlig språkdräkt) där det inte klargörs för läsaren att Pisa inte mäter alla slags skolresultat. För att läsaren ska kunna ifrågasätta detta sakpåstående och se att det rör sig om en tolkning krävs bakgrundskunskap om Pisa. Viss sådan bakgrundskunskap ges längre fram i artikeln, men för det första blir det aldrig tydligt i texten att en stor del av kunskapsinnehållet i den svenska skolan inte mäts i Pisa, och för det andra visar forskning att många läsare inte tar del av hela artiklarna (se Sternvik 2004). Att spetsa till och förenkla artiklar inledningsvis och ge mer detaljerad information längre fram i texten är också en journalistisk genrekonvention.

Att Pisa ibland används som ett belägg för elevers generella kunskaper har framgått av flera exempel ovan. Men i vissa artiklar används Pisa med ännu större anspråk. I exempel 9, hämtat från en debattartikel om betygsinflation, tillskrivs Pisa makt att uttala sig om den svenska skolans kvalitet i stort:

- (9) Pisa-rapporten i nästa vecka visar om Sverige funnit en väg ut ur skolans kris. (DN0161203)

I den aktuella artikeln drivs tesen att betygssystemet i den svenska skolan är misskött, vilket lett till betygsinflation; betygen sägs ha »skjutit i höjden» samtidigt som elevernas kunskaper stadigt har försämrats. Som belägg hänvisar artikelskribenten till Pisa, men utan att nämna att Pisa endast mäter vissa aspekter av kunskaper i vissa ämnen. Meningen som citeras i exempel 9 ingår inte bara i artikelns brödtext. Den är också ett uppförstorat citat som står i anslutning till

brödtexten. Citatet, som indikerar att höga Pisaresultat är lika med en skola som inte är i kris, utgör med andra ord ett blickfång även för en person som snabbt bläddrar igenom tidningen utan att läsa artikeln.

Även exempel 10, hämtat från en debattartikel med rubriken »Valfrihet och avregleringar har skadat svenska skolan», visar på ett bruk av Pisa med mer vittgående anspråk:

- (10) Samtidigt som elevernas betyg steg år från år visade OECD:s Pisa-studier på en stadig nedgång när det gällde kvaliteten på lärandet. (DNo170523)

Att uttala sig om kvaliteten på lärandet är något annat än att uttala sig om provresultat. Jämfört med resultat, som är högst konkreta, är kvaliteten på lärandet något vagt och betydligt mer svårfångat. Utsagan i exempel 10 förutsätter dessutom att kvaliteten på lärandet generellt kan ringas in utifrån vad som mäts i Pisa, återigen trots att det bara är vissa utvalda ämnen som ingår i provet.

Citatet i exempel 11, hämtat från en krönika om utvärderingen av FN:s hållbarhetsmål, ger uttryck för ett betydligt mer distanserat förhållningssätt till Pisa än samtliga citat ovan:

- (11) Problemet är att analysen baserar sig på internationella rankningar, där till exempel Pisaundersökningen ger Finland ett gott betyg för utbildning, trots att den innefattar bara en bråkdel av det som det nya utbildningsmålet lovar. (HBL0160801)

I exempel 11 står det inte att Pisa *visar* något utan att Pisa »ger [...] ett gott betyg» – en formulering som här konnoterar agentskap – och kanske också ett visst mått av subjektivitet? Vidare blir läsaren upplyst om att Pisaundersökningen inte på långa vägar täcker in allt det som tas upp i nationella styrdokument. Av citatet framgår dessutom att krönikören anser att Pisa i det åsyftade sammanhanget används på ett sätt som är problematiskt.

De verbalspråkliga realiseringar av Pisa som exemplifierats ovan har olika räckvidd i fråga om kunskaps- och sanningsanspråk, vilket skapar betydelseglidningar i analysmaterialet. Det är inte ovanligt att Pisa omnämns vid ett enskilt tillfälle i en artikel som ett belegg för att svenska elevers kunskaper har minskat (eller ökat, efter vändningen i 2015 års mätning) och att detta kunskapsstapp (alternativt denna kunskapsåterhämtning) sedan behandlas som en allmän sanning i resten av texten. Med andra ord har de kunskaps- och sanningsanspråk som tillskrivs Pisa i analysmaterialet som helhet diffusa gränser. (Det finns dock skillnader mellan olika tidningar. Exempelvis är fraser av typen *Pisa visar* med vida sanningsanspråk mer framträdande i de svenska tidningarna än i *Hufvudstadsbladet*, se Rehnberg 2019.)

Sett till materialet som helhet är graden av transparens högst varierande och sanningsanspråken är elastiska när Pisa används som belägg. Det gäller för både nyhetsartiklar och opinionsartiklar, även om större växlar vanligen dras på Pisabeläggen i den sistnämnda artikelkategorin. Ett drag som förekommer i vissa opinionsartiklar är att rena sakpåståenden och åsikter (ibland förklädda till sakpåståenden) blandas på ett sätt som gör att det kan vara svårt för läsaren att urskilja vad som är vad. Denna blandning av sakpåståenden och åsikter är inte alltid urskiljbar på meningsnivå (den nivå som står i centrum i föreliggande analys), men den påverkar hur läsaren uppfattar enskilda meningar, eftersom enskilda meningar alltid tolkas i relation till den omgivande texten.

Pisa som auktoritetsförstärkare

En funktion som kan knytas till kunskaps- och sanningsanspråk är den auktoritetsstärkande, som spelar en framträdande roll i vissa opinionsartiklar. När skribenter hänvisar till Pisa eller till personer som har stor kunskap om Pisa fyller det ofta funktionen att stärka deras auktoritet så att de kan uttala sig med större kunskaps- och sanningsanspråk. Denna språkliga strategi kan ses som en form av auktoritetslegitimering, närmare bestämt en expertlegitimering (Van Leeuwen 2008).

I det medialiserade granskningssamhället tillmäts expertis stor vikt (Ivarsson Westerberg 2016). Pisastudien är baserad på expertkunskap och den framställs också som sådan i analysmaterialet. Som den mest respektgivande av alla experter framträder OECD:s utbildningschef Andreas Schleicher. I exempel 12, där han går under benämningen *Mr Pisa*, åberopas han som stöd för vad ledarredaktionen anser. Citatet är hämtat från en krönika med rubriken »Våga vässa skolpengen».

- (12) En del barn föds i den ljummaste medvind, medan andra möter motvind i tidiga år. Har man otur får man bara en chans i livet. I så fall ges den i skolan.

Om detta påminde OECD:s Mr Pisa, Andreas Schleicher, när han besökte Stockholm på måndagen. (DNo170404)

Opinionsbildare tar gärna Andreas Schleichers ord till intäkt för sina egna åsikter. De kan även stödja sig på och använda »Pisaexperter» för att föra fram ett visst budskap, vilket framgår av exempel 13, hämtat från den ovan citerade krönikan av DN:s chefredaktör Peter Wolodarski:

- (13) Nästa steg är att omfördela resurser till skolor och elever som behöver dem för specialinsatser. Och i valet mellan mindre klasser och bättre lärare är Pisaexperterna tydliga: lägg krutet på lärarna. (DNo161211)

När *Pisaexperterna* åberopas fungerar båda ordleden i sammansättningen auktoritetsstärkande: Inte bara efterledet (*experter*) signalerar expertis utan också förledet (*Pisa*), mot bakgrund av att Pisa i medierapporteringen vanligen framställs som en expertbaserad studie. Av ordet framgår dessutom att det finns experter som är knutna till Pisa, ett faktum som i sig ger legitimitet åt Pisastudien. I själva verket är ordet *Pisaexperterna* inte transparent, och det blir upp till den enskilda läsaren att avgöra hur ordet ska tolkas, som brukligt är när en sammansättning inte är genomskinlig, när betydelsen inte konventionaliserats och när sammanhanget inte är tillräckligt vägledande. Rör det sig om personer som är experter på Pisastudien eller om skolexperter som anlitas av Pisa? (I princip skulle det också kunna handla om framgångsrika provskribenter, men det utesluts av kontexten.)

Den ogenomskinliga sammansättningen *Pisaexperterna* kan ses som ännu ett exempel på den vaghet som ofta präglar det diskursiva bruket av Pisa. Denna vaghet fyller en retorisk och styrande funktion, eftersom den kan användas, medvetet eller omedvetet, för att styra läsarens tankar i en viss riktning utan att den som står för utsagan behöver ha lika mycket på fötterna som vid en tydligare och mer transparent formulering. Dessutom kan både skribenter och citerade personer som använder vaga uttryck styra läsarens tolkning med hjälp av kontexten, samtidigt som de går fria från direkt ansvar, eftersom vissa centrala uttryck i deras utsagor vid en närmare granskning är vaga. Problemet är att gemene tidningsläsare möjligen inte utsätter alla formuleringar i en artikel för närmare granskning.

Pisachefens uttalanden och Pisaexperternas rekommendationer framhålls gärna som stöd och legitimering för skribentens åsikter i opinionsartiklar, exempelvis genom att de presenteras i textens inledning, där de utgör en grund som skribenten sedan bygger vidare på.

Men Pisa kan också användas för att framställa ett lands skolsystem i positiv dager, vilket framgår av exempel 14, hämtat från en debattartikel som hävdar att rättsskyddssystemet för asylsökande är undermåligt:

- (14) Om asyl beviljas får sökanden och hans familjemedlemmar bo i vårt välfärdssamhälle och barnen får gå i Pisaprisade skolor och så vidare. (HBL0170422)

I exempel 14 används ordet *Pisaprisade* i betydelsen 'utmärkta, excellenta' – samtidigt som hela citatet präglas av en viss skepsis till den rådande världsordningen, där Pisa är en given beståndsdel.⁵

I exempel 15, hämtat från en insändare om skolan (skriven som svar på en tidigare insändare), används Pisa snarast för att stärka skribentens auktoritet:

- (15) Jag har ett annat perspektiv som pensionerad lärare i statlig och senare kommunal skola på den tid när svenska elever var bland de bästa i Pisamätningarna. (DNo161004)

Citatet i exempel 15 återfinns i artikelns inledning och borgar för att det skribenten har att säga om skolan är värt att lyssna på. En lärare som verkat i en skola vars elever högpresterat i Pisa är (underförstått) en kompetent lärare vars åsikter om skolan inte kan viftas bort. I detta sammanhang fyller Pisa en ethosskapande funktion: Pisa används för att framställa skribenten som trovärdig. (Att svenska elever aldrig varit bland de bästa i Pisamätningarna utom möjligen i läsförståelse – såvida inte »de bästa» utvidgas till att omfatta relativt många elever och nationer – är en annan historia.)

Även på andra och mer indirekta sätt används Pisa i analysmaterialet för att stärka personers trovärdighet. Exempel 16, hämtat från en ledarartikel om det partipolitiska spelet kring skolan, kan illustrera detta. I citatet framstår Pisa som en företeelse som numera är så pass känd och etablerad att den inte kan förbigås i diskussioner och debatter om skolan.

- (16) Det centrala är att svensk skola, även efter vändningen i senaste Pisamätningen, har djupa problem [...] (DNo170421)

Trots att citatet i exempel 16 följs av en uppräkningslista av en rad problem förhåller sig skribenten explicit till den ljusnande Pisabilden. I och med att skribenten visar att hen har kännedom om de svenska elevernas förbättrade Pisaresultat framstår både skribenten och problembeskrivningen i artikeln som mer trovärdiga och svårare att invända mot. Exempel 16 illustrerar att Pisa inte bara är en diskursiv resurs som enskilda personer kan använda i egna syften utan också en företeelse som präglar den svenska skoldebatten och som var och en måste förhålla sig till. Pisa används alltså av enskilda personer som ett styrande diskurselement, samtidigt som dessa personer själva är styrda av de befintliga diskurserna om Pisa och om skolan.

⁵ För en problematisering av exempel 14 (i relation till funktionen Pisa som symbol snarare än som auktoritetsförstärkare) se Rehnberg 2019.

Slutdiskussion

Analysen i denna artikel, som inriktas på mediekonstruktioner av Pisa i nyhetsartiklar och opinionsartiklar publicerade i tre nyhetstidningar under ett års tid, har visat hur Pisa konstrueras och används i mediala diskurser präglade av logos och ethos. Mer specifikt realiserar Pisa i artiklar om skolan och om skolpolitik både som ett rationellt belägg för sakpåstående (logos) och som förstärkare av enskilda personers auktoritet och trovärdighet eller för att framställa enskilda länders skolor som lovvärda (ethos). Detta kan betraktas som två olika sätt att använda Pisa på i förhållande till potentiell diskursiv styrning, båda relaterade till kunskaps- och sanningsanspråk.

Pisa används som belägg i både nyhetsartiklar och opinionsartiklar, men på lite olika sätt. I nyhetsartiklar används Pisa ofta som en källa för bakgrundsupplysningar. Exempelvis kan läsaren upplysas (eller påminnas) om att Pisa visar på minskad likvärdighet i den svenska skolan i inledningen till en artikel som handlar om att statsminister Stefan Löfven utlovar mer pengar till utsatta skolor. I opinionsartiklar används Pisabelägg vanligen som led i argumentation, till exempel då en skribent föreslår specifika skolreformer och åberopar försämrade Pisaresultat som ett argument för att dessa reformer behövs.

Analysen visar att Pisa ofta används med otydligt avgränsade och/eller vida kunskaps- och sanningsanspråk. Detta gäller för både nyhetsartiklar och opinionsartiklar i materialet som helhet.

Bidrag till teori- och metodutveckling

Kunskaps- och sanningsanspråk har inom språkvetenskapen diskuterats och analyserats i termer av modalitet, ofta med fokus på modala hjälpverb, adverb som *nog* och substantiv som *sannolikhet*. Undersökningen i denna artikel har visat hur kunskaps- och sanningsanspråk kan analyseras även med fokus på andra språkliga resurser. Ett analysresultat är att flera av Pisakonstruktionerna präglas av en vaghet som i sig kan fungera styrande. Till de språkliga resurser som används för att åstadkomma denna vaghet och elasticitet i kunskaps- och sanningsanspråk hör prepositioner, ogenomskinliga sammansättningar, definitheit och realiseringen av generella referenter.

Därtill har analysen visat inte bara hur Pisa legitimeras genom att sammankopplas med expertis och hur skribenter för fram eller stärker sitt budskap

genom att hänvisa till Pisaexperter – en diskursiv strategi som med Van Leeuwens (2008) terminologi benämns *expertlegitimering* – utan också hur Pisa används av en enskild aktör på ett ethosstärkande sätt: En insändarskribent använder forna dagars Pisaresultat som grund för att hävda att hon verkade som lärare under den svenska skolans glansdagar, vilket (underförstått) innebär att hon har på fötterna för att uttala sig i skolfrågor. Med andra ord hänvisar skribenten till Pisa för att framställa sig själv som expert. Detta kan möjligen betraktas som en omvänd expertlegitimering.

Genom att i analysen fokusera på hur Pisa används som belägg för sakpåståenden och som expertlegitimering har jag kunnat analysera hur mediekonstruktioner leder tankarna i en viss riktning, något som kan användas på ett medvetet sätt av aktörer som vill utöva styrning. En viktig uppgift för framtida forskning är att utröna vilka andra språkliga resurser som kan fylla en potentiellt styrande funktion i medietexter. Detta är angeläget inte minst i ljuset av en pilotstudie, utförd av Sohlberg, Johansson och Esaiasson (2018), som visar att gemene tidningsläsare inte lägger märke till genrekaraktäristiska osäkerhetsmarkörer av typen »enligt uppgifter till» – åtminstone inte i ett akut krisläge. Läsaren fäster i regel uppmärksamheten på sakuppgifterna snarare än på osäkerhetsmarkörerna. Den nämnda pilotstudien är inriktad på medierapporteringen efter terrordådet på Drottninggatan 2016. En intressant fråga att undersöka vore i vilken mån mediekonsumenter skärskådar formuleringar i en normalstressad vardag.

Ytterligare en uppgift för forskningen är att undersöka hur Pisa används i medietexter på andra sätt än som belägg och auktoritetsförstärkare. Exempelvis används Pisa i mitt analysmaterial återkommande som en symbol (för nationella motgångar, för mätysteri etc.) och som en bricka i det politiska spelet (jfr Sjøberg 2005), vilket jag skriver om i andra sammanhang (Rehnberg 2019). I undersökningen som gjorts i denna artikel har materialet behandlats som en helhet. En tredje angelägen forskningsuppgift är att på ett mer systematiskt sätt undersöka om och i så fall hur mediekonstruktioner av Pisa skiljer sig åt mellan nyhetsartiklar och opinionsmaterial.

Medielogik och journalistik som genre

Att Pisa används frekvent som belägg utan förbehåll, av både reportrar och opinionsbildare, kan relateras till medielogiken och till journalistiken som genre (Altheide & Snow 1979, Fairclough 1992, Winther Jørgensen & Phil-

lips 2000, Van Leeuwen 2005, Strömbäck 2009, Ghersetti 2012). En del av det som präglar journalistiken som genre kan sägas gälla mer allmänt för tidningstexter, det vill säga inte bara för artiklar skrivna av journalister utan också för insänt material, exempelvis att det är tillåtet med vagare formuleringar än i vetenskapliga texter. Vidare präglas argumenterande texter som debattartiklar och insändare i hög grad av samma villkor som exempelvis ledarartiklar. Formatet är begränsat liksom möjligheten till nyansering, fördjupning och problematisering. En strävan mot förenkling ligger i den journalistiska genrens natur, liksom konventionen att vinkla artiklar, det vill säga att lyfta fram och fokusera på en viss aspekt av det ämne som behandlas, delvis på bekostnad av andra aspekter. Detta bäddar för att Pisa ibland används med större kunskaps- och sanningsanspråk än vad som är rimligt, sett till vad Pisa verkligen mäter – och vad som över huvud taget går att mäta. Även det journalistiska sättet att återge källor på ett mindre detaljerat sätt än vad som görs i vetenskapliga texter bidrar till att Pisa ibland framstår som facit och orakel i omotiverat hög grad. Det finns ingen enkel lösning på detta – tidningsartiklar som riktar sig till en stor och bred publik ska enligt genrekonventionen vara tämligen lättlästa, utan alltför många förbehåll, specificeringar och utvikinigar.

Det finns likheter mellan mediernas hantering av Pisa och deras hantering av politiska opinionsundersökningar (Strömbäck 2008). I båda fallen behandlar medierna resultaten som om de gav en objektivt sann bild av verkliga förhållanden, trots att det rör sig om kontextberoende »sanningar» som både kan och bör ifrågasättas. Sannolikt finns det också likheter mellan hur vetenskap generellt konstrueras och används i medierapporteringen, där formuleringar som »forskningen visar» och »enligt resultat från ett forskningsprojekt» är vanligt förekommande. Pisaresultat används ofta som legitimeringar. Detsamma gäller för opinionsundersökningar (ibid.). Med andra ord blir Pisa, i likhet med opinionsundersökningar, ett journalistiskt redskap, ett element i uppbyggnaden av (förmodat) effektiva, konventionella och genrekarakteristiska journalistiska texter. Följden blir att det krävs stora bakgrundskunskaper – både om Pisa och om journalistiska genrekonventioner – för att kunna läsa tidningsartiklar om Pisa och tolka påståendena på ett korrekt sätt, det vill säga på ett sätt som överensstämmer med vad Pisa verkligen kan (och inte kan) visa. Dessutom krävs uppmärksamhet på formuleringar och betydelseglidningar – möjligen en högre grad av uppmärksamhet än vad som rimligen kan krävas av en genomsnittlig tidningsläsare, som ägnar mindre än 29 minuter per dag åt att läsa tidningar (Nordicom 2017).

Såväl internationella kunskapsmätningar som medielogiken och språket är fenomen som på ett medvetet sätt kan användas av olika aktörer i ett medialiserat samhälle i syfte att skapa och återskapa verkligheten på ett visst sätt. Pisa har upprepade gånger pekats ut som ett instrument för OECD att utöva global styrning av skolan (t.ex. Pettersson 2014). Politiker och andra opinionsbildare använder i sin tur resultaten från Pisa för att rättfärdiga och argumentera för specifika insatser och regleringar på skolans område (t.ex. Sahlberg 2011): Pisa används både som argument för att legitimera förändring på utbildningsområdet och som stöd för att vidmakthålla status quo (Grek 2009, Ringarp 2016). Opinionsbildare använder medierna som en arena för att föra ut sina budskap, och de kan då dra nytta av medielogiken. Även journalister är i sin yrkesutövning beroende av medielogiken. I sakens natur ligger dessutom att det är omöjligt både att agera diskursivt och att genomföra granskning utan att utöva påverkan i en mer grundläggande betydelse.

I analysen som gjorts i denna artikel har mediekonstruktioner av Pisa och deras potential som styrmedel stått i fokus. Aktörerna bakom den diskursiva styrningen har inte ägnats någon större uppmärksamhet, men de har heller inte varit osynliga: Som aktörer framträder såväl OECD som politiker och opinionsbildare. De citeras i nyhetsartiklar och signerar debattartiklar och annat opinionsmaterial där Pisa används som belägg och auktoritetsförstärkare. Även nyhetsreportrar signerar artiklar där diskurselementet Pisa spelar roll. Det finns ett symbiotiskt förhållande mellan OECD, massmedierna och opinionsbildarna i medierapporteringen om skolan. Pisa blir ett objekt som alla dessa aktörer kan använda i egna syften: OECD och andra opinionsbildare för att föra ut sitt budskap (medierna som arena) och journalisterna för att skapa nyheter och locka till läsning (medierna som aktör). I detta sammanhang är medielogiken av central betydelse. Medielogiken kan ses som en opersonlig kraft eller ett villkor som enskilda individer inte råder över utan snarare måste anpassa sig till. Samtidigt är medielogiken en kraft som (re)produceras – och utnyttjas – av människor.

Det är ett välkänt faktum att granskningen skapar sitt objekt (Carlbaum m.fl. 2014). Den granskning som står i fokus i denna artikel sker i flera steg, vilket innebär att granskningsobjektet också formas i flera steg: I ett första steg formar OECD genom Pisa (bilden av) skolan: det är bara vissa aspekter av vissa ämnen som testas i Pisa. I nästa steg formas (bilden av) skolan genom medierapporteringen om Pisa. I medierapporteringen anges det inte alltid vad Pisa mäter mer specifikt. Dessutom framgår det sällan vilka värderingar som Pisa bygger på. Den kritiska och ifrågasättande attityden, som brukar lyftas fram

som ett journalistiskt ideal, lyser ofta med sin frånvaro. I rättvisans namn ska dock sägas att problematiseringar och nyanseringar förekommer i en mindre andel artiklar i analysmaterialet (se Rehnberg 2019), vilket också framskymtat i ett par exempel ovan. Icke desto mindre finns det anledning att ställa sig frågan: Vad händer om den allmänna debatten förs utifrån en felaktig uppfattning om att Pisa har makt att uttala sig om elevers kunskaper generellt? Vad händer i framtiden med de kunskaper som inte premieras i Pisa men som ändå har ansetts vara tillräckligt viktiga för att tas upp i enskilda länders läroplaner? Vem sätter i slutänden agendan för skolan?

Litteratur

- Aftonbladet, 2016: Om Aftonbladet. Hämtad 27 juni 2019 från <https://www.aftonbladet.se/a/LOIQ4/om-aftonbladet>.
- Altheide, David L. & Snow, Robert P., 1979: *Media logic*. Beverly Hills: Sage.
- Andersson, Ulrika, 2017: Lågt förtroende för rapporteringen om invandring, I: Lars Truedsson m.fl. (red.): *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier. S. 17–50.
- Baroutsis, Aspa & Lingard, Bob, 2017: Counting and comparing school performance. An analysis of media coverage of PISA in Australia, 2000–2014. I: *Journal of Education Policy* 32(4). S. 432–449.
- Breakspear, Simon, 2012: The policy impact of PISA. An exploration of the normative effects on international benchmarking in school system performance. (OECD education working papers, No 71.) Hämtad 5 april 2020 från <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5k9fdfqffr28-en.pdf?expires=1586104928&id=id&acname=guest&checksum=2BF71E9E3B2EF1979CC81FE82ED72814>.
- Carlbaum, Sara, Hult, Agneta, Lindgren, Joakim, Novak, Judit, Rönnerberg, Linda & Segerholm, Christina, 2014: Skolinspektion som styrning. I: *Utbildning & Demokrati* 23(1). S. 5–20.
- Dagens Nyheter, 2008: Om Dagens Nyheter. Hämtad 30 mars 2020 från <https://www.dn.se/nyheter/om-dagens-nyheter/>.
- Engström, Kerstin, 2008: *Genus & genrer: Forskningsanknutna genusdiskurser i dagspress*. (Medier och kommunikation nr 11.) Umeå: Umeå universitet.
- Fairclough, Norman, 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman, 1995: *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- Fairclough, Norman, 2005: Critical discourse analysis in transdisciplinary research. I: Ruth Wodak & Paul Chilton (red.): *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*. Amsterdam: Benjamins. S. 53–70.
- Fairclough, Norman & Wodak, Ruth, 1997: Critical discourse analysis. I: Theo van Dijk (red.): *Discourse studies. A multidisciplinary introduction*. Vol 2. Discourse and social interaction. London: Sage. S. 258–284.
- Faubert, Violaine, 2009: School evaluation. Current practices in OECD countries and a literature review. (OECD education working papers 42.) Paris: OECD.

- Fladmoe, Audun, 2011: Education in the news and in the mind. Pisa, news media and public opinion in Norway, Sweden and Finland. I: *Nordicom Review* 32(2). S. 99–116.
- Folke-Fichtelius, Maria, 2003: Utbildningspolitik och medielogik. En fallstudie om mediernas funktion och betydelse i debatten om skolan. (Studies in educational policy and educational philosophy, Research Report 2003:1.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Froese-Germain, Bernie, 2010: The OECD, PISA and impacts on educational policy. Canadian Teachers' Federation. Hämtad 27 juni 2019 från <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED532562.pdf>.
- Frändberg, Birgitta & Hagman, Mats, 2017: Med fokus på naturorienterande ämnen. En analys av samstämmighet mellan svenska styrdokument i NO och de internationella studierna TIMSS 2015 och PISA 2015. Stockholm: Skolverket.
- Ghersetti, Marina, 2012: Journalistikens nyhetsvärdering. I: Lars Nord & Jesper Strömbeck (red.): *Medierna och demokratin*. Lund: Studentlitteratur. S. 205–232.
- Grek, Sotiria, 2009: Governing by numbers. The PISA 'effect' in Europe. I: *Journal of Education Policy* 24(1). S. 23–37.
- Halliday, M.A.K. & Matthiessen, Christian M.I.M., 2004: An introduction to functional grammar. (3. utg., reviderad av Christian M. I. M. Matthiessen.) London: Arnold.
- Hjarvard, Stig, 2009: Samfundets medialisering. En teori om mediernas förändring af samfund og kultur. I: *Nordicom-Information* 31(1–2). S. 5–35.
- Hopfenbeck, Therese N. & Görge, Kristine, 2017: The politics of PISA. The media, policy and public responses in Norway and England. I: *European Journal of Education* 52(2). S. 192–205.
- Hufvudstadsbladet, utan år: Fakta om Hufvudstadsbladet. Hämtad 27 juni 2019 från <http://gamla.hbl.fi/om-hbl/fakta>.
- Ivarsson Westerberg, Anders, 2016: På vetenskaplig grund. Program och teknologi inom skolinspektionen. (Förvaltningsakademins skriftserie 7.) Huddinge: Södertörns högskola.
- Ivarsson Westerberg, Anders, 2019: Skolans granskningslandskap. I: Bengt Jacobsson, Jon Pierre & Göran Sundström (red.): *Granskningsamhället. Offentliga verksamheter under lupp*. Lund: Studentlitteratur.
- Ivarsson Westerberg, Andersson & Jacobsson, Bengt, 2013: Staten och granskningsamhället. (Samtidshistoriska frågor 26.) Huddinge: Södertörns högskola.
- Jakobsson, Anders, 2013: Storskaliga studier. Kunskapsmätningar som paradox och möjlighet. I: *Utbildning & demokrati* 22(3). S. 5–12.
- Jessop, Bob, 2002: *The future of the capitalist state*. Cambridge: Polity.
- Kallo, Johanna, 2006: Soft governance and hard values. A review of OECD operational processes within educational policy and relations with member states. I: Johanna Kallo & Risto Rinne (red.): *Supranational regimes and national education policies. Encountering challenge*. Helsingfors: Finnish Educational Research Association. S. 261–298.
- Landahl, Joakim & Lundahl, Christian, 2017: Internationell och jämförande pedagogik. I: Joakim Landahl & Christian Lundahl (red.): *Bortom PISA*. Stockholm: Natur & Kultur. S. 9–32.

- Lave, Jean, 1988: *Cognition in practice. Mind, mathematics, and culture in everyday life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lawn, Martin, 2006: *Soft governance and the learning spaces of Europe. I: Comparative European Politics*, 4. S. 272–288.
- Niemann, Dennis, Martens, Kerstin & Teltemann, Janna, 2017: *PISA and its consequences. Shaping education policies through international comparisons. I: European Journal of Education* 52(2). S. 175–183.
- Nordicom, 2017: *De första resultaten från Nordicom-Sveriges mediebarometer 2017, mars 2017*. Hämtad 27 juni 2019 från http://www.nordicom.gu.se/sites/default/files/mediefakta-dokument/Mediebarometern/Mbar_Tema_rap/mediebarometern_2017_de_forsta_resultaten.pdf.
- OECD, 2001: *Knowledge and skills for life. First results from PISA 2000. Education and skills*. Paris: OECD. Hämtad 5 april 2020 från <http://www.oecd.org/education/school/programme-for-international-student-assessment-pisa/33691620.pdf>.
- OECD, utan år: *Who we are*. Hämtad 27 juni 2019 från <https://www.oecd.org/about/>.
- Olsen, Rolf V., 2005: *Achievement tests from an item perspective. An exploration of single item data from the PISA and TIMSS studies, and how such data can inform us about students' knowledge and thinking in science*. Oslo: Det utdanningsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo.
- Pettersson, Daniel, 2008: *Internationell kunskapsbedömning som inslag i nationell styrning av skolan. (Uppsala studies in education 120.)* Uppsala: Uppsala universitet.
- Pettersson, Daniel, 2014: *Three narratives. National interpretations of PISA. I: Knowledge cultures* 2(4). S. 172–191.
- Power, Michael, 1997: *The audit society. Rituals of verification*. Oxford: Oxford University Press.
- Rehnberg, Hanna Sofia, 2019: *PISA-press. Svenska och finländska mediekonstruktioner av »världens största elevstudie»*. (Förvaltningsakademiens skriftserie 19.) Huddinge: Södertörns högskola.
- Ringarp, Johanna, 2014. *Föregångare på efterkälke? Internationella kunskapsmätningars inverkan på tysk och svensk utbildningspolitik efter år 2000. I: Vägval i skolans historia* 2/2014. Hämtad 5 april 2020 från <https://undervisningshistoria.se/foregangare-pa-efterkalke-internationella-kunskapsmatningars-inverkan-pa-tysk-och-svensk-utbildningspolitik-efter-ar-2000/>.
- Ringarp, Johanna, 2016: *PISA lends legitimacy. A study of education policy changes in Germany and Sweden after 2000. I: European Educational Research Journal* 15(4). S. 447–461.
- Rutkowski, Leslie & Rutkowski, David, 2016: *A call for a more measured approach to reporting and interpreting PISA results. I: Educational Researcher* 45(4), 252–257.
- Rönnerberg, Linda, Lindgren Joakim & Segerholm, Christina, 2013: *In the public eye. Swedish school inspection and local newspapers. Exploring the audit-media relationship. I: Journal of Education Policy* 28(2). S. 178–197.
- Sahlberg, Pasi, 2011: *PISA in Finland. An education miracle or an obstacle to change? I: Center for Educational Policy Studies Journal* 1(3). S. 119–140.
- Seiler Brylla, Charlotta, Westberg, Gustav & Wojahn, Daniel, 2018: *C som i kritik. Kritiska perspektiv inom text- och diskursstudier. I: Daniel Wojahn, Charlotta Seiler Brylla & Gustav Westberg (red.): Kritiska text- och diskursstudier. (Text-*

- och samtalsstudier från Södertörns högskola 6.) Huddinge: Södertörns högskola. S. 9–36.
- Serder, Margareta, 2017: Apollons röst. I: Joakim Landahl & Christian Lundahl (red.): Bortom PISA. Stockholm: Natur & Kultur. S. 81–101.
- SFS 2010:800. Skollag. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Sjöberg, Svein, 2005: TIMSS och PISA brickor i det politiska spelet. I: Pedagogiska magasinet. Publicerad 22 maj 2005. Hämtad 5 april 2020 från <https://pedagogiskamagasinet.se/timss-och-pisa-brickor-i-det-politiska-spelet/>.
- Sjöberg, Svein, 2017: PISA as a challenge for science education. Inherent problems and problematic results from a global assessment regime. I: Revista Brasileira de Pesquisa em Educação em Ciências, 17(1). S. 327–363.
- Skolverket, 2001: PISA 2000. Svenska femtonåringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap i ett internationellt perspektiv. (Rapport 209.) Stockholm: Skolverket.
- Skolverket, 2010: Rustad att möta framtiden? PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap. (Rapport 352.) Stockholm: Skolverket.
- Skolverket, 2015: Med fokus på matematik. Analys av samstämmighet mellan svenska styrdokument och den internationella studien PISA. (Skolverkets aktuella analyser.) Stockholm: Skolverket. Hämtad 5 april 2020 från <https://www.skolverket.se/publikationsserier/aktuella-analyser/2015/med-fokus-pa-matematik>.
- Skolverket, 2016: PISA 2015. 15-åringars kunskaper i naturvetenskap, läsförståelse och matematik. Internationella studier. (Rapport 450.) Stockholm: Skolverket.
- Skolverket, 2018: Designförändringar mellan PISA 2012 och PISA 2015 – en metodstudie. Hämtad 5 april 2020 från <https://www.skolverket.se/publikationsserier/ovrigt-material/2018/designforandringar-mellan-pisa-2012-och-pisa-2015---en-metodstudie>.
- Sohlberg, Jacob, Johansson, Bengt & Esaiasson, Peter, 2018: »Uppgifter om en knivattack». Allmänhetens förståelse av journalistiska osäkerhetsmarkörer under ett terrorattentat. I: Bengt Johansson & Lars Truedsson (red.): »Allt tyder på ett terroråd». Stockholmsattentatet 2017 i medier och opinion. Stockholm: Institutet för mediestudier. S. 99–122.
- Sollerman, Samuel, 2019: Kan man räkna med PISA och TIMSS? Relevansen hos internationella storskaliga mätningar i matematik i en nationell kontext. (Doctoral thesis from the department of mathematics and science education 21.) Stockholm: Stockholms universitet.
- SOU 1990:44: Demokrati och makt i Sverige, Maktutredningens huvudrapport. Stockholm. Allmänna förlaget.
- Sternvik, Josefin, 2004: Ögonrörelsestudier och dagstidningsläsning. En forskningsöversikt. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Strömbäck, Jesper, 2008: Folkets röst eller redskap för journalistiken? Medier och opinionsmätningar i tre svenska valrörelser. I: Olof Petersson (red.): Medierna: Folkets röst? (Demokratirådets rapport 2008.) Stockholm: SNS förlag. S. 68–199.
- Strömbäck, Jesper, 2009: Medialisering och makt. En analys av mediernas politiska påverkan. I: Statsvetenskaplig tidskrift 110(4). S. 385–405.

- Tengberg, Michael, 2014: Att pröva elevers läsförmåga i årskurs nio. En analys av uppgiftskonstruktioner i det nationella provet i svenska, delprov A *Att läsa och förstå*. I: *Utbildning & Demokrati* 23(2). S. 109–132.
- Van Leeuwen, Theo, 2005: *Introducing social semiotics*. London: Routledge.
- Van Leeuwen, Theo, 2008: *New tools for critical discourse analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise, 2000: *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

»Nu vill vi ha pulled havre.»

Avsändar- och mottagarpositioner i texter om ekologisk produktion och konsumtion i finlandssvenska kundtidningar

Av HEIDI POUTANEN

Abstract

Poutanen, Heidi, heidi.poutanen@helsinki.fi, Ph.D. student, Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, University of Helsinki: "Sender and Reader Positions in Texts Relating to Organic Production and Consumption in Finland Swedish Customer Magazines". *Språk och stil* NF 30, 2020, pp. 63–90.

Customer magazines are a type of marketing communication that builds the image of companies as socially and environmentally responsible. At the same time, consumers are informed about organic production and consumption and are encouraged to make environmentally responsible choices in everyday life. This study explores what kind of environmentally friendly practices senders and readers, constructed by the text, participate in, and how readers are invited to participate in these practices. The material consists of articles from three Finland Swedish customer magazines, published in 2016 by leading companies in the grocery and alcohol trade in Finland. The focus of the analysis is on how the sender becomes visible in the texts and how the reader is addressed directly, by means of personal pronouns, speech acts and naming. The analysis of environmentally friendly practices is based on Systemic-Functional Grammar. The results show that the sender is often visible by the first person pronoun *I*. The pronoun *I* constructs a world based on individual experiences and opinions. It is primarily individuals who make choices regarding organic products, not companies. Responsibility for the future is passed on to consumers. A direct address using the second-person singular or plural pronoun is seldom found in the material. Instead, the pronoun *we* with a situationally inclusive meaning and with the meaning 'we in Finland' is used to create an apparent consensus and a common, environmentally friendly, opinion.

Keywords: addressivity, customer magazine, ecological, Finland Swedish, model reader, model sender.

Kundtidningar är en typ av marknadskommunikation som bygger bilder av både socialt och miljömässigt ansvarsfulla företag. Samtidigt informeras konsumenter om en ekologisk produktion och konsumtion och uppmanas att göra ekologiska val i vardagen. Syftet med denna artikel är att redogöra för hur

Tack till Svenska kulturfonden och Svenska litteratursällskapet i Finland för finansiering av studien.

kundtidningars *avsändare* och *mottagare* (se avsnitt 1) positioneras i fråga om ekologiska praktiker i texter som handlar om ekologisk produktion och konsumtion. Jag analyserar vilka ekologiska handlingar avsändare och mottagare deltar i, och hur mottagare uppmanas att delta i dessa handlingar.

Jag ansluter mig till kritiska text- och diskursanalyser som utgår från att språkanvändning strukturerar kunskap om världen och sociala praktiker (Fairclough 1992 s. 3 f.). Ur ett kritiskt perspektiv kan man konstatera att det finns en paradox i grön marknadsföring: Konsumenternas ekologiska medvetenhet används för marknadsföring i kundtidningar även om den ökande konsumtionen i sig strider mot tanken om en ekologisk livsstil (om miljöfrågor som marknadsföringsmöjlighet se Hansen & Machin 2008). Syftet med kundtidningarna är både att marknadsföra och att informera (om kundtidningar se Volmari 2009 s. 49). I denna studie är jag intresserad av hur dessa två syften formar avsändar- och mottagarpositioner i texter där såväl ekonomiska, moraliska som gröna diskurser förenas.

För att redogöra för de avsändar- och mottagarpositioner som skapas i texterna analyserar jag avsändarens och mottagarens explicita närvaro i texterna samt de praktiker som de utför, dvs. de processer som har avsändaren eller mottagaren som en handlande part. Processanalysen har sin utgångspunkt i systemisk-funktionell lingvistik (SFL) och grammatik (SFG); för introduktioner se Holmberg & Karlsson 2013 och Halliday & Matthiessen 2014. Gällande avsändarens närvaro analyserar jag de språkliga uttryck som direkt refererar till textens skribent, utgivare eller anförda person. Framför allt är det då fråga om första personens pronomen *jag* och *vi*. Dessutom analyserar jag de företagsnamn som förekommer i texterna. Avsändaren kan emellertid vara närvarande i texten även implicit genom värderingar eller andra språkliga medel som uttrycker engagemang (se t.ex. Lötmarker & Wendt 2009 s. 130 ff.). Dessa mer implicita medel utesluts i denna analys. I fråga om mottagarens närvaro analyserar jag direkt tilltal med pronomenet *du*, uppmaningar, frågor, omtal med pronomenet *vi* och omtal i tredje person. Ett mer indirekt omtal genom opersonliga konstruktioner som passiv eller nominaliseringar utesluts i analysen.

Materialet består av artiklar som handlar om ekologisk produktion och konsumtion och som har publicerats i de finlandssvenska kundtidningarna *Samarbete*, *K-Mat* och *Etiketten* under år 2016 (se vidare avsnitt 2). Kundtidningar utgör ett relativt utforskat material inom nordisk textforskning. Denna studie kompletterar således tidigare studier av marknadskommunikation och tidningspråk.

1 Textens avsändare och mottagare

Kundtidningar hör till kontexter som skapar betydelser med koppling till konsumtion, konsumtionsvanor och specifika företag. Samtidigt som kundtidningarna konstruerar en verklighet, skapar de också relationer mellan det utgivande företaget och kunden. Analysen av interpersonella relationer utgår från texters adressivitet, dvs. att texter alltid är riktade till någon (Bakhtin 1997). I informativa texter är avsändare och mottagare typiskt mer eller mindre osynliga, medan båda parterna blir synligare i en prototypisk reklamtext (Lötmarker & Wendt 2009 s. 130). I reklamtexter uppträder avsändaren oftast som *vi* (Korpus 2008 s. 153), och mottagaren tilltalas med pronomenet *du* eller åtminstone omtalas. Personliga pronomen är en viktig språklig resurs för att skapa olika grad av närhet mellan avsändaren och mottagaren i texterna. Personliga pronomen har tidigare analyserats i såväl svenskt reklamspråk (Ohlsson 2007, Korpus 2008, Fremer 2018), mediaspråk (Lindström 1993, Bergman-Claeson 1994, Skärlund 2017), myndighetstexter (Lassus 2010, Lind Palicki 2010), masskommunicerande brev (Ledin 2017) som arbetslivets texter (Karlsson 2004).

Jag definierar min syn på avsändaren och mottagaren utgående från Frandsens m.fl. (1997) modell för marknadskommunikation som tillämpar Ecos (1994) resonemang om modellavsändare och -läsare. Det utgivande företaget har ansvar för textens produktion och är således *den primära avsändaren*. I texterna blir möjligen andra avsändare synliga, som textens skribent eller experter som citeras och som ger budskapet trovärdighet. Då är det fråga om *sekundära avsändare*. Frandsen m.fl. (1997 s. 52 f.) sammanfattar olika avsändare i begreppet *modellavsändare*. Modellavsändaren är den bild av avsändaren som det utgivande företaget vill skapa för sina kunder. I denna studie analyserar jag den helhetsbild av olika avsändarroller som är inbyggd i själva texten. Med begreppet avsändare menar jag alltså helhetsbilden av text-interna avsändarroller.

Begreppet *modellmottagare* syftar på en mottagare som det utgivande företaget önskar att kommunicera med och som texterna är orienterade mot (Frandsen m.fl. 1997 s. 53, se även Björkvall 2003). På samma sätt som med avsändaren, analyserar jag den helhetsbild av mottagarroller som är inbyggda i själva texten. Mottagaren blir en syntes av olika roller som konstrueras i texten. Både den avsändare och den mottagare som skapas i texten kan skilja sig från faktiska avsändare och mottagare.

2 Material

I detta avsnitt redogör jag för kundtidningskontexten och presenterar principerna för mitt materialurval.

2.1 Kundtidningarna *Samarbete*, *K-Mat* och *Etiketten*

Materialet till min undersökning utgörs som nämnts av texter från tre svensk-språkiga kundtidningar i Finland: *Samarbete*, *K-Mat* och *Etiketten*. Totalt analyseras 60 artiklar som är valda från tidningarnas årgång 2016 (se vidare avsnitt 2.2). Samtliga utgivare är ledande aktörer på den finska livsmedelsmarknaden, och deras kundtidningar kan ses som en representativ del av dagligvaru- och alkoholhandels kommunikation. K- och S-gruppen (jfr ICA och Coop i Sverige) dominerar återförsäljningen av livsmedel i Finland (PTY 2018), medan Alko (jfr Systembolaget i Sverige) har monopol på alkoholförsäljningen. *Samarbete* från Centrallaget för Handelslagen i Finland är en direktadresserad publikation som skickas till S-gruppens ägarkunder, dvs. till kunder som är medlemmar i kooperationen. Tidningen *Samarbete* är en av de största svensk-språkiga kundtidningarna i Finland (Aikakausmedia 2019). Tidningen *K-Mat* utges av Kesko Livs Ab och finns att få i K-gruppens matbutiker. Båda tidningarna utkommer sex gånger per år. *Etiketten* från Alko Ab skickas till medlemmar i kundklubben eller kan hämtas i Alko-butiker. Tidningen utkommer med fyra nummer per år. Alla tidningar är tillgängliga även på internet antingen som PDF-filer eller som e-tidningar.

2.2 Materialurval

För att hitta texter som aktualiserar det ekologiska temat har jag i tidningarnas årgång 2016 sökt efter samtliga texter som innehåller adjektivet *ekologisk* eller någon av dess böjningsformer, adverbet *ekologiskt* samt substantiv som syftar på det ekologiska med förleden *eko-*. Således utgår studien från att dessa ord med förleden *eko-*, tillsammans med deras textuella kontext, aktiverar och konstruerar betydelser om ekologisk produktion och konsumtion i kundtidningarnas texter. De material som analyseras i avsnitt 5 utgörs av 60 texter och det totala antalet ord är 17 499. Materialurvalet motiveras i detalj i Poutanen 2018.

Samtliga undersökta finlandssvenska texter är översättningar från finska. I denna studie hanteras och analyseras texterna som en del av svensk-språkiga medier i Finland, såsom den avsedda mottagaren ser dem. Pronomenvärdet i de

svenska texterna har möjligen påverkats av den ursprungliga, finska texten. Detta analyseras emellertid inte ytterligare i detta sammanhang. Vidare studerar jag bara det material som är format som redaktionellt material: annonser ingår inte i analysen. Det tematiskt sammanhållna materialet är diversifierat i den mån att det innehåller texter från olika genrer.

3 Språkets relationsskapande resurser

Jag presenterar i detta avsnitt de pronomen som används för att markera avsändarens och mottagarens explicita närvaro i texterna. Därefter redogör jag för språkhandlingar som används i kundtidningar för att skapa kontakt med mottagaren.

3.1 Personliga pronomen som närhetsskapande resurser

I detta avsnitt ges en grammatisk överblick över pronomenen *jag*, *du* och *vi*¹ med utgångspunkt i SAG (1999, del 2) och med exempel ur kundtidningarna. Analyskategorierna som presenteras utgår från referentialitet, dvs. förhållandet mellan pronomet och dess avsedda referent (SAG 1 s. 216). Den närhetsskapande funktionen hos pronomenen diskuteras utgående från tidigare forskning. När jag talar om de personliga pronomenen *jag*, *du* och *vi* räknar jag också med de possessiva pronomenen *min*, *din* och *vår* (med böjningsformer) samt objektsformerna *mig*, *dig* och *oss*². Således ligger fokus på de mest centrala pronomenen med tanke på konstruktionen av relationer mellan avsändare och mottagare genom tilltal och omtal.

3.1.1 Pronomenet *jag*

Det definitiva pronomenet *jag* betecknar talaren eller skribenten själv (SAG 2 s. 236 f.). Pronomenet *jag* som syftar på skribenten illustreras i exempel 1:

- (1) Min fru och min dotter ifrågasätter min vana att äta tomater året runt. De anser att jag borde tänka mer ekologiskt och välja grönsaker enligt säsong. (Sa³ 2/2016)

¹ De personliga pronomenen i andra person plural *ni* och *er* förekommer bara 4 gånger i materialet och tilltalar aldrig enbart tidningens läsare. Därför utelämnas de från vidare analys.

² Jag särskiljer inte fall där dessa former används reflexivt.

³ E=Etiketten, K-M=K-Mat, Sa=Samarbete.

I exempel 1 hänvisar pronomenen *min* och *jag* till *A.M.*⁴ *chefredaktör* som presenteras för mottagaren genom en underteckning, en bild och en bildtext. Pronomenet *jag* kan emellertid också förekomma i citat. Som Lindström (1993 s. 62) har visat, är *jag* i tidningstexter sällan skribenten själv utan en annan person som citeras i texten. Då får skribenten en mer anonym status. Däremot är det viktigt att informationskällan, dvs. de personer som citeras, inte förblir anonyma (a.a. s. 70). Då hänför pronomenet *jag* sig till det ursprungliga yttrandets talsituation (SAG 4 s. 846). Detta illustreras i exempel 2.

- (2) »Ju mer jag tänkte på möjligheterna med havre och dess ekologiska egenskaper desto mer övertygad blev jag av att alla pusselbitar kunde falla på plats», berättar N.K. (Sa 6/2016)

I exempel 2 kan mottagaren identifiera den anförda talaren med hjälp av den anförande satsen *berättar N.K.* Pronomenet *jag* syftar på talaren som nämns som *N.K.* i texten. Således är *N.K.* korrelerat för pronomenet *jag*. Såväl korrelerat *N.K.* som pronomenet *jag* syftar i exempel 2 på samma referent, i detta fall på den anförda talaren.

I flerstämmiga texter kan man anföra även mottagarens utsagor och med pronomenet *jag* syfta på mottagaren. I exempel 3 ställer *ett läsar-jag skapat av avsändaren* en fråga som besvaras av företaget (se även exempel 5).

- (3) **Jag vill ogärna ha fler kundmeddelanden. Vad kan jag göra?**

Du kan förbjuda användning av de insamlade inköpsuppgifterna för kommunikations- och marknadsföringsändamål. (Sa 10/2016)⁵

I exempel 3 framställs mötet mellan jaget och det utgivande företaget som dialog. Ett läsar-jag skapat av avsändaren uppmärksammas även i Ohlssons (2005) studie om informationsmaterial från Premiensionsmyndigheten. Enligt reklamforskaren Myers (1994 s. 80) kan den faktiska mottagaren se sig själv i textjagets position, även om tilltalet med pronomenet *du* inte riktas direkt till mottagaren (jfr exempel 6).

Kvantitativa frekvensräkningar i svenska korpusar visar att pronomenet *jag* (i nominativ) hör till de vanligaste orden t.ex. i skönlitterära texter (Språkbanken 2017). Pronomenen i första person singular är frekventa också i talspråksliknande kommunikation som i sms och e-postmeddelanden (Hård af Segerstad 2002 s. 253). Myers (1994 s. 83–85) ser att pronomen i första person singular används frekvent i annonser för att betona individualitet. Också Lindström (1993) diskuterar hur den frekventa användningen av pronomenet *jag* tyder på

⁴ Personnamn återges med fiktiva initialer.

⁵ Fetstil, kursivering och versaler återges i exempel så som de står i materialet.

att avsändaren uppträder engagerat, subjektivt och interagerar med mottagaren, istället för att dölja sin person och ta avstånd från andra parter i kommunikationen. På 2010-talet har forskningen, gällande pronomenet *jag* och avsändarens närvaro och självpresentation, framför allt koncentrerat sig på texter på sociala medier och deras självförverkligande funktioner (t.ex. Lövheim 2011, Veum 2013). Med den kvantitativa analysen av pronomenet *jag* i kundtidningarnas texter kan jag således ta reda på hur subjektiv eller objektiv kommunikationen mellan avsändaren och mottagaren är. Med den kvalitativa analysen av pronomenet *jag* redogör jag därmed för vem som har möjlighet till självpresentation i texter som handlar om ekologisk produktion och konsumtion.

3.1.2 Pronomenet *du*

Pronomenet *du* betecknar vanligen åhöraren (SAG 2 s. 236 f.). I tidningstexterna riktas pronomenet *du* emellertid sällan till en viss person. I detta avsnitt redogör jag för *du*:s referenser utifrån tidigare forskning om masskommunicerande texter (framför allt Lind Palicki 2010, Skärlund 2017) och exempel från mitt material. Jag delar upp belägg på *du* i fyra kategorier utifrån ordets referens.

Som ett individuellt tilltal förekommer *du* bara i citat i tidningstexterna när en deltagare i den ursprungliga kommunikationssituationen tilltalas. Då hänför pronomenet sig till en åhörare i det ursprungliga yttrandets talsituation, som i exempel 4.

- (4) Mamma, kan du koka linssoppa åt mig? (E 1/2016)

I exempel 4 utgör *mamma* korrelatet till pronomenet *du*. Ett sådant *du*, som syftar på någon unikt identifierbar person, kallar jag i analysen för *ett definitivt du*.

Pronomenet *du* kan referera även till en imaginär referent som konstrueras genom dialogen i texten, så som i exempel 5 (och 3) där både *jag* och *du* betecknar ett läsar-jag skapat av avsändaren.

- (5) **Ser de övriga familjemedlemmarna vad jag har handlat?**

Nej. Bara du själv ser inkösuppgifterna på produktnivå.

[...]

Du kan kontrollera dina registeruppgifter via nätet när som helst. (Sa 10/2016)

I dialogsekvensen i exempel 5 tilltalar pronomenet *du* först ett *jag*. Jaget blir inte intervjuat utan frågar själv efter information. Således refererar pronomenen *jag* och *du* i den första delen av exempel 5 till en imaginär ägarkund som konstrueras genom dialogen (jfr Myers 1994 s. 80, Ohlsson 2005). Skillnaden

mellan kategorierna ett definit du och ett läsar-jag skapat av avsändaren är att ett definit du alltid riktas till en utpekad person, medan läsar-jag skapat av avsändaren inte har en i sammanhanget tydlig identitet.

Efter dialogen i exempel 5 avslutas texten med ett direkt mottagartilltal där avsändaren riktar sig till läsarna med meningen *Du kan kontrollera dina registeruppgifter via nätet när som helst*. Denna mening är skriven i kursiv och skiljer sig således grafiskt från den föregående texten. Genom att låta det kursiverade påståendet stå utan en föregående frågesats skapas en ändring i kommunikationens riktning. Avsändaren tilltalar inte längre det imaginära läsar-jaget skapat av avsändaren, utan läsaren. Även om *du* är ett individuellt tilltal, riktas tilltalet med pronomenet *du* i masskommunicerande texter ofta till ett kollektiv (Lind Palicki 2010 s. 56). I slutet av exempel 5 tilltalar pronomenen *du* och *dina* tidningens läsare, som emellertid är okänd och en del av en större mottagarmålgrupp. Detta *du* kallar jag *ett mottagar-du*.

Förutom att pronomenet *du* används för att hänvisa till en viss referent eller en begränsad grupp av referenter, kan det även användas i generisk betydelse för att syfta på människor i allmänhet, vilket illustreras i exempel 6.

- (6) »Du är vad du äter. Maten spelar en central roll i våra liv och vårt förhållande till varandra och samhället präglas i stor utsträckning av våra matvanor.» (Sa 8/2016)

I sista meningen i exempel 5 tilltalar bara kundtidningens läsare (som kan kontrollera sina registeruppgifter) med pronomenet *du*. I exempel 6 kan pronomenet *du* i sin tur ersättas med pronomenet *man* utan att satsen blir ogrammatisk eller att dess betydelse ändras (se SAG 2 s. 264, Skärlund 2017 s. 194, Fremer 2018 s. 29). Således är det i exempel 6 fråga om *ett generiskt du*.

Tidigare studier om reklam visar att mottagare tilltalar frekvent med pronomenet *du* (se t.ex. Ohlsson 2007 och 2005, Korpus 2008, Ledin 2017). I Ohlssons (2007) studie om reklam som handlar om privat pensionssparande är pronomenet *du* det vanligaste ordet i hela korpusen. Ohlsson (s. 169) ser att användning av pronomenet *du* istället för ett kollektivt tilltal med pronomenet *vi* framhäver individens eget ansvar när det gäller premiepensionen. Björkvall (2003 s. 31) diskuterar, med hänvisning till Fairclough (1989 s. 203 f.), den skenbara närheten mellan avsändare och mottagare som det informella pronomenet *du* bidrar till att skapa. I reklam konstrueras en falsk identifikation, dvs. ett skenbart, personligt förhållande mellan mottagaren och avsändaren, ofta med pronomenet *du*. Skärlunds (2017 s. 213) studie visar att *du*-tilltalet används i tidningar framför allt i texter där mottagaren ges konsumentinformation. Sammantaget kan man konstatera att pronomenet *du* i tidigare forskning

har setts som en avgörande resurs för relationsskapande mellan avsändare och mottagare i marknadsföringskontexter. Vilken funktion *du* har i hela mitt material presenterar jag i avsnitt 5.2.

3.1.3 Pronomenet *vi*

Enligt SAG (del 2 s. 263) betecknar pronomenet *vi* en grupp människor där skribenten själv ingår. Vilka andra som utöver skribenten omfattas av *vi* beror på kommunikationssituationen och kan ofta visas av den textuella kontexten. I följande genomgång tar jag fram två aspekter som jag analyserar gällande betydelsen av svenskans pronomen *vi*. För det första är det fråga om *vi*:s betydelseomfång. För det andra handlar det om huruvida mottagaren omtalas och tilltalas av pronomenet *vi* eller inte. *Vi*:s betydelseomfång och inkluderande/exkluderande potential i svenska texter har tidigare behandlats, med varierande termer och synvinklar, t.ex. av Lindström (1993), Bergman-Claeson (1994), Karlsson (2004) och Lind Palicki (2010).

Det viktigaste kriteriet som jag har använt för att analysera *vi*:s betydelseomfång och inkluderande/exkluderande potential är det korrelat som pronomenet *vi* har i materialet. Korrelatet kan uttryckas med ett appositionellt attribut (se exempel 7 och 8) eller nämnas någon annanstans i den textuella kontexten. Korrelatet uttrycks emellertid inte alltid explicit i materialet. Då är det möjligt att analysera *vi*:s betydelseomfång utifrån kontrasterande referenser (se Karlsson 2004 s. 72), som *ni* (se *ett exkluderande vi* nedan) eller *djur* (se *ett generiskt vi* nedan). När det gäller citat kan tolkningen basera sig på den anförda talarens uttryckta identitet. När det gäller possessiva pronomen kan substantivet efter pronomenet vara avgörande. Det sista kriteriet har varit att kategorisera pronomenet utgående från de processer (om processer se avsnitt 4.2) som kopplas till pronomenet *vi*.

I den första meningen i exempel 7 begränsas den grupp som ingår i pronomenet *vi* med det appositionella attributet *finländare*. *Vi finländare* fungerar vidare som korrelat som åsyftas med pronomenen *vi* och *oss* i den andra meningen.

- (7) Vi finländare klagar nog för mycket. Om vi har vant oss vid något har vi väldigt svårt att acceptera ens en liten förlust. (Sa 8/2016)

I ovanstående exempel 7 inbegriper pronomenen *vi* och *oss* en begränsad grupp, *vi finländare*. Talaren själv ingår i gruppen med andra *finländare*. Detta kallar jag för *en specifik identifikation*. Ett specifikt *vi* används för att språkligt

bilda olika undergrupper av människor (jfr *partikulär identifikation* som emellertid inbegriper bara geografiskt begränsade grupper i Bergman-Claeson 1994 s. 68, se även diskussion i Karlsson 2004). Med en specifik identifikation anges alltså referenter som skribenten eller talaren antas existera och som ingår i en begränsad grupp av referenter. Om gruppen inte begränsas, utan *vi* omfattar alla människor, eller vilken som helst människa, är det fråga om *ett generiskt vi* (jfr *universell identifikation* i Bergman-Claeson 1994 s. 68). Detta illustreras i exempel 8.

- (8) Djuren finns inte till för att utnyttjas av oss människor. (E 4/2016)

I exempel 8 uttrycks *vi*:s korrelerat genom det appositionella attributet *människor*.

Den andra frågan som analyseras är om mottagaren, och en hurdan mottagare, kan identifiera sig med pronomenet *vi*. Pronomenet *vi* kan vara *inkluderande* eller *exkluderande* beroende på om mottagaren omfattas av och tilltalas genom pronomenet *vi* eller inte. Ett generiskt *vi* (se exempel 8) är alltid inkluderande. *Vi* med en specifik identifikation kan vara inkluderande eller exkluderande. *Vi finländare* i exempel 7 ovan inkluderar alla mottagare som identifierar sig som finländare. Däremot exkluderas mottagare i exempel 9 som utgörs av en utsaga från en producent:

- (9) »Som ni ser är våra frigående djur lugna och harmoniska. Vi ville ge dem ett gott liv ända fram till slakten,» säger M.N. (E 4/2016)

I exempel 9 visar pronomenet *vi* att den anförda talaren identifierar sig med gården med nominalfrasen *våra frigående djur*. Genom pronomenet *vi* konstrueras citatet som gårdens gemensamma åsikt. Mottagaren, eller skribenten, exkluderas i sin tur från denna gemenskap med den kontrasterande referensen *ni*.

Ibland skapas korrelerat för pronomenet *vi* först i lässituationen. Då syftar pronomenet *vi* på skribenten eller den anförda personen och alla som delar textens perspektiv. Då är det fråga om *ett situationellt inkluderande vi* som i exempel 10:

- (10) »Nu vill vi ha naturliga produkter» (K-M 4/2016)

I exempel 10 syftar pronomenet *vi* på den anförda personen och på alla som har följt resonemanget i texten och som omfattar det (se även Bergman-Claeson 1994 s. 61–62). När det gäller politiska ställningstaganden menar Bergman-Claeson (s. 57) att inkludering och exkludering med pronomenet *vi* är en viktig strategi för att skapa gruppstillhörighet och en gemensam åsikt. I min analys i avsnitt 5.3 redogör jag för vilka grupper läsare av kundtidningar har möjlighet att identifiera sig med.

3.2 Språkhandlingar

Till texternas relationsskapande aspekter hör även språkhandlingar som ger mottagaren möjlighet att engagera sig, reagera och handla (Holmberg & Karlsson 2013 s. 31). Inom SFG (t.ex. Holmberg & Karlsson 2013) urskiljs fyra grundläggande språkhandlingar: påstående, fråga, erbjudande och uppmaning. I denna analys är jag intresserad av i vilka ekologiska handlingar kundtidningarnas mottagare deltar eller uppmanas att delta, och därför koncentrerar jag mig framför allt på uppmaningar. Uppmaningar har tidigare setts som ett karaktäristiskt drag bl.a. i reklamtexter (Myers 1994 s. 47).

Kongruenta uppmaningar realiseras genom uppmaningssatser som inleds med ett verb i imperativ (Holmberg & Karlsson 2013 s. 53; se direktiva huvudsatser i SAG 4 s. 705 ff.). Ett direkt mottagartilltal genom en uppmaning illustreras i en rubrik i exempel 11:

(11) RETURNERA FÖRPACKNINGAR DÅ DU HANDLAR. (K-M 1/2016)

Subjektet i uppmaningssatsen i exempel 11 är underförstått tidningens mottagare. Uppmaningar kan emellertid realiseras även genom grammatiska metaforer (Holmberg m.fl. 2011 s. 103). I denna studie analyserar jag påståenden som uttrycker en medelhög eller hög grad av förpliktelse som inkongruenta uppmaningar. Förpliktelsen realiseras genom de modala verben *behöver*, *bör*, *måste* och *ska* (se exempel 13 nedan).

Uppmaningar som inleds med ett verb i imperativ riktas mot åhöraren, i texten mot mottagaren (se exempel 11 ovan). Dessutom finns det uppmaningar till gemensam handling som har såväl avsändaren som mottagaren som underförstått subjekt (SAG 4 s. 728). Uppmaningar till gemensam handling uttrycks framför allt genom uppmaningssatser som inleds med *låt oss*, som i exempel 12:

(12) »Låt oss ändå hoppas att klimatförändringen inte går så långt att man kan odla blå druvor på våra breddgrader», avrundar P.E. (E 4/2016)

Uppmaningar till gemensam handling uttrycks även med påståendesatser som har *vi* som subjekt:

(13) Vi måste alla ägna miljön och avfallet en tanke. (Sa 8/2016)

Förutom kongruenta uppmaningar och inkongruenta uppmaningar med modala verb tar jag hänsyn till frågesatser med och utan tilltalspronomen. Kontakt med mottagaren kan skapas även med tillrop som *välkommen*. *Välkommen* är emellertid det enda tillropet i mitt material och utelämnas i vidare analys.

4 Metod

Nedan beskriver jag principerna för den empiriska analys som utförs i avsnitt 5.

4.1 Analys av pronomen

I avsnitt 5 analyseras pronomenen *jag*, *du* och *vi* var för sig. Analysen har genomförts med hjälp av det kvalitativa analysprogrammet Atlas.ti. Utifrån när läsning av materialet har jag annoterat texterna manuellt i programmet.

För att ta reda på hurdana roller avsändaren får genom pronomenet *jag* undersöker jag de korreler som pronomenet *jag* syftar på. Korreleraten för pronomenet *jag* kategoriseras utifrån deras referenter till identitetsgrupperna producent, expert, offentlig person, forskare och annat med utgångspunkt i vad jag redovisat i Poutanen 2018. Användning av pronomenet *du* analyseras utifrån kategorierna ett definit du, ett läsare-jag skapat av avsändaren, ett mottagare-du och ett generiskt du (se avsnitt 3.1.2). När det gäller *vi*:s betydelseomfång analyserar jag först vilka grupper som konstrueras med pronomenet *vi* i materialet (se avsnitt 3.3.3). Därefter diskuterar jag om pronomenet *vi* exkluderar mottagaren eller om mottagaren räknas in i den gemenskap som konstrueras med pronomenet. Gällande avsändarens och mottagarens närvaro i texterna analyserar jag även omtal genom nominalfraser.

För att redogöra för vilka ekologiska handlingar avsändare och mottagare deltar i analyserar jag de praktiker som avsändare och mottagare utför, dvs. de processer som har avsändaren eller mottagaren som en handlande part. Processanalysen baserar sig på en svensk tillämpning av SFG (Holmberg & Karlsson 2013) och beskrivs i nästa avsnitt (4.2). I processanalysen tas även hänsyn till kongruenta uppmaningar, som har *du* som en underförstådd förstadedeltagare. Utifrån de kvantitativa och kvalitativa analyserna i avsnitt 5 diskuteras funktioner hos tilltal och omtal i kundtidningarnas kontext i avsnitt 6. Där besvaras forskningsfrågan hur avsändaren och mottagaren positioneras i fråga om ekologisk produktion och konsumtion.

4.2 Analys av processer och deltagare

Ett grundantagande inom SFG är att betydelser skapas genom val mellan olika semiotiska resurser. Föreställningar om världen formas utifrån dessa val, vilket kan beskrivas som språkets ideationella metafunktion. Beroende på de val som språkanvändare gör realiseras erfarenheter av världen på olika sätt på satsnivå,

vilket bildar ett s.k. *transitivitetssystem*. Transitivitetssystemet handlar om processer och riktningssamband mellan olika deltagare i processerna. Processer beskriver de betydelsefulla som går ut på att något t.ex. sker, upplevs eller finns. Processer realiseras av ett verb eller en verbgrupp. Processer analyseras utifrån en processkärna som bestämmer relationen mellan processens deltagare. Den deltagare som processen utgår från kallar jag för förstadedeltagare (jfr Holmberg & Karlsson 2013). Transitivitetssystemet beskrivs närmare med utgångspunkt i exempel 14.

(14) »*Visst har jag hatat havren flera gånger.*» (Sa 6/2016)

Förstadedeltagaren i meningen i exempel 14 är *jag*. Som förstadedeltagare står pronomenet *jag* i nominativ. I avsnitt 5 analyserar jag bara de förstadedeltagare som utgörs av pronomenen *jag*, *du* och *vi* i nominativ. Således analyserar jag inte förstadedeltagare som utgörs av nominalfraser med possessiva pronomen. Processen realiseras genom verbgruppen *har hatat*. Processkärnan är *hatat*. Processen riktar sig mot en andradeltagare, *havren*. I denna artikel kategoriserar jag, som ofta i svenska tillämpningar av SFG (t.ex. Lassus 2010), processkärnorna i *materiella*, *relationella*, *verbala* och *mentala* processer. Materiella processer beskriver något som görs eller sker (t.ex. *koka*, *laga*), medan mentala processer utgörs av inre upplevelser (som *hatat* i exempel 14). Verbala processer innebär att något sägs på ett konkret eller symboliskt plan (t.ex. *säga*, *påstå*). Relationella processer beskriver, kategoriserar och identifierar saker och ting eller uttrycker en existens (t.ex. *vara*, *ha*, *bli*). De kategorier som forskare använder varierar och gränserna mellan olika processtyper är inte alltid tydliga (se vidare t.ex. Lassus 2006 s. 171). Processerna bidrar emellertid även till texternas interpersonella metafunktion. Mentala processer bidrar till att skapa en känslomässig gemenskap med textens mottagare. Genom mentala processer konstrueras en bild av en skribent som har direkt tillgång till förstadedeltagarnas inre. Således kan analysen av processtyperna också bidra till förståelsen av hur texten skapar relationer mellan avsändare och mottagare.

5 Avsändaren och mottagaren i kundtidningar

I analysen tar jag fasta på avsändarens och mottagarens närvaro som markeras explicit i texterna genom pronomenen *jag*, *du* och *vi* eller genom omtal med nominalfraser. Dessutom analyseras de processer som avsändaren eller mottagaren deltar i som förstadedeltagare.

5.1 Avsändaren som *jag*

Det mest frekventa pronomenet som analyseras i denna studie är *jag*. Sammanlagt har det personliga pronomenet i första person singular *jag*, de possessiva pronomenen *min*, *mitt*, *mina* och objektsformen *mig* 217 förekomster i materialet, vilket motsvarar 12,4 gånger per 1 000 ord.

Texterna innehåller bara 29 *jag* som syftar på skribenten. I de flesta fall innehåller texterna citerade *jag*-röster. Då refererar pronomenet *jag* till olika referenter som kommer till tals genom citat i materialet. I analysen av referenter till pronomenet *jag* har jag kategoriserat korrelaten i fem olika identitetskategorier. Identitetskategorierna baserar sig på en analys av uttryckta identiteter, dvs. de referenser och epitet som används för att lyfta fram olika egenskaper hos de anförda rösterna, utanför citat (se Poutanen 2018). Den tidigare analysen (ibid.) har visat att det är framför allt producenter, offentliga personer, det tidningsutgivande företags egna experter samt forskare som kommer till tals genom citat i materialet. Antalet förekomster av pronomenet *jag*, de possessiva pronomenen *min*, *mitt*, *mina* och objektsformen *mig* presenteras i tabell 1.

Tabell 1. Pronomenet *jag*. Antalet förekomster i olika identitetskategorier.

Identitet	Antal i citat	Antal utanför citat	Antal totalt	Andel % totalt ⁶
Offentlig person	109	20	129	59
Annat	33	9	42	19
Forskare	29	0	29	13
Producent	16	0	16	7
Expert	1	0	1	1
Antal totalt	188	29	217	
Andel % totalt	87	13		

Som tabell 1 visar förekommer 87 procent av alla *jag*-pronomenen i citat. Pronomenet *jag* förekommer framför allt i citat från offentliga personer. Pronomenet *jag* förekommer även i utsagor från forskare, producenter och andra talare som anføres i materialet. Utsagor från experter formuleras däremot nästan aldrig med pronomenet *jag*.

Av de satser i mitt material där *jag* förekommer som förstadeltagare är ca 43 procent materiella, 37 procent mentala, 14 procent relationella och 7 procent verbala. Den vanligaste materiella processen är *äta* som förekommer sju gånger med *jag* som förstadeltagare i materialet. Pronomenet *jag* är ofta

⁶ Andelar anges avrundade till hela procent.

förstadeltagare också i andra materiella processer vars betydelse har en anknytning till mat och matlagning, som *laga, koka, baka, förbereda* och *servera*. Den mest frekventa mentala processen med *jag* som förstadeltagare är *välja* som förekommer sex gånger i materialet. Processen *välja* har att göra med beslutande, såsom också processerna *bestämna sig* och *föredra*. Andra mentala processer i materialet har att göra med tankar (*fundera på, tänka, få ögonen upp för, förstå, inse*), med känslor (*älska, hata, tycka om, bli övertygad av*) eller med önskan (*hoppas*). Mentala processer beskriver jagets upplevelser och tillåter läsarna att leva sig in i dem (jfr Ledin 1993 s. 48) som i exempel 15:

(15) I mån av möjlighet väljer jag inhemska och ekologiska varor trots det något högre priset. (Sa 8/2016)

I exempel 15 uttrycks jagets positiva relation till *inhemska och ekologiska varor* med processen *välja*. Den positiva relationen kan uttryckas också med processen *föredra* som i exempel 16.

(16) »Jag föredrar ekologisk och närproducerad mat, men priset är också viktigt», säger N.M. (E 4/2016)

Exempel 15 och 16 visar att det inte är bara processer som uttrycker känslor som skapar en bild av jagets förhållande till andradeltagaren, utan också processer som beskriver valsituationer och beslut. Processerna *välja* och *föredra* förutsätter att det finns valmöjligheter: Det finns såväl *inhemska och ekologiska varor* (exempel 15) respektive *ekologisk och närproducerad mat* (exempel 16) som några andra alternativ. Processerna *välja* och *föredra* betonar jagets inre, mentala upplevelser som har att göra med individuella val. Dessa val resulterar i märkbart agerande (som att handla) i den materiella världen, vilket emellertid inte framhävs i exemplet.

Min analys av uttryckta identiteter i samband med pronomenet *jag* visar att det framför allt är offentliga personer som lyfts fram, både som skribenter och som anförda röster, i texterna som handlar om ekologisk produktion och konsumtion. Prominenta personer och deras betydelse för kommersiella syften i massmedier har tidigare diskuterats t.ex. i Veum (2002 s. 164). Exempel 15 och 16 visar hur texterna skapar en bild av en personlig relation mellan *jag* och ekologiska produkter. Presentationen av den personliga relationen bidrar till att också den faktiska mottagaren kan identifiera sig med textens *jag*.

5.2 Mottagaren som *du*

Sammanlagt har pronomenen *du*, *din*, *ditt*, *dina* och *dig* 31 förekomster i materialet. Således har dessa pronomen bara 1,8 förekomster per 1 000 ord. För att redogöra för de interpersonella relationer som skapas med de aktuella pronomenen analyserar jag först vem som tilltalar med dem. Resultaten sammanfattas i tabell 2.

Tabell 2. Pronomenet *du*. Antalet förekomster i olika kategorier.

Tilltalar...	<i>du</i>	<i>din, ditt, dina</i>	<i>dig</i>	Totalt
Definit <i>du</i>	1	4	0	5
Läsar-jag skapat av avsändaren	3	0	0	3
Mottagar- <i>du</i>	9	3	0	12
Generiskt <i>du</i>	10	0	1	11
Totalt	23	7	1	31

I den första kolumnen i tabell 2 listas analyskategorierna som *du*, *din*, *ditt*, *dina* och *dig* betecknar. Som tabell 2 visar används pronomenen framför allt för att tilltala mottagaren eller andra referenter som mottagaren kan identifiera sig med. Oftast syftar pronomenet *du* på läsarna som ett kollektiv eller generiskt på människor i allmänhet. Bara fem av de undersökta pronomenen syftar på en person som definieras med ett substantiv eller ett egennamn i materialet och som inte inkluderar läsaren (se definit *du* i tabell 2).

Det personliga pronomenet i andra person singular *du* förekommer 23 gånger som förstadedeltagare i materialet, vilket motsvaras av kolumn två i tabell 2. Av dessa förstadedeltagare utgörs 22 av ett *du* vars syftning inkluderar mottagaren. I sin tur ingår 45 procent av dessa 22 fall av *du* som förstadedeltagare i satser med materiella processer och 41 procent i satser med mentala processer. De materiella processerna handlar oftast om något speciellt steg i matlagningsprocessen, som *pensla på*, *pressa ur*, *söta* och *skära*. Pronomenet *du* som förstadedeltagare i materiella processer förekommer framför allt i recept. De mentala processerna som förekommer är *gilla*, *känna igen*, *se*, *veta* och *önska*.

I materialet förekommer 226 kongruenta uppmaningar som utgörs av direkta huvudsatser. Subjektet i dessa satser är underförstått *du*. Cirka 93 procent av processkärnorna är materiella, resten är mentala. Även uppmaningarna utgörs oftast av processer som konstruerar skeenden i matlagningen. Den största delen av uppmaningarna (82 procent) förekommer i recept. Således hänger förekomsten av uppmaningar nära samman med en viss texttyp. Pronomen-

frekvenser och fördelning av olika språkhandlingar i olika texttyper vore emellertid ett ämne för en annan studie. De mest frekventa kongruenta uppmaningarna utanför recepten är *läs* och *pröva*. Uppmaningen *läs* förekommer i paratexter, oftast efter brödtexten, och uppmanar mottagaren att söka mer information t.ex. på företagets hemsida. Även uppmaningen *se* används i denna funktion. Dessa uppmaningar synliggör intertextuella relationer mellan de material som företaget kommunicerar med, som i exempel 17:

- (17) Läs mer på finska: www.alko.fi/vastuullisuus/vastuullinen-hankinta/
(E 1/2016)

I exempel 17 kommunicerar avsändaren utanför den egentliga framställningen och skapar en position där hen kan vägleda mottagaren i den textvärld hen har skapat och som hen har kontroll över. Materialet på Alkos nätsida är riktat till de mottagare som kan finska, och prepositionsfrasen *på finska* i exempel 17 avråder dem som inte kan finska från att gå till sidan. Erbjudanden till en mottagare som är intresserad av att veta mer realiserar även genom huvudsats-ekvivalenter som *Mer info och sorteringsanvisningar: www.rinkiin.fi/sv och www.kierratys.info*. De material som hänvisas till utgörs av ett tv-program, företagets eller tidningens webbplatser och sociala medier som Instagram. Den största delen av webbsidorna är emellertid på finska eller så leder adressen inte direkt till den svenska versionen.

En annan kongruent uppmaning som förekommer utanför recept är *pröva*. Den används antingen för att uppmana mottagaren att pröva en ny produkt (t.ex. *Pröva nu!*) eller för att presentera ett alternativt sätt att använda en produkt (t.ex. *Pröva även i salladssåser*), vilket utgör ett argument för att köpa produkten. Mottagaren uppmanas knappt alls att delta i ekologiska praktiker. Den enda uppmaningen att agera ekologiskt handlar om återanvändning: *Returnera förpackningar då du handlar*. I materialet förekommer pronomenet *du* aldrig tillsammans med ett hjälpverb som uttrycker en medelhög eller hög grad av förpliktelse.

Den största delen av frågorna i materialet ingår i dialogsekvenser där en person frågar och en annan svarar. Delvis är det fråga om intervjuer t.ex. med offentliga personer eller producenter, då tidningens mottagare varken ställer frågor eller svarar. Istället har mottagaren möjlighet att uppleva den intervjuade personens svar via citat som om mottagaren vore med i intervjusituationen. Frågorna kan även vara riktade från en mottagare eller från ett läsar-jag skapat av avsändaren till avsändaren, som i exempel 18:

- (18) Vad är ekovin? (E 3/2016)

Frågorna till avsändaren är öppna frågor som i exempel 18. Således bidrar frågorna till att skapa en bild av avsändaren som en kunskapskälla, vilket kan ses som ett sätt att öka förtroendet för avsändaren.

I materialet finns det bara få frågor som riktar sig explicit till läsarna med *du*-tilltal. Frågorna är slutna frågor som ställer läsaren inför valet att nicka instämmande och bli intresserad av det som presenteras eller skaka på huvudet och möjligen inte läsa vidare. En slutna fråga illustreras i exempel 19:

(19) Har ditt intresse för sommarsmaker redan vaknat? (Sa 6/2016)

Även påståendesatser kan fungera som frågor som riktar sig explicit till läsarna som i exempel 20:

(20) Gårdens över hundra kor har alla egna namn – kanske din glass är gjord på mjölk från Ikoni, Jamaica, Juitsi eller Jäynä? (Sa 6/2016)

Kongruenta frågor som handlar om produkter kan även tolkas att fungera som erbjudanden i kundtidningarnas kontext. I exempel 21 presenteras en fråga som inleds med *Varför inte*:

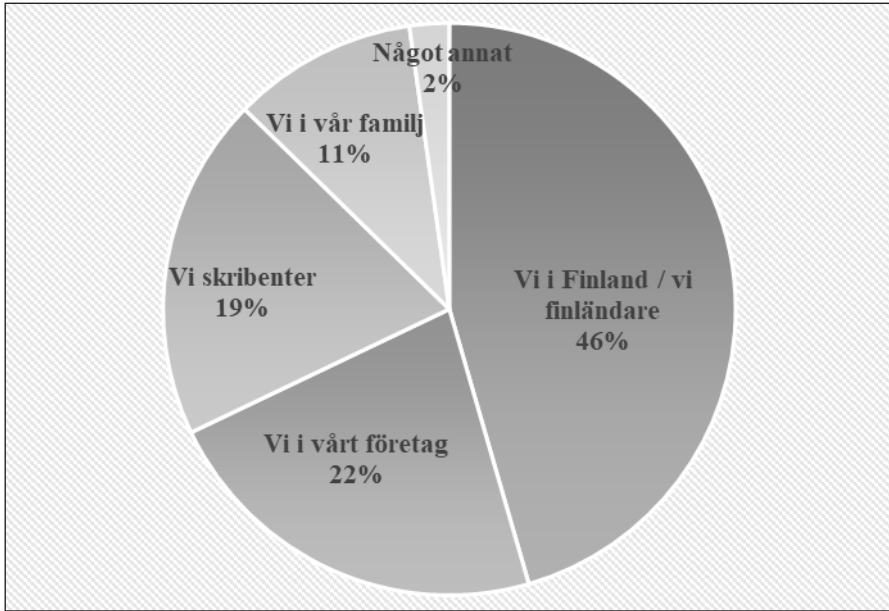
(21) Varför inte prova på iskall shandy, pulled havre eller läcker ekoglass? (Sa 6/2016)

Syftet med frågan i exempel 21 är att ge förslag som läsaren antingen kan acceptera eller avvisa. Därför är det nära till hands att tolka satsen som ett erbjudande. Emellertid kan även påståendesatser fungera som erbjudanden i kundtidningarnas texter. En närmare analys av inkongruenta språkhandlingar ligger emellertid utanför ramen för denna studie.

5.3 Avsändaren och mottagaren som *vi*

Sammanlagt uppträder det personliga pronomenet i första person plural *vi*, dess objektsform *oss* och de possessiva pronomenen *vår*, *vårt*, *våra* 137 gånger i materialet. Således har pronomenet 7,8 förekomster per 1 000 ord. I detta avsnitt analyserar jag först betydelseomfånget hos pronomenet *vi*, dvs. hurdana grupper som konstrueras med pronomenet i materialet. Därefter analyserar jag om pronomenet inkluderar eller exkluderar mottagare.

Angående betydelseomfånget med pronomenet *vi* kan det vara fråga om ett *vi* med en specifik identifikation eller ett generiskt *vi* (se avsnitt 3.1.3). I materialet förekommer ett generiskt *vi* bara 3 gånger. Oftast används *vi* med en specifik identifikation för att konstruera olika grupper av människor: I mate-

Figur 1. Fördelning av pronomenet *vi* med en specifik identifikation i procent.

rialet förekommer pronomenet *vi* 134 gånger med en specifik identifikation. Figur 1 visar fördelningen av de grupper med en specifik identifikation som förekommer i materialet.

Som figur 1 visar baserar den specifika identifikationen sig oftast på en geografisk eller nationell tillhörighet. 'Vi i Finland'/'vi finländare'⁷ är den vanligaste identifikationen för de specifika *vi*-pronomenen och förekommer 61 gånger i materialet. Pronomenet *vi* med identifikationen 'vi i vårt företag' har 30 förekomster i materialet. *Vi* med identifikationen 'vi skribenter' förekommer 26 gånger i materialet. Då hänför pronomenet sig till skribenterna eller tidningens redaktion. 'Vi i vår familj' har 14 förekomster och 'något annat' 3 förekomster. I de fall när det är fråga om ett familjeföretag är gränsen mellan identifikationerna 'vi i vår familj' och 'vi i vårt företag' emellertid tvetydigare.

Som pronomenet *jag* (se avsnitt 5.1), förekommer även pronomenet *vi* framför allt i citat. *Vi*-formerna i citat utgör ca 72 procent av alla pronomenen i

⁷ Skillnaden mellan betydelseerna 'vi i Finland' och 'vi finländare' diskuteras inte vidare i detta sammanhang, utan det vore ett ämne för en annan studie.

första person plural i materialet. I följande analys betraktar jag betydelseomfånget hos pronomenet *vi* utifrån mottagarens perspektiv. I tabell 3 redogör jag för vilka röster i texten som använder pronomenet *vi*, och om pronomenet inkluderar eller exkluderar mottagaren. Med skribent hänvisar jag till de delar i texten där skribenten, i mitt material ofta journalisten, själv har ordet. Typologin av citerade röster baserar sig på analysen i Poutanen 2018 och består av kategorierna forskare, expert, producent, offentlig person och annat. Som inkluderande har jag tolkat alla de *vi*-former som syftar på människor i allmänhet (ett generiskt *vi*) eller på gruppen ’*vi* i Finland’/’*vi* finländare’. Ca 43 procent av *vi*-pronomenen exkluderar mottagaren. Då förekommer pronomenet *vi* med identifikationerna ’*vi* i vår familj’, ’*vi* i vårt företag’ eller ’*vi* skribenter’. Då syftar pronomenet *vi* på gemenskaper som mottagaren oftast inte kan höra till.

Tabell 3. Antalet inkluderande, situationellt inkluderande och exkluderande *vi*.

	Inkluderande	Situationellt inkluderande	Exkluderande	Totalt
Skribent	5	11	22	38
Forskare	28	0	2	30
Expert	19	1	7	27
Producent	0	1	22	23
Offentlig person	13	0	3	16
Annat	0	0	3	3
Totalt	65	13	59	137

Som tabell 3 visar är det framför allt skribenter, forskare, experter och producenter som använder pronomenet *vi*. Den största delen av dessa *vi*-former är inkluderande. Som det framgår av tabell 3 finns det skillnader mellan olika röster när det gäller användning av inkluderande och exkluderande *vi*. Forskarna använder nästan uteslutande ett inkluderande *vi*. Enligt Fairclough (1995 s. 181) synliggör det inkluderande pronomenet *vi* talarens auktoritära position gentemot andra: Auktoriteter kan tilltala individer som en grupp, som ’*vi* i Finland’ / ’*vi* finländare’. Också utsagor från experter och offentliga personer innehåller oftast *vi*-former som inkluderar mottagaren. Utsagor från producenter formas ofta med pronomenet *vi*, men till skillnad från andra röster innehåller deras utsagor nästan uteslutande exkluderande *vi*-former. Medan forskare, experter och offentliga personer använder pronomenet *vi* i betydelsen ’*vi* i Finland’ / ’*vi* finländare’, har pronomenet i producenternas utsagor framför allt identifikationen ’*vi* i vårt företag’.

När det gäller citat tydliggörs identifikationen hos pronomenet *vi* ofta genom den anförda talarens uttryckta identitet. Lika tydligt är det emellertid inte när pronomenet *vi* förekommer utanför citat. Utanför citat förekommer pronomenet *vi* 38 gånger (se kategorin skribent i tabell 3). *Vi* med en relativt öppen identifikation förekommer framför allt i rubriker, som i exempel 22.

(22) Vi följer med inhemska produkters väg från gården till bordet. (Sa 6/2016)

Om man betraktar textens produktionsprocess är det antagligen en journalist som redogör för *produkters väg från gården till bordet*. Genom pronomenet *vi* syftar journalisten i exempel 22 på referenten 'vi skribenter'. Utifrån mottagarens perspektiv kan man emellertid också bli en del av dessa *vi* genom att läsa texten. Om mottagaren accepterar erbjudandet, dvs. läser texten, inkluderar pronomenet både skribenten och mottagaren. Således skapas identifikationen hos pronomenet *vi* först i lässituationen. Situationellt inkluderande *vi* har 13 förekomster i materialet (se tabell 3). Skribenten och mottagaren förväntas att dela ett gemensamt perspektiv också i rubriken som presenteras i exempel 23:

(23) Nu vill vi ha pulled havre (K-M 2/2016)

Situationellt inkluderande *vi* har oftast identifikationen 'vi skribenter', som i exempel 22 och 23. Som tabell 3 visar förekommer det dessutom en gång i en utsaga från en expert och en producent. Gemensamt för de båda exemplen är att de ger den faktiska mottagaren möjlighet att identifiera sig och bli en del av en gemenskap som inte är klart identifierbar i den textuella kontexten utan bildas av en grupp människor som tänker eller tycker på samma sätt.

Inkluderande och situationellt inkluderande *vi* fungerar som förstadedeltagare i 46 processer. Pronomenet *vi* är förstadedeltagare framför allt i materiella processer som utgör ca hälften av processerna. Den vanligaste processen är *äta* som förekommer sju gånger med *vi* som förstadedeltagare. Mentala processer utgör ca 30 procent av processerna, och den vanligaste mentala processen är *njuta*. Det finns också andra mentala processer som är positivt laddade, som *glädja sig*, *gilla* och *beundra*.

I materialet finns det sex uppmaningar till gemensam handling. Alla handlar om etiska eller ekologiska aspekter vid matproduktion och -konsumtion. Uppmaningar till gemensam handling uttrycks framför allt genom citerade röster som i exempel 24:

(24) Vi bör alla tänka på varifrån maten kommer och minnas att livsmedlen har genomgått flera faser innan de landar på våra tallrikar. (Sa 8/2016)

Uppmaningar till gemensam handling innehåller framför allt mentala processer, som *tänka på* och *minnas* i exempel 24.

5.4 Mottagar- och avsändarnärvaro genom omtal med nominalfraser

Mottagaren blir synlig i texterna inte bara genom de personliga pronomenen utan också genom omtal med nominalfraser. Mottagaren omtalas i texterna oftast som kund eller finländare. Substantivet *kund* förekommer 23 gånger och substantivet *finländare* 22 gånger i materialet. Här har jag räknat med både singular- och pluralformerna i nominativ och genitiv. Dessutom förekommer adjektivet *finländsk* 15 gånger och adjektivet *inhemsk* 10 gånger i materialet. Omtal med nominalfraser illustreras i exempel 25:

- (25) »Finländarna tillmäter den etiska aspekten allt större betydelse och vi strävar naturligtvis efter att tillmötesgå kundernas önskemål», säger produktchef E.H. från Alkos inköpssteam. (E 1/2016)

I exempel 25 omtalas inte en enskild mottagare utan kollektiverna *finländarna* och *kunderna* som mottagaren antas höra till. Substantivet *finländare* är förstadedeltagare 14 gånger i materialet, och hälften av dessa processer utgörs av mentala processer, som *tillmäter* i exempel 25. Det är framför allt olika experter (som i exempel 25) som uttrycker sig om *finländare* och om deras inre, mentala processer.

Förutom substantivet *kund* används även *konsument* som har 11 förekomster i materialet. Mer specifika benämningar är t.ex. konstruktioner med pronomenet *den* och relativsats, som *den som är intresserad av mat och dryck* eller substantiv som tar fasta på olika intressen som *julkockar* och *ölvänner*. Substantiven *kund* och *konsument* förekommer emellertid bara 11 gånger som förstadedeltagare och betecknar således relativt sällan en handlande part i texten. *Kund* och *konsument* förekommer som förstadedeltagare i de materiella processerna *konsumera*, *utnyttja* och *handla*, i de mentala processerna *bekanta sig*, *känna*, *uppskatta* och *reflektera* samt i de relationella processerna *ha*, *vara* och *sakna*.

Förutom företagsnamn (som *Alko* i exempel 25) blir de utgivande företagen som primäravsändare synliga genom olika nominalfraser som syftar på företagens egna produktserier (*Pirkka*, *K-Menu*), varuaffärer (*Sokos*, *Prisma*), kundtidningar (*Samarbete*), hemsidor (*S-kanava.fi*) samt tjänster och förmåner (*S-mobil*). Cirka 78 procent av de 60 texterna i materialet innehåller något

egennamn som syftar på det utgivande företaget. Som förstadedeltagare fungerar företaget eller företagsrelaterade nominalfraser emellertid bara 17 gånger. Oftast är det fråga om materiella processer med positiva konnotationer: Företagen *utvecklar, förnyar, breddar* och *erbjuder*. Hur bilden av ett ekologiskt ansvarsfullt företag konstrueras i texterna illustreras i exempel 26:

- (26) Många av S-gruppens verksamhetsställen har en ekopunkt för förpackningsavfall. (Sa 2/2016)

Att företaget konstrueras som en handlande part i ekologiska handlingar är emellertid sällsynt i texterna. Synligast blir företagets engagemang för ekologisk produktion och konsumtion genom nominalfraser där namnet på K-kedjans produktserie *Pirkka* förekommer med adjektivattributet *ekologisk* i olika produktnamn som *Pirkka ekologisk babyspenat* eller *Pirkka ekologiskt kaffe*. Materialet innehåller totalt 19 sådana produktnamn. Andra exempel på nominalfraser där företagsnamnet förekommer i samband med ekologiska produkter är till exempel *Alkos snygga ekokasse* eller *Alkos ekodrycker*. Företaget som primäravsändare blir synligt i texterna även genom visuella resurser, vilket emellertid inte analyseras i detta sammanhang.

6 Diskussion

I denna studie har jag analyserat hur avsändare och mottagare positioneras i samspelet mellan kundtidningars ekologiska och kommersiella diskurser. Nedan sammanfattar jag resultaten och diskuterar dem i relation till ekologisk konsumtion och kundtidningarnas syften.

6.1 Avsändarens positioner

Det mest frekventa pronomenet i mitt material är det personliga pronomenet i första person singular *jag*. Pronomenet *jag* synliggör skribenten eller den anförda talaren. Pronomenet *jag* bidrar till att konstruera en värld som baserar sig på individuella erfarenheter och åsikter. Ett högt antal personliga pronomen anses ge texten en informell och samtalsliknande karaktär (se Skärlund 2018 s. 81 f.). Min analys visar att den största delen av *jag*-rösterna i kundtidningarna hör till offentliga personer, som matbloggare, artister och programledare. Således inbjuds läsaren att identifiera sig med textens *jag* samt acceptera den livs-

stil eller möjligen de produkter som presenteras i samband med berömda personligheter.

I texterna står alltså individen och hens agerande i centrum. Samtidigt präglas bilden av ekologisk produktion och konsumtion av tanken om individens fria val: I kundtidningarna möter läsaren förebildliga *jag*-röster som berättar om de val som de har gjort i sitt liv eller de val de gör i vardagen. I dessa texter blir det fria valet det rätta, ekologiska valet. Samtidigt omvandlas komplexa frågor om miljöproblem till vardagshandlingar. Analysen av processerna visar att det förebildliga jaget *kokar, äter och väljer* ekologiskt. Ansvar för framtiden vältras över på individer, i detta fall enskilda konsumenter. Hur individers konsumtion av ekologiska produkter har blivit en politisk aktion för hållbar framtid diskuteras även av Ledin & Machin (2020). Samtidigt osynliggör tron på individuella val och på det nuvarande marknadsekonomiska systemet alternativa perspektiv på ekologiska utmaningar och deras lösningar.

Analysen av omtal genom nominalfraser visar att de utgivande företagen som primäravsändare är synliga genom företagsrelaterade nominalfraser i 78 procent av de texter som analyserats i denna studie. Företaget som primäravsändare fungerar emellertid sällan som en handlande part i ekologiska handlingar. Det är framför allt individer som gör ekologiska val, inte företag (se det förebildliga jaget ovan). Företagsrelaterade nominalfraser som syftar t.ex. på affärer och varumärken ger texten en marknadsförande karaktär. Att både företaget som primäravsändare och en sekundäravsändare (som en *jag*-röst) är synliga i texten är typiskt för avsändarrollerna i reklamtexter (se t.ex. Frandsen m.fl. 1997 s. 54).

Förutom marknadsförande positioner förekommer avsändaren även i rådgivande och informerande positioner. Dessa positioner realiseras dels genom uppmaningar till mottagaren, dels genom citerade experter. Uppmaningarna förekommer framför allt i recept och handlar ofta om matlagning, men de synliggör även intertextuella relationer mellan de material som de utgivande företagen publicerar i olika medier. Framför allt i paratexter uppmanas mottagaren att läsa mer och besöka t.ex. företagets hemsidor. Företagets experter får en rådgivande position även i texter där ett läsar-jag skapat av avsändaren ställer frågor.

De 22 procent av texterna som inte innehåller någon hänvisning till det utgivande företaget (se avsnitt 5.4) väcker frågan om texternas primär- och sekundäravsändare. Om den yttre förpackningsformen, kundtidningen, är avgörande, är det utgivande företaget fortfarande primäravsändaren. Om man däremot analyserar den enskilda texten, kan den primära avsändaren vara t.ex. en ko-

lumnist. Frågan blir då om en kolumn i kundtidningen har samma kommunikativa syften som en kolumn i en annan tidning eller tidskrift. Min analys visar hur avsändaren får både marknadsförande och informerande positioner i kundtidningarnas texter. Hur dessa positioner samverkar i olika texttyper som kundtidningar innefattar vore värt en egen analys ur ett genreperspektiv.

6.2 Mottagarens positioner

Det direkta läsartilltalet med pronomenet *du* är relativt sällsynt i materialet. Således skiljer det undersökta materialet sig från andra marknadsföringstexter där användning av pronomenet *du* setts som ett dominerande textmönster (t.ex. Ohlsson 2007 s. 168). Emellertid är *du* ett underförstått subjekt i kongruenta uppmaningar som förekommer frekvent i materialet. Analysen av de processer som har *du* som förstadedeltagare samt de processer som förekommer i uppmaningarna visar att mottagaren konstrueras som intresserad av matlagning med ekologiska råvaror. Hen kokar emellertid inte mat bara utifrån de recept som tidningarna innehåller, utan tar även inspiration från tv-program och internet. Mottagaren konstrueras vidare som intresserad av att läsa information om återanvändning och andra ekologiska gärningar på nätet. Hen *prövar* även nya produkter och recept. Genom omtal med nominalfraserna *kund* och *konsument* får kundtidningens mottagare även en konsumerande position. Detta stärker texternas marknadsförande karaktär.

Analysen av pronomenet *vi* visar att pronomenet används generiskt framför allt för att skilja mellan människor och djur. Med en specifik identifikation skapar pronomenet *vi* gemenskaperna 'vi i Finland'/'vi finländare', 'vi skribenter', 'vi i vår familj' och 'vi i vårt företag'. Pronomenet *vi* förekommer framför allt i citat och är oftast inkluderande. Forskare, experter och offentliga personer använder framför allt ett inkluderande *vi*, producenter nästan uteslutande ett exkluderande *vi*. Således tenderar forskare, experter och offentliga personer att bidra till känslan av en nationell eller geografisk samhörighet, medan producenter närmast bygger på sin egen företagsbild i texterna. Den nationella samhörigheten betonas även genom omtal av mottagaren med substantivet *finländare* samt adjektiven *finländsk* och *inhemsk*.

Lika tydligt som i citat är det däremot inte att tolka betydelseomfång hos pronomenet *vi* utanför citat. *Vi* med en relativt öppen betydelse förekommer också i rubriker, och då finns det inte beskrivande nominalfraser för pronomenet *vi* i föregående eller följande meningar. I vissa fall är det möjligt att läsaren,

genom att läsa texten, blir en del av den grupp som pronomenet *vi* syftar på. Pronomenet *vi* med en oklar syftning eller med betydelsen 'vi i Finland'/'vi finländare' används för att skapa en skenbar konsensus och gemensam åsikt (se även diskussion i Bergman-Claeson 1994 s. 57). Om läsaren inte vill ha ekologiska produkter exkluderas hen ofta från de gemenskaper som konstrueras med pronomenet *vi* i texterna. Tillsammans med det kollektiva omtalet med pronomenet *vi* och med nominalfrasen *finländare* förekommer mentala processer med koppling till att tänka ekologiskt. Alla uppmaningar till gemensam handling handlar om etiska eller ekologiska aspekter vid produktion och konsumtion. Mottagaren som *du* uppmanas väldigt sällan att agera ekologiskt eller köpa ekologiska produkter. Således verkar det som om man inte vill skriva det på näsan. Däremot bjuds tidningens mottagare in i en *vi*-gemenskap, där även avsändaren är med och som delar en gemensam, i detta fall ekologisk, värdegrund.

Litteratur

- Aikakausermedia, 2019: Mediakortit: Samarbete. Tillgänglig: <http://www.mediakortit.fi/mediakortit/samarbete/292/#kmt-profiles> [hämtad 2019-01-19].
- Atlas.ti, <https://atlasti.com/> [hämtad 2019-10-01].
- Bakhtin, Michail, 1997: Frågan om talgenrer. Övers. Helena Bodin. I: Eva Hættner Aurelius & Thomas Götselius (red.): Genreteori. Lund: Studentlitteratur. S. 203–239.
- Bergman-Claeson, Görel, 1994: Vi svenskar, vi människor och bomben. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Björkqvall, Anders, 2003: Svensk reklam och dess modelläsare. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Eco, Umberto, 1994: Six Walks in the Fictional Woods. Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press.
- Fairclough, Norman, 1989: Language and Power. London: Longman.
- Fairclough, Norman, 1992: Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman, 1995: Media Discourse. London: Arnold.
- Frandsen, Finn, Johansen, Winnie & Nielsen, Anne E., 1997: International markeds-kommunikation i en postmoderne verden. 7:e uppl. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Fremer, Maria, 2018: Tilltal i reklamfilm. Du-reformen i ett historiskt perspektiv. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Halliday, M.A.K., rev. av Matthiessen, Christian M.I.M., 2014: Halliday's Introduction to Functional Grammar. 4:e uppl. New York: Routledge.
- Hansen, Anders & Machin, David, 2008: Visually Branding the Environment: Climate Change as a Marketing Opportunity. I: Discourse Studies 10(6). S. 777–794.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2013: Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik. Uppsala: Hallgren & Fallgren.

- Holmberg, Per, Karlsson, Anna-Malin & Nord, Andreas, 2011: Funktionell textanalys. Stockholm: Norstedts.
- Hård af Segerstad, Ylva, 2003: Use and Adaptation of Written Language to the Conditions of Computer-mediated Communication. Göteborg: Department of Linguistics.
- Karlsson, Anna-Malin, 2004: Vad vill vi att kunden ska köpa? En diskursanalytisk studie av identifikationsmöjligheter i texter för butiksanställda. I: Språk och stil NF 14. S. 63–88.
- Korpus, Einar, 2008: Reklamiska. Guldäggsannonser 1975–2007. Studier från Örebro i svenska språket 3. Örebro: Örebro universitet.
- Lassus, Jannika, 2006: Är du Ägare eller Gynnad? En analys av deltagare i myndighetsbroschyrer. I: Per Ledin, Lena Lind Palicki, Christina Melin, Gunvor Nilsson, Karolina Wirdehäll & Håkan Åbrink (red.): Svenskans beskrivning 28. Örebro: Örebro universitet. S. 169–178.
- Lassus, Jannika, 2010: Betydelser i barnfamiljsbroschyrer. Systemisk-funktionell analys av den tänkta läsaren och institutionen. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Ledin, Johanna, 2017: Annan-orientering i masskommunicerande brevtexter. En tentativ modell. Örebro: Örebro University.
- Ledin, Per, 1993: Den skenande spårvagnen: en sociosemiotisk stilanalys av en nyhetsberättelse i tre kvällstidningar. I: Språk och stil NF 3. S. 35–55.
- Ledin, Per & Machin, David, 2020: Replacing Actual Political Activism with Ethical Shopping: The Case of Oatly. I: *Discourse, Context & Media* 24.
- Lind Palicki, Lena, 2010: Normaliserade föräldrar. En undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007. Örebro: Örebro universitet.
- Lindström, Jan, 1993: Ego- och sociocentricitet i tal och skrift. I: Språk och stil NF 3. S. 57–76.
- Lötmarker, Lena & Wendt, Bo-A., 2009: Resmål till salu! Svenska turistbroschyrers textuella och språkliga utveckling under hundra år. Lund: Sekel.
- Lövheim, Mia, 2011: Young Women's Blogs as Ethical Spaces. I: *Information, Communication & Society* 14(3). S. 338–354.
- Myers, Greg, 1994: *Words in Ads*. London: Arnold.
- Ohlsson, Claes, 2005: Du, din pension! Om språket i det nya svenska pensionssystemet. I: Gunilla Byrman, Jan Einarsson, Solveig Hammarbäck, Maria Lindgren & Per Stille (red.): Svenskans beskrivning 27. Växjö: Växjö University Press. S. 257–267.
- Ohlsson, Claes, 2007: Folkets fonder? En textvetenskaplig studie av det svenska pensionssparandets domesticering. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Poutanen, Heidi, 2018: Ekologiska röster i en kommersiell kontext – Ett intertextuellt perspektiv på ekologisk produktion och konsumtion i finlandssvenska kundtidningar. I: *Folkmålsstudier* 56. S. 105–135.
- PTY, Päivittäistavara-kauppa ry, 2018: Päivittäistavara-kaupan tilastot. Markkinaosuudet 2018. Tillgänglig: <https://www.pty.fi/julkaisut/tilastot/> [hämtad 2019-10-07].
- SAG 1= Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan och Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Vol. 1 Inledning, register. Stockholm: Svenska Akademien.
- SAG 2= Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan och Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Vol. 2 Ord. Stockholm: Svenska Akademien.
- SAG 4= Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan och Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Vol. 4 Satser och meningar. Stockholm: Svenska Akademien.

- Skärlund, Sanna, 2017: *Man, en och du: Generiska pronomen i svenskans historia*. Lund: Lunds universitet.
- Skärlund, Sanna, 2018: Den intima ledaren? Om ledarartiklar, informalisering och språklig förändring. I: *Språk och stil* NF 28. S. 78–111.
- Språkbanken, 2017: Korpusstatistik. Skönlitteratur 2000–2013. Tillgänglig: https://svn.spraakdata.gu.se/sb-arkiv/pub/frekvens/stats_FSBSKONLIT2000TAL.txt [hämtad 2019-01-16].
- Veum, Aslaug, 2002: Journalistiske tekster – røyndom i miniformat? I: Johan Tønneson (red.): *Den flerstemmige sakprosaen*. Bergen: Fagbokforlaget. S. 137–165.
- Veum, Aslaug, 2013: Blogging på rosa skjerm. Om roller og relasjonar i ungjentebloggar. I: Stina Hållsten, Hanna Sofia Rehnberg & Daniel Wojahn (red.): *Text, kontekst och betydelse. Sex nordiska studier i systemisk-funktionell lingvistik*. Huddinge: Södertörns högskola. S. 107–124.
- Volmari, Kristiina, 2009: *Half of Century of Forest Industry Rhetoric. Persuasive Strategies in Sales Argumentation*. Vasa: Universitas Wasaensis.

För tre enorma öl sedan

Befästning av semi-schematiska konstruktioner i L2-svenska

AV JOEL OLOFSSON & JULIA PRENTICE

Abstract

Olofsson, Joel, joel.olofsson@hv.se, Ph.D., Division of Educational Science and Languages, University West; *Prentice, Julia*, julia.prentice@svenska.gu.se, Ph.D., Department of Swedish, University of Gothenburg: “Three enormous beers ago. The entrenchment of semi-schematic constructions in L2 Swedish”. *Språk och stil* NF 30, 2020, pp. 91–116.

This article investigates the entrenchment of semi-schematic time constructions in both L1- and L2-speakers of Swedish. High frequency expressions are often considered highly entrenched in the mind of speakers, which means that those expressions are recognized, accessed and retrieved faster than low frequency expressions.

We present a phrasal decision experiment carried out on L1 and L2 speakers of Swedish, in which the task was to decide as quickly as possible if the stimulus expression is a legitimate way to express time in Swedish.

The results show that frequent instances of a semi-schematic time construction are processed faster as well as with a higher decision accuracy than nonce expressions in both L1 and L2 groups. For the L1 group, rare instances are processed with intermediate speed and with relatively high accuracy. For the group of L2 participants, rare instances have low decision accuracy and longer response times than nonce expressions. On the basis of these data, the study suggest that a more extended construction is entrenched in the L1 group, compared to the more restricted construction entrenched in the L2 group.

Keywords: construction grammar, entrenchment, multiword units, L2 learning, psycholinguistics.

1 Inledning

Inom konstruktionsgrammatisk forskning tog man tidigt fasta på att språk inte enbart består av grammatiska och lexikala enheter, utan också av semi-schema-

Vi vill tacka de anonyma granskarna för värdefulla synpunkter på en tidigare version av artikeln. Vi vill också tacka deltagarna vid konferensen Konstruktioner i Norden (CxGN1) i Kiel 2019, samt Seminariet i lexikologi, lexikografi och fraseologi vid Göteborgs universitet, för givande respons på de presentationer som ligger till grund för denna artikel. Dessutom tackar vi Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället (KVVS), som har stött vårt arbete ekonomiskt genom resebidrag till en av författarna i samband med datainsamlingen.

tiska mönster som innehåller både grammatiska luckor och lexikalt fyllda led (Fillmore m.fl. 1988), så som i uttrycken i (1–3).¹

- (1) Innan Harriet Andersson köpte stugan **för två år sedan** hade hon aldrig ägt en egen trädgård.
- (2) Österlånggatan är en pärla delvis upprustad i **för något decennium sedan** med statsmedel.
- (3) Okej, nu var det faktiskt min tur **för flera minuter sedan**. Skynda på, sjukhuset!

Exemplen (1)–(3) innehåller en konstruktion (i fetstil) som kan kallas [*för* ANTAL TID *sedan*],² med vilken man uttrycker att något har hänt tillbaka i tiden (se Loenheim m.fl. 2016, Prentice m.fl. 2016). De fasta, lexikalt fyllda leden är prepositionen *för* och adverbet *sedan*,³ medan ANTAL och TID kan fyllas med vilket räkneord respektive vilken tidsangivelse som helst.

Konstruktionen kan dock även användas produktivt till den grad att även lexikala enheter som inte uttrycker tid kan användas, så som i (4).⁴ Betydelsen hos konstruktionen är med andra ord inte helt kompositionell.⁵

- (4) Oktoberfesten, som **för tre enorma öl sedan** tedde sig som en helvetesscen av flamländska konstnären Hieronymus Bosch.

Andra konstruktioner som vi tar upp i den här artikeln är [*om* ANTAL TID] och [ANTAL TID *senare*] (se visare avsnitt 4).

Ur ett bruksbaserat konstruktionsperspektiv består den språkliga kompetensen av konstruktioner (Tomasello 2003, Goldberg 2006, Bybee 2010, Wulff & Ellis 2018), dvs. konventionaliserade form–betydelsepar som med olika grad av schematicitet och komplexitet hänger samman i ett nätverk (se Diessel 2019). Språkinlärning innebär således att man tillägnar sig ett språks konstruktioner (Ellis 2013 s. 365). Detta antas gälla både för ett modersmål och för ett andraspråk.

¹ Exemplen (1)–(3) är hämtade från korpusarna *Åbo Underrättelser 2012* (1–2), *Twittermix* (3) och *Bloggmix* som är tillgängliga via sökgränssnittet Korp i Språkbanken Text (<https://spraakbanken.gu.se/korpj>). Exempel 4 är hämtat från Google.

² Lexikalt fasta led markeras i konstruktionsbeskrivningen med kursiv stil medan öppna led markeras med kapitäl.

³ Man kan också analysera denna struktur som en lexikaliserad tvåordspreposition (se SAG 1999, jfr Prentice m.fl. 2016).

⁴ Sjögren (2015 s. 63) diskuterar liknande uttryck (*Kim gick för tre öl sedan* och *tre glas vin senare kunde Kim inte köra*) som en effekt av coercion (jfr Michaelis 2004 s. 25, Suttle & Goldberg 2011 s. 1237).

⁵ Att betydelsen inte kan härledas enbart ur de ingående delarnas betydelse brukar ses som ett kriterium för att anta en konstruktion (se Goldberg 1995 s. 4). Ett annat kriterium är att ett mönster i sig ska vara tillräckligt frekvent för att ses som en konstruktion (se Goldberg 2006).

Frekvens antas spela en central roll både för språkinläring och för hur språkets struktur utformas (Bybee 2010, Schmid 2017; jfr Enström 2013 s. 183 specifikt för ordinläring).⁶ Det betyder att mönster, så som det i (1)–(4), är något som modersmålstalare lär sig genom implicit inläring (Ellis 2015). Men beträffande andraspråksinläring är inlärarna troligtvis mer beroende av explicit inläring (t.ex. genom undervisning) då man av naturliga skäl inte utsatts för lika stor mängd input som modersmålsinlärare (jfr Enström 2013 s. 178).

I den här studien ämnar vi besvara följande frågeställningar:

- I vilken utsträckning kan semi-schematiska tidskonstruktioner visas vara befästa i L1:s respektive L2:s språkliga repertoar?
- Om befästning av semi-schematiska tidskonstruktioner kan visas, finns det skillnader i grad av schematicitet hos de befästa konstruktionerna deltagargrupperna emellan?

Fokus i denna undersökning ligger alltså på semi-schematiska konstruktioner med vilka vi uttrycker tid i svenskan som kan vålla svårigheter för andraspråksinlärare, bl.a. på grund av bristen på kompositionalitet hos de undersökta uttrycken (Prentice 2010, 2011).

För att besvara frågeställningarna använder vi dels frekvensinformation i korpusar, dels psykologiska metoder med *phrasal decision* och responstid.⁷ Undersökningen syftar till att bidra till den empiriska forskningen om schematiska, eller semi-schematiska, mönster som efterfrågas av Blumenthal-Dramé (2017 s. 110): »[E]mpirical research should explore the boundaries of entrenchment along the schematic dimension by exploring representations that are not (or not entirely) lexically specific.» Studien kan dessutom bidra till att belysa befästning under de omständigheter som andra- och främmandespråksinläring innebär, t.ex. beträffande effekter relaterade till inputmängd.

Artikeln har följande struktur: I avsnitt 2 redogör vi för bruksbaserad konstruktionsgrammatik som utgör artikelns teoretiska ramverk. I avsnitt 3 beskriver vi den experimentella metoden och det material som används i vår undersökning. Efter en redovisning av resultaten i avsnitt 4 diskuteras resultaten utifrån både ett konstruktionsgrammatiskt och ett flerspråkighetsperspektiv samt potentialen för fortsatt forskning utifrån dessa resultat (avsnitt 5).

⁶ Dock antas andraspråksinläringen påverkas även av andra faktorer (se Ellis 2006).

⁷ Vi väljer att använda de engelska beteckningarna på metoderna *lexical* och *phrasal decision* då det saknas etablerade motsvarigheter på svenska.

2 Bakgrund

2.1 Bruksbaserat perspektiv på grammatik

Ett bruksbaserat (eng. *usage-based*) perspektiv på språk (Tomasello 2003, Goldberg 2006, Bybee 2010) utgår ifrån grundantagandet att språksystemet formas genom språkbruket. Det är alltså ett i grunden socio-kognitivt perspektiv som innebär att både en språkgemenskaps konventionaliserade grammatik och det kognitiva grammatiska system som individerna i språkgemenskaper utvecklar baseras på språkanvändningen individerna emellan (Ellis & Wulff 2014 s. 75). Processen som ligger till grund för etableringen av språkliga mönster, dvs. associationer mellan språklig form och struktur, är *konventionalisering* (se Svanlund 2009). *Befästning* (eng. *entrenchment*) är processen av gradvis etablering av språkliga enheter i språkbrukarens mentala grammatik genom upprepad input, användning och, så småningom, automatisering (Schmid 2017; se vidare avsnitt 2.1.1)

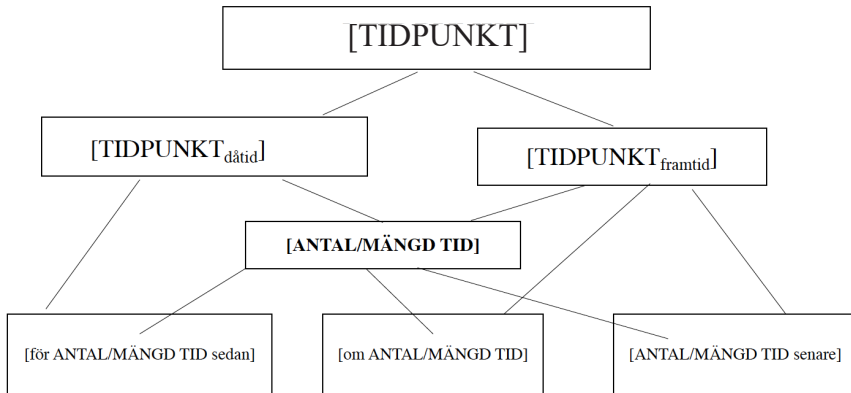
Konstruktionsgrammatik är en teori inom den bruksbaserade familjen, som fokuserar på de ovannämnda enheterna av språklig form och betydelse som grundläggande enheter i språket. Den centrala utgångspunkten för teorin är att språk består av en uppsättning konstruktioner, vilka är konventionaliserade mönster med olika grad av komplexitet som binder samman form (syntax, morfologi, prosodi) och betydelse (semantik, pragmatik) (t.ex. Goldberg 2013). I konstruktionsgrammatik görs ingen skarp distinktion mellan grammatik och lexikon. Istället antas vår språkförmåga, som består av konstruktioner med olika komplexitet, finnas i ett konstruktionsförråd – vårt mentala *konstruktikon* – som sträcker sig från fullt fixerade och lexikalt fyllda konstruktioner till fullt schematiska. Se följande tabell (jfr Croft & Cruse 2004 s. 255, Fried 2015):

Tabell 1. Konstruktioner med olika grad av schematicitet.

Schematicitetsgrad	Konstruktion
Fyllda och fixerade	<i>så att säga, gött mos, röda hund</i>
Fyllda och delvis flexibla	<i>sista minuten-resa</i> [NUM/SPEC]
Delvis schematiska	<i>i</i> ADJ-aste laget
Helt schematiska	S [NP VP]

I denna artikel är det alltså de delvis schematiska (eller semi-schematiska) konstruktionerna som är i fokus. En viktig aspekt av det konstruktionsgrammatiska schematicitetsbegreppet är att konstruktionerna ses som länkade i ett nätverk

med olika nivåer av schematicitet och komplexitet (Goldberg 2013 s. 17, Diesel 2019). Detta innebär bl.a. att semi-schematiska konstruktioner är länkade till mer schematiska konstruktioner som de delar egenskaper med, samtidigt som de har fler specifika egenskaper, dvs. fler form- och betydelsemässiga restriktioner (jfr Tomasello 2003 s. 140–142, Goldberg 2006 s. 18). Mycket av det vi vet om språkanvändning och språklig processning stödjer en beskrivning av det ovannämnda nätverket som en komplex, multigranulär och delvis redundant representation av språksystemet (Prentice & Lyngfelt 2016 s. 19). I en sådan modell antas konstruktioner alltså vara representerade flera gånger, på olika abstraktionsnivåer, t.ex. både som fristående och som delar i större konstruktioner (jfr Bybee 2010). I en sådan beskrivning kan relationerna mellan de semi-schematiska konstruktioner som är del av vår undersökning illustreras på följande sätt:

Figur 1. Länkar mellan konstruktionerna i undersökningen och andra konstruktioner på olika nivåer av schematicitet och komplexitet.

Inlärnigen av denna komplexa systematik antas, utifrån ett kognitivt perspektiv, ske genom en gradvis befästning av konstruktioner och länkarna dem emellan. Denna process beskrivs närmare i följande avsnitt.

2.1.1 Befästning (och andra frekvens effekter)

Befästning definieras av Schmid (2015 s. 10) »as the continuous routinization and re-organisation of association, depending on exposure to and frequency of identical or similar processing events, subject to the exigencies of the social en-

vironment». Denna process kan alltså ses som central för integreringen av ny kunskap i människans kognitiva system. Tomasello (2003) belyser också de begränsningar som befästningen kan medföra (s. 300): »[W]hen an organism does something in the same way successfully enough times, that way of doing it becomes habitual and it is very difficult for another way of doing that same thing to enter into the picture.» Inom kognitiv bruksbaserad lingvistik antas befästning fungera på samma sätt för språklig kunskap som för annan kunskap (Schmid 2017). Som indikeras ovan är graden av befästning av ett språkligt mönster, eller en konstruktion, tätt förknippad med dess frekvens i individens språkliga erfarenhet (baserad på både input och output). Detta har, i sin tur, betydelse för hur pass tillgängligt mönstret ifråga är för individen, som Bybee & Thompson (2007 s. 271) påpekar:

[T]he more a form is used, the more its representation is strengthened, making it easier to access the next time. Words that are strong in memory and easy to access are not likely to be replaced by new forms created with the regular pattern.

Som nämnts i avsnitt 2.1. är automatisering en viktig process vid inläring av språklig kunskap och kan beskrivas som en följd av ökande befästning. Bybee (2010) beskriver automatisering som följer (s. 60):

Automatization describes the process whereby a sequence of elements (e.g. a sequence of words) is gradually transformed through repeated use to a single chunk or holistic unit.

De två sistnämnda citaten ovan illustrerar kvantitativa och kvalitativa aspekter av befästningsbegreppet. Bybee & Thomspson (2007) skriver att det sker en gradvis förstärkning av ett uttrycks mentala representation för varje gång uttrycket används, alltså en kvantitativ förändring. När det gäller automatisering (Bybee 2010) består förändringen däremot i att uttrycket tolkas som en helhet snarare än utifrån sina enstaka komponenter. Det är alltså snarare en kvalitativ förändring.

Beträffande frekvens effekter på befästning är det i samband med vår undersökning också viktigt att skilja mellan token- och typfrekvens då dessa leder till olika typer av befästning. Tokenfrekvens, dvs. hur många gånger en och samma ordsträng eller samma språkliga struktur förekommer i den språkliga inputen, leder till en förstärkning i minnet och, så småningom, till automatisering. Typfrekvens, dvs. antalet *olika* enheter som förekommer i en given konstruktion, hänger ihop med kategorisering, schematisering, analogi, produktivitet (Olofsson 2018), och utveckling av konstruktioner över tid (se t.ex. Coussé, Andersson & Olofsson 2018). Det finns förstås ett samspel

mellan token- och typfrekvens i och med att typfrekvens leder till abstraktion och tokenfrekvens leder till befästning av abstraktionen (Langacker 2009, Schmid 2017), vilket också är relevant i samband med denna undersökning.

Loenheim (2019 s. 48) påpekar i sin studie av sammansättningar att befästning inte enbart är en fråga om tokenfrekvens i sig, utan också om hur de upprepade erfarenheterna av ett ord eller uttryck förhåller sig över tid (dvs. ackumulerad frekvens). Hennes studie visar att exponeringstid (dvs. grad av input) spelar en stor roll för hur väl man kan tolka sammansättningar. Detta ligger i linje med tidigare forskning inom andraspråksfältet. Exempelvis har Abrahamsson & Hyltenstam (2009) funnit att idiomacitet utvecklas sent i andraspråksinläringen. Då olika typer idiomatiska uttryck skiljer sig avsevärt när det gäller tokenfrekvens, kan man anta att ackumulerad frekvens spelar en viktig roll även här.

Trots att frekvens spelar en viktig roll för L1-inläring finns det forskare som påpekar att det inte nödvändigtvis är samma förhållande vid inläring av ett L2, där även andra faktorer påverkar. Detta uttrycker Ellis (2006) på följande sätt (s. 164):

[T]he fragile features of L2 acquisition are those which, however available as a result of frequency, recency, or context, fall short of intake because of one of the factors of contingency, cue competition, salience, interference, overshadowing, blocking, or perceptual learning, which are all shaped by the L1.

Wray (2008) menar att L2-inlärare i många fall är mer analytiska än L1-inlärare, vilket kan vara en effekt av att L2-inlärare utsatts för mindre input eftersom hög frekvens antas leda till att ett uttryck uppfattas som en helhet. Detta leder i sin tur till att uttryckets analysbarhet minskar (Bybee 2010 s. 32).

Experimentella studier (t.ex. Wolter & Gyllstad 2013) har också visat att L2-inlärare påverkas av frekvens, dvs. att de induktivt och implicit tillgodogör sig språkliga strukturer. När det gäller kollokationer har det visat sig att både frekvens och kongruens verkar påverka hur snabbt man processar dem (Wolter & Gyllstad 2013, Wolter & Yamashita 2015).⁸ Kongruenta kollokationer är sådana som kan översättas mellan L1 och L2 ord för ord, dvs. det finns ett mot-

⁸ Här bör påpekas att kollokationer inte per se är detsamma som instanser av de semi-schematiska konstruktioner vi undersöker i den här artikeln. Men, utifrån ett konstruktionsgrammatiskt perspektiv där språkförmåga består av konstruktioner på olika nivåer, kan kollokationer ses som konstruktioner eller konventionaliserade instanser av konstruktioner. De lexikala enheterna har ett lexikogrammatiskt förhållande (Schmid & Küchenhoff 2013) dels till konstruktionen i sig, dels till de andra lexikala enheterna i uttrycket på så vis att de gärna förekommer i konstruktionen tillsammans.

svarande uttryck representerat i båda språken.⁹ Inkongruenta är de som inte har en naturlig motsvarighet i språken. Kongruens underlättar på så vis att det ofta går snabbare att processa ett uttryck i L2 om det finns ett kongruent uttryck i L1, vilket kan tyda på att L1-kompetensen aktiveras även när språkandet sker på L2.

2.2 Lexical och phrasal decision

En vanlig metod inom psykolingvistik är s.k. *lexical decision task* (i fortsättning LDT), vilken är en metod för att undersöka språkbrukares mentala representationer av ord och hur snabbt de processar dem (Harley 2014). I en enkel variant låter man deltagare så snabbt som möjligt avgöra om en bokstavssträng är ett ord på svenska (t.ex. *hund*) eller inte (t.ex. *zebd*) genom att välja »ja» eller »nej». På detta sätt kan man avgöra vad som finns lagrat i det mentala lexikonet. Den senare kategorin av bokstavssträngar, som kan kallas *icke-ord* (eng. *nonwords*), representerar typiskt sådant som inte antas vara lagrat.

Experimentella studier baserade på LDT har genom mätning av responstider visat att det inte bara går snabbare att avgöra om en bokstavssträng är ett ord i ett språk än ett icke-ord, utan också att högfrekventa ord går snabbare att välja än lågfrekventa (Jescheniak & Levelt 1994, Harley 2014 s. 172–173), dvs. responstiden blir kortare vid högfrekventa ord och längre vid lågfrekventa. Vidare går det snabbare att välja korta ord än längre (Harley 2014 s. 174), vilket möjligtvis sammanfaller med frekvens då högfrekventa ord tenderar att vara korta. Även de ord som man lär sig tidigt i språkinläringen går snabbare att välja än ord man lär sig senare (Juhasz 2005). Responstider anses viktiga då tiden det tar att läsa ett ord eller en fras antas reflektera tiden det tar att processa ordet (Just & Carpenter 1980, Wengelin, Bengtsson & Torrance 2015 s. 384).¹⁰

Utifrån ett bruksbaserat perspektiv kan olika responstider förklaras med att de högfrekventa strängarna är starkare befästa i språkbrukarnas minne, vilket gör dem enklare att processa (Bybee 2010 s. 53, Schmid 2017). Det är dock viktigt att poängtera att det utifrån detta perspektiv inte är särskilt intressant om något är binärt lagrat eller inte, utan befästning är ett gradvist fenomen som

⁹ Som exempel på kongruens ger Wolter & Yamashita (2015) den engelska kollokationen *strong wind(s)*, som ord för ord översätts till de japanska orden *tsuyoi* och *kaze*, vilka tillsammans uppfattas som ett naturligt sätt att uttrycka sig på även på japanska, med liknande betydelse.

¹⁰ Dock är det värt att poängtera att inte alla är helt överens om att responstiden är direkt kopplad till hur lättillgänglig en enhet är (se diskussion i Ratcliff m.fl. 2004).

snarare handlar om att ord, uttryck och konstruktioner är allt från inte alls befästa till mer eller mindre befästa.

Av namnet att döma undersöks typiskt enskilda ordsträngar i LDT, men faktorer som frekvens och längd gäller även för flerordsuttryck (Arnon & Snider 2010, Schmid 2017 s. 18). Forskare vars undersökningsobjekt handlar om just flerordsuttryck har istället vidareutvecklat LDT till en s.k. *phrasal decision task* (i fortsättningen PDT). Yamashita (2014 s. 32) beskriver metoden på följande sätt:

In the PDT, Yes-items are felicitous (real, existing, and legitimate) phrases (e.g., as soon as, take a bath) and No-items are syntactically and/or semantically infelicitous word combinations (e.g., is sun the, hear blood).

En LDT har en relativt fast form beträffande instruktionerna av uppgiften (*Är följande bokstavsträng ett ord på svenska eller inte?*), medan en PDT har en större variation av möjliga instruktioner. Deltagarna kan ombes avgöra om en mening som innehåller en kollokation (t.ex. *I closed the TV*) är korrekt eller inte (Laufer 2003), om en flerordsekvens (t.ex. *as a result*) är grammatisk eller inte (Jiang & Nekrasova 2007), om olika kombinationer av ord är acceptabla eller inte (Yamashita & Jiang 2010), om fraser (t.ex. *don't have to worry* eller *don't have to wait*) är möjliga eller inte (Arnon & Snider 2010), eller, som deltagarna i Wolter & Gyllstads (2013) undersökning av kollokationer, ombes avgöra om dessa var vanligt förekommande (*commonly used*).

I den här artikeln, där vi undersöker semi-schematiska flerordskonstruktioner, utgår vi från en PDT. Den experimentella undersökningen beskrivs i följande avsnitt.

3 Experimentell studie av befästning

I detta avsnitt redogör vi för den experimentella studie som ligger till grund för artikeln. Först presenteras det material som användes i experimentet. Därefter redogör vi för de deltagare som genomförde experimentet, samt ger information om deras (språkliga) bakgrund. Avslutningsvis beskriver vi experimentets utformning och hur det genomfördes.

Experimentet är en *phrasal decision task* (PDT) där deltagarna så snabbt som möjligt får bedöma om en flerordssekvens är ett möjligt sätt att uttrycka tid på svenska eller inte. Här mäts responstid, då tiden det tar att avgöra hurvida en sekvens av ord antas reflektera vilken grad av befästning ett uttryck har.

Hypotesen är, vilket också framgår av bakgrundsavsnittet (2.1.1), att uttryck som språkbrukare är bekanta med och har befäst går snabbare att processa och därmed snabbare att välja i den här typen av test. Omvänt bör ordsekvenser som inte alls är befästa hos deltagarna ge längre responstider.

3.1 Material

Materialet som testas i experimentet bygger på tre konstruktioner som används för att uttrycka tid på svenska (jfr Prentice 2011, Loenheim m.fl. 2016, Prentice m.fl. 2016). Dessa exemplifieras i (5)–(7).

- (5) För två år sedan [*för* ANTAL TID *sedan*]
- (6) Om två veckor [*om* ANTAL TID]
- (7) Ett år senare [ANTAL TID *senare*]

Konstruktionen i (5) har en struktur med prepositionen *för* och adverbet *sedan* som lexikalt fyllda led och ANTAL och TID som öppna luckor, där man kan använda räkneord respektive en tidsenhet. Konstruktionen används för att tala om en viss tidsperiod tillbaka i tiden.

Konstruktionen i (6) har prepositionen *om* som lexikalt fyllt led, men i övrigt samma öppna luckor som konstruktionen i (5). Den här konstruktionen används för att tala om en viss tidsperiod framåt i tiden.

Även konstruktionen i (7) har de öppna luckorna med antal och tidsenhet, men skiljer sig från de två föregående konstruktionerna då den är en nominalfras snarare än en prepositionsfras. Det lexikalt fyllda ledet är adverbet *senare*. Den här konstruktionen används för att tala om en viss tidpunkt framåt i tiden i relation till en tidigare tidpunkt.

De undersökta konstruktionerna och konkreta instanser av dem illustreras i sin helhet i bilaga 1. Experimentet innehåller 36 uttryck fördelade på de tre konstruktionerna i (5)–(7). Varje konstruktion är indelad i två kategorier (betingelser),¹¹ så att hälften av uttrycken representerar *vanliga* instanser, vilka är frekventa i en korpus och/eller sökmotor, och den andra hälften representerar *ovanliga* instanser, vilka är lågfrekventa eller icke existerande i en korpus. En hypotes är att detta får konsekvenser i experimentet då tidigare undersökningar har visat att »frequent words are recognized, accessed, and retrieved faster, with less effort and with less interference from paradigmatic neighbors than

¹¹ Termen betingelse syftar på »de situationer som vi vill studera och som vi ska fördela försökspersonerna på» (Kjellberg & Sörqvist 2011 s. 60).

rare ones» (Schmid 2017 s. 18). Betingelsen *vanliga* bör således gå snabbare att processa än *ovanliga*.

Materialet bygger på korpusen Bloggmix 2015, som består av bloggtexter insamlade under 2015 och utgör ca 40 miljoner tokens.¹² Frekvensen hos lexikala och syntaktiska konstruktioner i stora korpusar har visat sig i stor utsträckning motsvara graden av befästning (Schmid 2017 s. 19). Urvalet bygger på uttryckens frekvens, där de vanliga utgörs av de sex mest frekventa instanserna av respektive konstruktion i korpusen, medan de ovanliga utgörs av sex instanser som förekommer endast någon enstaka gång eller är icke-existerande i korpusen.¹³ I det senare fallet har vi gjort kompletterande sökningar i Google.¹⁴ Som en ytterligare referens anges dessutom antalet träffar för respektive uttryck i Google för att tydliggöra det proportionella förhållandet mellan vanliga och ovanliga instanser.¹⁵ Exempel på ovanliga instanser av de tre konstruktionerna ges i (8)–(13):

- (8) Men sedan Gösta Ekman **för ett par filmer sedan** hoppat av rollen som Sickan verkar serien ha avslutats efter åtta filmer.
[för ANTAL TID sedan]
- (9) av Big Star, Weezer och Teenage Fanclub landar hans Telekinesis någonstans där Ben Gibbards orkester befann sig **för två skivor sedan**.
[för ANTAL TID sedan]
- (10) Nej det här är tyvärr inte jag (men **om 5678 träningspass** så).
[om ANTAL TID]
- (11) Hjärnan och kroppen vill dock inte samarbeta efter tre vakna nätter så jag återkommer **om tre kanner** kaffe!
[om ANTAL TID]
- (12) **Två cigaretter senare** och jag är redan less.
[ANTAL TID senare]
- (13) **Två Alvedon senare** var han tillbaka på isen och hjälpte laget till två hyperviktiga poäng.
[ANTAL TID senare]

¹² Korpusar baserade på bloggar har visat sig vara en hybrid mellan det informella talspråket och det formella skriftspråket (Wiktorsson 2018). Därmed kan man anta att materialet i Bloggmix är relativt representativt för den input som språkbrukare utsätts för.

¹³ För konstruktionen [för antal tid sedan] användes följande söksträng i Bloggmix 2015: [word = "för"] [msd = "RG\NOM"] [] [(word = "sen" | word = "sedan")]; för konstruktionen [om antal tid] användes [word = "om"] [pos = "RG"] []; och för [antal tid senare] användes [pos = "RG"] [] [word = "senare"].

¹⁴ Sökningen "För *.* öl sedan" på Google ger till exempel: *Oktoberfesten, som för tre enorma öl sedan tedde sig som en helvetesscen av flamländska konstnären Hieronymus Bosch*.

¹⁵ Sökning på Google görs med exakta strängar av typen "För två år sedan", "För två år sen" osv. Google är dock problematiskt som källa (Kilgarriff 2007), inte minst för dess inkonsekventa frekvensuppgifter. Siffrorna ger ändå en uppfattning om storleksordningen.

Materialet består även av 36 fillers som bygger på de vanliga och ovanliga uttrycken men är redigerade med fel syntax (t.ex. *År fem sedan för, Bilar tre sedan för*) för att de i så stor utsträckning som möjligt ska likna de andra uttrycken i fråga om längd, antal ord och lexikalt innehåll (jfr Cowart 1997). Dessa representerar ordsekvenser som rimligtvis inte kan vara befästa, jämfört med *vanliga* som sannolikt är befästa och *ovanliga* som möjligtvis är det.

Således gavs totalt 72 uttryck för varje deltagare att reagera på.

3.2 Deltagare

Deltagarna som genomförde experimentet var indelade i en kontrollgrupp (L1) och en undersökningsgrupp (L2). Innan experimentet startade fick deltagarna fylla i information om sin språkliga bakgrund. För kontrollgruppen var det en enklare variant med fokus på modersmål och ålder. För undersökningsgruppen gavs en mer utförlig uppsättning bakgrundsfrågor, så som vilka andra språk de kan, vilket som är deras starkaste språk, vilket språk de använder mest i sin vardag m.m. (se bilaga 2). Att besvara bakgrundsfrågorna tog cirka fem minuter, medan själva experimentet tog cirka tio minuter att genomföra.

3.2.1 Kontrollgruppen (L1)

Kontrollgruppen består av studenter vid en västsvensk högskola ($n = 25$; medelålder: 25,5).

Deltagarna i den här gruppen har svenska som modersmål. De deltagare som uppgav ett annat modersmål har således sorterats bort, förutom i ett fall där deltagaren uppgav både svenska och ett annat språk som modersmål.

Merparten av deltagarna studerar till lärare i svenska, svenska som andraspråk, engelska eller samhällskunskap.

3.2.2 Undersökningsgruppen (L2)

Undersökningsgruppen, som består av studenter vid ett universitet i norra Tyskland, är en relativt homogen grupp ($n = 30$; medelålder: 24) relativt avancerade inlärare av svenska som främmande språk. Deltagarna har läst svenska i 1–10 år (3,7 år i snitt).

Två av de 30 deltagarna har uppgett andra modersmål än tyska (ryska respektive bulgariska) och ytterligare en deltagare uppgav både tyska och ett annat språk som modersmål. Dessa tre deltagare har ändå inkluderats i resultatsammanställningen då de också uppgett tyska som sitt starkaste språk, samt att tyska är det språk som de använder mest i sin vardag.¹⁶ Av de 30 deltagarna uppger 26 att tyska är deras starkaste språk, medan tre uppger engelska som starkaste språk, och en uppger danska.¹⁷ Ingen av de senare fyra deltagarna har annat modersmål än tyska. Tyska är det språk som samtliga deltagare i undersökningsgruppen använder mest i sin vardag. Tre av dem anger både tyska och engelska. Variationen bland ytterligare de språk som deltagarna anger att de behärskar är relativt stor (t.ex. danska, norska, isländska, franska, spanska, ryska och finska). Gemensamt för dem är att samtliga kan engelska. Det näst vanligaste språket som anges är franska (11), följt av isländska (9) och spanska (7).¹⁸ Fyra deltagare anger att de behärskar ett språk utöver modersmålet, medan 11 anger två språk och 15 anger tre eller fler språk.

15 deltagare uppger att de endast använder svenska i samband med kursen på universitetet, medan resterande hälften av undersökningsgruppen anger, förutom vid kurstillfällena, att de använder svenska med vänner eller släkt (5), på semester/besök i Sverige (4), när de ser på TV och film (3), när de läser böcker och text på mobiltelefonen (3) eller lyssnar på ljudbok (1). Dessutom uppger en deltagare att hen gjort praktik i Sverige. Vi kan därför anta att den övervägande delen av deltagarnas input är explicit klassrumsundervisning. Då variabilitet och produktivitet hos semi-schematiska mönster är relativt osynliga i SVA-läromedel (Loenheim m.fl. 2016) kan man tänka sig att det ser liknande ut i själva undervisningen,¹⁹ och således bör deras mentala representationer av sådana konstruktioner vara mer begränsade än kontrollgruppens.

¹⁶ Ytterligare en deltagare i den här gruppen genomförde experimentet, men har plockats bort p.g.a. många uteblivna responser, vilket tyder på att deltagaren missuppfattat instruktionerna eller av annan anledning haft svårt med genomförandet.

¹⁷ Detta beror sannolikt på att informanterna tolkade frågan som 'vilket språk förutom ditt modersmål är ditt starkaste?'.
¹⁸ Endast åtta deltagare har angett att de kan svenska. Detta har troligtvis varit implicit hos deltagarna då själva experimentet genomfördes på svenska, och därför har de inte angett detta vid bakgrundsfrågorna.

¹⁹ Därmed inte sagt att lärare i svenska som andraspråk inte undervisar om prepositionsfraser som tidsuttryck av typen *för flera år sedan*. Men det är en öppen fråga huruvida de presenterar dem som produktiva mönster eller endast som fasta fraser.

Därefter följer en blank skärm i 50 millisekunder innan det språkliga uttrycket visas. Uttrycket visas endast i 1 000 millisekunder innan det försvinner helt. Om deltagaren inte gör något val (ja/nej) avslutas rundan automatiskt efter 4 000 millisekunder, och därefter visas nästa uttryck med fixeringsmärke och blankskärm.

För att besvara artikelns frågeställning om befastning mäter vi responstid och respons säkerhet (eng. *accuracy*). Det förstnämnda mäts från att det språkliga uttrycket visas på skärmen. Det sistnämnda handlar om hur många procent av uttrycken som besvaras med ett förväntat svar. Här finns ofta ett förhållande mellan responstid och respons säkerhet: ju snabbare något görs desto lägre blir respons säkerheten, dvs. risken att svara fel ökar.

4 Resultat

Det här avsnittet, där resultatet från experimentet presenteras, är strukturerat på följande vis: Först redovisas kontrollgruppen (L1), med fokus på responstid och respons säkerhet för gruppen generellt och för respektive av de tre tidskonstruktionerna. Därefter redovisas samma typ av resultat för undersökningsgruppen (L2). Responstiderna har en tröskel (eng. *threshold*) på 2 000 millisekunder, vilket innebär att alla responstider på 2 000 millisekunder och uppåt är uteslutna. Totalt genererade de två grupperna 3 719 responser under tröskelvärdet.

4.1 Resultat för kontrollgruppen (L1)

Kontrollgruppens resultat bygger på 1 741 responser. I tabell 2 visas de två måtten, responstid och respons säkerhet för de tre betingelserna *vanlig*, *ovanlig* och *filler*. Responstiden (i millisekunder) för vanlig och ovanlig är endast baserad på ja-svar, och filler endast för nej-svar. Standardavvikelsen, som visar hur mycket individuella data skiljer sig från medelvärdet, anges inom parentes.

Tabell 2. Respons säkerhet och responstider för L1-deltagare.

Mått	Betingelse		
	Vanlig	Ovanlig	Filler
Respons säkerhet	98,9 % ja	75,1 % ja	91,1 % nej
Responstid	859 ms (232)	1 045 ms (276)	1 098 ms (303)

Responssäkerheten visar att deltagarna i kontrollgruppen är väldigt säkra på att de vanliga uttrycken är sätt att uttrycka tid på. Däremot är man inte lika säker på de ovanliga uttrycken, även om tre fjärdedelar av uttrycken uppfattas som möjliga sätt att uttrycka tid på. När det gäller kategorin filler är deltagarna relativt säkra på att bedöma dem som sätt vi inte uttrycker tid på svenska.

En ANOVA visar att deltagarna är signifikant ($p = 0,0001$) snabbare på att välja »ja» vid vanliga instanser ($n = 442$) än att välja »nej» vid fillers ($n = 787$). Även om deltagarna är mindre säkra på huruvida de ovanliga kan betraktas som sätt att uttrycka tid på, är de även här signifikant ($p = 0,006$) snabbare på att välja »ja» vid ovanliga instanser ($n = 323$) än att välja »nej» vid fillers ($n = 787$). Standardavvikelsen för responstiden för respektive betingelse är inte särskilt hög, vilket tyder på att deltagarna reagerar på ett liknande sätt.

I tabell 3 redovisas responssäkerhet och responstider för de tre konstruktionerna i undersökningen.

Tabell 3. L1-deltagarnas responssäkerhet (RS) och responstider (RT) för respektive konstruktion.

Konstruktion	Mått	Betingelse		
		Vanlig	Ovanlig	Filler
[för ANTAL TID sedan]	RS	100 % ja	68,3 % ja	86,3 % nej
	RT	908 ms (226)	1 115 ms (295)	1 199 ms (308)
[om ANTAL TID]	RS	97,3 % ja 811 ms	73,4 % ja	94,1 % nej
	RT	(233)	997 ms (269)	1 015 ms (281)
[ANTAL TID senare]	RS	99,3 % ja 857 ms	83,1 % ja	92,8 % nej
	RT	(229)	1 031 ms (259)	1 089 ms (293)

Tabell 3 visar att resultatet för respektive konstruktion i stora drag följer mönstret i tabell 2. Det är dock anmärkningsvärt att responssäkerheten för de ovanliga instanserna av konstruktionerna skiljer sig åt. När det gäller [ANTAL TID senare] uppfattar deltagarna de ovanliga som möjliga sätt att uttrycka tid på i större utsträckning (83,1 %) än [för ANTAL TID sedan] (68,3 %). Dessutom är deltagarna mindre säkra på fillers för [för ANTAL TID sedan].

När det gäller responstiderna ser vi något kortare tider för [om ANTAL TID] än för [ANTAL TID senare] och [för ANTAL TID sedan]. Det följer antagandet att kortare enheter processas snabbare än längre.

Här bör också nämnas att några av de språkliga uttrycken i kategorin ovanliga som visades i experimentet utmärkte sig på ett sätt som i viss utsträckning påverkar helhetsstatistiken. Till exempel hade *om fem kilo* endast 31,8 % ja-responser, vilket skiljer sig en hel del från snittet i tabell 2 och 3. Även *för två skivor sedan* låg en bit under snittet med 50 % ja-responser. Åt andra hållet hit-

tar vi två cigaretter senare med 96 % ja-responser, om två kurser med 95,8 %, om fem träningspass och tre rätter senare med 92 % vardera.

4.2 Resultat för undersökningsgruppen (L2)

Totalt gav undersökningen med den här gruppen 1 978 responser. I tabell 4 visas responstid och responssäkerhet för undersökningsgruppen.

Tabell 4. Responssäkerhet och responstider för L2-deltagare.

Mått	Betingelse		
	Vanlig	Ovanlig	Filler
Responssäkerhet	96,7 % ja	42,5 % ja	82,2 % nej
Responstid	1 048 ms (312)	1 256 ms (380)	1 204 ms (323)

Responssäkerheten visar att även undersökningsgruppen är väldigt säkra på att de vanliga uttrycken är sätt att uttrycka tid på. Men när det gäller ovanliga har de en låg responssäkerhet, dvs. det är vanligare att deltagarna inte bedömer dem som sätt att uttrycka tid. De är desto säkrare på att fillers inte är sätt att uttrycka tid på, även om de är mindre säkra än kontrollgruppen.

En ANOVA visar att deltagarna, precis som de i kontrollgruppen, är signifikant ($p = 0,001$) snabbare på att välja »ja» vid vanliga instanser av konstruktionerna ($n = 505$, 1 048 ms) än att välja »nej» vid fillers ($n = 774$, 1 204 ms). Däremot visar tabell 4 att deltagarna i undersökningsgruppen är snabbare på att välja »nej» vid fillers ($n = 774$, 1 204 ms) än »ja» vid ovanliga instanser av konstruktionerna ($n = 197$, 1 256 ms), även om denna skillnad inte är signifikant.

Tabell 5. L2-deltagarnas responssäkerhet (RS) och responstider (RT) för respektive konstruktion.

Konstruktion	Mått	Betingelse		
		Vanlig	Ovanlig	Filler
[för ANTAL TID sedan]	RS	97,1 % ja	43,5 % ja 1321 ms	77,7 % nej
	RT	1 130 ms (316)	(360)	1 296 ms (329)
[om ANTAL TID]	RS	97,1 % ja	35,8 % ja 1153 ms	84,2 % nej
	RT	973 ms (287)	(395)	1 134 ms (321)
[ANTAL TID senare]	RS	96 % ja	48,4 % ja 1280 ms	84,4 % nej
	RT	1 040 ms (313)	(373)	1 196 ms (301)

Tabell 5 visar att resultatet för respektive konstruktion i stora drag följer mönstret i tabell 4. Responssäkerheten för [om ANTAL TID] är lägre (35,8 %) än för

[*för* ANTAL TID *sedan*] och [ANTAL TID *senare*] (43,5 % respektive 48,4 %). Likt kontrollgruppen är undersökningsgruppen mer osäkra på fillers för [*för* ANTAL TID *sedan*] (77,7 %) än för de andra två konstruktionerna. Detta kan bero på att det är krångligare att processa ett uttryck med mer information i en uppgift där man ska reagera snabbt, i synnerhet när man inte får stöd av att frekventa instanser är befästa som helheter.

När det gäller responstiderna visar tabellen att även undersökningsgruppen har lägre responstider för [*om* ANTAL TID], som generellt ger ett kortare uttryck, än [ANTAL TID *senare*] och [*för* ANTAL TID *sedan*], där det senare, som redan påpekats, har mer information och därmed ger längre uttryck.

Även för undersökningsgruppen kan nämnas några av de språkliga uttrycken i kategorin *ovanliga* som utmärkte sig. Två uttryck som skiljer sig relativt mycket från snittet i tabell 4 och 5 är *två Alvedon senare* med 15,8 % ja-responser och *om fem kilo* med endast 3,6 %. Det är noterbart att även kontrollgruppen hade få ja-responser för det senare uttrycket. Åt andra hållet hittar vi *för två filmer sedan* (73,9 %) och *två cigaretter senare* (71,4 %), samt några med över 50 %: *för tre konserter sedan* (57,1 %), *om två kurser* (54,8 %) och *tre rätter senare* (55,2 %).

5 Avslutande diskussion

Syftet med undersökningen som redovisas i den här artikeln är att mäta i vilken utsträckning inlärare av svenska som främmande språk har befäst en mental representation av semi-schematiska tidskonstruktioner i sitt konstruktionsförråd, och om det, i detta avseende, finns någon skillnad mot modersmålstalare av svenska.

Resultatet visar att både kontroll- (L1) och undersökningsgruppen (L2) processar högfrekventa instanser av konstruktionerna snabbt samt bedömer dessa som möjliga sätt att uttrycka tid på svenska. I L1-gruppen får ovanliga instanser relativt snabb responstid även om dessa uttryck inte alltid uppfattas som tidsuttryck. L2-gruppen bedömer i väldigt liten utsträckning de ovanliga instanserna som tidsuttryck. Dessutom gav dessa uttryck längre responstider än de grammatiska uttrycken i kategorin *fillers*.

Det visade sig också att några exempel tolkades i väldigt liten utsträckning som tidsuttryck i L2-gruppen. Det kan bero på att deltagarna kanske saknar vissa ord i sitt ordförråd (t.ex. *Alvedon* i *två Alvedon senare*) eller att vissa ord

starkt förknippas med någon annan semantisk kategori än TID (t.ex. *kilo* i *om fem kilo*, som är mått på VIKT).

Responstiderna samvarierar i stor utsträckning med frekvensuppgifterna för exemplen i korpusarna, vilket stödjer de bruksbaserade antaganden om att konstruktioner med starkare befästning går snabbare att processa (Bybee 2010, Schmid 2017).

Resultaten från denna studie bekräftar i stora drag tidigare psykolingvistiska forskningsresultat på så vis att högfrekventa ordsekvenser processas snabbare än lågfrekventa och icke-befästa sekvenser (Jescheniak & Levelt 1994, Harley 2014). Dessutom tycks även senare inlärd konstruktioner processas långsammare än tidigt inlärd, vilket visas genom att undersökningsgruppen har generellt längre responstid än kontrollgruppen oavsett vilken betingelse det handlar om. Det finns inget som talar för att deltagarna i de två olika grupperna skulle skilja sig åt i sin kognitiva förmåga att uppfatta och reagera på språkliga uttryck, utan detta beror snarare på deras förhållande till det språkliga materialet.

Att undersökningsgruppen i första hand bedömer vanliga konventionella instanser av konstruktionerna som möjliga sätt att uttrycka tid på, och i väldigt liten utsträckning de ovanliga, tycks även överensstämma med tanken att konstruktioner med hög grad av idiomacitet, dvs. konstruktioner med en icke-kompositionell figurativ betydelse och en relativt låg genomskinlighet utvecklas relativt sent i andraspråksinläringen (jfr Abrahamsson & Hyltenstam 2009, Prentice 2010).

Frågan är vilka slutsatser vi kan dra angående vad som egentligen är befäst. I undersökningen presenteras inte konstruktionerna i sig, utan endast konkreta instanser av dem. Konstruktionerna yttrar sig som tydligast i de ovanliga uttrycken, där tidsbetydelsen inte lika enkelt kan härledas kompositionellt. (Med andra ord verkar det orimligt att en språkbrukare sätter ihop uttrycket baserat på betydelsen hos uttryckets delar). I en igenkänningsuppgift, där deltagarna har minimalt med tid, underlättar en befäst konstruktion processningen vid både vanliga och ovanliga instanser.

Resultaten i undersökningen tyder på att både kontroll- och undersökningsgruppen har befäst [ANTAL NP]-konstruktioner, men att kontrollgruppen har mer omfattande och bredare konstruktioner i sina konstruktikon än undersökningsgruppen. De förstnämnda har en produktiv konstruktion, som kan beskrivas som [ANTAL NP_{KVANT}]. De senare har en mer begränsad konstruktion med viss variabilitet, som kan beskrivas som [ANTAL NP_{TID}], där tidsledet måste fyllas med en konventionell tidsenhet. Deltagarna i undersökningsgruppen har up-

penbarligen stött på uttryck baserade på [ANTAL NP]-konstruktioner, där generalisering över dem har lett till en mer begränsad konstruktion eftersom inputen endast består av prototypiska uttryck. En anledning till att de inte har utvecklat den mer schematiska konstruktion som kontrollgruppen har befäst är att de i sin input inte stöter på sådana uttryck som expanderar konstruktionen (jfr Hilpert 2015).

Det är intressant att för L2-gruppen tar de ovanliga instanserna av konstruktionerna längre tid att besvara än fillers. Detta skulle möjligtvis kunna tyda på en mer krävande process i form av kompositionell tolkning av uttryckets innehåll när det inte finns en befäst tidskonstruktion (jfr Wray 2008).

Det värt att poängtera att ett annat deltagarurval hade kunnat ge annorlunda resultat då individuella skillnader i grammatisk kunskap (inventariet och omfånget av konstruktioner i det mentala konstruktionsförrådet) sannolikt påverkar bedömningen (jfr Bybee 2010, Dağbrowska 2015).

En relevant fråga i sammanhanget är om det finns skillnader i grad av schematicitet hos de befästa konstruktionerna som kan relateras till deltagarnas språkliga bakgrund, dvs. till modersmålet och/eller ytterligare språk (utöver modersmålet och målspråket svenska) som deltagaren har kunskaper i. Särskilt intressant är huruvida språken har kongruenta motsvarigheter eller inte (jfr Wolter & Gyllstad 2013, Wolter & Yamashita 2015). För konstruktionen [*för* ANTAL TID *sedan*] finns det en motsvarande produktiv konstruktion i engelskan ([ANTAL TID *ago*]), som i *three games ago*, se Suttle & Goldberg 2011 s. 1240). I och med att deltagarna i både undersökningsgruppen och kontrollgruppen har kunskaper i engelska kan man anta att de även har den engelska konstruktionen befäst i någon utsträckning, eftersom den utgör en generalisering över många, relativt vanliga, konkreta uttryck. Man skulle till och med kunna tänka sig att den svenska och den engelska konstruktionen i någon utsträckning har samma abstrakta representation [ANTAL TID] (jfr Höder 2018). En annan intressant fråga att följa upp i det sammanhanget är förstås hur pass produktiva de tyska konstruktionerna är som motsvarar de svenska konstruktionerna som har testats i denna undersökning. En snabb sökning på google indikerar att av de tre aktuella konstruktionerna är det den tyska konstruktionen som motsvarar svenskans [ANTAL TID *senare*] – ty. [ANZAHL ZEIT *später*] – som är den mest produktiva.²¹ För att kunna svara på frågan om en liknande produktiv konstruktion i tyskan aktiveras i samband med processning av den svenska konstruktio-

²¹ Sökningar på 3 *Kinder/Bier/Kilo später* '3 barn/öl/kilo senere' får ca 400/470/100 träffar på Google, medan söksträngarna med orden *Kinder*, *Bier* och *Kilo* i konstruktionerna [*in* ANZAHL ZEIT] '*om* ANTAL TID]' och [*vof* ANZAHL ZEIT] '*för* ANTAL TID *sedan*]' inte ger några relevanta träffar.

nen, och om det i så fall sker en facilitering eller inte, skulle det vara intressant med en systematisk korpusundersökning i kombination med ett nytt experiment.

För att besvara frågorna som diskuterats här, i syfte att närmare beskriva befästning av semi-schematiska konstruktioner i L2-svenskan, behöver vi alltså både göra fler analyser på befintlig data och utforma nya experiment.

Litteratur

- Abrahamsson, Niklas & Hyldenstam, Kenneth, 2009: Age of onset and nativelikeness in a second language. Listener perception versus linguistic scrutiny. I: *Language Learning* 59(2). S. 249–306.
- Arnon, Inbal & Snider, Neal, 2010: More than words: Frequency effects for multi-word phrases. I: *Journal of Memory and Language* 62. S. 67–82.
- Blumenthal-Dramé, Alice, 2017: Entrenchment from a psycholinguistic and neuro-linguistic perspective. I: Hans-Jörg Schmid (red.): *Entrenchment and the psychology of language learning: How we reorganize and adapt linguistic knowledge*. Washington, DC: De Gruyter Mouton. S. 101–117.
- Bybee, Joan, 2010: *Language, usage and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan & Thompson, Sandra, 2007: Three frequency effects in syntax. I: Joan Bybee (red.): *Frequency of use and the organization of language*. Oxford & New York: Oxford University Press. S. 269–278.
- Coussé, Evie, Andersson, Peter & Olofsson, Joel (red.), 2018: *Grammaticalization meets Construction Grammar*. Amsterdam: John Benjamins.
- Cowart, Wayne, 1997: *Experimental syntax. Applying objective methods to sentence judgments*. London: Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
- Croft, William & Cruse, Alan, 2004: *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dąbrowska, Ewa, 2015: Individual differences in grammatical knowledge. I: Ewa Dąbrowska & Dagmar Divjak (red.): *Handbook of Cognitive Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 649–667.
- Diessel, Holger, 2019: *The grammar network: how linguistic structure is shaped by language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellis, Nick, 2006: Selective attention and transfer phenomena in L2 acquisition. Contingency, cue competition, salience, interference, overshadowing, blocking, and perceptual learning. I: *Applied Linguistics* 27. S. 164–194.
- Ellis, Nick, 2013: Construction Grammar and Second Language Acquisition. I: Thomas Hoffmann & Graeme Trousdale (red.): *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford & New York: Oxford University Press. S. 348–378.
- Ellis, Nick, 2015: Implicit AND explicit language learning. Their dynamic interface and complexity. I: Patrick Rebuschat (red.): *Implicit and explicit learning of languages*. Amsterdam: John Benjamins. S. 3–23.

- Ellis, Nick & Wulff, Stefanie 2014: Usage-based approaches to SLA. I: Bill VanPatten & Jessica Williams (red.): *Theories in second language acquisition. An introduction*. New York: Routledge. S. 75–93.
- Enström, Ingegerd, 2013: Ordförråd och ordinläring – med särskilt fokus på avancerade inlärare. I: Kenneth Hyltenstam & Inger Lindberg (red.): *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur. S. 169–195.
- Fillmore, Charles, Kay, Paul & O'Connor, Mary Catherine, 1988: Regularity and idiomaticity in grammatical constructions. The case of *Let alone*. I: *Language* 64(3). S. 501–538.
- Fried, Miriam, 2015: *Construction Grammar*. I: Artemis Alexiadou & Tibor Kiss (red.): *Syntax – Theory and analysis*. Berlin: de Gruyter. S. 974–1003.
- Goldberg, Adele, 1995: *Constructions. A Construction Grammar approach to argument structure*. Chicago & London.
- Goldberg, Adele, 2006: *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Goldberg, Adele, 2013: *Constructionist approaches*. I: Thomas Hoffmann & Graeme Trousdale (red.): *The Oxford handbook of construction grammar*. Oxford & New York: Oxford University Press. S. 15–31.
- Harley, Trevor, 2014: *The psychology of language. From data to theory*. London: Psychology Press.
- Hilpert, Martin. 2015. From *hand-carved* to *computer-based*. Noun-participle compounding and the upward strengthening hypothesis. I: *Cognitive Linguistics* 26(1). S. 113–147.
- Höder, Steffen, 2018: Grammar is community-specific. Background and basic concepts of Diasystematic Construction Grammar. I: Hans Boas & Steffen Höder (red.): *Constructions in contact. Constructional perspectives on contact phenomena in Germanic languages*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. S. 37–70.
- Jescheniak, Jörg D. & Levelt, Willem J. M., 1994: Word frequency effects in speech production: Retrieval of syntactic information and phonological form. I: *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 20. S. 824–843.
- Jiang, Nan & Nekrasova, Tatiana, 2007: The processing of formulaic sequences by second language speakers. I: *The Modern Language Journal* 91. S. 433–445.
- Juhász, Barbara J., 2005: Age-of-acquisition effects in word and picture identification. I: *Psychological Bulletin* 131(5). S. 684–712.
- Just, Marcel A. & Carpenter, Patricia A., 1980: A theory of reading: from eye fixation to comprehension. I: *Psychological Review* 87. S. 329–354.
- Kilgarriff, Adam, 2007: Googleology is bad science. I: *Computational Linguistics* 33(1). S. 147–151.
- Kjellberg, Anders & Sörqvist, Patrik, 2011: *Experimentell metodik för beteendevetare*. Lund: Studentlitteratur.
- Langacker, Ronald, 2009: A dynamic view of usage and language acquisition. I: *Cognitive linguistics* 20(3). S. 627–640.
- Laufer, Batia, 2003: The influence of L2 on L1 collocational knowledge and on L1 lexical diversity in free written expression. I: Vivian J. Cook (red.): *Effects of the second language on the first*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 19–31.

- Loenheim, Lisa, 2019: Att tolka det sammansatta. Befästning och mönster i första- och andraspråkstalaras tolkning av sammansättningar. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 43.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Loenheim, Lisa, Lyngfelt, Benjamin, Olofsson, Joel, Prentice, Julia & Tingsell, Sofia, 2016: Constructicography meets (second) language education. On constructions in teaching aids and the usefulness of a Swedish constructicon. I: Sabine De Knop & Gaëtanelle Gilquin (red.): Applied Construction Grammar. Berlin: De Gruyter Mouton. S. 327–355.
- Michaelis, Laura, 2004: Type shifting in Construction Grammar. An integrated approach to aspectual coercion. I: Cognitive Linguistics 15. S. 1–67.
- Olofsson, Joel, 2018: Förflyttning på svenska. Om produktivitet från ett konstruktionsperspektiv. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 32.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Peirce, Jonathan, 2007: PsychoPy – Psychophysics software in Python. I: Journal of Neuroscience Methods 162(1–2). S. 8–13.
- Peirce, Jonathan & MacAskill, Michael, 2018: Building experiments in PsychoPy. London: Sage Publications Ltd.
- Prentice, Julia, 2010: På rak sak. Om ordförbindelser och konventionaliserade uttryck bland unga språkbrukare i flerspråkiga miljöer. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 13.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Prentice, Julia, 2011: Jag är född på andra november. Konventionaliserade tidsuttryck som konstruktioner – ur ett andraspråksperspektiv. Opublicerad kursuppsats. Göteborgs universitet.
- Prentice, Julia, Loenheim, Lisa, Lyngfelt, Benjamin, Olofsson, Joel & Tingsell, Sofia, 2016: Bortom ordklasser och satsdelar: konstruktionsgrammatik i klassrummet. I: Anna W. Gustafsson, Lisa Holm, Katarina. Lundin, Henrik Rahm & Mechthild Tronnier (red.): Svenskans beskrivning 34. Lund: Lunds universitet. S. 385–397.
- Prentice, Julia & Lyngfelt, Benjamin, 2016: Det svenska konstruktikonet: språkpedagogiska tillämpningar och integrering med andra resurser. I: LexicoNordica 23. S. 119–138.
- Ratcliff, Roger, Gomez, Pablo & McKoon, Gail, 2004: A diffusion model account of the lexical decision task. I: Psychological Review 111(1). S. 159–182.
- SAG = Telemann, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Schmid, Hans-Jörg, 2015: A blueprint of the Entrenchment-and-Conventionalization Model. I: Yearbook of the German Cognitive Linguistics Association 3. S. 3–25.
- Schmid, Hans-Jörg, 2017: A framework for understanding linguistic entrenchment and its psychological foundations. I: Hans-Jörg Schmid (red.): Entrenchment and the psychology of language learning. How we reorganize and adapt linguistic knowledge. Washington, DC: De Gruyter Mouton.
- Schmid, Hans-Jörg & Küchenhoff, Helmut, 2013: Collostructional analysis and other ways of measuring lexicogrammatical attraction. Theoretical premises, practical problems and cognitive underpinnings. I: Cognitive Linguistics 24(3). S. 531–577.
- Sjögreen, Christian, 2015: *Kasta bort bollen och äta bort sin huvudvärk*. En studie av argumentstrukturen i kausativa *bort*-konstruktioner. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 94.) Uppsala: Uppsala universitet.

- Suttle, Laura & Goldberg, Adele E., 2011: Partial productivity of argument structure constructions. I: *Linguistics* 49. S. 1237–1269.
- Svanlund, Jan, 2009: Lexikal etablering. En korpusundersökning av hur nya sammansättningar konventionaliseras och får sin betydelse. (Stockholm studies in Scandinavian philology N.S. 52.) Stockholm: Stockholms universitet.
- Tomasello, Michael, 2003: Constructing a language. A usage-based theory of language acquisition. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press.
- Yamashita, Junko & Jiang, Nan, 2010: L1 influence on the acquisition of L2 collocations: Japanese ESL users and EFL learners acquiring English collocations. I: *TESOL Quarterly* 44. S. 647–668.
- Yamashita, Junko, 2014: Effects of instruction on yes no responses to L2 collocations. I: *Vocabulary Learning and Instruction* 3(2). S. 31–37.
- Wengelin, Åsa, Bengtsson, Lisa & Torrance, Mark, 2017: Tvättbjörn, skunk, grävling eller mårdbjörn? Normering av en internationell bilddatabas för forskning om skriftlig ordproduktion på svenska. I: Emma Sköldbberg, Maia Andreasson, Henrietta Adamsson Eryd, Filippa Lindahl, Sven Lindström, Julia Prentice & Malin Sandberg (red.): *Svenskans beskrivning* 35. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 383–396.
- Wiktorsson, Maria, 2018: How hybrid is blog data? A comparison between speech, writing and blog data in Swedish. I: *Nordic Journal of Linguistics* 41(3). S. 367–377.
- Wolter, Brent & Gyllstad, Henrik, 2013: Frequency of input and L2 collocational processing. A Comparison of congruent and incongruent collocations. I: *Studies in Second Language Acquisition* 35. S. 451–482.
- Wolter, Brent & Yamashita, Junko, 2015: Processing collocations in a second language: A case of first language activation? I: *Applied Psycholinguistics* 36(5). S. 1193–1221.
- Wulff, Stefanie & Ellis, Nick C., 2018: Usage-based approaches to second language acquisition. I: David T. Miller, Faith Bayram, Jason Rothman & Ludovica Serratrice (red.): *Bilingual cognition and language. The state of the science across its subfields*. Amsterdam: John Benjamins. S. 37–56.
- Wray, Alison, 2008: *Formulaic language: Pushing the boundaries*. Oxford: Oxford University Press.

Källor

- Korp, Bloggmix 2015, < <https://spraakbanken.gu.se/korp/> > [tillgänglig 18.10.2017].
 Google, < www.google.se > [tillgänglig 18.10.2017].

Bilaga 1. Språkexempel med frekvensuppgifter (tokens) i korpusen Bloggmix 2015.

betyder att en sökning på den exakta frasen för med sig alldeles för många träffar på annat än det undersökta uttrycket för att det ska vara någon poäng med att redovisa frekvensen. Ett exempel på en sådan träff kan vara *Berättelsen om tre kannor*.

Uttryck	Konstruktion	Frekvens (Bloggmix)	Frekvens (Google)	Typ
För två år sedan	[för ANTAL TID sedan]	164	3 203 000	Vanlig
För två veckor sedan	[för ANTAL TID sedan]	111	760 000	Vanlig
För tre år sedan	[för ANTAL TID sedan]	95	1 058 000	Vanlig
För tio år sedan	[för ANTAL TID sedan]	74	889 200	Vanlig
För fyra år sedan	[för ANTAL TID sedan]	64	529 500	Vanlig
För fem år sedan	[för ANTAL TID sedan]	51	451 300	Vanlig
För tre öl sedan	[för ANTAL TID sedan]	0	1	Ovanlig
För 18 kg sedan	[för ANTAL TID sedan]	1	6	Ovanlig
För två filmer sedan	[för ANTAL TID sedan]	0	192	Ovanlig
För två skivor sedan	[för ANTAL TID sedan]	0	10	Ovanlig
För tre bilar sedan	[för ANTAL TID sedan]	0	5	Ovanlig
För tre konserter sen	[för ANTAL TID sedan]	0	1	Ovanlig
Om två veckor	[om ANTAL TID]	168	664 000	Vanlig
Om tre veckor	[om ANTAL TID]	67	307 000	Vanlig
Om fem år	[om ANTAL TID]	35	368 000	Vanlig
Om två dagar	[om ANTAL TID]	25	214 000	Vanlig
Om hundra år	[om ANTAL TID]	24	88 900	Vanlig
Om två månader	[om ANTAL TID]	24	168 000	Vanlig
Om tre kannor (kaffe)	[om ANTAL TID]	1	#	Ovanlig
Om två drag	[om ANTAL TID]	1	1	Ovanlig
Om fem kilo	[om ANTAL TID]	1	#	Ovanlig
Om fem träningspass	[om ANTAL TID]	1	#	Ovanlig
Om tre hållplatser	[om ANTAL TID]	0	#	Ovanlig
Om två kurser	[om ANTAL TID]	0	#	Ovanlig
Ett år senare	[ANTAL TID senare]	55	3 850 000	Vanlig
Två timmar senare	[ANTAL TID senare]	50	220 000	Vanlig
Två år senare	[ANTAL TID senare]	48	1 950 000	Vanlig
Två dagar senare	[ANTAL TID senare]	45	333 000	Vanlig
Tre år senare	[ANTAL TID senare]	39	754 000	Vanlig
Tre timmar senare	[ANTAL TID senare]	27	97 700	Vanlig
Två cigaretter senare	[ANTAL TID senare]	1	9	Ovanlig
Två barn senare	[ANTAL TID senare]	2	7 310	Ovanlig
Nio böcker senare	[ANTAL TID senare]	1	339	Ovanlig
Tre rätter senare	[ANTAL TID senare]	1	162	Ovanlig
Två alvedon senare	[ANTAL TID senare]	2	292	Ovanlig
Fem mil senare	[ANTAL TID senare]	1	828	Ovanlig

Bilaga 2. Bakgrundsfrågor till informanterna.

- A. Ålder:
- B. Modersmål:
- B.1 (om annat än tyska) hur många år har du varit i Tyskland?
- B.2 (om annat än svenska) när började du lära dig svenska?
- C. Vilka andra språk (än modersmål) kan du?
- C.1 Vilket är ditt starkaste språk (inklusive modersmål)?
- C.2 Vilket språk använder du mest i din vardag?
- D. I vilka sammanhang använder du svenska?
- E. Utbildning/Ämne (på universitetet):

Varför *smörgåsar* och inte *smörgäss*?

Om problemet med oregelbunden plural i sammansättningar

Av GUNLÖG JOSEFSSON

Abstract

Josefsson, Gunlög, gunlog.josefsson@nordlund.lu.se, Professor, Centre for Languages and Literature, Lund University: “Why *smörgåsar* and not *smörgäss*? On the problem of irregular plural forms in compounds”. *Språk och stil* NF 30, 2020, pp. 117–142.

The plural *-ar* in *smörgåsar* for *smörgås* ‘sandwich’ is regular – even though *gås* ‘goose’, here used as a simplex, takes an irregular plural, *gäss* ‘geese’. Why is the form *smörgäss* not used? Similarly, for *trefot*, lit. three foot, ‘tripod’, neither *trefotar* nor the irregular *trefötter* seems right. To use an irregular plural in such compounds tends to evoke a core reading (“kärnbetydelse”) of the right-hand segment: a “bird reading” for *smörgäss* and a “human foot reading” for *trefötter* ‘tripods’. On the other hand, plurals, such as *gåsar* and *fotar* sound unknowledgeable. The choice of a plural form may thus present a normative problem. This article investigates how SAOL 14 (2015), The Swedish Academy word list, and *Svensk Ordbok* (2009) handle this conflict, and compares their recommendations to the actual use of such forms on the Internet. It also presents an answer as to why irregular plural forms can be problematic in compounds: An irregular plural (mediated by a lexical class marker) fixates the meaning of word-sized phrasal constituents to the core meaning of the root. This meaning is retained in compounds. For compounds that do not have a determinative reading, a conflict may arise, for example between the conventional plural of *fot*, *fötter* – crucially with the meaning ‘human feet’ –, and the meaning of *trefot* ‘tripod’, which does not involve human feet. Apart from N+N compounds an extension is made to adjectival and verbal compounds, and also to simplex words.

Keywords: compound, bahuvrihi, determinative, irregular plural, lexical class marker, core meaning.

Gås blir *gäss* i plural – varför heter det då *smörgåsar* och inte *smörgäss* i plural? »Icke-existensen» av formen *smörgäss* för ’smörgåsar’ exemplifierar det problem som kommer att diskuteras i denna artikel: Varför fungerar oregel-

Fröet till denna artikel kommer från Verner Egerland, som härmed tackas å det varmaste! Jag tackar även deltagarna i Grammatikseminariet vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, den 17 oktober 2019 och i Grammatik i fokus, Lunds universitet, den 6 februari 2020 för ytterst värdefulla kommentarer. Tack även till de anonyma referenterna, som bidragit med mycket goda och tänkvärda synpunkter, på både innehåll och språklig utformning. Ansvar för alla återstående fel och tillkortakommanden vilar helt och hållet på författaren själv.

bunden plural ofta dåligt i sammansättningar som *smörgås*, trots att pluralformen för motsvarande högerled som simplexord är helt självklar? Ett annat exempel är *trefot*, där varken *trefotar* eller *trefötter* tycks vara riktigt lyckat. Gemensamt för de båda exemplen är att den oregelbundna pluralformen gärna lockar fram en konkret läsning av sammansättningen – *smörgäss* får oss att tänka på fåglar och *trefötter* på vanliga fötter. Varför är det så? Om språkbrukare väljer att använda en regelbunden plural, t.ex. *trefotar*, kan resultatet verka främmande – pluralen *fotar* »finns» ju inte. Vad rekommenderar normkällor, här representerade av ordlistor? Och hur gör språkbrukarna?

Diskussionen kommer att fokusera på sammansättningar med nominalt högerled, men den kommer också att breddas till vissa simplexformer där en oregelbunden plural inte gärna används om ordet har fått en ny eller utvidgad användning. Jag kommer även att göra en utblick till sammansatta verb och adjektiv.

Min analys går i korthet ut på att oregelbunden plural, via en markör för lexikal klass, kan frysa en betydelse, dvs. skapa ett idiom under ordnivån (jfr Marantz 1996). Denna betydelse motsvarar rotens kärnbetydelse, alltså den betydelse som är mest central i roten. Vid fortsatt ordbutbyggnad, t.ex. när det aktuella ledet bäddas in i en sammansättning, bäddas också den frusna idiomatiska betydelsen in. Den idiomatiska betydelsen är inte knuten till regelbunden, dvs. produktiv pluralböjning, vilken har en mer flexibel betydelsepotential.

Artikeln är disponerad på följande sätt: I avsnitt 1 redogör jag för den teoretiska bakgrunden: den aktuella ordbildningsteori som jag bygger på, den roll som lexikala klasser spelar i denna teori samt den s.k. *ISA-regeln* (Allen 1978). I avsnitt 2 presenteras metoden och i avsnitt 3 data, framför allt sammansättningar med substantiv som högerled, tillsammans med en diskussion. I avsnitt 4 går jag vidare med min analys och gör därefter, i avsnitt 5, en utblick till andra ordtyper: sammansättningar med verb och adjektiv som högerled samt simplexord. Avsnitt 6 innehåller en diskussion om begreppet *kärnbetydelse* och varför det är denna betydelse som »konserveras» i den oregelbundna pluralen. Artikeln avslutas i avsnitt 7 med en sammanfattning.

1 Teoretisk bakgrund

Artikeln utgår från det ramverk om ordbildning som jag tidigare har presenterat (Josefsson 1995, 1997, 1998, 2001). Här antar jag att de minsta enheterna i

enkelhetens skull kommer trädstrukturen fortsättningsvis att förenklas, så att endast ordklassinformationen anges i den övre noden. Huvud i strukturen är alltså ordklassmarkörerna med sin information om lexikal klass. I denna artikel kommer jag att anta ett system med sex deklinationer – lexikala klasser – för svenska substantiv. Detta system presenteras i tablå 1.

Tablå 1. Det svenska deklinationssystemet (efter Josefsson 2011).

Deklination	Exempel	Pluralmarkör	Pluralform
1	<i>skola</i>	<i>-or</i>	<i>skolor</i>
2a	<i>stol</i>	<i>-ar</i>	<i>stolar</i>
2b	<i>hare</i>	<i>-ar</i>	<i>harar</i>
3	<i>bild</i>	<i>-er</i>	<i>bilder</i>
4	<i>äpple</i>	<i>-n</i>	<i>äpplen</i>
5	<i>ägg</i>	<i>-Ø</i>	<i>ägg</i>
Oregelbunden	<i>föt</i>	olika former av markering	<i>fötter</i>

Det centrala i uppställningen i tablå 1 är inte antalet deklinationer eller hur indelningen är gjord utan att det finns en distinktion mellan regelbunden plural (deklination 1–5) och den grupp som har oregelbunden plural.³ Ofta förekommer pluralen *-er* tillsammans med omljud i denna sista grupp, t.ex. i *fötter* och *böcker*, och ibland är formen supplerad, som till exempel i *mus – möss* och *gås – gäss*. Säkerligen hade gruppen med oregelbunden plural kunnat delas in i undergrupper, men eftersom inlärning av de specifika formerna sker lexem för lexem betraktar jag pluralformen som idiosynkratisk för orden i fråga.

En lexikal klass kan, men behöver inte, bära betydelse (se Josefsson 2001). Den kan vidare ha eller sakna realiserat fonologiskt uttryck. För deklination 1 är markören *-a*, som för *skol-a* och *flick-a*. För deklination 2a är den *Ø*, som för *stol* och *häst*. För deklination 2b är markören *-e*, som för *hare* och *loge*. En generell fonetisk regel som innebär att hiatus av obetonade vokaler undviks i svenska (Josefsson 1997, 2018) gör att *a* och *e* stryks före pluralerna *-or* och *-ar*: *skol-or*, *flick-or*, *har-ar* och *log-ar* (inte **skolaor* etc.).

Begreppet *lexikal klass* motsvaras för verbens del av konjugation, som i korthet bestämmer hur tempusformer, imperativformer och infinita former (infinitiv och supinum) realiseras. En teoretiskt heltäckande teori om vilken konjugation eller vilka konjugationer som kan betraktas som regelbundna och

³ Vad gäller regelbunden eller ommarkerad plural är det rimligen så att deklination 2a är den mest ommarkerade för utrala ord; nya utrala ord i svenska språket tycks i de allra flesta fall böjas på detta sätt. Frågan om ommarkerad deklination för neutrala ord lämnar jag här öppen.

vilka som bör betraktas som oregelbundna ligger utanför ämnet för denna artikel, men en rimlig utgångspunkt är att konjugation 1 (t.ex. *kalla – kallade – kallat*) är regelbunden, medan de starka verben (t.ex. *springa – sprang – sprungit*) och de s.k. oregelbundna verben (t.ex. *göra – gjorde – gjort*) är just oregelbundna. Visserligen finns det regelbundna mönster och tydliga grupper även här (se t.ex. SAG 2 s. 557 ff.), men nya verb böjs i regel inte starkt eller oregelbundet. I fokus här står regelbunden vs oregelbunden böjning, och för adjektivens del torde då motsvarighet till deklination och konjugation vara komparation, som kan vara morfologisk eller perifrastisk. Adjektiven kommer att diskuteras närmare i 5.2.⁴

Med hjälp av den s.k. *ISA-regeln* kan standardtolkningen av sammansättningar, dvs. hur determinativa sammansättningar tolkas, härledas. Regeln, eller snarare generaliseringen, formulerades av Allen (1978 s. 108 f.) och beskriver huvuddelen av sammansättningar, nämligen sådana där »a semantic relationship holds between the compound Z and the compound constituents» som t.ex. »a steam-boat IS A boat, a rose-bush IS A bush, a silk worm IS A worm, a beer-can IS A can etc.» Det förhållande som ISA-regeln beskriver kan formuleras i termer av hyponymi och hyperonymi. I en determinativ sammansättning står det högra ledet i ett hyperonymt, överordnat, förhållande till helheten. Till exempel är en *solstol* en sorts stol, och att *fasadmåla* är att måla. Omvänt är *solstol* hyponymt i förhållande till *stol*.

En grupp av sammansättningar som inte följer ISA-regeln är bahuvrihisammansättningar. Som typexempel på bahuvrihisammansättning brukar *röd-stjärt* och *knäppskalle* nämnas. En rödstjärt är inte en stjärt, utan en fågel, och en knäppskalle är inte ett huvud, utan någon som, bildligt talat, har en knäppskalle. En bahuvrihisammansättning kan oftast skrivas om som någon eller något som har x, dvs. en *rödstjärt* är 'något som har en röd stjärt'. Betydelsen är ofta bildlig eller stereotypisk, t.ex. *svartfot*, *rödskägg*, *dumhuvud* och *svartrock* 'präst'. Andra typer av sammansättningar som inte följer ISA-regeln är de imperativiska, t.ex. *krypin* och *drasut*, samt de kopulativa, t.ex. *svartvit* och *svensk-finsk*. De senare typerna är inte aktuella i denna uppsats.

⁴ Ett alternativt sätt att se på lexikal klass för adjektiv presenterar jag i Josefsson 2001. Där föreslås att adjektivens lexikala klasser motsvaras av avledningssuffixen, så att adjektiv som slutar på *-ig* utgör en lexikal klass medan adjektiv som slutar på *-sam* utgör en annan osv. En klass utgörs av adjektiv som *röd* och *arg*, vilka enligt detta synsätt antas ha en Ø-markör för lexikal klass.

2 Material och metod

De språkexempel som jag använder i artikeln har samlats in på olika sätt. På grund av exemplens natur har korpussökningar inte varit möjliga; en stickprovskontroll gav mycket få nedslag på icke-normenliga former. För substantivens del har jag i stället främst sökt via simplexord med oregelbunden plural, enligt de listor som finns i SAG, och därefter, i första hand i *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB), letat efter sammansättningar med detta led som högerled. Danska exempel har jag hämtat från *Ordbog over det danske Sprog* (ODS).

Vad gäller bedömningen av huruvida orden är välformade eller inte har jag utgått från min egen intuition, men jag har även rådfrågat andra språkbrukare. För att få en inblick i vanliga språkbrukares val använder jag mig av autentiska exempel som jag har hittat med hjälp av sökmotorn Bing (åtkomst den 8 april 2020). Med hjälp av denna sökmotor har jag också kunnat göra grova frekvensuppskattningar.

För att få en uppfattning om normen har i första hand *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* (SAOL; 2015) och *Svensk Ordbok* (SO; 2009) anlitats.

3 Problematiska pluraler av sammansatta substantiv – presentation och diskussion av data

I avsnitt 3 presenterar och diskuterar jag data. Huvuddelen är svenska sammansättningar, men en del danska data kommer att diskuteras. I 3.1 kommer översikten och i 3.2 en presentation av empiriska data och diskussion, ordled för ordled.

3.1 Presentation av data

I inledningen diskuterades den hypotetiska, men inte aktuella formen **smörgäss* som plural för *smörgås*. Ett annat exempel som kan diskuteras är *trefot*. Ska pluralformen vara *trefötter* eller *trefotar*? För *trefot* anges i SAOL 14 ingen plural alls, medan SO kommenterar att plural undviks. På internet finner man dock både formerna *trefotar* och *trefötter*. En informell

rundfrågning ger vid handen att inget av dessa två förslag upplevs som helt oproblematiskt eller naturligt. Att problemet skulle ha pragmatiska orsaker, till exempel att det skulle finnas alltför liten användning för en pluralform för *trefot* och att formen därför »inte finns», vilket skulle kunna vara en förklaring till problematiska pluralformer för vissa massord och kollektiver (se Josefsson 2018), borde knappast gälla för *trefot*. Ordet *trefot* torde visserligen vara ganska infrekvent i svenska språket, men en engelsk plural, *tripods*, är t.ex. helt oproblematiskt. Orsaken till problemet verkar ligga någon annanstans.

Både *smörgås* och *trefot* är bahuvrihisammansättningar. Den etymologiska bakgrunden till *smörgås* är, enligt SAOB, de små gula, gåsliknande smörklimparna som simmade på ytan av grädden/kärnmjölken när smör kärnades. En sådan smörklick, »en smörgås», kunde sedan bredas ut på en bit bröd. En *smörgås* var följaktligen ursprungligen ’något som har en smörgås’; alltså är *smörgås* ursprungligen en bahuvrihisammansättning (som sedan har genomgått en lexikaliseringsprocess). *Trefot*, i sin tur, är ’en tingest som har tre fötter’, med andra ord också en bahuvrihisammansättning. Som ett första försök till generalisering skulle vi kunna anta att icke-existensen av **smörgäss* för *smörgås* i plural och den problematiska pluralbildningen för *trefot* har med ordens tolkning som bahuvrihisammansättningar att göra. Slutsatsen kan i ett första försök formaliseras på följande sätt:

Generalisering (första försöket): Pluralformen hos bahuvrihisammansättningar där det högra ledet som simplex tar oregelbunden plural är problematisk.

Generaliseringen ovan måste dock revideras när vi betraktar fler sammansättningar som har samma problem med pluralformen, men där sammansättningarna inte är av bahuvrihitypen. I tablå 2 nedan förtecknas sammansättningar jag har funnit, där simplexformen av högerledet har en oregelbunden plural men där denna plural inte på ett enkelt sätt fungerar i en sammansättning.

De flesta av sammansättningarna i tablå 2 är inte bahuvrihisammansättningar. De är dock alla sammansättningar som inte följer ISA-regeln; en *kofot* är till exempel ett verktyg, *solöga* en (del av en) maträtt och *väglus* en bilist.⁵ I en del av fallen bygger betydelsen på metaforik eller liknelse: *solöga* syftar rimligen på att äggulan är rund som ett öga och gul som solen, medan *elefantöra* är en lövbiff som är tunn och stor som ett elefantöra. Eftersom bahuvrihisammansättningar är en delmängd av de sammansättningar som inte följer

⁵ Vad gäller *solöga* ’icke vändstekt ägg’ tycks en konkret ögonbetydelse lockas fram i kontexter som »Lägg solögon på pytten, så blir det lite mer matigt!».

Tablå 2. Sammansättningar med högerled, vilka som simplexformer tar oregelbunden plural, men där pluralformen av sammansättningen är problematisk.

Simplex singular	Simplex plural	Sammansättning i singular	Teoretisk pluralform för sammansättning utifrån simplexformens plural
<i>fot</i>	<i>fötter</i>	<i>kofot</i> <i>stenfot</i> <i>guldmyntfot</i> <i>tjockfot</i> <i>kattfot</i> <i>grytfot</i> <i>takfot</i>	<i>kofötter</i> <i>stenfötter</i> <i>guldmyntfötter</i> <i>tjockfötter</i> <i>kattfötter</i> <i>grytfötter</i> <i>takfötter</i>
<i>lus</i>	<i>löss</i>	<i>väglus</i> <i>linslus</i>	<i>väglöss</i> <i>linslöss</i>
<i>moder, mor</i>	<i>mödrar</i>	<i>jordemor/-moder</i> <i>livmoder</i> <i>matmoder</i>	<i>jordemödrar</i> <i>livmödrar</i> <i>matmödrar</i>
<i>mus</i>	<i>möss</i>	<i>datormus</i>	<i>datormöss</i>
<i>rot</i>	<i>rötter</i>	<i>ormrot</i> <i>lakritsrot</i>	<i>ormrötter</i> <i>lakritsrötter</i>
<i>stad</i>	<i>städer</i>	<i>gödselstad</i>	<i>gödselstäder</i>
<i>tand</i>	<i>tänder</i>	<i>kärringtand</i>	<i>kärringtänder</i>
<i>öga</i>	<i>ögon</i>	<i>koöga</i> <i>nejonöga</i> <i>oxöga</i> <i>solöga</i>	<i>koögon</i> <i>nejonögon</i> <i>oxögon</i> <i>solögon</i>
<i>öra</i>	<i>öron</i>	<i>elefantöra</i> <i>språköra</i>	<i>elefantöron</i> <i>språköron</i>

ISA-regeln kan vi göra en justering av generaliseringen ovan, nu formulerad i termer av ISA-regeln:

Generalisering (andra försöket): För sammansättningar som inte följer ISA-regeln och där det högra ledet som simplexord tar oregelbunden plural är denna oregelbundna plural, använd för sammansättningen som helhet, problematisk.

Problemet med de pluralformer som finns i kolumnen längst till höger i tablå 2 och som är konstruerade utifrån pluralformen på simplexordet i kolumnen längst till vänster är att de lockar fram vad jag kallar för en *kärnbetydelse* hos ordet, ofta en konkret betydelse. Uttryckt på annat sätt kan man säga att sammansättningen med oregelbunden plural tenderar att växla till en determinativ tolkning. En *kofot* har otvetydigt en redskapsbetydelse, medan *kofötter* snarast framkallar den bokstavliga betydelsen 'fötter på kor'. (Eftersom det i princip bara är människor som har fötter lockas betydelsekomponenten 'människlig fot' fram.) Detsamma gäller *stenfötter*, *guldmyntfötter* och *kattfötter*, och för alla de

andra sammansättningarna en liknande betydelse.⁶ Språkanvändarna har dock behov av att använda pluralformer. Frågan om hur det ser ut i aktuellt språkbruk samt hur detta förhåller sig till normen, här representerad av SAOL och SO, diskuteras i 3.2.

3.2 Rekommendationer och faktisk användning, ordled för ordled

Ordlistor, andra normerande instanser, framför allt SAOL och SO, samt språkbrukarna själva har hanterat de aktuella sammansättningarna på olika sätt. Avsnitt 3.2 ger en genomgång av hur dessa aktörer har valt att lösa problemen med de aktuella pluralerna.

Låt oss börja med sammansättningar med efterledet *fot*. För *kofot* listar både SAOL och SO både *kofötter* och *kofotar* som möjliga pluralformer. På internet förekommer båda alternativen, men formen *kofötter* dominerar kraftigt: *kofotar* har 4 230 träffar mot 56 500 för *kofötter*.⁷ Möjligen kan man skönja en tendens att affärskedjor som säljer verktyg har satt ner foten och aktivt bestämt sig för formen *kofötter*. (Påståendet skulle naturligtvis behöva följas upp med en ordentlig undersökning.)

För *trefot* anges ingen pluralform alls i SAOL, medan SO explicit skriver att plural undviks. På nätet är pluralformer inte ovanliga, och formen *trefötter* är helt dominerande. Formen *trefotar* förekom 22 gånger och *trefötter* 4 810. Ordet *grytfot* 'ställning för gryta att stå på över eld' finns bara med i SO, men där utan att någon pluralform anges.

⁶ Ett intressant påpekande från en anonym referent är ett fenomen som rör genus och som har vissa likheter med »smörgässfenomenet». Norskans *gråbein* 'varg' har det neutrala *bein* som efterled, och det förväntade genuset på sammansättningen som helhet är därför neutrum. Så är dock inte fallet, utan *gråbein* är uttralt, med *gråbeinen* 'vargen' som bestämd form. Likheten med »smörgässfenomenet» ligger i att helheten får en annan morfologisk kategorisering än efterledet. I fallet *gråbein* är dock en annan faktor inblandad, nämligen den starka generella tendensen att substantiv som betecknar animater har uttralt genus (Aasen 1965 [1864] s. 118, Korsæth 2010 kap 3). »Omkategorieringen» till maskulinum för *gråbein* styrs alltså av ett betydelseparadigm. »Omkategorieringen» till regelbunden pluralböjning för sammansättningar styrs däremot inte av något övergripande betydelseparadigm. Vi kan f.ö. notera att SAOB anger att *gråben* även stundom på svenska har förekommit med genus reale eller maskulinum. Det är dock inte omöjligt att tänka sig att »gråbensfenomenet» och »smörgässfenomenet» är delar av samma, mer omfattande problemområde på ett mer abstrakt plan. Att undersöka detta närmare ligger dock utanför ramen för denna artikel.

⁷ För *kofötter* syftar en del av träffarna på 'fötter på kor'. Vid en genomgång av de 100 första nedslagen på *kofötter* rörde det sig om 7 fall. I samtliga fall handlade det då om en barnfilm vid namn *Hönsrumpa* och *kofötter*. Hur som helst kan vi konstatera att formen *kofötter* dominerar kraftigt över *kofotar* på nätet.

En annan sammansättning med *fot* som efterled är *tjockfot*. En *tjockfot* är en vadarfågel, som förekommer framför allt i tropiska områden; några arter finns dock även i Europa. Namn på växt- och djurfamiljer bildas regelmässigt med hjälp av en pluralform: *svalor* och *lärkor* är till exempel namn på två fågelfamiljer. För den familj som fågeln *tjockfot* tillhör har beteckningen *tjockfotar* valts i en av de tongivande fågelböckerna (Bruun & Singer 1985 s. 136). På nätet förekommer båda formerna, men *tjockfotar* dominerar kraftigt med 1 950 träffar, mot 63 belägg för *tjockfötter*.

För *takfot* ger SAOL *takfötter* som förstahandsval för plural, men nämner även formen *takfotar* som alternativform. SO ger ingen plural alls. På nätet utgör *takfotar* ungefär en fjärdedel av alla nedslag, 1 010, mot 2 860 träffar för *takfötter*.

För *livmoder* anger SAOL pluralformen *livmödrar*, medan SO avstår från att ange någon plural. Mina sökningar ger 735 träffar för *livmodrar*, medan *livmödrar* genererar inte mindre än 6 920 träffar. Följande två autentiska exempel illustrerar den irreguljära formen *livmodrar*, som alltså inte är helt ovanlig:

- (2) Hajar som har två livmodrar föder därför två ungar.
- (3) Det finns kvinnor som har två livmodrar och två livmoderingångar.

SAOL 14 anger för sammansättningarna *matmor* och *jordemor* pluralerna *matmödrar* och *jordemödrar*. Båda dessa lexem finns upptagna i SO, men utan att någon pluralform anges.

Vad gäller plural av *linslus* och *väglus* anger både SAOL och SO endast pluralformerna *linslöss* respektive *väglöss*. En sökning på nätet visar dock att *linslusar* är vanligare än *linslöss* och genererar 4 160 träffar, vilket ska jämföras med 2 910 träffar för *linslöss*. Andelen *väglusar* överensstämmer väl med andelen *linslusar*, även om antalet träffar var betydligt lägre, 83 för *väglusar* och 60 för *väglöss*.⁸

För plural av *datormus* bestämde sig branschen, enligt Catharina Grünbaum (2008), ganska tidigt för formen *datormöss*. Men i en artikel i *Svenska Dagbladet* förklarar Siv Strömquist (2010) att »nog är vi många som föredrar böjningen *datormusar* framför *datormöss*?». Frågan tycks alltså inte ha varit helt enkel. Språkrådet (2020) är idag tydligt i sin rekommendation av formen *datormöss*: »Plural av *datormus* är *datormöss*.» Användningen kommenteras

⁸ Frekvensuppgiften för *väglusar* i förhållande till *väglöss* kompliceras av att många träffar på *väglöss* innehåller en felskrivning av *vägglöss*. Siffran ovan är en uppskattning med utgångspunkt i fördelningen i de första 50 träffarna på *väglöss*. Det ska också tilläggas att den enkla *lusar* också kan användas i överförd bemärkelse för 'långsamma personer'. Tack till en anonym referent för detta påpekande.

på följande sätt: »Även *datormusar* förekommer, men är betydligt ovanligare.» Hur Språkrådets svar ska tolkas är inte helt självklart, eftersom dimensionen rätt–fel ställs mot frekvens. SAOL ger pluralen *datormöss*, medan ordet saknas i SO. (Vi ska här komma ihåg att SO är något äldre, från 2009, medan SAOL är från 2015.) På nätet dominerar *datormöss* stort med 156 000 nedslag mot bara 718 för *datormusar*. (Se 5.3 för en diskussion om simplexformen *mus*.)

Ormrot och *lakritsrot* är namn på två växter. Naturhistoriska riksmuseet har i sin satsning *Den virtuella floran* (Anderberg 2017) valt formen *ormrötter*, medan Mossberg & Stenberg (2003 s. 103) har valt en nollplural, *ormrot*. Det ska understrykas att det i Mossberg & Stenberg inte rimligen handlar om en singularform; de andra släktesnamnen i verket har otvetydiga pluralformer, t.ex. *skräppor* (s. 96) och *nörlar* (s. 130). (Formen *nörlar* känns något märklig, men är konstruerad med utgångspunkt i singularen *nörel*, en växt i familjen nejlikväxter.) Mina sökningar har enbart genererat formen *ormrötter* – inte *ormrotar*. I vilken utsträckning nollpluralformen *ormrot* används har inte kunnat undersökas p.g.a. sammanfallet med singularformen.

Även det mer bekanta *morot* innehåller ledet *-rot*, och den etablerade pluralformen är förstas *morötter*. Ingen officiell språkvårdare eller fackterminolog torde ha föreslagit pluralformen *morotar*, men vi kan konstatera att den förekommer då och då i autentiskt språkbruk. Några exempel från mina sökningar återges nedan:

- (4) Idag när jag och maja skulle köpa pizza så gick vi till kosmos och då blev vi anfallna av morotar från himlen, första tanken va väll " hej regnar det morotar ida.
- (5) Det är tur att man får några morotar att städa för ibland (ens eget välmående räcker ju inte alltid...)

Visserligen dominerar *morötter* stort i mina sökningar (774 000 nedslag), men i absoluta tal finns inte så få exempel på *morotar*: 2489. En möjlig hypotes är att formen *morotar* främst används metaforiskt i betydelsen 'lockbete', men exempel (4) visar att detta i alla fall inte är hela sanningen.

Vad gäller det moderna efterledet *stad* har den genomgått en semantisk förskjutning från 'plats', 'ställe' till 'tätort'. Den ursprungliga betydelsen finns kvar i sammansättningarna *bostad*, *eldstad* och *gödselstad* samt de något obsoleta *båtstad* och *skeppsstad* 'landningsplats för båtar'. Både SAOL och SO anger endast pluralerna *bostäder* och *eldstäder*, även om formen *eldstadar* går att belägga. Dock dominerar *eldstäder* stort, med 635 000 nedslag mot 805 för *eldstadar*. För *gödselstad* anger både SAOL och SO endast pluralen *gödselstä-*

der. De sökningar som jag har gjort visar att formen *gödselstäder* också är praktiskt taget allena rådande i jämförelse med den regelbundet bildade pluralen, som då skulle vara *gödselstadar*. Intressant nog förekommer dock *gödselstadar* i en riksdagsproposition från 1889, vilket visar att det inte torde vara utslag av ett skrivfel:

- (6) ett sjukstall, en smedja med skostall, en afrädesbyggnad och två gödselstadar.

Den oregelbundna pluralen *käringtänder*, tänkt som plural för växten käringtand, *Lotus corniculatus*, framkallar betydelsen 'tänder på en käring', dvs. en determinativ tolkning. Både formen *käringtänder* och *käringtandar* låter märkliga, även om både Naturhistoriska riksmuseet i *Den virtuella floran* (Anderberg 2017) och Mossberg & Stenberg (2003 s. 362) har valt att kalla släktet för *käringtänder*. Detsamma gäller för övrigt SAOL. SO ger ingen plural alls för *käringtand*. Vi kan notera att SAOL här har valt motsatt väg jämfört med *tjockfotar*. Varför den regelbundet bildade pluralformen *käringtandar* skulle fungera så mycket sämre än *tjockfotar* och *trefotar* är oklart. Måhända spelar frekvensen in; språkbrukare har säkerligen oftare användning för ett redskapsbeteckning som *kofot* i plural, medan behovet av att sätta plural på *käringtand* är mindre. Ett alternativ som tycks stå till buds är att använda måttsfraser som *två stycken* i kombination med singularformen: *två stycken käringtand*. Att göra omskrivningar av detta slag för att undvika knepiga pluralformer är ett alternativ som står till buds i fler fall, men man kan notera att omskrivningssättet torde vara ett andrahandsalternativ. Motsvarande uttryck för *ros*, *nejlika* och *pion* verkar fungera dåligt; det ger ett något onaturligt och stelt intryck: *''Jag tar två stycken ros, tre stycken nejlika och fyra stycken pion.*

Det danska *løvetand*, ett lite äldre ord för maskros, har enligt ODS samma form i plural, dvs. *løvetand*, trots att pluralen för det enkla *tand* är *tænder*. Vi kan notera att pluralen *løvetand* alltså inte är regelbunden, utan ordet har här en annan oregelbunden pluralform. (Vi kan jämföra med pluralen *ormrot* ovan.) Vi kan också notera att danskt *tand* i betydelsen 'litet steg på skala', 'hack på skala' saknar pluralform enligt ODS.

På svenska kan *oxöga* betyda 'teaterloge med oval öppning'. För denna betydelse ger både SAOL och SO pluralen *oxögon*, en form som enligt mitt språköra låter märklig. Vad gäller *koöga* 'båtventil', 'runt fönster i båt' kan noteras att ordet saknas i både SAOL och SO, men att ordet icke desto mindre går att belägga i autentiskt språkbruk. Följande exempel är från mina sökningar:

- (7) Resan genomförs vid minst 70 bokade resenärer. Pris (Euro) per person: Hyttkategori, Pris. Fyrbäddshytt med koöga
- (8) En huvudregel är att utsideshytter på de övre däckerna har fönster medan hytter på de nedre däckerna har fönstergluggar, så kallade "koögon".

Motsvarande ord finns också i danska i den aktuella betydelsen, men där böjs det regelbundet i plural, *koøjer*, trots att simplexordet, *øje*, har en oregelbunden plural, *øjne*.⁹ Detsamma gäller för *övrigt* växten *okseøjer*, litt. *oxøgon*, plural av 'prästkraige', och *nåleøjer*, plural av 'nålsøga'. Intressant nog listar ODS olika pluralformer för *fiskeøje* i betydelsen 'öga på en fisk' och i betydelsen 'starkt konvex kameralins som fångar in mer än 180 grader', det senare på svenska kallat *fiskögeobjektiv*. I den första, bokstavliga betydelsen anges pluralen *fiskeøjne* (oregelbunden plural på *-øje*), i den andra betydelsen *fiskeøjer* (regelbunden plural på *-øje*). Vi kan konstatera att den oregelbundna pluralen *øjne* är knuten till kärnbetydelsen av *øga*. I utvidgad eller metaforisk användning används pluralen *øjer*, dvs. en regelbunden pluralmarkör.

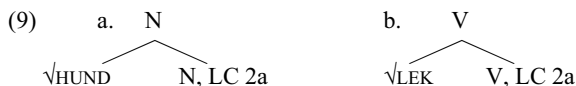
Frågan är varför kärnbetydelsen tycks vara »konserverad» i de aktuella oregelbundna pluralformerna av sammansättningar – trots att denna inte finns på motsvarande sätt i singularformen. (En bokstavlig läsning kan visserligen framkallas även av singularformer som *kofot* 'fot på ko' och *käringtand* 'tand på en käring'.) Det borde rimligen inte vara plural i sig som skapar detta – plural ger normalt en flertalsläsning av samma objekt som singularformen; det finns ingen begreppsmässig skillnad mellan *bok* och *böcker*, *häst* och *hästar*. Så vari ligger skillnaden? I nästa avsnitt föreslås en analys som bygger på att den för lexemet unika pluralformen bildar en kombination som kan ses som ett idiom på lexemnivå. I avsnitt 6 diskuteras vad kärnbetydelse är och varför just denna har en tendens att konserveras av oregelbunden böjning.

4 Analys – rollen för markörer av lexikal klass

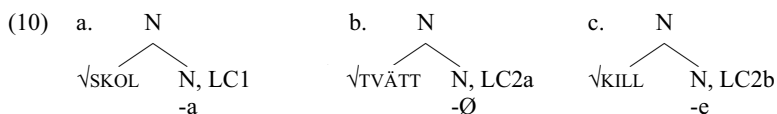
Som presenterades ovan utgår jag från den teoretiska modell som antar att ord bildas genom att ordklasslösa rötter i en första omgång förenas med en markör för ordklass, som är vidarebestämd för lexikal klass. Denna första förening, *First Merge*, skapar en förgrenad struktur som Marantz (1996) kallar för *a phrasal idiom*. (Med *phrasal* avses här enbart att strukturen är förgrenad.) Med *lexikal klass* avses deklination för substantiv och konjugation för verb. Struk-

⁹ Tack till Sten Vikner för denna upplysning!

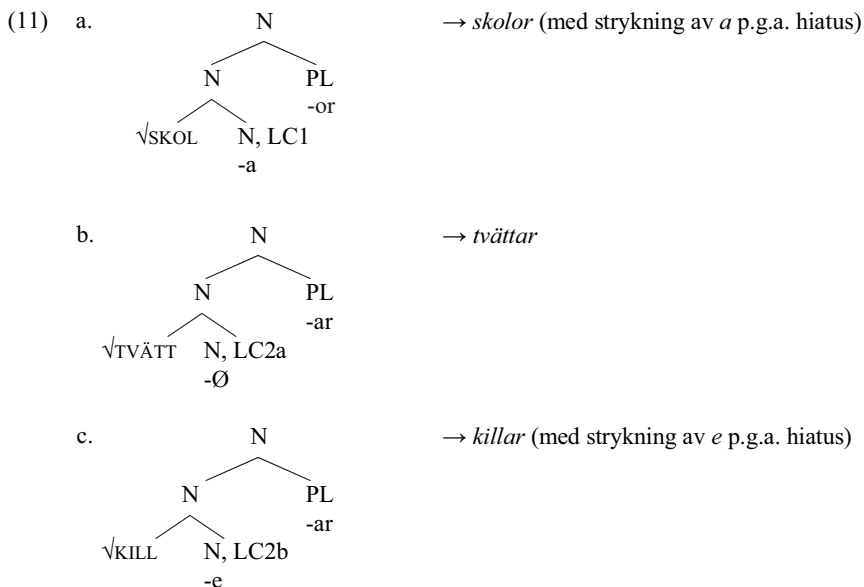
turen i (1) ovan, här nedan repeterad, något förenklad, i (9), visar hur substantivet *hund* och verbet *lek* enligt detta synsätt är uppbyggda:

I nästa steg byggs strukturen på med särdrag som numerus, definitthet och tempus. En markör för lexikalisk klass kan, men behöver inte, ha en fonologisk exponent. För deklination 1 (t.ex. *skola* – *skolor*) är markören *a*, för klass 2a är den \emptyset , (t.ex. i *stol* – *stolar*) och för 2b är den *e* (t.ex. i *kille* – *killar*). Exempelen visar strukturerna för orden *skola*, *tvätt* och *kille*.

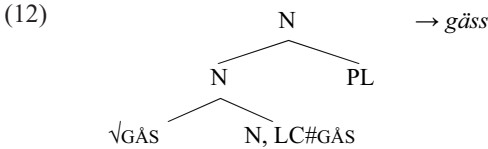

När plural läggs till strukturerna i (10) bestäms pluralexponenten, dvs. vilken fonologisk markör som ska användas, av informationen om den lexikala klassen:

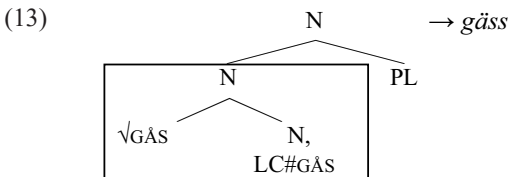
När pluralböjningen är oregelbunden, som t.ex. i *gåsa* – *gäss*, *fot* – *fötter* och *bok* – *böcker*, är det rimligt att tänka sig att den lexikala klassen är så liten att den bara består av ett enda ord, vilket gör det opraktiskt att representera den med

ett nummer. (Eftersom numrering av lexikala klasser, som t.ex. deklination, i sig är en artefakt och säkerligen inte en del av det mänskliga språkssystemet gör den inte tanken på representationen av lexikala klasser väsentligt annorlunda.) För substantivet *gå's* kan vi helt enkelt kalla klassen för LC#GÅS. De ger oss följande schematiska struktur för pluralen *gäss*:

Trädet ovan kan tolkas om som en instruktion: För pluralformen av *gå's*, sök upp i listan för oregelbundna pluraler. Det som listas är formen *gäss*.

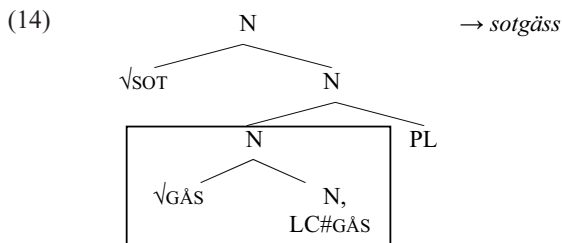
Eftersom oregelbunden plural är just oregelbunden, alltså lexikalt bestämd, är ordet *gäss* lagrat som en egen lexikal ingång i vårt mentala lexikon. På detta sätt liknar markören för lexikal klass ett restmorfem, som i sig inte bär en särskild betydelse, men som i kombination med ett annat led skapar en särskild betydelse, t.ex. *körs-* i *körsbär* och *hiss-* i *hissna*. I likhet med restmorfemen får rot plus en markör en idiomatisk betydelse. Detta betyder att rot i kombination med lexikal klass i (12) är knutet till ett specifikt begrepp, dvs. kopplas till en idiomatisk betydelse. Detta illustreras med boxen i (13) nedan:

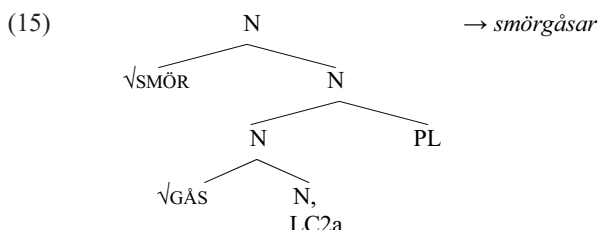
Vad boxen i (13) ringar in är ett idiom på lexemnivå. Notera att det inte är pluralen i sig som skapar idiom. Plural är ett särdrag med betydelsen 'flertal'; det som bildar den idiomatiska betydelsen är rot plus lexikal klass.

Med den i (13) markerade strukturen som utgångspunkt kan nya sammansättningar bildas, t.ex. nybildningar som *sotgå's* – *sotgäss* och *smörgå's* – *smörgäss* – om beteckningar av detta slag skulle bli aktuella, t.ex. vid namngivning av nya arter eller underarter av *gå's*. Strukturen på den nybildade sammansättningen *sotgå's* – *sotgäss* är den följande:¹⁰

¹⁰ En alternativ tanke hade varit att pluralmarkeringen i sammansättningar av typen *smörgå's* förbinds högre upp, dvs. knyts till hela sammansättningen. Anledningen till den regelbundna pluralen skulle enligt ett sådant synsätt vara att markören för lexikal klass sitter alltför djupt inbäddad för att vara åtkomlig, »synlig» för pluralen. En sådan analys har vissa fördelar, men problemet är att den nod som är syster till $\sqrt{GÅS}$ i (12) innehåller information både om ordklass och deklination (jfr tablå 1). Eftersom ordklassinformationen perkolerar skulle den föreslagna alternativa analysen kräva en förklaring till varför ordklassinformationen på detta sätt sprids till toppnoden, men inte informationen om deklination.

Sammanställningen *smörgås* – *smörgåsar* 'mackor' har i det föreslagna systemet i stället följande struktur:

Formen *smörgåsar* följer direkt av strukturen i (15) eftersom rot och lexikal klass här inte är knutna till ett specifikt begrepp. Den frusna »fågelbetydelsen» följer därför inte med in i sammansättningen.

5 En utblick till andra ordklasser och ordtyper

I detta avsnitt undersöker jag om »smörgässfenomenet» kan ses även för andra typer av sammansättningar och för simplexord. I 5.1 behandlas sammansättningar med verb som högerled, i 5.2 sammansättningar med adjektiv som högerled och i 5.3 simplexord.

5.1 Sammansatta verb

En närmare granskning visar att det finns ganska få sammansatta verb av den typ som skulle vara aktuella. För det första har många kandidater till sammansatta starka eller oregelbundna verb ett förled av partikeltyp, t.ex. *utesluta*, *avbryta* och *ingå*. Jag har inte funnit något fall där sådana verb böjs svagt/regelbundet, dvs. med former som **uteslutade*, **avbrytade* eller **ingådde*. Möjligen

skulle detta kunna antyda att verb med sådana förleder har en annan derivationshistoria än äkta sammansatta verb. Bland »äkta» sammansatta verb, dvs. med en typisk lexikal rot som förled, har jag bara funnit två exempel av den aktuella typen, nämligen *dammsuga* och *närvara*. För *dammsuga* förekommer formerna *dammsugade* – *dammsugat* i vissa dialekter, exempelvis i Småland. Det andra exemplet är sammansättningar på *-vara*, t.ex. *närvara* och *kvarvara*, där preteritumformen är *närvarade* och *kvarvarade*, inte **närvar* och **kvarvar*. Presensformer som **närär* respektive **kvarär* ser vi heller inte; här har vi i stället former som böjs enligt konjugation 1: *närvarar* och *kvarvarar*.

5.2 Sammansatta adjektiv

Ordklassen adjektiv är klart mindre än ordklassen substantiv rent kvantitativt. Många kandidater till sammansatta adjektiv har ett jämförande eller förstärkande förled, t.ex. *sotsvart* och *jätteglad*. Denna typ av adjektiv kompareras dock med svårighet: **sotsvartare* respektive **jättegladare*. Utan att ge en formell analys utgår jag från att komparation i fall som dessa inte fungerar av semantiska skäl.¹¹ Vi bortser därför från sådana exempel och fokuserar på sammansatta adjektiv där förledet inte är jämförande eller förstärkande och där den adjektiviska efterledet har oregelbunden komparationsform. Exempel på adjektiv som har oregelbunden komparativ är *gammal*, *stor* och *tung*. De konstruerade exemplen nedan visar att komparation med suffix inte fungerar med de sammansatta adjektiven *lillgammal*, *nygammal*, *fornstor* och *framtung*:

- (16) a. Kajsa är lillgammal, men Stina är faktiskt **lilläldre*.
- b. Förrätten var nygammal, men huvudrätten var dock **nyäldre*.
- c. Vi levde i fornstora dagar, men de levde nog i **fornstörre* dagar.
- d. Lastbilen var framtung, men släpet var **framtyngre*.

Med utgångspunkt i exempel som de i (16) skulle man kunna dra slutsatsen att »smörgåsprincipen» gäller för sammansatta adjektiv; adjektiv som kompareras oregelbundet som simplexformer fungerar dåligt som efterleder i sammansättningar. Vi kan dock notera att exemplen i (16) genast blir bättre med perifrastisk komparation, vilket torde vara adjektivens motsvarighet till regelbunden plural:¹²

¹¹ Informellt uttryckt torde problemet med typen **sotsvartare* vara att komparationsändelsen har räckvidd över roten; svartare = mera svart än X (där X ofta är outtryckt). Förledet *sot-* tolkas dock som ett jämförande element: *sotsvart* = svart liksom *sot*. Att komparera och uttrycka likhet inom ramen för samma ord tycks ge upphov till en tolkningskrock.

¹² I exemplen i (17) har *ännu mer* lagts till. Detta torde inte ha någon betydelse för analysen, utan är ett tillägg som möjliggör upprepning av adjektivet.

- (17) a. Kajsa är lillgammal. Stina är dock ännu mer lillgammal.
 b. Förrätten var nygammal, men huvudrätten var ännu mer nygammal.
 c. Vi levde i fornstora dagar, men de levde i ännu mer fornstora dagar.
 d. Lastbilen var framtung, men släpet var ännu mer framtungt.

Det kan diskuteras i vilken utsträckning exemplen i (17) är välformade, men de flesta torde vara överens om att de är klart mycket bättre än de i (16). Det finns dock en hake med resonemanget ovan, nämligen att sammansättningar med adjektiv som högerled är problematiska att komparera morfologiskt mer generellt – oavsett om komparationen är regelbunden eller oregelbunden. Att komparera *sjuk* är till exempel oproblematiskt både med böjning (*sjuk – sjukare – sjukast*) och med perifraser med *mera/mest* (*sjuk – mer sjuk – mest sjuk*). Sammansättningen *lungsjuk* är däremot svårare att komparera morfologiskt: *lungsjuk – ^{??}lungsjukare – ^{??}lungsjukast*. Slutsatsen är att det egentligen inte går att avgöra om det är den oregelbundna böjningskomparationen eller det faktum att sammansättningen har ett adjektiv som högerled som skapar problem i exempel som de i (16). Det finns indikationer på att ogrammatikaliteten skulle kunna bero på att strukturen inte entydligt pekar ut vilket led som komparativ- respektive superlativsuffixet har räckvidd över och att denna restriktion är av semantisk natur. Vissa sammansättningar har två tydliga betydelser, t.ex. *mörkblå*, som antingen syftar på en färg eller har betydelsen 'politiskt konservativ'. I den senare bemärkelsen har det komparativa inslaget försvunnit, och det är möjligen detta som gör att *mera mörkblå* och *mörkblåare* båda känns naturligare om det handlar om politisk hållning än färg. Sammanfattningsvis är det svårt att visa på någon motsvarighet till »smörgässfenomenet» för sammansatta adjektiv.

5.3 Simplexord

Utgångspunkten för diskussionen hittills har varit sammansättningar. Det visar sig att det även finns exempel på simplexord med oregelbunden böjning som i en ny användning får regelbunden böjning.

För substantivens del är *mus* ett exempel. I betydelsen 'datormus' förekommer både formerna *möss* och *musar*. En teknikfirma saluför t.ex. »möss och tangentbord». Ett annat nedslag vid mina sökningar var »musar och tangentbord». Intressant nog finns ytterligare en användning för *mus* där pluralformen är *musar*, nämligen som vardaglig beteckning för det kvinnliga könsorganet. Här ser vi att användningen av den regelbundna formen *musar* leder tankarna bort från kärnbetydelsen, som torde vara djur av arten *mus musculus*. SAOL

anger dock endast pluralformen *möss* och öppnar inte för att betydelsen 'det kvinnliga könsorganet' skulle ha någon annan pluralform. SO ger inte heller någon särskild pluralform för betydelsen 'det kvinnliga könsorganet', men noterar att pluralformen sällan används för denna betydelse. SO anger dock pluralen *musar* för »typ av (musliknande) litet, knappförsatt pekdon som används för att välja ut program el. kommandon på en dators bildskärm el. för att pricka in koordinater vid datorgrafik». Sammanfattningsvis kan vi konstatera att den oregelbundna pluralen *möss* är tätt knuten till kärnbetydelsen. I den mån regelbunden plural används, *musar*, är det när substantivet har en annan, överförd betydelse.

Ett annat exempel är *rand*, som enligt både SAOL och SO har formen *ränder* som plural. Det förs ingen diskussion om pluralformen *ränder* i de aktuella verken, men min starka intuition är att det bara är i sin kärnbetydelse (som enligt SAOL är 'kant, streck, strimma') som pluralen *ränder* kan komma i fråga. I andra betydelser, t.ex. SO:s 'smalare område vid gränsen till geografiskt annorlunda område, ofta i fråga om (plötslig) höjdskillnad' torde *ränder* inte fungera som pluralform.

Vi kan notera att det inte är så att ett substantiv när det avviker från kärnbetydelsen alltid går över till att konstrueras med en regelbunden plural. Ibland har ordet i en annorlunda användning än den som motsvarar kärnbetydelsen en annan oregelbunden plural. Ett exempel är måttsenheten fot, som – sin uppenbara etymologi till trots – har en annan oregelbunden pluralform, *foot*. Det är dock svårt att göra generaliseringar när det gäller måttsenheter; till exempel har *famn* en regelbunden plural, t.ex. i »70 000 famnars djup», liksom *tvärhand*: *två tvärhänder*: »en dam som var två tvärhänder hög».

För verbens del är *skita* ett exempel på hur regelbunden böjning, enligt konjugation 1, används för en ny betydelse. Jämför de konstruerade exemplen i (18a) och (18b):

- (18) a. Han sket ner hallen.
- b. Han skitade ner hallen.

Eftersom (18a) speglar den ursprungliga betydelsen, kärnbetydelsen (se SAOB, uppslagsordet *skita*), är det rimligt att anta att *skita ner* i (18b) är bildat sekundärt. Återigen ser vi att en ny betydelse hos ett lexem kan utlösa regelbunden böjning (i modellen här medierat via en markör för lexikal klass). Vi kan dock lägga märke till att *skita* i uttrycket *skita i något* 'strunta i något' böjs starkt: *Eleverna sket i skolan och gick och badade*. I detta fall torde uttrycket bygga på en metaforik som tar sin utgångspunkt i kärnbetydelsen av verbet. Ex-

emplet visar att det inte med nödvändighet är fallet att ny användning tvingar fram byte av lexikal klass, från oregelbunden till regelbunden.

Vissa likheter finns mellan *skita* och *frysa*. I den nya, agentiva användningen av *frysa* 'frysa ner något (som konserveringsmetod)' är svag böjning åtminstone ett alternativ, något som också anges i SAOL 14 och SO: *Vi fryste/frös ner alla bären*.

Ett annat verb som har en ursprunglig stark böjning, åtminstone som ett alternativ, är *begrava*. Dock kan även konjugation 2 vara aktuell, som följande exempel visar:

- (19) a. Han begravde sin farfar.
b. Han begrov sin farfar.

I överförd bemärkelse kan man *begrava stridsyxan*. Då är dock enbart regelbunden böjning (konjugation 2) ett alternativ:

- (20) Han begravde stridsyxan.

Om *begravde* i (20) ersätts med *begrov*, *Han begrov stridsyxan*, tolkas exemplet snarast som att stridsyxan genomgick en konkret begravnings i jorden.

Sammanfattningsvis ser vi spår av »smörgåseffekten» även för sammansättningar med verb och för simplexord, även om vi inte finner särskilt många fall. För sammansatta adjektiv tycks komparativ- och superlativböjning vara problematisk av oberoende skäl, vilket gör att det är svårt att dra några säkra slutsatser för denna grupp av ord.

6 Kärnbetydelse, faktorn frekvens och processfaktorer – en diskussion

Utgångspunkten för min artikel är pluralformen *smörgåsar* – frågan är varför pluralen inte är *smörgäss*. Det jag föreslår är att en oregelbunden pluralform, som teoretiskt är avhängig en markör för lexikal klass, resulterar i en frusen idiomatisk betydelse. Oftast motsvarar denna betydelse vad jag kallar för kärnbetydelsen hos roten. Ett sådant led, t.ex. *gäss*, kan sedan fritt bäddas in i nya sammansättningar, men då stannar den frysta idiomatiska betydelsen kvar; i fallet *gäss* handlar det om fågelbetydelsen.

Sammansättningar som inte följer ISA-regeln är sammansättningar där hel-

heten inte står i ett hyponymt förhållande till det högra ledet – *kofot* är till exempel inte en hyponym till *fot*, och följer alltså inte ISA-regeln. I sådana fall är den oregelbundna pluralen ofta problematisk därför att den lockar fram rotens kärnbetydelse 'fötter på kor'. Sammansättningen får, med andra ord, en determinativ tolkning, en tolkning som följer ISA-regeln. Ett sätt för språkanvändare att ta sig förbi denna tolkning är att i stället för den oregelbundna pluralen använda en regelbunden pluralform. Detta skapar dock andra problem, eftersom språkanvändaren då måste använda en icke-etablerad form, en form som egentligen »inte finns». Språkanvändaren har alltså valet att satsa på rätt semantik eller en etablerad form. Att använda en icke-etablerad form, t.ex. *fotar* för 'fötter', har sina nackdelar eftersom formen riskerar att ge ett främmande intryck.

En viktig poäng är att föreningen av rot med en markör för oregelbunden lexikal klass (vilket ger upphov till oregelbunden plural) vanligtvis är knuten till vad jag har kallat för *kärnbetydelse*, vilken ofta är konkret. Det kan noteras att de flesta av de högerleder/simplexformer som har diskuterats hör till den basala delen av ordförrådet, t.ex. *fot*, *öga* och *öra*. En ganska naturlig tanke är att frekvent använda lexem »klarar av» att bibehålla oregelbundna former under längre tider just på grund av att vi hör dem så ofta. Jag ska strax återkomma till frågan om frekvensens betydelse, men först ska jag diskutera vad som kan tänkas ligga i begreppet *kärnbetydelse* och varför en sådan ofta lockas fram av den oregelbundna pluralen.

Semantisk förändring av ett lexem sker gradvis, över tid. Visserligen har alla lexem – eller har haft – ett visst betydelsespann, som visar sig i att betydelsen kan skifta något, beroende på kontexten, men det är rimligt att anta, menar jag, att en konkret betydelse generellt är primär, även tidsmässigt, jämfört med en abstrakt betydelse. Betydelseutvecklingen går med andra från konkret till abstrakt, inte tvärtom. Man kan också konstatera att lexemen i tablå 2 i de flesta fall står för basnivåbegrepp (se Rosch m.fl. 1976). (Undantaget är *gödselständer*, som kommer att diskuteras separat nedan. Vad gäller *gås* menar jag att begreppet i den tid när ordet skapades också var ett basnivåbegrepp.) De oregelbundna pluralerna i tablå 2 är gamla och bildade enligt paradigm eller lexikala klasser som inte är produktiva längre. Mitt förslag är att de flesta av lexemen där tillhör en gammal och stabil del av vårt lexikon och att betydelsen blev frusen senast vid den tidpunkt när (den idag oregelbundna) pluralformen inte längre kunde ses som tillhörig ett tydligt paradigm, dvs. en lexikal klass. Eftersom dessa ord tillhör den basala delen av ordförrådet blev den konkreta betydelsen den som frös. Exempelvis skulle detta betyda att betydelsen 'tänder' för

tänder blev frusen vid den tidpunkt när omljud inte längre var produktivt i svenska. Den konkreta betydelsen är alltså den betydelse som är rotens viktigaste och prototypiska betydelse. Kärnbetydelsen kan då definieras som den prototypiska betydelse som ligger i roten. Vi kan alltid leka med språket och skapa nya betydelser, till exempel genom metafor och metonymi, men kärnbetydelsen finns ändå kvar som den prototypiska.¹³ Den prototypiska betydelsen som ligger i roten, kärnbetydelsen, hos $\sqrt{\text{GÅS}}$ är fågelbetydelsen, hos $\sqrt{\text{FOT}}$ kroppsdelsbetydelsen, hos $\sqrt{\text{LUS}}$ insektsbetydelse och så vidare.

För *stad* är utvecklingen möjligen något annorlunda. Det är rimligt att anta att betydelsen 'plats', 'ställe' har förbleknat till den grad att detta led snarast har blivit ett restmorfem och att t.ex. *bostad* uppfattas som en formell sammansättning.¹⁴ Det är rimligt att anta att nya sammansättningar med *stad* som efterled i betydelsen 'plats', 'ställe' inte bildas så lätt (detta i motsats till led som *foot* och *hand*). Det är i stället den moderna byggnadsgeografiska betydelsen för *stad* – *städer* som lockas fram i nybildade sammansättningar på *-stad*.

Språkbrukarens dilemma i valet mellan att använda en etablerad form och få fram rätt semantik har lösts på olika sätt – av såväl språkvårdare som språkbrukare. De exempel som jag har tagit upp i sektion 3 visar att det finns enkla fall, till exempel *smörgåsar*, där simplexformens plural, *gäss* inte är aktuell, annat än på skämt. Man kan också spekulera i om formen *smörgåsar* föll sig ganska naturlig i och med att pluralen *gåsar* fanns i svang, framför allt som plural för *gåse* 'gåskarl', 'gåshane'. Den konflikt som annars tycks uppstå mellan oregelbunden böjning – önskad av semantiska skäl – och användningen av en regelbunden pluralform tycks alltså inte riktigt ha uppstått i fallet *smörgåsar*. För andra sammansättningar tycks bruket vackla. Ibland har språkvården valt sida, vilket i de flesta fall tycks innebära att simplexformens oregelbundna plural rekommenderas, till exempel för *kofötter* och *trefötter*. Språkliga normkällor tycks alltså generellt föredra etablerade former, även om dessa riskerar att locka fram »fel» semantik. För vissa ord verkar också en nybildad regelbunden form klumpigare än för andra. Till exempel är det min uppfattning att *trefotar* fungerar bättre än *käringtandar*. Att utreda om detta återspeglar en allmän bedömning och vad den i så fall beror på ligger dock bortom denna uppsats räckvidd.

¹³ Ett exempel är *rygg*, som har en stabil betydelse knuten till människokroppen. Exempel på metaforiska betydelser som har konventionaliserats är *bokrygg* och *stolsrygg*. Exempel på nybildade, icke-etablerade metaforer är *pianorygg* och *byråns rygg*.

¹⁴ Varför *stad* i betydelsen 'plats', 'ställe' inte förblev stabil, som t.ex. *foot* och *hand*, kan inte utredas här, men en möjlighet är att ordet faktiskt inte betecknar ett konkret objekt.

Understrykas ska att vissa grundformer, t.ex. *tand*, med pluralen *tänder*, dock behållit sin flexibilitet och potential till semantisk utvidgning, framför allt med hjälp av metafor och metonymi. Också efter att omljudet slutat att verka har *tänder* kunnat användas när man talar om tänder på en kam. Denna användning bygger rimligen på en aktiv och produktiv metaforisk potential som finns mer generellt hos ord och som utgår från den konkreta, icke-bildliga betydelsen av *tänder*. Samma sak gäller uttrycket *visa tänderna* i betydelsen 'visa sig aggressiv'. Ytterligare en ny metaforisk användning ser vi när man talar om tänder på kugghjul:

(21) Kugghjul för rotorlager 10 tänder

En intressant fråga är förstås varför språkanvändare ofta väljer att fortsätta att använda en oregelbunden form när man skapar en ny metafor, t.ex. *morötter eller piska*, och varför man ibland väljer att gå över till att använda en regelbunden plural, *morotar* (se resonemang ovan). Jag har inget färdigt svar på frågan men några aspekter och exempel antyder i vilka riktningar svaret kan sökas. Låt oss betrakta *gås*:

Vad gäller det vita skummet på vågorna kallas dessa *gäss*. Sekvensen »gåsar på vågorna» bara har genererat ett enda nedslag vid mina sökningar:

(22) Nu blåser det vilda gåsar på vågorna.

Sekvensen »gäss på vågorna» gav däremot 394 belägg. Man kanske skulle kunna förvänta sig att uttrycket med tiden skulle ändras till *gåsar på vågorna*, men så har alltså inte skett. Detta skulle kunna bero på att vi uppfattar bilden av gäss på havet som visuellt tydligare än »smörgäss» som simmar i kärnmjölk och att en tydligare bildlighet håller kvar kopplingen till fåglar, och därmed också den oregelbundna pluralen. En möjlig förklaring skulle alltså handla om med vilken tydlighet som källdomänen i metaforen lever kvar. Ordet *plånböcker* är ett annat exempel. Det har inte blivit ersatt av *plånbokar* i takt med att likheten mellan plånböcker och vanliga böcker minskat. Möjligen skulle frekvens kunna ha en roll att spela för vilken form som vinner burskap; *plånböcker* är ett frekvent använt ord. Intressant nog förekommer formen *plånbokar* på nätet, dock i klart mindre utsträckning än *plånböcker*; *plånbokar* gav 97 träffar, *plånböcker* hela 1 090 000. Några exempel med formen *plånbokar* ges nedan:

- (23) a. Idag erbjuder Costa del Sol något för alla plånbokar och smaker.
- b. Käckt nog har vi inte två plånbokar när vi seglar utan en gemensam med alla kort och pengar i

Ett resonemang om frekvensens roll (ord som vi ofta hör och ofta använder kan fortsätta att utgöra undantag från regelbundna paradigm) är möjligen också relevant för pluralformen av *nejonöga*, en fiskart. Ett samtal med en erfaren fiskare avslöjade att denne inte alls fann formen *nejonögon* märklig, vilket det verkar göra för talare som inte är så insatta i ämnet fiske. En möjlig förklaring skulle kunna vara att en ovanlig form först kan verka stötande för ögat, men att frekvens har betydelse – ögat och örat vänjer sig ganska snabbt. De i sammansättningen ingående segmenten skulle i takt med exponeringen bli mindre framträdande för språkbrukaren.

Frekvensens roll kan möjligen grundas i teorier om hur sammansättningar processas. Mer specifikt gäller frågan om sammansättningar processas som helhet först (*top-down*) eller delarna först (*down-top*). Det svar som ges av Libben (2006) är att processandet generellt går både *top-down* och *down-top*. Detta ger vad han kallar för *maximization of opportunity* (s. 1); enligt Libben säkerställer detta att både nya och tidigare kända sammansättningar kan processas på ett effektivt sätt. Ett och samma system är verksamt för alla sammansättningar, detta för att det inte är klart i förväg om en sammansättning är nybildad (och följaktligen måste tolkas *down-top*) eller gammal och känd, kanske med lexikaliserad betydelse (och följaktligen effektivast skulle tolkas *top-down*). Dock skriver Libben följande: »If a compound word has been presented often enough so that it can be lexicalized, it is stored as a representation that can be retrieved as a whole» (s. 7). Det senare skulle innebära att den som ofta stöter på eller använder en ovanlig sammansättning – som till exempel *nejonöga* – har en större tendens att processa helheten före delarna (*top-down*), vilket rimligen skulle innebära att högerledet, *öga*, och följaktligen även *ögon* är mindre prominent. Med andra ord skulle man i så fall inte tänka på *ögon* när man stöter på pluralen *nejonögon*. Delarnas betydelse är i dessa fall mindre framträdande i relation till helhet i sammansättningar som är frekventa för en viss talare. En undersökning av frekvensens roll i accepterandet av sammansättningar av typen *nejonögon* skulle potentiellt kunna förklara varför vissa språkbrukare accepterar vissa former, medan samma former avvisas av andra. Rent metodiskt skulle en studie av detta vara svår att utföra eftersom variabeln som anger hur väl en talare är förtrogen med en ordform är svår att komma åt.

7 Sammanfattning

I denna artikel har jag diskuterat varför en oregelbunden plural som fungerar för motsvarande simplexord, t.ex. *gäss*, ofta är problematisk om lexemet fungerar som högerled i en sammansättning: **smörgäss*. »Smörgässproblemet» har visat sig gälla för sammansättningar som inte följer ISA-regeln, dvs. sammansättningar där det högra ledet inte är ett hyponym för helheten (en smörgås är inte en gås utan en maträtt). Det svar jag har gett är att en oregelbunden plural har en stark tendens att ge upphov till ett idiom på lexemnivå. Den idiomatiska betydelsen motsvarar rotens mest typiska betydelse. Denna bevaras inuti en sammansättning, t.ex. *smörgäss*, där ledet *gäss* är knutet till fågelbetydelsen; vi får med andra ord en determinativ tolkning av sådana sammansättningar.

Ett sätt för en språkbrukare att undvika den aktuella idiomatiska läsning är att i stället för en oregelbunden plural använda en regelbunden plural, i fallet *smörgåsar* pluralen för deklination 2: *-ar*. Att använda en regelbunden plural, t.ex. för *kofot* – *kofotar*, ger dock upphov till en nybildning, som ofta känns främmande för språkbrukaren. Dilemmat som uppstår kan beskrivas som ett val mellan å ena sidan en konventionell pluralform, som riskerar att ge upphov till en determinativ tolkning av sammansättningen, och å andra sidan en regelbunden plural som riskerar att uppfattas som främmande. För de exempel som har undersökts tycks normkällorna, här främst representerade av ordlistor, ha en stark tendens att välja den konventionella, oregelbundna pluralen. En undersökning av faktiskt språkbruk ger en mer splittrad bild. Ibland överväger till och med användningen av den regelbundna formen, t.ex. *takfotar* som plural för *takfot*.

Litteratur

- Aasen, Ivar, 1965 [1864]: Norsk grammatik. Oslo: Universitetsforlaget.
 Allen, Margaret, 1978: Morphological investigations. Doctoral Dissertation, University of Connecticut.
 Anderberg, Arne och Anna-Lena, 2017: Den virtuella floran. Stockholm: Naturhistoriska riksmuseet. <http://linnaeus.nrm.se/flora/welcome.html>.
 Bruun, Bertel & Singer, Arthur, 1985: Alla Europas fåglar i färg. Stockholm: Bonnier fakta.
 Grünbaum, Catharina, 2008: Datormöss eller datormusar? I: Dagens Nyheter 2 oktober 2008.
 Josefsson, Gunlög, 1995: The Notion of Word Class and the Internal Make-up of Words. I: Working Papers in Scandinavian Syntax 56. S. 1–45.

- Josefsson, Gunlög, 1997: On the principles of word formation in Swedish. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 51.) Lund: Lund University Press.
- Josefsson, Gunlög, 1998: Minimal words in a minimal syntax. (Linguistik Aktuell/Linguistics Today 19.) Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Josefsson, Gunlög, 2001: The meaning of lexical classes. I: *Nordic Journal of Linguistics* 24(2). S. 218–231.
- Josefsson, Gunlög, 2011: *Ord*. Lund: Studentlitteratur.
- Josefsson, Gunlög, 2018: *Avokadosar och kepsar – ett epentetiskt s med olika funktioner*. I: *Språk och stil* NF 28. S. 5–21.
- Korsæth, Else Marie, 2010: *Genus i nynorsk og svensk. En kontrastiv studie*. Masteroppgave i nordisk språk. Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.
- Libben, Gary, 2006: *Why Study Compound Processing? An overview of the issues*. I: Gary Libben & Gonia Jarema (red.): *The Representation and Processing of Compound Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Marantz, Alec, 1996: “Cat” as a phrasal idiom: Consequences of late insertion in Distributed Morphology. Ms. MIT.
https://www.academia.edu/17275409/Cat_as_a_phrasal_idiom.
- Marantz, Alec, 1997: No Escape from Syntax: Don't Try Morphological Analysis in the Privacy of Your Own Lexicon. I: *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 4(2). S. 201–225.
- ODS = Ordbog over det danske Sprog. Köpenhamn: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1918–. <https://ordnet.dk/ods>.
- Rosch, Eleanor, Mervis, Carolyn B., Gray, Wayne D., Johnson, David M. & Boyes-Braem, Penny, 1976: Basic Objects in Natural Categories. I: *Cognitive Psychology* 8. S. 382–439.
- Mossberg, Bo & Stenberg, Lennart, 2003: *Den nya nordiska floran*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts ordbok.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Lund: Gleerups 1893–.
- SAOL = Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. Fjortonde upplagan. Stockholm: Svenska Akademien 2015.
- SO = Svensk ordbok. Stockholm: Norstedts 2009.
- Språkrådet = Vad är plural av *datormus*? Frågelådan. Språkrådets rekommendationer i språkriktighetsfrågor och svar på vanliga frågor om svenska ord, konstruktioner och skrivregler. <https://www.isof.se/sprak/sprakradgivning/frageladan.html>. Hämtad 8 april 2020.
- Strömquist, Siv, 2010: *Datormöss säger vi inte*. I: *Svenska Dagbladet* 29 augusti 2010.

Processtyper i sverigesvenska och finlandssvenska handledningssamtal

AV EVELIINA TOLVANEN & CAMILLA WIDE

Abstract

Tolvanen, Eveliina, eveliina.tolvanen@helsinki.fi, Post-Doctoral Fellow, Department of Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, University of Helsinki; *Wide, Camilla*, camilla.wide@utu.fi, Professor of Scandinavian Languages, School of Languages and Translation Studies, University of Turku: “Process types in Sweden-Swedish and Finland-Swedish academic supervision meetings”. *Språk och stil* NF 30, 2020, pp. 143–174.

This study analyzes how teachers and students construe events as different types of processes in academic language counseling meetings in Swedish. The data consist of six meetings collected at universities in Sweden and Finland, in which a supervisor comments on linguistic matters in essays written by a student. The goal is to study how the interlocutors use verbs to construe events as different types of processes according to Systemic Functional Grammar, that is, as *material*, *mental*, *relational* or *verbal processes*. The analysis shows that Finland-Swedish supervisors and Sweden-Swedish students favor relational processes, which construe events as abstract, static relations. At the same time, Swedish supervisors and Finland-Swedish students prefer to use mental processes, which express subjective processes in the human mind, such as cognition or perception. Furthermore, the results show that both supervisors and students from Sweden employ linguistic resources that even out the asymmetry between them: the supervisors downplay their authority by stressing their own subjectivity, while the students do not position themselves as particularly subjective. In contrast, the supervisors and students from Finland distance themselves from one another: the supervisors portray themselves as objective and impersonal, while the students construe themselves as subjective.

Keywords: Swedish, Sweden Swedish, Finland Swedish, pluricentric languages, process type, Systemic-Functional Grammar, institutional communication.

1 Inledning och syfte

Svenskan är ett pluricentriskt språk med två nationella varieteter och normcentrum i både Finland och Sverige. Som tidigare studier av finlandssvenskt och sverigesvenskt språkbruk visat använder talare av den ena varieteterna ibland delvis andra språkliga resurser än talare av den andra varieteterna i motsvarande situationer (se bland annat Saari 1995, Norrby m.fl. 2014, 2015, Nelson m.fl.

2015, Henricson & Nelson 2016, 2017). Exempelvis väljer finlandssvenska kunder vid teaterkassan oftare indirekta uttryckssätt än sverigesvenska kunder, till exempel genom att säga *ja hade två biljetter beställda ti kvällens* i stället för att konstatera *ja ska hämta biljett till Rickard den tredje* (Lindström & Wide 2017 s. 183–185).

Syftet med denna artikel är att undersöka hur samtalsdeltagarna uttrycker sig i språkhandledningssamtal på två varieteter av svenska vid universitet i Sverige respektive Finland.¹ Vårt fokus ligger på hur samtalsdeltagarna använder verb för att beskriva skeenden som exempelvis händelser, handlingar och tillstånd, och vi kategoriserar verben enligt den systemisk-funktionella lingvistikens indelning i *materiella*, *mentala*, *relationella* och *verbala processer* (se Holmberg & Karlsson 2006 s. 78–79).² Materiella processer beskriver handlingar och händelser i den fysiska världen (exempelvis *ja ha skrivit den där engelska varianten*), mentala processer betydelser i människans inre värld (*den här fundera ja också på*), relationella processer abstrakta relationer (*de e en halvfärdig text*) och verbala processer språklig kommunikation (*de pratade vi väl om förra gången*) (Holmberg & Karlsson 2006 s. 80–102). På vissa punkter jämför vi resultaten med servicesamtal som vi analyserat tidigare (Tolvanen & Wide 2019). Vi vill utreda om handledarna och studenterna använder olika typer av processer i olika stor utsträckning och vilka skillnader det förekommer mellan handledningssamtalen på de två varieteterna av svenska. Vilken roll spelar valet av process och processtyp då handledarna och studenterna med hjälp av språkliga val skapar och återskapar sina roller i förhållande till varandra? Studien har utförts i anslutning till forskningsprogrammet *Interaktion och variation i pluricentriska språk* (IVIP, se Norrby m.fl. 2014, Wide 2016).³

I följande avsnitt diskuterar vi handledningssamtal som institutionella samtal. De teoretiska utgångspunkterna för studien presenteras i avsnitt 3 samt materialet och metoden i avsnitt 4. Den empiriska analysen presenteras i avsnitt 5 och artikeln avslutas med en diskussion av resultaten i avsnitt 6.

¹ Den empiriska undersökningen har utförts av E. Tolvanen, vars arbete har finansierats av Svenska kulturfonden i Finland. Studien har planerats och resultaten tolkats av båda författarna. Vi tackar deltagarna på Svenskans beskrivning 37 och de anonyma granskarna för konstruktiva kommentarer.

² Den aktuella processen markeras med fetstil. Transkriptionen är talspråksenlig men något förenklad jämfört med den ursprungliga versionen inom IVIP (se nedan), vars syfte är att avspegla uttalsskillnader med hjälp av skriftspråkets ortografi samt återge centrala interaktionella fenomen.

³ C. Wide är en av fyra forskningsledare i forskningsprogrammet *Interaktion och variation i pluricentriska språk – Kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska* (IVIP) som finansieras av Riksbankens jubileumsfond 2013–2020 (M12-0137:1). E. Tolvanen är affilierad forskare i programmet.

2 Handledningssamtal som institutionella samtal

Handledningssamtal mellan handledare och student inom högskoleutbildning representerar en *kommunikativ verksamhet* som förekommer i en viss typ av social situation (se Linell 2011 s. 75–79). Kommunikativa verksamheter är *situerade* och sker i enskilda situationer, men innehåller även *situationsöverskridande* praktiker, det vill säga återkommande rutiner (s. 74–75). Kommunikativa verksamheter har sålunda »karaktäristiska deltagaruppsättningar, interaktionsformer och innehåll» (s. 7). De är samtidigt i viss mån öppna, eftersom samtalsdeltagarna kan använda sig av resurser som är mer eller mindre typiska för den aktuella verksamheten (s. 14). Även samtalsdeltagarnas roller (till exempel handledare och student) kan ses som dynamiska: även om rollerna är situationsöverskridande och skapar förväntningar i talsituationen, kan samtalsdeltagarna välja att orientera sig mot rollerna på olika sätt (s. 179). Handledningssamtal mellan handledare och studenter vid universitet kan vidare karaktäriseras som *institutionella samtal* där samtalsdeltagarna står i en asymmetrisk relation till varandra, bland annat vad gäller kompetens (se Adelswärd 1995 s. 117–118). Typiskt för institutionella samtal är att den institutionella representanten, i vårt material handledaren, dominerar interaktionen genom att reglera diskussionsämnena för samtalet, ställa frågor till samtalspartnern och evaluera svaren (Adelswärd 1995 s. 117). Institutionella samtal inkluderar därtill ofta interaktion med artefakter som texter av olika slag (Linell 2011 s. 411), vilket också är fallet i vårt material.

Handledningssamtal på svenska har tidigare undersökts av till exempel Nyroos (2012), som analyserar hur institutionella normer kommer till uttryck i interaktionen i handledningsseminarier vid universitet. Magnusson (2016) diskuterar hur handledare använder texter som resurs, exempelvis för att strukturera samtalet (se även Hofvendahl 2004 om hur lärare använder texter i utvecklingssamtal i skolan). Inom forskningsprogrammet IVIP har Henricson och Nelson jämfört sverigesvenska och finlandssvenska handledningssamtal ur flera olika perspektiv.⁴ Med utgångspunkt i interaktionell lingvistik har de analyserat bland annat pronomenbruk (Henricson m.fl. 2015), återkoppling (Nelson m.fl. 2015), rådgivning (Nelson & Henricson 2016, Henricson & Nelson 2017), uppbackningar, överlappningar och pauser (Henricson & Nelson 2016), kognitionsverb (Henricson & Nelson 2018, se även

⁴ De samtal vi analyserar ingår i materialet som samlats in inom IVIP (se avsnitt 4).

avsnitt 5.4), positiva studentresponser (Henricson m.fl. 2018) och handledningspraktiker (Nelson & Henricson 2018). Deras resultat visar att asymmetrin mellan student och handledare nedtonas med flera språkliga medel i sverigesvenska handledningssamtal, medan de institutionella rollerna är synligare och till synes mer oproblematiske i motsvarande finlandssvenska samtal (se Henricson m.fl. 2015 s. 136, Henricson & Nelson 2017 s. 118, Nelson & Henricson 2018 s. 75–76). Vi vill därför utreda om skillnaderna i hur man hanterar samtalsdeltagarnas relation också framkommer i hur samtalsdeltagarna konstruerar händelser i världen som olika typer av processer. Begreppet process och studiens teoretiska referensram presenteras närmare i följande avsnitt.

3 SFL: process, processtyp och förstadedeltagare

Inom systemisk-funktionell lingvistik (SFL, se Halliday & Matthiessen 2004, på svenska Holmberg & Karlsson 2006) ses språket som ett system för att skapa betydelse i kommunikation mellan människor. När man vill uttrycka specifika betydelser väljer man vissa uttryckssätt i stället för andra (Holmberg & Karlsson 2006 s. 28–29). Dessa språkliga val är förankrade i situationens kontexten som kan beskrivas utifrån den *verksamhet* som kommunikationen är en del av, den *relation* som råder mellan deltagarna samt *kommunikationssättet* (Holmberg & Karlsson 2006 s. 18–19). De handledningssamtal vi undersöker är förankrade i situationens kontext som uppvisar många likheter med varandra. Verksamheten är språkhandledning vid akademiskt skrivande, relationen mellan handledaren och studenten är asymmetrisk (se avsnitt 2) och kommunikationen är muntlig och dyadisk. Situationskontexter realiserar olika situationstyper som i sin tur är förankrade i en större kulturell kontext (Halliday & Matthiessen 2004 s. 27–28). Handledningssamtalen i vårt material sker i två olika kulturkontexter, Finland och Sverige, som trots att de i många avseenden uppvisar likheter med varandra inte är identiska (se Pettersson & Nurmela 2007, Charles & Louhiala-Salminen 2007, Kangas-harju 2007). Vi kan därför förvänta oss vissa skillnader i hur samtalsdeltagarna från de två länderna uttrycker sig.

Process är en semantisk kategori som uttrycker att något sker och typiskt realiserar av verb (Holmberg & Karlsson 2006 s. 74–76). Enligt Karlsson (2011 s. 26–27) är processer centrala vid kommunikation eftersom valet av

process förutsätter att man väljer ett visst perspektiv på det som man vill tala om. Att analysera processer i tal är särskilt intressant eftersom man enligt Halliday (1989 s. 81) i tal har en större benägenhet att konstruera företeelser i världen som processer än i skrift, där man oftare konstruerar företeelser som ting bland annat via nominaliseringar.

Processer realiseras typiskt med verb, antingen med ett enda verb eller med ett eller flera hjälpverb och ett huvudverb. Då utgör huvud verbet den så kallade *processkärnan*, som uttrycker verbets »erfarenhetsmässiga huvudbetydelse» (Holmberg & Karlsson 2006 s. 77). I SFL-termer har processkärnan en *ideationell* funktion: den beskriver en företeelse i världen som en viss typ av process (ibid.). Processerna kan kategoriseras utifrån vilken typ av betydelse de skapar. Inom svensk och nordisk språkforskning skiljer man oftast mellan fyra processtyper: materiella processer, som betecknar yttre, konkreta handlingar; mentala processer, som avser processer i människans medvetande; relationella processer, som beskriver abstrakta, statiska relationer; och verbala processer, som innebär att något sägs (Holmberg & Karlsson 2006 s. 78–79). Gränserna mellan de olika kategorierna är emellertid inte absoluta och samma lexikala verb kan beroende på kontexten realisera olika typer av processbetydelser (Karlsson 2011 s. 24).

Varje process har minst en *deltagare*, som typiskt realiseras av en nominalfras (Halliday & Matthiessen 2004 s. 175–177). Deltagarna är de som deltar i eller påverkas av processen, till exempel *barnet* och *leksaksbilen* i den materiella processen *barnet **ruftar** leksaksbilen* (Karlsson 2011 s. 21, 29). Den deltagare som processen utgår från (*barnet* i föregående exempel) kallas *förstadedeltagare* (Holmberg & Karlsson 2006 s. 75–76). SFL-begreppet förstadedeltagare sammanfaller i många fall med subjektet, men det är en semantisk kategori som utgår från betydelsen, inte från satsens grammatiska struktur (s. 76, fotnot). Samtidigt som förstadedeltagaren oftast är den mest centrala i processen (Karlsson 2011 s. 27), inverkar processtypen på vilken typ av roll förstadedeltagaren har. Rehnberg (2011, 2014 s. 126), som undersökt strategiskt berättande i kommunala texter, konstaterar att förstadedeltagaren i till exempel en materiell process typiskt har handlingskraft, det vill säga kan utföra handlingar i den yttre världen.

Inom svensk språkforskning har SFL främst tillämpats i studier av skrivna texter (Svensson & Karlsson 2012 s. 15, se dock Holmberg & Wirnden 2005, Grahn 2012). Processtyper i texter på svenska har analyserats av Lasso (2010), Rehnberg (2011, 2014), Sellgren (2011) och Hamberg (2015). Processtyper i andra språk har studerats av exempelvis Schulz (2015 s. 153–

154), som i sin studie av processtyper i datorförmedlad kommunikation på engelska och tyska konstaterar bland annat att engelska skribenter oftare än tyska skribenter använder sig av mentala processer, som beskriver processer i människans inre.

Vad gäller SFL-inriktade studier av samtal har Eggins och Slade (1997) utvecklat en analysmodell för engelska vardagssamtal. Tidigare systemisk-funktionella studier av sverigesvenskt och finlandssvenskt språkbruk har emellertid haft texter som material (se Lassus 2010 och Tolvanen 2016 som båda undersökt myndighetstexter). Det finns inga tidigare systemisk-funktionella jämförelser av sverigesvenskt och finlandssvenskt samtalspråk förutom vår pilotstudie av servicesamtal inspelade vid biljettkassor i Sverige och Finland (Tolvanen & Wide 2019). Resultaten av den studien visade att servicesamtalen från Sverige och Finland uppvisar stora likheter med varandra i hur samtalsdeltagarna använder olika typer av processer. I servicesamtalen från Finland är talarna emellertid något mer benägna att använda uttryckssätt som skapar distans mellan kund och personal, till exempel genom att undra om *det finns biljetter* till en föreställning i stället för att ställa frågan *har du biljetter* till personalen. Därtill skiljs kund- och personalrollen tydligare åt genom valet av processtyp i samtalen från Finland än i samtalen från Sverige. Vi återkommer till pilotstudien i avsnitt 5.1 nedan. I följande avsnitt presenterar vi de handledningssamtal som undersöks i denna studie.

4 Material och metod

Vårt material består av tre sverigesvenska (svsv.) och tre finlandssvenska (fisv.) handledningssamtal inspelade 2015 vid universitet i Sverige och vid svenskspråkiga universitet och högskolor i Finland. Samtalen är språkhandledningssamtal, det vill säga samtal där studenter och handledare diskuterar främst språkliga drag i akademiska texter och avhandlingar som studenterna har skrivit inom sina studieämnen. I varje samtal deltar en handledare och en student.⁵ Samtalen har inspelats i audio- och videoformat av Marie Nelson

⁵ I ett av de sverigesvenska samtalen har texten skrivits av två studenter, men bara en av studenterna deltar i samtalet. Beläggen på *ni* som syftar på de två skribenterna i detta samtal har inräknats i kategorin *du* som förstadedeltagare i tabell 4–7.

och Sofie Henricson inom forskningsprogrammet IVIP.⁶ Materialet presenteras i tabell 1.

Tabell 1. Samtalen i materialet.

Sverigesvenska samtal				Finlandssvenska samtal			
Samtal	Antal ord			Samtal	Antal ord		
	Handledare	Student	Totalt		Handledare	Student	Totalt
SVSV1	2 276	1 486	3 762	FISV1	6 763	2 121	8 884
SVSV2	7 361	5 511	12 872	FISV2	8 696	3 314	12 010
SVSV3	7 985	3 351	11 336	FISV3	4 743	993	5 736
Totalt	17 622	10 348	27 970	Totalt	20 202	6 428	26 630

Materialet från Sverige består av tre samtal med två olika handledare och tre studenter vid samma universitet. Materialet från Finland består av tre samtal med två olika handledare och tre studenter vid två lärosäten på olika orter. Delmaterialen från Sverige och Finland är i hög grad jämförbara med varandra vad gäller samtalssituation och omfång, även om det förekommer viss variation i antalet ord per samtal.

Eftersom vi gör en näranalys av verb som är frekventa i samtalen är vi tvungna att använda oss av ett väl avgränsat material. Individuell variation kan inte utslutas då antalet samtal är relativt litet. Vi utgår emellertid från att samtalen representerar en kommunikativ verksamhet som innehåller situationsöverskridande praktiker som samtalsdeltagarna känner till (se avsnitt 2) och att urvalet är tillräckligt stort för att illustrera skillnader mellan de två varieteterna av svenska vad gäller processtyper i just denna typ av handledningssamtal.

Som tabell 1 ovan visar talar handledarna generellt mer än studenterna i de undersökta samtalen, vilket enligt Adelswärd (1995 s. 117) är typiskt för de institutionella representanterna i institutionella samtal. Asymmetrin mellan handledare och student är tydligare i samtalen från Finland än i samtalen från Sverige: i alla tre finlandssvenska samtal står handledaren för över två tredjedelar av det totala antalet ord, medan studenterna talar klart mindre. Jämfört med finlandssvenska studenter talar de sverigesvenska studenterna sålunda mera, och enligt Nelson m.fl. (2015 s. 160–161) och Henricson & Nelson (2016 s. 197–198) uttrycker de också oftare samstämmighet med handledaren genom uppbackningar och återkoppling.

⁶ Nelson och Henricson var post doc-forskare inom IVIP vid Stockholms universitet respektive Åbo universitet 2014–2017. Samtalen har transkriberats av post doc-forskarna och forskningsassistenterna inom IVIP.

Utifrån audioinspelningar och transkriptioner har vi analyserat alla satser som innehåller ett finit verb och en processkärna som kan analyseras, oberoende av om satserna exempelvis är grammatiskt underordnade. Grammatiskt ofullständiga eller avbrutna satser har däremot inte analyserats även om de innehåller ett finit verb, eftersom det är svårt att avgöra vilken betydelse som skapas. Prosodiska drag i samtalen har beaktats för att avgöra vilka yttranden som är avbrutna. Processtypen har slutligen bestämts utifrån den betydelse som konstrueras i den aktuella kontexten. Omedelbara upprepningar av samma sats, såsom *nej ja förstår nej ja förstår*, har analyserats som ett belägg.

I avsnitt 5 går vi över till att presentera de empiriska resultaten. Vi analyserar både vilka processtyper som används i handledningssamtalen och vilka typer av förstadedeltagare som förekommer vid de olika typerna. Analysen av processtyper visar vilka processbetydelser samtalsdeltagarna konstruerar ofta och vilka som uttrycks mer sällan (se även Karlsson 2011 s. 22–24): fokuserar samtalsdeltagarna till exempel på konkreta handlingar eller på subjektiva upplevelser? Analysen av förstadedeltagare lyfter i sin tur fram vad eller vem som står i fokus i processerna: vems handlingar, tankar, upplevelser osv. talar samtalsdeltagarna om?

5 Processtyperna i handledningssamtalen

En översikt av processtyperna i de undersökta handledningssamtalen visas i tabell 2.⁷

Tabell 2. Processtyperna i handledningssamtalen.

Processtyp	Handledare				Student				Totalt			
	Svsv.		Fisv.		Svsv.		Fisv.		Svsv.		Fisv.	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Materiell	442	22,0	530	23,3	289	27,1	142	27,4	731	23,8	672	24,1
Mental	488	24,3	382	16,8	192	18,0	120	23,2	680	22,1	502	18,0
Relationell	864	43,1	1 157	50,9	518	48,6	227	43,8	1 382	45,0	1 384	49,6
Verbal	211	10,5	203	8,9	67	6,3	29	5,6	278	9,1	232	8,3
Totalt	2 005	100,0	2 272	100,0	1 066	100,0	518	100,0	3 071	100,0	2 790	100,0

⁷ Eftersom studien är en fallstudie och materialet är förhållandevis litet avstår vi från att göra signifikansberäkningar av resultaten.

Som framgår av tabell 2 är relationella processer, som betecknar abstrakta relationer och förhållanden, totalt sett vanligast i handledningssamtalen från bägge länderna. Näst vanligast är materiella processer, som uttrycker konkreta händelser i den yttre världen, åtföljda av mentala processer, som beskriver upplevelser och tankar i människans inre värld. Verbala processer, som uttrycker att något sägs, är minst vanliga. Andelen för relationella processer är emellertid större i samtalen från Finland (svsv. 45,0 %, fisv. 49,6 %), medan mentala processer är vanligare i samtalen från Sverige (svsv. 22,1 %, fisv. 18,0 %). Skillnaderna vid materiella och verbala processer är inte lika framträdande.

Även talarens roll i den institutionella kontexten påverkar hur processtyperna används (se Tolvanen & Wide 2019 s. 336). Relationella processer, till exempel fisv. *den här källhänvisningen de **gäller** de här stycke*, är vanligast hos handledarna i båda länderna, men både antalet och andelen är större hos de finlandssvenska handledarna (svsv. 43,1 %, fisv. 50,9 %). Mentala processer, såsom svsv. *ja **tycker** inte att du **upprepar** dig*, är den näst vanligaste processtypen hos de sverigesvenska handledarna (svsv. 24,3 %, fisv. 16,8 %). Hos de finlandssvenska handledarna är däremot materiella processer, till exempel fisv. *sen ha ja **satt in** lite exempel här då*, den näst vanligaste processtypen (svsv. 22,0 %, fisv. 23,3 %). Verbala processer som svsv. *ja **tycker** inte att du **upprepar** dig* är minst vanliga hos handledarna från båda länderna, men andelen är något större hos de sverigesvenska handledarna (svsv. 10,5 %, fisv. 8,9 %).

Studenterna använder överlag färre processer än handledarna, men antalet processer hos dem är lägre i samtalen från Finland än i samtalen från Sverige. Relationella processer såsom fisv. *de **e** nog mina egna funderingar* är vanligast hos studenterna från båda länderna och materiella processer såsom svsv. *ja har nog **skrivit** den där me väldigt många komman* är näst vanligast. Verbala processer som svsv. *de kommer att **förklaras** senare*, är minst vanliga. Mentala processer, till exempel fisv. *jå de **lönar** nog sig **tror** ja*, är emellertid vanligare hos de finlandssvenska studenterna än hos de sverigesvenska (svsv. 18,0 %, fisv. 23,2 %). Samtidigt använder de sverigesvenska studenterna en större andel relationella processer än de finlandssvenska studenterna (svsv. 48,6 %, fisv. 43,8 %). Innan vi ser närmare på bruket av processer i handledningssamtalen i avsnitt 5.2–5.6 nedan vill vi kort jämföra handledningssamtalen med de servicesamtal vi studerat tidigare (Tolvanen & Wide 2019).

5.1 Jämförelse med servicesamtal

Tabell 3 visar fördelningen mellan olika processtyper i servicesamtalen, som vi i det följande jämför med handledningssamtalen (tabell 2).

Tabell 3. Processtyperna i servicesamtalen (enligt Tolvanen & Wide 2019 s. 336, omstrukturerad).⁸

Processtyp	Personal				Kund				Totalt			
	Svsv.		Fisv.		Svsv.		Fisv.		Svsv.		Fisv.	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Materiell	344	30,5	296	29,7	301	29,0	293	31,8	645	29,8	589	30,7
Mental	168	14,9	128	12,8	193	18,6	132	14,3	361	16,7	260	13,6
Relationell	550	48,8	535	53,6	501	48,3	432	47,0	1 051	48,5	967	50,4
Verbal	65	5,8	39	3,9	43	4,1	63	6,8	108	5,0	102	5,3
Totalt	1 127	100,0	998	100,0	1 038	100,0	920	100,0	2 165	100,0	1 918	100,0

Som tabell 2 och 3 visar utgör relationella processer ungefär hälften av alla processer i såväl handledningssamtalen som servicesamtalen. Materiella processer är totalt sett något vanligare i servicesamtalen än i handledningssamtalen. Mentala och verbala processer är i sin tur vanligare i handledningssamtalen än i servicesamtalen. Servicesamtalen är sålunda mer handlingsinriktade, medan handledningssamtalen är mera inriktade på det som samtalsdeltagarna tänker eller säger. Att en större andel materiella processer skapar en starkare handlingsinriktning har noterats också av Lassus (2010 s. 133) som undersökt myndighetstexter.

Kontrasten mellan handledare och student är tydligare än kontrasten mellan kund och personal (expedit vid biljettkassa) i materialet från båda länderna, vilket tyder på att samtalsdeltagarnas roller tydligare skiljs åt i handledningssamtalen än i servicesamtalen. Oberoende av domän är mentala processer ändå överlag vanligare i samtalen från Sverige, medan relationella processer är vanligare i samtalen från Finland. I de finlandssvenska samtalen har de institutionella representanterna, det vill säga personalen och handledarna, en större be-

⁸ I studien av servicesamtal (Tolvanen & Wide 2019) urskilde vi förutom materiella, mentala, relationella och verbala processer även *lexikaliserade processer* med en tydlig samtalsreglerande eller artighetsskapande funktion (såsom *vettu, var så god(a), tack ska du ha*). I handledningssamtalen har lexikaliserade processer emellertid ingen motsvarande central funktion, varför de utelämnats i denna studie. För att kunna jämföra resultaten har de lexikaliserade processerna i servicesamtalen utelämnats i tabell 3, och procentandelarna har därefter räknats om. Antalet belägg på lexikaliserade processer var 111 (5,1 % av samtliga processer) i servicesamtalen från Finland (64 st.) och 48 (2,2 % av samtliga processer) i servicesamtalen från Sverige (69 st.).

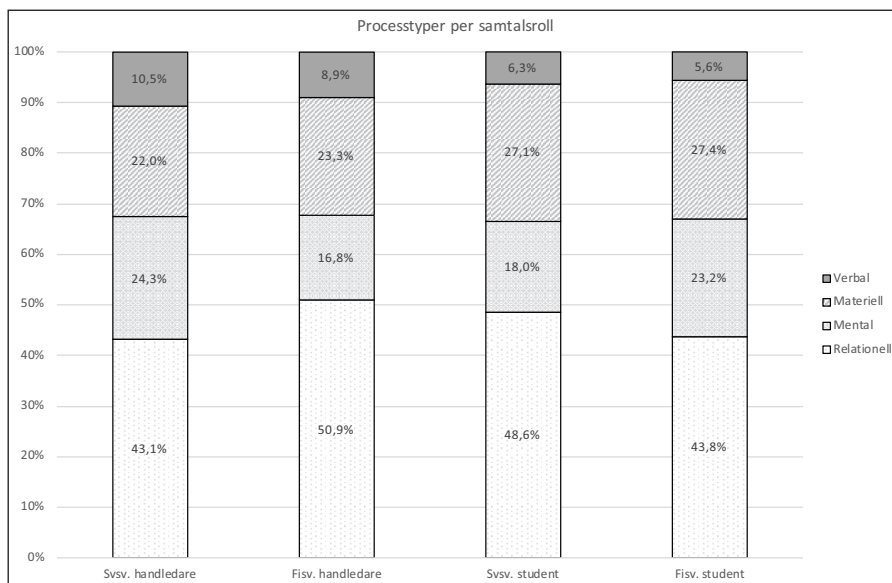
nägenhet att använda relationella processer, som beskriver hur saker och ting är, än sina samtalspartner, vilket kan tolkas som ett sätt att skapa auktoritet. Rollen som kund verkar emellertid uppfattas på något olika sätt i de två länderna: sverigesvenska kunder positionerar sig som mer säkra på ett positivt utfall än finlandssvenska kunder, som ofta framställer sig som osäkrare och lämnar mer handlingsutrymme för personalen (Lindström & Wide 2017 s. 185).

Jämförelsen av handlednings- och servicesamtal visar att relationella processer är mycket vanliga i båda typerna av samtal. Mentala processer verkar emellertid vara något mer typiska för de undersökta sverigesvenska samtalen, medan relationella processer är mer typiska för de undersökta finlandssvenska samtalen. I följande avsnitt övergår vi till att diskutera bruket av processtyper per samtalsroll i handledningssamtalen.

5.2 Processtyper per samtalsroll

Andelen för processtyper per samtalsroll och varietet i handledningssamtalen åskådliggörs i figur 1.

Som figur 1 visar är andelen för materiella processer ungefär lika stor hos de sverigesvenska och de finlandssvenska handledarna (22,0 % resp. 23,3 %), och

Figur 1. De olika processtypernas fördelning i handledningssamtalen.

nästan densamma hos de sverigesvenska och de finlandssvenska studenterna (27,1 % resp. 27,4 %). Generellt använder handledarna något fler verbala processer än studenterna. Den största skillnaden mellan handledningssamtalen från Sverige och Finland gäller hur samtalsdeltagarna använder sig av relationella och mentala processer. De finlandssvenska handledarna och de sverigesvenska studenterna använder fler relationella och färre mentala processer än både sina samtalspartner och sina kollegor i det andra landet. Samtidigt använder sverigesvenska handledare och finlandssvenska studenter fler mentala och färre relationella processer än sina samtalspartner och kollegor i det andra landet. Man kan således se en viss likhet å ena sidan mellan den sverigesvenska handledarrollen och den finlandssvenska studentrollen, och å andra sidan mellan den finlandssvenska handledarrollen och den sverigesvenska studentrollen.

Bruket av processtyper analyseras närmare i avsnitt 5.3–5.6 nedan. I varje avsnitt presenterar vi först processtypen i fråga och redogör därefter för hur förstadedeltagarna realiserar sig vid den. Analysen inleds med materiella processer.

5.3 Materiella processer

Materiella processer beskriver handlingar och händelser i världen som kräver energi och ofta innebär någon typ av förändring. I handledningssamtal där en handledare och en student diskuterar en text som studenten skrivit, realiserar materiella processer ofta av verb som relaterar till skrivande (såsom *skriva*, *kursivera*, *radera*, *stryka*, *markera*) eller informationssökning (*hitta*, *kolla*). Enligt Holmberg & Karlsson (2006 s. 80) kallas förstadedeltagaren i en materiell process *aktör*, den som den materiella processen utgår ifrån. Transitiva materiella satser har en aktör och en andradeltagare, typiskt *mål*, som uttrycker den som berörs eller påverkas, men aktören är den enda deltagaren i intransitiva satser. Mål är förstadedeltagare i passiva satser, där aktören kan utelämnas.

Som Rehnberg (2011 s. 69) konstaterar är förstadedeltagaren ofta den mest framträdande deltagaren i satsen, särskilt då det handlar om en person. I materiella processer kan förstadedeltagaren beskrivas som handlingskraftig (Rehnberg 2014 s. 126). I vårt material har vi vid alla processtyper utrett om förstadedeltagaren realiserar sig av *jag*, *du*, *vi* eller *man*, eftersom Henricson m.fl. (2015 s. 131–136) visat att dessa pronomen är frekventa i de aktuella handledningssamtalen. *Jag* och *du* syftar typiskt på samtalsdeltagarna i talsituationen och *vi* på både handledaren och studenten, medan *man* kan ha varierande syftning. Vi fokuserar emellertid inte på vilka kontexter de olika pronomenen används i, utan

på vilken eller vilka samtalsdeltagare som konstrueras som centrala vid den aktuella processtypen. Tabell 4 visar förstadedeltagarna i materiella processer.

Tabell 4. Förstadedeltagare i materiella processer i handledningssamtalen.

Förstadedeltagare	Handledare				Student			
	Svsv.		Fisv.		Svsv.		Fisv.	
	n	%	n	%	n	%	n	%
<i>jag</i>	37	8,4	59	11,1	166	57,4	85	59,9
<i>du</i>	213	48,2	204	38,5	7	2,4	3	2,1
<i>vi</i>	27	6,1	16	3,0	23	8,0	3	2,1
<i>man</i>	75	17,0	88	16,6	15	5,2	16	11,3
<i>annan</i>	90	20,4	163	30,8	78	27,0	35	24,6
Totalt	442	100,0	530	100,0	289	100,0	142	100,0

I kategorin 'annan' ingår satser där förstadedeltagaren⁹ inte realiseras av *jag*, *du*, *vi* eller *man*, till exempel satser i tredje person (svsv. *några skriver lite mer tungt*) och passiv (fisv. *nu kommer ju di här avhandlingarna att ges ut i elektroniskt format*). Som tabell 4 visar är *du* den vanligaste förstadedeltagaren vid materiella processer hos handledarna och *jag* hos studenterna, vilket visar att studenternas texter och därmed deras handlingar står i fokus i handledningssituationen. I följande exempel, där den aktuella satsen markerats med kursiv och processkärnan med fetstil, kommenterar handledaren vad studenten har gjort eller ska göra:¹⁰

- (1) svsv. HA: eh (0.4) de här hör egentligen ihop me meningen innan
 ST: mm+m
 HA: *men du har **satt** de som en egen mening*
 ST: a+a
- (2) fisv. HA: *å då **skriver** du i (.) i texten då istället för TIDSKRIFT så sku*
 HA: *du **skriva** då va va den där (0.3) artikeln nu sen hette*
 ST: [just så rubriken å sen årtale]
 HA: [som rubrik ja (.) som rubriken]

Materiella processer förekommer ofta i instruerande avsnitt som i exempel 2 ovan, vilket sammanhänger med att handledaren är expert på skrivande och ger studenten råd. Jämfört med de finlandssvenska handledarna hänvisar de sverigesvenska handledarna oftare till studentens konkreta handlingar med direkt

⁹ Förstadedeltaren markeras med understreck i de två följande exemplen.

¹⁰ HA = handledare, ST = student. Transkriptionen har förenklats genom att tveksamhetsmarkörer, ohörbart tal och rader utan verbalt innehåll har utelämnats. Anonymiserade ord skrivs med kapitäl.

tilltal (andelen *du* som förstadedeltagare hos handledarna: svsv. 48,2 %, fisv. 38,5 %, se tabell 4).

Ibland beskriver handledarna också sina egna materiella handlingar:

- (3) svsv. HA: e:h (3.5) du skriver att dom flesta teorier å artiklar är översatta
 HA: från engelskan
 HA: å då så **skrev** ja först av vem
- (4) fisv. HA: eh å de här sku ja faktiskt **kolla**
 HA: du vet ju att du kan kolla också sånahär sammansättningar å å
 HA: särskrivningar i den här Svenska Akademiens ordlista

I exempel 3 förklarar handledaren sin egen anteckning i studentens text, och i exempel 4 berättar handledaren hur hen själv skulle göra i motsvarande situation. Som tabell 4 visar beskriver handledarna dock relativt sällan sina egna handlingar vid materiella processer (andelen för *jag* som förstadedeltagare hos handledarna: svsv. 8,4 %, fisv. 11,1 %).

Studenterna använder likaså ofta materiella processer för att tala om sina egna handlingar, till exempel hur de brukar skriva:

- (5) fisv. ST: men att (.) eh de som ja ha märkt nog att *när ja skriver* så
 ST: liksom (0.4) ja ha i- eller på någo sätt jättesvårt att skriva
 ST: *så ja [(.) ba] skriver* å så vet ja att *ja liksom*
 HA: [okej]
 ST: *h sätter med sånhär tjock text typ allting att ja måste ännu*
 ST: **ändra på de** [...]

Däremot använder studenterna ytterst sällan *du* som förstadedeltagare i materiella processer (svsv. 7, fisv. 2 belägg, se tabell 4), vilket avspeglar den asymmetriska kontexten där det inte ingår i agendan för studenten att tala om handledarens handlingar. De materiella processerna i samtalen är sålunda i hög grad inriktade på studenten. Vid mentala processer, som vi redogör för i följande avsnitt, ser situationen annorlunda ut.

5.4 Mentala processer

Mentala processer betecknar företeelser i människans inre. De kan vara *kognitiva* och beskriva människans tänkande, *perceptiva* och beteckna sinnesuttryck eller *emotiva* och uttrycka känslor (Halliday & Matthiessen 2004 s. 198–199). Förstadedeltagaren i en mental process är *upplevare* och andradeltagaren *feno-*

men (Holmberg & Karlsson 2006 s. 85–89). Mentala processer förutsätter en medveten varelse som kan tänka eller uppleva något (Halliday & Matthiessen 2004 s. 201). Då en person konstrueras som upplevare lyfts hens inre värld fram i den aktuella kontexten. Exempel på verb som realiserar en mental betydelse är bland annat *tycka, tänka, läsa, förstå, se* och *märka*.

Såsom tidigare studier av handledningssamtal inom IVIP visat är särskilt kognitiva mentala processer vanliga i samtalen. Exempelvis har Henricson och Nelson (2018) visat att kognitionsverb såsom *tänka, tycka* och *tro* är vanligare i de sverigesvenska handledningssamtalen än i de finlandssvenska. Handledarna i båda länderna använder ofta kognitionsverb vid råd, evalueringar eller kritik för att linda in det de säger. Studenterna använder däremot typiskt kognitionsverb för att till exempel berätta om skrivprocessen eller ställa frågor. I bruket av kognitionsverb förekommer också lexikala skillnader; bland annat är det neutrala verbet *tänka* vanligare hos de sverigesvenska handledarna, medan de finlandssvenska handledarna oftare använder det åsiktsgivande verbet *tycka*. Vår analys av mentala processer begränsar sig emellertid inte enbart till kognitiva processer, utan omfattar även de övriga typerna. I handledningssamtalen förekommer förutom kognitiva processer även perceptiva processer, medan emotiva processer som uttrycker känslor, till exempel svsv. *ja gillar att så härå å pilla med texten*, fisv. *de känns kanske lite jobbigt att få en bra svenska*, är betydligt mer lågfrekventa.

Vi inleder diskussionen med att presentera förstadedeltagarna i mentala processer i tabell 5.

Tabell 5. Förstadedeltagare i mentala processer i handledningssamtalen.

Förstadedeltagare	Handledare				Student			
	Svsv.		Fisv.		Svsv.		Fisv.	
	n	%	n	%	n	%	n	%
<i>jag</i>	263	53,9	139	36,4	116	60,4	94	78,3
<i>du</i>	93	19,1	105	27,5	8	4,2	4	3,3
<i>vi</i>	11	2,3	38	9,9	10	5,2	5	4,2
<i>man</i>	73	15,0	43	11,3	8	4,2	7	5,8
<i>annan</i>	48	9,8	57	14,9	50	26,0	10	8,3
Totalt	488	100,0	382	100,0	192	100,0	120	100,0

Som framgår av tabell 5 är *jag* den vanligaste förstadedeltagaren vid mentala processer överlag, men pronomenet förekommer som förstadedeltagare oftare hos studenterna än hos handledarna. Andelen för *jag* som förstadedeltagare är emellertid större hos de finlandssvenska studenterna (78,3 %) än hos de sverige-

svenska studenterna (60,4 %). Bland handledarna är *jag* däremot vanligare som förstadedeltagare hos de sverigesvenska handledarna (53,9 %) än hos de finlandssvenska handledarna (36,4 %), som också generellt uppvisar den lägsta procentandelen för *jag* som förstadedeltagare vid mentala processer.

Då *jag* är förstadedeltagare i en kognitiv mental process formulerar talaren sina tankar eller åsikter som explicit subjektiva:

- (6) svsv. HA: så att de finns ingen anledning att (0.7) knöla till [det]
 ST: [nej]
 HA: språkligt utan (0.5) gärna hålla det så rakt å enkelt som möjligt å
 HA: de **tycker ja** att ni gör
- (7) svsv. HA: eh (1.0) **så ja tror att** (0.3) om du (0.6) kan så att säga (0.2)
 HA: strama upp de (0.6) språkligt eh alltså de handlar lika
 HA: mycke om att strama upp (0.6) hu- tankepresentationen som att
 HA: strama upp (0.5) språ[ket]
 ST: [a+a]
- (8) fisv. HA: **så ja tycker** att här har du gjort helt rätt [...]

I exempel 6–8 signalerar handledarna att det handlar om en personlig åsikt, det vill säga de uttrycker subjektivitet för att tona ner sin expertroll (se Nelson & Henricson 2018 s. 75), vilket är särskilt vanligt i de sverigesvenska samtalen. Att handledaren markerar sin subjektivitet med mentala processer är *heteroglossiskt*, vilket innebär att hen på sätt och vis uppmärksammar att det också kan finnas andra åsikter eller röster (se Martin & White 2005 s. 99–100, Nord 2008 s. 190). Samtidigt är det svårare att ifrågasätta en sådan personlig åsikt än ett mer generellt påstående.

Studenterna använder kognitiva mentala processer bland annat då de redogör för sina egna tankar eller erfarenheter:

- (9) svsv. ST: nej **ja tror inte** [att de är] allmänt känt bland
 HA: [läsarna]
 ST: (0.5) våra kursare
- (10) fisv. HA: så va de den här populärversionen
 ST: m+m
 ST: [alltså den] här **tyckt ja** va jättesvår å skriva
 HA: [mm]
 HA: m+m
- (11) fisv. ST: **ja tror nog** att ja kommer att ännu lägga till text
 HA: precis

Som tabell 2 i början av avsnitt 5 visat använder de finlandssvenska studenterna sig oftare av mentala processer än de sverigesvenska (andelen hos studenter: svsv. 18,0 %, fisv. 23,2 %). Tabell 5 visar hur de dessutom oftare har *jag* som förstadedeltagare vid mentala processer (svsv. 60,4 %, fisv. 78,3 %). Även om subjektiviteten framhävs av studenterna i båda länderna, gör de finlandssvenska studenterna det oftare och positionerar sig därmed som mer osäkra och subjektiva. Bland handledarna är det däremot de sverigesvenska handledarna som vinklar sina ställningstaganden som subjektiva.

De finlandssvenska handledarna använder också *jag* som förstadedeltagare i mentala processer, men andelen är betydligt lägre än hos de övriga grupperna. De tonar alltså inte ner sin expertroll via subjektivitet lika ofta som handledarna i Sverige. Andelen för *du* som förstadedeltagare i mentala processer är samtidigt högst hos de finlandssvenska handledarna (svsv. 19,1 %, fisv. 27,5 %) som oftare än de sverigesvenska handledarna talar om det som studenten tänker:

- (12) fisv. HA: å: de här (0.3) *här kanske du har tänkt dig ett komma*
 ST: m+m
 HA: eftersom de e bisats
- (13) fisv. HA: du får *du vet ju* att du får ju använda jag om de sen
 HA: e nånting du behöver
 HA: på nåt sätt
 HA: så[ga att] du själv har gjort eller
 ST: [jä]
 HA: *du själv har bestämt*

I exempel 12 och 13 konstruerar handledaren positiva antaganden om vad studenten tänker eller vet, vilket är ett sätt att bevara studentens integritet vid kritik eller råd (se Henricson & Nelson 2018 s. 23–24). Genom att handledaren har en instruerande institutionell roll kan hen också ge råd om hur studenten ska tänka:

- (14) svsv. HA: *du ska kanske inte överdriva nu den här storleken på de [här]*
 ST: [nej]
- (15) fisv. HA: [...] vad va betyder de där snedstrecke
 ST: ja [just de jä]
 HA: [e de och] eller eller e de lä[saren som ska väl]ja
 HA: så att att
 ST: [jä precis]
 ST: mm
 HA: *å de (0.3) de (0.5) ska du fun- fundera [över]*
 ST: [jä pr]ecis mm

Perceptiva mentala processer, som också förekommer i handledningssamtalen, betecknar att något går att observera med sinnena. De allra flesta perceptiva processer anknyter till människans visuella förmåga och realiseras med verb som *se*, *märka*, *titta på* och *se ut*. Exempel 16 och 17 visar belägg på verbet *se* från båda länderna.

- (16) svsv. HA: å de va i (.) elevens istället för studenternas (.)
 HA: fundera på de
 HA: liten å stor bokstav
 HA: så å de här ja de e så- *du ser* (.)
 HA: [de e säk]ert nånting som har me (0.2) datorn som har
 ST: [mm]
 HA: (0.2) krångla till de där
- (17) fisv. HA: å å här e du kanske lite väl
 ST: m+m
 HA: eh: de här (.) slösaktig me källor
 ST: m+m
 HA: eftersom de e samma
 ST: ja
 HA: *så du ser* (.) d- där har du missa här och [där me]
 ST: [mm+m de har ja]

I exempel 16 och 17 använder handledaren perceptiva processer med verbet *se* och *du* som förstadedeltagare för att hänvisa till texten som stöd för sitt argument, så att studenten kan dra samma slutsats. Förekomsten av perceptiva mentala processer visar att en artefakt, texten, är involverad i interaktionen, vilket är typiskt för institutionella samtal (se Linell 2011 s. 411). Studenterna använder i sin tur perceptiva processer bland annat för att beskriva olika skeden i skrivprocessen, till exempel fisv. *ja märkte sen att den hade blivi där* om en oklarhet i texten.

Vid perceptiva processer med *vi* som förstadedeltagare konstrueras den visuella upplevelsen (att man riktar sin uppmärksamhet mot något) som en gemensam aktivitet för studenten och handledaren:

- (18) svsv. HA: eh de ja nu *om vi nu ska titta på*
 HA: *nåra s[pråkliga] saker* som ju liksom e huvudgrej orsaken då
 ST: [mm]
 HA: så så e de vissa saker så kan vi ba ta såhär snabbt
- (19) fisv. HA: så *om vi sir då på de här me stilen* så ibland blir den
 HA: här tonen väldigt ljus såna små saker

Vid perceptiva mentala processer med *vi* som förstadedeltagare betraktas studentens text på sätt och vis utifrån, så att man bortser från att just studenten har skrivit texten. Texten framställs som ovan framgått som en artefakt som är involverad i interaktionen (se Linell 2011 s. 411): handledaren och studenten observerar och evaluerar texten tillsammans.

Mellan studenterna från Sverige och Finland finns ingen skillnad i andelen perceptiva processer (svsv. 19,3 %, fisv. 19,2 %). Emellertid kan man skönja en skillnad mellan handledarna. Perceptiva processer utgör 24,1 % av de mentala processerna hos de finlandssvenska handledarna (92 belägg, varav 34 med *vi* och 29 med *du* som förstadedeltagare), medan de sverigesvenska handledarna har en större benägenhet att använda kognitiva mentala processer: andelen perceptiva mentala processer är bara 13,3 % hos dem (65 belägg, varav 5 belägg med *vi* och 15 med *du* som förstadedeltagare).

I vårt material använder de sverigesvenska handledarna sålunda ofta mentala kognitiva processer för att uttrycka sina tankar och åsikter, och markerar dem explicit med *jag* som förstadedeltagare. De finlandssvenska handledarna i materialet använder överlag både färre mentala processer och färre kognitiva processer än de sverigesvenska handledarna. I stället använder de proportionellt sett fler perceptiva processer (ofta med *du* eller *vi* som förstadedeltagare) och uttrycker sålunda oftare att det som diskuteras förefaller vara på ett visst sätt, utan att göra en explicit subjektiv evaluering.

5.5 Relationella processer

Relationella processer beskriver enligt Holmberg & Karlsson (2006 s. 89–94) inte medvetna handlingar, utan mer abstrakta och statiska relationer och förhållanden där det typiskt inte sker någon förändring som skulle kräva energi. Inom SFL indelas de relationella processerna i tre kategorier: *attributiva*, *identifierande* och *existentiella*. Attributiva processer, som svsv. *du är liksom kritisk*, beskriver egenskaper eller tillhörighet. Förstadedeltagaren är *bärare* (*du* i föregående exempel) och andradeltagaren *attribut*, det vill säga det som är kännetecknande för bäraren (*kritisk*). I de identifierande processerna, till exempel fisv. *FÖRNAMN EFTERNAMN är min officiella handledare*, är förstadedeltagaren *utpekad* (*FÖRNAMN EFTERNAMN*) och andradeltagaren *värde* (*min officiella handledare*). Dessa två är lika med varandra och kan sålunda även byta plats utan att betydelsen förändras: *min officiella handledare är FÖRNAMN EFTERNAMN*. De existentiella processerna beskriver att något existerar, till exempel svsv. *på sidan*

åtta här då finns de ett exempel, och den enda deltagaren är *den existerande (ett exempel)*. Gemensamt för förstadedeltagarna i samtliga typer är att de står i relation till något annat.

Relationella processer lyfter sålunda fram förstadedeltagarens egenskaper, identitet eller existens. Exempel på verb som realiserar relationella betydelser i vårt material är *vara, ha, bli, gälla, stå, höra till* och *behöva*. Förstadedeltagarna i de relationella processerna i materialet presenteras i tabell 6.

Tabell 6. Förstadedeltagare i relationella processer i handledningssamtalen.

Förstadedeltagare	Handledare				Student			
	Svsv.		Fisv.		Svsv.		Fisv.	
	n	%	n	%	n	%	n	%
<i>jag</i>	13	1,5	24	2,1	70	13,5	39	17,2
<i>du</i>	90	10,4	143	12,4	4	0,8	2	0,9
<i>vi</i>	5	0,6	12	1,0	17	3,3	4	1,8
<i>man</i>	24	2,8	32	2,8	9	1,7	7	3,1
<i>annan</i>	732	84,7	946	81,8	418	80,7	175	77,1
Totalt	864	100,0	1 157	100,0	518	100,0	227	100,0

Som tabell 6 visar skiljer de relationella processerna sig från de andra process-typerna i handledningssamtalen genom att förstadedeltagaren inte typiskt realiseras av pronomenen *jag, du, man* eller *vi*. Andelen andra förstadedeltagare (som *FÖRNAMN EFTERNAMN* och *ett exempel* ovan) är kring 80 % i alla fyra grupper av samtalsdeltagare. Av de undersökta pronomenen är *du* den vanligaste förstadedeltagaren hos handledarna och *jag* den vanligaste hos studenterna. Även de relationella processerna orienteras sålunda i högre grad mot studenten än mot handledaren.

Handledarna använder relationella processer bland annat för att tala om textens eller studentens egenskaper:

- (20) svsv. HA: nä för ja har för mig att den va liksom (0.8) att *den va*
 HA: *ganska bra*
 ST: [aa okej ((skrattar)) aa va roligt]
 HA: [så (.) eh å- å de] tycker ja *e liksom den här också*
 (0.3)
 HA: eh (.) asså rent språkligt så (0.5) så *funkar de bra* asså ja
 HA: *har* (.) *ganska lite* (.) *eh kommentarer faktiskt*
- (21) fisv. HA: å sen sen de här precision
 ST: mm
 HA: som beror på (0.4) delvis då på att du (.) *du i grunden e muntlig*
 ST: mm

- HA: den där lärar
 ST: ja
 HA: lärarstyrkan du skriver dialogiskt å så vidare å då *blir de*
 HA: *ibland lite oprecist*
 ST: mm precis

I exempel 20 diskuterar handledaren en tidigare version av två studenters samförfattade text som var *ganska bra*, samt den nuvarande texten som *funkar bra* och som handledaren *har ganska lite kommentarer om*. I exempel 21 beskriver handledaren studenten som *muntlig* och texten som *ibland lite oprecis*. Efter som handledaren har en institutionell position som expert i situationen framstår en stor del av de relationella processerna i handledningssamtalen som evaluerande.

Som vid materiella och mentala processer karaktäriserar eller beskriver studenterna typiskt sin egen situation, sin text eller sin skrivprocess då de använder relationella processer:

- (22) svsv. HA: å du e liksom orolig för å lämna in den eller?
 HA: [är de så]
 ST: [(suckar)]
 ST: asså (1.5) ne+ej [ja de e mi- ja e inte] orolig
 HA: [inte egentligen nej]
 ST: så ja *de e mer såhär ja få- ha svårt att* (0.5) *att säga*
 ST: *ja e klar* när ja ser att *de inte e klart*

Ibland ger de sverigesvenska studenterna handledarna positiv respons med hjälp av relationella processer, till exempel genom att bemöta handledarens råd med *aa men de e ju jättebra*. De finlandssvenska studenterna ger sällan respons av detta slag (se Nelson m.fl. 2015 s. 160–162).

Relationella processer förekommer som ovan framgått också i andra kontexter, bland annat utbrytningskonstruktioner (*vara* i exempel 23), och kan uttrycka abstrakta relationer av olika slag (som *stå* i exempel 23, *gälla* och *behöva* i exempel 24):

- (23) fisv. HA: *här står ju då att de e Svenska Akademien* som ha gett ut de å de här
 (24) fisv. HA: och den här källhänvisningen *de gäller de här stycke*
 ST: m+m
 HA: de e alla de här (.) [rader]na
 ST: [mm]
 HA: ja så då *behöver du ingen parentes där*

Gemensamt för alla typer av relationella processer är att de bidrar till ett objektivi-
tvt perspektiv, visar att något förhåller sig på ett visst sätt. Relationella proces-
ser kan också uttrycka vad som är möjligt, önskvärt eller till och med obligato-
riskt:

- (25) svsv. HA: för om de är nånting som behöver förklaras
ST: mm
HA: *så e de bra att förklara de första gången* [du ell]er d-
ST: [aa]
HA: *de e de enda rimliga stället att förklara de på*
ST: precis [precis] mm
HA: [första gången du använder de]
- (26) fisv. HA: *annars är de ju inget fel på att översätta* bara man just anger att
HA: man har gjort de själv
- (27) fisv. HA: de här e ju då en artikel å de går bra (.) utan
ST: [m+m]
HA: [arti]kel *går lika bra me r- (.) eh rak stil* å sen den här
HA: tidskriften ska då kursiveras

I exempel 25–27 använder handledarna sig av relationella processer för att ut-
trycka vad studenterna ska eller kan göra. Eftersom instruktionerna konstrueras
som relationella processer, markeras handledarens bedömning inte explicit på
samma sätt som vid mentala processer. Detta innebär att bedömningarna fram-
ställs som objektiva fakta som är oberoende av samtalsdeltagarna (se Holm-
berg & Karlsson 2006 s. 188, Holmberg 2011 s. 108). Att uttrycka hur saker
och ting förhåller sig på detta sätt kan vara *monoglossiskt*, det vill säga kan
innebära att man inte öppnar upp för andra röster eller perspektiv (Martin &
White 2005 s. 99–100, Nord 2008 s. 190). Vid monoglossiska uttryckssätt syn-
liggör talaren sin auktoritet genom att åhöraren förväntas acceptera det som
sägs (Nord 2008 s. 194). Samtidigt gör relationella processer det möjligt för
handledaren att uttrycka sig på ett personligt sätt. Särskilt de finlandssvenska
handledarna verkar som framgått oftare undvika explicita uttryck för subjekti-
vitet (se avsnitt 5.4 ovan).

Som tabell 6 visar är *du* något vanligare som förstadedeltagare vid relationella
processer hos de finlandssvenska handledarna än hos de sverigesvenska. *Du*
som förstadedeltagare i en relationell process med verbet *ha* används bland annat
då handledaren vill diskutera en formulering eller en detalj i studentens text:

- (28) svsv. HA: å här *ska du väl ha* då nån tabelltext eller

- (29) fisv. HA: de som e problem här språkligt så de e pronomenbruke (.)
 HA: *du har du å du har man du har vi*
- (30) fisv. HA: *sen hade du här då de här lite längre citatet*
 ST: ja+a
 HA: å å de där (0.2) man brukar säga såhär att att (0.2) antingen
 HA: kursiv
 HA: eller citationstecken å *nu har du båda*

I dessa fall läggs fokus på den slutliga artefakten, texten, i stället för studentens handlingar. Att man ser texten som en artefakt där studenten *har* något är mer typiskt för de finlandssvenska samtalen, som också generellt är mer fokuserade på sak och resultat i stället för den interpersonella relationen mellan samtalsdeltagarna (se Nelson m.fl. 2015 s. 161). I liknande kontexter uttrycker de sverigesvenska handledarna sig oftare med hjälp av materiella eller verbala processer, till exempel genom att konstatera att studenten har *skrivit* något, det vill säga utfört en materiell handling:

- (31) svsv. HA: eh *sen skriver du* ja kommer att (1.0) teoretisera kring möjliga
 HA: förklaringar
 HA: och (0.5) ha ja skrivit liksom en lite fråga för de för mig
 HA: är ordet teoretisera lite såhär negativ klang eller de ba
 HA: liksom teoretisera inte nå (.) riktigt
 ST: mm

Så kallade existentiella relationella processer, som uttrycker något som existerar, gör det möjligt att observera saker och ting utifrån utan att synliggöra mänskliga aktörer eller handlingar:

- (32) svsv. HA: så att där kan ju olika (0.6) e:h (1.1) *de finns rätt olika*
 HA: (0.2) *skolor där*
 ST: [mm+m]
 HA: [hur man ser] på de
- (33) svsv. ST: *för först var de ju ingen styckemarkering all[s så då]*
 HA: [nej nej]
 ST: la ja ba in att sär använd son här
 HA: ja
 ST: å då (.) gjorde den ju hela (.) allt
- (34) fisv. ST: som när *de finns på engelska vissa uttryck* så (0.5)
 ST: [sen att] översätta de till svenska så (.)
 HA: [mjå]
 ST: kan va jättejobbigt

- (35) fisv. HA: att som sagt här **finns** nu vissa såna här då vardagligheter men
 HA: men i princip så ja tycker de här (0.4) fu-funkar bra som en
 HA: vetenskaplig text [...]

Av de finlandssvenska handledarnas relationella processer (1 157 belägg, se tabell 6) kan ca 10 % (118 belägg) analyseras som existentiella, medan motsvarande andel hos de sverigesvenska handledarna är bara ca 3 % (26 av 864 belägg). De finlandssvenska handledarna använder sålunda existentiella relationella processer oftare än sina sverigesvenska kollegor. Existentiella relationella processer av typen *finns det biljetter ännu till i dag* föredras också av talarna i det finlandssvenska servicematerialet vi undersökt (Tolvanen & Wide 2019 s. 339). I handledningssamtalen är skillnaden emellertid inte lika tydlig mellan studenterna, som i bägge länderna sällan använder existentiella processer (svsv. 17 av 518, fisv. 15 av 227 belägg).

Även om relationella processer sammanfattningsvis är generellt vanliga hos både handledare och studenter i bägge länderna, är de vanligare hos de sverigesvenska studenterna än de finlandssvenska. Allra vanligast är relationella processer hos de finlandssvenska handledarna, som i högre grad än sina sverigesvenska kollegor föredrar uttryckssätt som beskriver företeelser i världen som relationer, existens och statiska tillstånd i stället för som dynamiska handlingar.

5.6 Verbala processer

Enligt Holmberg & Karlsson (2006 s. 94–101) uttrycker verbala processer att något sägs, det vill säga yttre, språkligt formulerade handlingar. På grund av sin konkreta natur ligger verbala processer nära materiella processer. Verbala processer har dock i första hand ett kommunikativt syfte, vilket materiella processer inte har. Förstadedtagaren vid verbala processer är *talare*, och andradeltagaren kan vara *lyssnare*, den som tar emot yttrandet; *utsaga*, själva yttrandet; eller *talmål*, den eller det som yttrandet handlar om.

Rehnberg (2014 s. 126) beskriver förstadedtagaren i verbala processer som interagerande. I vår analys utgår vi emellertid från att verbala processer lyfter fram en röst, i typfallet förstadedtagarens röst. I handledningssamtalen används verbala processer för att beskriva språkliga handlingar som utförs i texten eller talsituationen och de realiserar ofta av verb som är typiska för akademiskt skrivande, såsom *definiera*, *referera*, *citera* och *kommentera*.

Hur förstadedtagaren realiserar vid verbala processer i handledningssamtalen presenteras i tabell 7.

Tabell 7. Förstadeltagare i verbala processer i handledningssamtalen.

Förstadeltagare	Handledare				Student			
	Svsv.		Fisv.		Svsv.		Fisv.	
	n	%	n	%	n	%	n	%
<i>jag</i>	37	17,5	30	14,8	25	37,3	16	55,2
<i>du</i>	93	44,1	71	35,0	8	11,9	2	6,9
<i>vi</i>	24	11,4	18	8,9	5	7,5	2	6,9
<i>man</i>	28	13,3	35	17,2	6	9,0	5	17,2
<i>annan</i>	29	13,7	49	24,1	23	34,3	4	13,8
Totalt	211	100,0	203	100,0	67	100,0	29	100,0

Som tabell 7 visar orienteras också de verbala processerna mot studenten: handledarna använder oftast *du* (svsv. 44,1 %, fisv. 35,0 %) och studenterna oftast *jag* (svsv. 37,3 %, fisv. 55,2 %) som förstadeltagare vid verbala processer. Det är studentens språkliga handlingar som handledarna diskuterar i samtalen:

(36) svsv. HA: för de blir väldigt konstigt (.) [*när du pratar*] om
 ST: [mm]
 HA: *ele- studenter i i gymnasieskolan*

(37) fisv. HA: så här har du e:h he-
 HA: (.) liksom en en bra struktur
 HA: å du har liksom (.) rubri:ken å å dedär *sen* (.)
 HA: *säger du* att de finns tre stycken olika sätt
 ST: jä+å
 HA: att göra de här å *sen går du igenom dom där tre* [...]

I exempel 36–37 beskriver handledaren de olika språkliga handlingar som studenten gör i sin text och evaluerar samtidigt dem. Andelen för *du* som förstadeltagare i verbala processer är något högre hos de sverigesvenska handledarna (svsv. 44,1 %, fisv. 35,0 %), vilket kan förklaras av att de oftare utgår från det som studenten explicit har sagt eller gjort (se diskussion vid ex. 31 i avsnitt 5.5).

Verbala processer hänvisar också till språkliga handlingar i talsituationen, såsom i exempel 38 där den verbala processen relaterar till tidigare kommentarer om samma fråga:

(38) fisv. HA: de kommer ju ganska mycke information nu på [en gång]
 ST: [mm]
 HA: men här e ju sånt som (0.7)
 HA: som *vi redan har vari [inne på]* de här
 ST: [jä]

Handledarna kan också använda verbala processer för att linda in sina egna språkliga handlingar:

- (39) svsv. HA: eh sen skriver du ja kommer att (1.0) teoretisera kring möjliga
 HA: förklaringar
 HA: och (0.5) ha ja skrivit liksom en lite fråga för de för mig
 HA: är ordet teoretisera lite såhär negativ klang eller de ba
 HA: liksom teoretisera inte nå (.) riktigt
 ST: mm
 HA: va eh
 HA: ja å *då fråga ja dig* är de (.) liksom (.) varför skriver du
 HA: inte ba diskutera?
- (40) fisv. HA: men *då sku ja kanske rekommendera dig* att skriva då
 HA: de här också i procent eller skriva ut de två
 HA: tredjedelar så blir de enhetligt

I exempel 39 utgår handledaren från studentens konkreta handling (*sen skriver du ...*) och signalerar att hen kommer att ställa en fråga som kan tolkas som en uppmaning att använda verbet *diskutera* i stället för *teoretisera*. I exempel 40 uppmanar handledaren i sin tur studenten att göra en ändring i texten och konstruerar det som en rekommendation, vilket gör uppmaningen mer indirekt. Verbala processer används på ett liknande sätt, för att göra språkliga handlingar mer indirekta, även i servicematerialet, till exempel *ja ha beställt tri biljetter till Nötknäpparen den tjugonde å ja sku bara fråga att finns om di där platserna finns där* (se Tolvanen & Wide 2019 s. 340).

Studenterna använder verbala processer exempelvis då de talar om sin egen text:

- (41) fisv. ST: tyckte du att de va för mycke upprepning elle:r när ja
 ST: märkte [själv när ja sen]
 HA: [mm]
 ST: börja läsa igenom så va ja såhär att ja tycker att ja
 ST: *hela tiden säger samma sak*

I exempel 41 kommenterar studenten sina egna språkliga handlingar i texten och frågar vad handledaren tycker om dem. Ibland använder studenterna verbala processer även för att hänvisa till andra auktoriteter, såsom ämneshandledaren, vilket lyfter fram en annan synvinkel och stärker studentens argumentation:

- (42) svsv. ST: e:h ja originalet var väl nånstans att e:h (1.3) *har ja å min*
 ST: *handledare pratat om nämligen*
 ST: att e:h (1.0) BEGREPP e nånting högt personligt
 HA: mm

- ST: men (0.3) *hur han då säger emot min text å säger* att nej men de
ST: e inte de här vi ska kika på utan vi ska k- sk- kika på
ST: hur liksom BEGREPP e inne i gruppen
HA: mm

Verbala processer, särskilt med en annan förstadedeltagare än *jag, du, vi* eller *man*, kan således lyfta fram andra röster som är relevanta i kontexten, exempelvis ämneshandledaren, andra forskare som studenten citerar eller institutionens skriv-anvisningar. De sverigesvenska studenterna har oftare andra förstadedeltagare än *jag, du, vi* eller *man* i verbala processer jämfört med de finlandssvenska studenterna (antalet andra förstadedeltagare svsv. 23 av 67, fisv. 4 av 29 belägg). De finlandssvenska studenterna använder överlag få verbala processer, men då de gör det har de oftare *jag* som förstadedeltagare än de sverigesvenska studenterna (antalet *jag* som förstadedeltagare: svsv. 25 av 67, fisv. 16 av 29 belägg). De lyfter därmed relativt sällan fram andra röster i samtalen, åtminstone med hjälp av verbala processer. Detta kan eventuellt förklaras av att de finlandssvenska handledarna har en tendens att konstruera fakta på ett sätt som inte öppnar upp för andra röster (se avsnitt 5.5).

6 Sammanfattande diskussion

Analysen ovan visar att det finns många likheter i bruket av processtyper mellan de undersökta handledningssamtalen från Sverige och Finland. Även om andelarna varierar är relationella processer vanligast, materiella processer näst vanligast, mentala processer tredje vanligast och verbala processer minst vanliga i samtalen från båda länderna. Jämförelsen av handlednings- och service-samtalen visar samtidigt att relationella processer oberoende av domän är mer typiska för de undersökta finlandssvenska samtalen och mentala processer mer typiska för de undersökta sverigesvenska samtalen. I de finlandssvenska samtalen använder de institutionella representanterna, det vill säga handledarna och personalen vid biljettkassorna, fler relationella processer än sina samtalspartner. Eftersom relationella processer beskriver hur saker och ting är utgör de en resurs för att markera auktoritet då de presenterar propositioner som fakta utan att öppna upp för andra röster (se Nord 2008 s. 194). Även existentiella relationella processer är vanligare i de finlandssvenska service- och handledningssamtalen än i motsvarande sverigesvenska samtal. Här vore det intressant att utforska om existentiella satser förekommer oftare i finlandssvenska samtal på grund av språkkontakt med finska, där existens uttrycks med delvis andra och fler resurser än i svenska (VISK § 893, se även Shore 1992 s. 292–301 för ett SFL-perspektiv på finska existentiella satser).

En stor del av förstadedeltagarna i handledningssamtalen realiseras med pronomen *jag, du, vi* och *man* vid materiella, mentala och verbala processer, men vid relationella processer realiseras förstadedeltagarna betydligt mer sällan med dessa pronomen. Analysen av förstadedeltagare visar att materiella och verbala processer har en klar orientering mot studenten. Mentala processer orienteras däremot typiskt mot den som talar, oberoende av vem det är. De relationella processerna utgör en större och mer komplex kategori, men visar också de en svag orientering mot samtalsrollen student. Det är studentens text och studentens handlingar som står i fokus i handledningssamtalen. Då handledaren konstrueras som förstadedeltagare i processer läggs oftast fokus på hans tankar, åsikter och evalueringar.

Då vi beaktar samtalsdeltagarnas roller i samtalen framträder det några klara skillnader mellan samtalen från de två länderna. De finlandssvenska handledarna använder fler relationella processer än studenterna de handleder och sina kollegor i det andra landet, medan de sverigesvenska handledarna använder fler mentala processer än studenterna och sina kollegor i det andra landet. Situationen är den omvända hos studenterna: andelen mentala processer är större både hos de finlandssvenska studenterna än hos de finlandssvenska handledarna och de sverigesvenska studenterna. Samtidigt använder de sverigesvenska studenterna relationella processer i större utsträckning än de sverigesvenska handledarna och de finlandssvenska studenterna. Eftersom mentala processer beskriver betydelse i människans inre värld, som är unik för varje individ, kan mentala processer ses som en resurs att uttrycka subjektivitet. Relationella processer kan däremot tolkas som en resurs att uttrycka objektivitet, att saker och ting är på ett visst sätt, utan att man språkligt synliggör att det handlar om en subjektiv bedömning eller att andra bedömningar är möjliga. Att handledarna och studenterna använder dessa resurser på delvis olika sätt har därmed ett klart samband med hur de konstruerar sin roll i samtalssituationen.

Jämfört med de finlandssvenska handledarna förmildrar de sverigesvenska handledarna betydligt oftare sina synpunkter och åsikter genom explicita uttryck för subjektivitet. Studentens integritet bevaras då genom att handledaren nedtonar sin roll som expert (se Nelson & Henricson 2018 s. 75) och lyfter fram att det kan finnas andra perspektiv. Samtidigt verkar de sverigesvenska studenterna inte ha ett lika stort behov av att uttrycka subjektivitet och skapa en osäker position i samtalssituationen som de finlandssvenska studenterna har. Som Nelson m.fl. (2015 s. 160–161) konstaterar är det också mer typiskt för de sverigesvenska studenterna att uttrycka samstämmighet med och bekräfta handledaren via (positiv) återkoppling. I de sverigesvenska samtalen använder sålunda både handledare och studenter processer (liksom andra språkliga resurser) på ett sätt som bidrar till att minska avståndet och jämna ut skillnaderna mellan dem.

I de finlandssvenska samtalen konstruerar samtalsdeltagarna sina roller snarare på motsatt sätt, vilket även syns i bruket av processer. Handledarna uttrycker en högre grad av objektivitet, det vill säga konstruerar inte lika ofta sina bedömningar som explicit subjektiva ställningstaganden, utan intar i stället en institutionell och mer personlig roll. De finlandssvenska studenterna positionerar däremot sig själva som mer subjektiva och osäkra. Samtalsdeltagarnas bruk av olika typer av processer bidrar sålunda till att synliggöra den asymmetriska relationen mellan handledare och student. De finlandssvenska handledarna lägger inte heller lika mycket fokus på studenternas materiella och verbala handlingar, utan talar i stället oftare om texten som en artefakt (se Linell 2011 s. 411) och bortser från de mänskliga handlingarna bakom den. Att texten konstrueras som en statisk artefakt som handledaren och studenten tillsammans ser på är ett sätt att bevara studentens integritet genom att skapa distans mellan studenten och texten.

Liknande tendenser i hur asymmetriska relationer mellan samtalsdeltagare i institutionella kontexter hanteras i Sverige och Finland har noterats också i studier av bland annat affärskommunikation (Charles & Louhiala-Salminen 2007, Kangasharju 2007) och läkar-patientsamtal (Norrby m.fl. 2015, Wide m.fl. 2019). Vår analys av processtyper i handledningssamtal stöder sålunda tidigare iakttagelser om att talare i institutionella kontexter i Sverige tenderar att uttrycka respekt för sina samtalspartner genom att skapa närhet och nedtona hierarkier, medan talare i motsvarande kontexter i Finland oftare uttrycker respekt genom distans och inte upplever hierarkier som problematiska (se Saari 1995, Norrby m.fl. 2015 s. 134–136, Nelson & Henricson 2018 s. 75).

Litteratur

- Adelswärd, Viveka, 1995: Institutionella samtal – struktur, moral och rationalitet. Några synpunkter på värdet av samtalsanalys för att studera mötet mellan experter och lek-män. I: *Folkmålsstudier* 36. S. 109–137.
- Charles, Mirja-Liisa & Louhiala-Salminen, Leena, 2007: Vems språk talas, vilken är verksamhetskulturen? Intern kommunikation och språkval i finsk-svenska fusionerade företag. I: Olli Kangas & Helena Kangasharju (red.): *Ordens makt och maktens ord. Svenskt i Finland – finskt i Sverige*. IV. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 416–447.
- Eggins, Suzanne & Slade, Diana, 1997: *Analysing casual conversation*. London: Cassell.
- Grahn, Inga-Lill, 2012: Tala om att tänka: om processer och projekt vid användning av orden *tänka* och *tanke* i tre samtal. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Halliday, M. A. K., 1989: *Spoken and written language*. Oxford: Oxford University Press.

- Halliday, M. A. K., revised by Matthiessen, Christian M. I. M., 2004: *An introduction to functional grammar*. Tredje upplagan. London: Arnold.
- Hamberg, Leena, 2015: *Samverkan i och med språket: systemisk-funktionell analys av språkanvändning i en kommunal gränsaktivitet med nyanlända flyktingar som målgrupp*. (Nordica Helsingiensia 40.) Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet.
- Henricson, Sofie, Wide, Camilla, Nilsson, Jenny, Nelson, Marie, Norrby, Catrin & Lindström, Jan, 2015: *You and I in Sweden-Swedish and Finland-Swedish supervision meetings*. I: Rudolph Muhr, Dawn Marley, Anu Bissoonauth & Heinz L. Kretzenbacher (red.): *Pluricentric Languages: New Perspectives in Theory and Description*. Frankfurt: Peter Lang Verlag. S. 127–139.
- Henricson, Sofie & Nelson, Marie, 2016: *Att tala var för sig, samtidigt eller inte alls*. I: Anna W Gustafsson, Lisa Holm, Katarina Lundin, Henrik Rahm & Mechtild Tronnier (red.): *Svenskans beskrivning 34*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 74.) Lund: Lunds universitet. S. 187–200.
- Henricson, Sofie & Nelson, Marie, 2017: *Giving and receiving advice in higher education. Comparing Sweden-Swedish and Finland-Swedish supervision meetings*. I: *Journal of Pragmatics* 109. S. 105–120.
- Henricson, Sofie, Mäntynen, Anne, Nelson, Marie & Savijärvi, Marjo, 2018: *Positiva studentresponser i finska, finlandssvenska och sverigesvenska språkhandlednings-samtal*. I: Beatrice Silén, Anne Huhtala, Hanna Lehti-Eklund, Jenny Stenberg-Sirén & Väinö Syrjälä (red.): *Svenskan i Finland 17*. (Nordica Helsingiensia 53.) Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 46–60.
- Henricson, Sofie & Nelson, Marie, 2018: *Vem tänker, tycker och tror i sverigesvenska och finlandssvenska språkhandledningssamtal?* I: *Folkmålsstudier* 56. S. 9–37.
- Hofvendahl, Johan, 2004: *Förpapprade samtal och talande papper*. I: Eva Forsberg & Erik Wallin (red.): *Skolans kontrollregim*. Stockholm: HLS Förlag. S. 77–89.
- Holmberg, Per & Wirdenäs, Karolina, 2005: *Tinas textaktiviteter*. I: Gunilla Byrman, Jan Einarsson, Solveig Hammarbäck, Maria Lindgren & Per Stille (red.): *Svenskans beskrivning 27*. Växjö: Växjö University Press. S. 114–124.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: *Grammatik med betydelse: en introduktion till funktionell grammatik*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Holmberg, Per, 2011: *Texters interpersonella grammatik*. I: Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord (red.): *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts. S. 97–113.
- Kangasharju, Helena, 2007: *Interaktion och inflytande: finländare och svenskar vid mötesbordet*. I: Olli Kangas & Helena Kangasharju (red.): *Ordens makt och maktens ord. Svenskt i Finland – finskt i Sverige IV*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 341–377.
- Karlsson, Anna-Malin, 2011: *Texters ideationella grammatik*. I: Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord (red.): *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts. S. 21–38.
- Lassus, Jannika, 2010: *Betydelser i barnfamiljsbroschyrer: Systemisk-funktionell analys av den tänkta läsaren och institutionen*. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet.
- Lindström, Jan & Wide, Camilla, 2017: *Vid biljettluckan. Formell och pragmatisk variation i kundernas ärendepresentation i servicesamtal på svenska*. I: Emma Sköld-

- berg, Maia Andréasson, Henrietta Adamsson Eryd, Filippa Lindahl, Sven Lindström, Julia Prentice & Malin Sandberg (red.): *Svenskans beskrivning 35*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 29.) Göteborg: Göteborgs universitet. S. 175–187.
- Linell, Per, 2011: *Samtalskulturer: kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. (Studies in Language and Culture No 18.) Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Magnusson, Jenny, 2016: *Text i samtal: Hur text används som resurser i handledningssamtal*. I: Anna W Gustafsson, Lisa Holm, Katarina Lundin, Henrik Rahm & Mechtild Tronnier (red.): *Svenskans beskrivning 34*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 74.) Lund: Lunds universitet. S. 343–355.
- Martin, J.R. & White, P.R.R., 2005: *The Language of Evaluation. Appraisal in English*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Nelson, Marie, Henricson, Sofie, Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny, 2015: *Att dela språk men inte samtalsmönster: Återkoppling i sverigesvenska och finlandssvenska handledningssamtal*. I: *Folkmålsstudier* 53. S. 141–166.
- Nelson, Marie & Henricson, Sofie, 2016: *Hur språkliga råd motiveras och förklaras i finlandssvenska och sverigesvenska handledningssamtal*. I: Jaana Kolu, Mikko Kuronen & Åsa Palviainen (red.): *Svenskan i Finland 16*. (Jyväskylä Studies in Humanities 298.) Jyväskylä: Jyväskylä universitet. S. 124–137.
- Nelson, Marie & Henricson, Sofie, 2018: *Sverigesvenska och finlandssvenska handledningspraktiker*. I: Eva Ärlemalm-Hagsér & Marie Öhman (red.): *Högskolepedagogisk utveckling i teori och praktik*. Västerås: Mälardalens högskola. S. 63–78.
- Nord, Andreas, 2008: *Trädgårdsboken som text 1643–2005*. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 47.) Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny, 2014: *Finns det nationella svenska kommunikationsmönster? Tilltal i läkare-patientsamtal i Sverige och Finland*. I: Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Camilla Lindholm (red.): *Svenskans beskrivning 33*. (Nordica Helsingiensia 37.) Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet. S. 343–352.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny, 2015: *Interpersonal relationships in medical consultations. Comparing Sweden Swedish and Finland Swedish address practices*. I: *Journal of Pragmatics* 84. S. 121–138.
- Nyroos, Lina, 2012: *The Social Organization of Institutional Norms: Interactional Management of Knowledge, Entitlement and Stance*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 87.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Pettersson, Thorleif & Nurmela, Sakari, 2007: *Om olika sätt att möta en stor elefant. En jämförande studie av finländsk och svensk kultur*. Kulturfonden för Sverige och Finland.
- Rehnberg, Hanna Sofia, 2011: *Att skapa en förebild. Transitivitet, ergativitet och berättelsestruktur i två kommunala hjältesagor*. I: Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord (red.): *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts. S. 65–81.
- Rehnberg, Hanna Sofia, 2014: *Organisationer berättar. Narrativitet som resurs i strategisk kommunikation*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 90. Södertörn Doctoral Dissertations 102.) Uppsala: Uppsala universitet.

- Saari, Mirja, 1995: »Jo, nu kunde vi festa nog». Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. I: *Folkmålsstudier* 36. S. 75–108.
- Schulz, Anke, 2015: *Me, myself and I: A corpus-based, contrastive study of English and German computer-mediated communication from a Systemic Functional perspective*. Diss. Darmstadt: Technische Universität Darmstadt.
- Sellgren, Mariana, 2011: *Vem hotar haven och regnskogen? I: Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord (red.): Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts. S. 53–64.
- Shore, Susanna, 1992: *Aspects of a Systemic-Functional Grammar of Finnish*. Sydney: Macquarie University.
- Svensson, Jan & Karlsson, Anna-Malin, 2012: Inledning: text, textforskning och text-teori. I: *Språk och stil* NF 22:1. S. 5–30.
- Tolvanen, Eveliina, 2016: *Myndighetskommunikation på två språk – pensionstexter på svenska och finska i Finland och Sverige i ett systemisk-funktionellt perspektiv*. Diss. Åbo: Åbo universitet.
- Tolvanen, Eveliina & Wide, Camilla, 2019: Betydelseskäpande i tal. Processtyper i sverigesvenska och finlandssvenska servicesamtal. I: Marco Bianchi, David Håkansson, Björn Melander, Linda Pfister, Maria Westman & Carin Östman (red.): *Svenskans beskrivning 36*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. S. 333–344.
- Wide, Camilla, 2016: *Kommunikativa skillnader mellan sverigesvenskt och finlandssvenskt språkbruk*. I: Anna W Gustafsson, Lisa Holm, Katarina Lundin, Henrik Rahm & Mechtild Tronnier (red.): *Svenskans beskrivning 34*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 74.) Lund: Lunds universitet. S. 39–62.
- Wide, Camilla, Lappalainen, Hanna, Rouhikoski, Anu, Norrby, Catrin, Lindholm Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny, 2019: Variation in address practices across languages and nations. A comparative study of doctors' use of address forms in medical consultations in Sweden and Finland. I: *Pragmatics* 29 (4). S. 595–621.
- VISK = Hakulinen, Auli, Vilkuna, Maria, Korhonen, Riitta, Koivisto, Vesa, Heinonen, Tarja Riitta. & Alho, Irja, 2004: *Iso suomen kielioppi [Stor finsk grammatik]*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [Internetupplagan: <<http://scripta.kotus.fi/visk>>.]

Transkriptionsnyckel

(3.5)	paus (sekunder)
(.)	mikropaus (kortare än 0.2 sekunder)
[...]	ytrandet fortsätter
[ord]	överlappande tal
hu-	avbrott
m+m	legatouttal
ja:	förlängt ljud
((skrattar))	kommentar
FÖRNAMN	anonymiserat ord

Oenighet i handledningsamtal

Att säga emot sin handledare

Av JENNY MAGNUSSON

Abstract

Magnusson, Jenny, jenny.magnusson@sh.se, Associate Professor, School of Culture and Learning, Södertörn University: "Resistance in graduate student supervision: Resisting to the supervisors advice". *Språk och stil* NF 30, 2020, pp. 175–204.

The purpose of this article is to attempt to identify practices of resistance in supervision meetings, specifically the graduate student's resistance in relation to the supervisor's recommendations and advice. How do students account for their resistance in relation to the supervisor's advice and recommendations? How do the graduate students enact their resistance in the interaction, and how does the supervisor relate to that? To answer these questions, practices of advice resisting in 24 recorded supervision meetings from teacher education and journalist education in two different Swedish universities are analysed. The analysis is conducted within a conversation analytical framework including the concepts of preference structure and accountability. The results show that it is unusual to express resistance to the supervisors' advice and recommendations. Four different kinds of advice resisting practices are however identified in the interaction, in which the students use different accounts. Following the supervisors' advice:

- is too complicated and time consuming
- has negative far-reaching implications
- is contrary to what other authorities express/state
- is contrary to the own ideas.

Both students and supervisors use hedging and mitigation strategies in relation to the practices of resistance. These and other interactional strategies indicate that both advising and resisting advising is complicated and challenging.

Keywords: resistance practices, supervision, interaction, conversation analysis, independence, advising, graduate students.

Handledning av självständiga arbeten utmärks av en asymmetrisk relation mellan handledare och student, där handledaren har rollen som expert i relation till studenten. Trots den asymmetriska relationen förväntas studenten agera och uppvisa självständighet, en central förmåga inom svensk högre utbildning (jfr Magnusson 2015, Magnusson & Zackariasson 2018).

Självständighet är dock inte tydligt definierat och kan innebära en mängd olika saker. I ett forskningsprojekt som rör självständighet i högre utbild-

ning¹ analyseras just vilka olika uppfattningar av begreppet som finns hos ett antal handledare från olika ämnen och länder. Sju olika uppfattningar har identifierats inom ramen för projektet (Magnusson & Zackariasson 2018). En av dessa innebär att självständighet ses som att studenten ska förhålla sig till källor av olika slag, och i detta ingår att förhålla sig till det som handledaren säger, välja vad som ska följas och vad som inte ska följas av de rekommendationer och råd som ges (jfr Magnusson & Zackariasson 2018). Detta sätt att förstå självständighet på fungerar som utgångspunkt i denna studie. Att invända mot eller avvisa råd från handledaren är emellertid också ett sätt att förhålla sig till handledarens råd, och kan då likaledes betraktas som ett sätt att uppvisa självständighet enligt detta kriterium. Samtidigt skulle detta kunna ses som ansiktshotande (jfr Brown & Levinson 1987), och inte det naturliga i ett institutionellt samtal vars funktion är rådgivande och där de institutionella rollerna är asymmetriska.

Utifrån denna utgångspunkt som rör spänningen mellan att handledas av en expert och att agera självständigt är syftet i denna studie att undersöka hur studentens avvisande av eller invändande mot handledarens råd ser ut och fungerar i handledningsinteraktion och sedan diskutera hur detta kan relateras till självständighet. Detta undersöks genom en analys av 24 olika samtal där universitetsstudenter på grundnivå handleds. Mer precist är de frågor jag vill besvara:

- Hur motiverar eller förklarar studenterna invändningar mot handledarens råd i handledningssamtalen?
- Hur gör studenterna i interaktionen när de invänder mot handledarens råd och hur förhåller sig handledaren till detta?

Tidigare forskning

Tidigare forskning om handledningsinteraktion och rådgivning är central för denna studie. Det finns många studier om rådgivning, men mycket av denna forskning handlar om generella aspekter på att ge råd till skillnad från att ta emot råd (Heritage & Sefi 1992, Park 2014 s. 363). Det finns dock också viss forskning om handledningsinteraktion och vad som kännetecknar sådan institutionell och asymmetrisk interaktion utifrån olika perspektiv (Vehviläinen 1999, 2003, 2008,

¹ Projekttitel: »Independence in higher education. A comparative study of Sweden and Russia», diarienummer: 2015/3.1.1/1423, finansierat av Östersjöstiftelsen, 2016–2020.

2009a, 2009b, Magnusson 2013, 2014, 2016, Sveen & Magnusson 2013, Svinhufvud & Vehviläinen 2013, Björkman 2015, 2016, Henricson m.fl., 2015, Nelson m.fl. 2015, 2018, Henricson & Nelson 2016, 2017, Vehviläinen & Löffström 2016). För denna studie är det särskilt intressant med studier där dessa båda perspektiv, rådgivning och handledningsinteraktion, förenas.

Vehviläinen har studerat handledningsinteraktion i ett flertal avseenden, till exempel hur handledning struktureras och hur råd ges utifrån olika perspektiv (Vehviläinen 2009a, 2009b, 2012). Av speciell relevans för denna studie är hennes samtalsanalytiska undersökning av motstånd mot råd som ges i handledning (2009a) där hon bland annat kommer fram till att det kan bli konflikter och missförstånd när handledning blir ett möte mellan olika agendor, där studenten fokuserar på att försvara vad som har gjorts och handledaren fokuserar på hur studentens förståelse och förhållningssätt kan förändras. Även Waring har studerat såväl rådgivning som avvisande av råd i studenthandledning, *peer tutoring*, där studenter fungerar som rådgivare åt andra studenter (Waring 2005, 2007). Waring visar hur den handledde avvisar råd som har med akademiskt språk och innehåll etc. att göra, och menar att detta kan relateras till identitetsarbete och till förhandlingar om expertis. Waring lyfter fram att rollerna inte är lika entydiga då det handlar om studenter som stöttar andra studenter från olika ämnesfält, till skillnad från när handledare handleder studenter – där expertisen kan ses som mer självklar. Park (2014) har också undersökt avvisanden eller invändningar mot råd i en akademisk kontext, med fokus på stegvisa förhandlingar.

Vidare har Björkman studerat doktorandhandledning utifrån ett andraspråksperspektiv, varvid just handledningsinteraktion analyserats utifrån ett samtalsanalytiskt förhållningssätt. En studie är i detta sammanhang särskilt relevant, i vilken det undersöks hur doktorander i engelska på ett svenskt lärosäte uttrycker att de inte håller med handledaren (Björkman 2015). Både handledare och doktorander har olika förstaspråk och använder engelska som ett gemensamt lingua franca. Av hennes resultat framgår att dessa studenter explicit och regelbundet avvisar handledarens råd. Björkman menar att detta kan förklaras av såväl språkliga som kulturella skillnader. Även Bardovi-Harlig & Hartford (1990, 1991, 1993, 1996) undersöker avvisanden av råd hos andraspråkstalare, och hur dessa studenter inte använder samma typer av garderingar och mildrande strategier som modersmålstalare gör.

Nelson och Henricson har inom ramen för ett forskningsprojekt om svenska som pluricentriskt språk undersökt skillnader mellan handledningsinteraktion på finska, finlandssvenska och sverigesvenska, i Sverige och i Finland (Hen-

ricson & Nelson 2017, Nelson m.fl. 2018). Inom detta projekt har de bland annat studerat skillnader i hur råd ges på finska och på svenska, men också hur studenter ger positiv respons till varandra.

I det projekt som denna studie ingår i har också andra analyser av handledningsinteraktion genomförts, till exempel har beröm som handledare ger och frågor som handledaren ställer i handledningsinteraktion studerats, liksom hur studenter förhåller sig till källor, inklusive det som handledaren tar upp och rekommenderar (Magnusson 2013, 2014, 2016, 2020, Sveen & Magnusson 2013, Magnusson under utgivning, Magnusson under review). I undersökningen av hur studenter förhåller sig till källor (Magnusson under utgivning) görs en appraisalanalys där studenters olika uttryck för känslor och värderingar granskas. Handledarens råd och rekommendationer är då enbart en av flera möjliga resurser som studenterna har att hantera, och de förhåller sig till dessa olika resurser på skilda sätt, mer eller mindre explicit och mer eller mindre motiverat och utvecklat. I den studien framkommer dock enbart positivt värderande uttryck i relation till det som handledaren säger eller rekommenderar.

Mycket av den forskning som här har tagits upp om handledning och interaktion i högre utbildning rör handledning av doktorander eller masterstudenter, men för att bidra till att fylla en forskningslucka när det gäller handledning och interaktion är det i denna studie handledning av studenter på kandidatnivå som undersöks. På kandidatnivå får studenterna ofta sin första egentliga erfarenhet av att skriva vetenskapliga arbeten, och att avvisa eller invända mot handledarens råd skulle därför kunna vara mer utmanande här än på master- och doktornivå.

Denna studie bidrar också till mer forskning om avvisanden, motstånd eller invändningar² i handledningssamtal på universitetsnivå, där också forskningen är begränsad.

Material och metod

Materialet består av 24 naturligt förekommande handledningssamtal från journalist- och lärarutbildning vid olika lärosäten i Sverige. Att de är naturligt förekommande innebär att de inte är arrangerade utan genomförs inom ramen för

² Jfr *resistance* (Park 2014) och *disagreement* (Björkman 2015). *Invändning* uppfattas här som mindre starkt än *avvisande*, och kommer därför att användas här som en sammanfattande term för att täcka in olika former av motstånd mot handledarens råd.

den vardagliga verksamheten. Detta är en del av ett större material med 36 inspelade handledningssamtal som ingår i ett forskningsprojekt (se not 1). Handledningssamtalen är inspelade med sex olika handledare och elva studenter eller studentpar. Varje handledare har ett eller flera samtal med respektive student eller studentpar. I tabell 1 anges handledare (1–6) och vilka studenter (1–11) som handleds i respektive samtal (1–24). I kolumnen näst längst till höger redovisas antal invändningar i varje samtal medan det av kolumnen längst till höger framgår hur långa samtalen ifråga var.

Tabell 1. Materialöversikt.

Samtal	Handledare	Student	Antal invändningar	Samtals- längd
1	1	1	4	1:24:00
2	1	1	0	0:43:19
3	1	1	0	0:49:51
4	1	1	2	0:57:32
5	1	2	0	0:46:47
6	1	2	1	0:37:18
7	1	2	1	0:35:38
8	2	3, 4	2	0:55:04
9	2	3, 4	1	0:26:53
10	2	3, 4	0	0:42:41
11	2	3, 4	0	0:44:10
12	2	5	0	0:27:23
13	2	5	2	0:45:39
14	2	5	1	0:52:50
15	2	5	1	0:31:59
16	3	6, 7	1	0:23:15
17	3	6, 7	1	0:35:37
18	3	6, 7	1	0:35:39
19	4	8	1	0:47:47
20	4	8	1	0:37:40
21	5	9, 10	2	0:48:41
22	5	9, 10	1	0:40:14
23	6	11	0	1:36:04
24	6	11	0	0:29:51

Handledningssamtalen är inspelade med mobil eller liten bandspelare av respektive handledare, för att kunna göras naturligt och så lite störande som möjligt. Videoinspelning hade gett mer information runt interaktionen (gester, ögonkontakt etc.), men här har strävan efter att det ska vara diskret och enkelt genomförbart fått styra. Vetenskapsrådets (2002) etiska riktlinjer har följts, exempelvis har studenter och handledare anonymiserats.

Efter inspelning har samtalen transkriberats, och alla förekomster av invändningar till det som handledaren rekommenderar har sammanställts (se tabell 1) och analyserats. *Invändningar* definieras här som studentens uttryck för en an-

nan uppfattning än den som handledaren ger uttryck för (jfr Sifianou 2012 s. 1554), i detta fall i relation till ett råd eller en rekommendation från handledaren. Det är här uttrycksformen som avses, alltså om studenten ger uttryck för en annan uppfattning än handledaren. Vad som är studentens avsikt, eller om det språkliga uttrycket har en annan pragmatisk funktion i samtalet är inte avgörande för kategoriseringen, men tas i viss mån upp i själva analysen.

Analysobjektet är hela samtalssekvensen där invändningar som studenten gör ingår. 23 olika *invändningspraktiker*³, samtalssekvenser där studenten mer eller mindre explicit har invänt mot handledarens råd, kan återfinnas i de 24 handledningssamtalen.

De 23 invändningspraktikerna har grovanalyserats utifrån ett metodologiskt fokus som grundar sig i etnometodologisk samtalsanalys (CA, se Atkinson & Heritage 1984), vilket är vanligt när det gäller interaktion i en akademisk kontext (Vehviläinen 1999, 2009a, Waring 2007, Park 2014, Björkman 2015). Samtalssekvenserna har transkriberats ordagrant, med markering av överlappande tal och med återgivande av vissa icke-verbala handlingar (se transkriptionsnyckel, bil. 1).

I invändningspraktikerna har handledarens råd och studentens invändning mot rådet identifierats i första hand. Dessutom analyseras hur handledaren förhåller sig till invändningen, och hur de båda parterna avslutar sekvensen, till exempel genom samförstånd eller acceptans av något slag. Om invändningar uppkommer i rådgivande samtal har forskning visat att det finns en tendens att den som ger råd, handledaren i detta fall, antingen backar eller omformulerar sig, utvecklar resonemang etc. och därmed orienterar sig mot att få ett accepterande och på så sätt kunna avsluta sekvensen (jfr Waring 2005 s. 151).

Utgångspunkten i sekvenserna är alltså de råd som handledaren ger. Råd definieras därvid som en rekommendation om en handling, och det finns här allmänt en mer eller mindre underförstådd förväntan om att rådet ska följas (jfr Vehviläinen 2001). Råden kan dock både accepteras eller invändas mot. Det som deltagare i allmänhet hanterar som prefererat är att råd och rekommendationer tas emot positivt och bekräftas (jfr Heritage & Sefi 1992). Prefererade handlingar beskrivs som förväntade, ommarkerade och ej uppmärksammade. I relation till handledning är det allmänt sett prefererat att lyssna på och beakta råd som kommer från en expert, och disprefererat att inte ta till sig vad en expert rekommenderar (jfr Vehviläinen 2001, Waring 2007 s. 111). I interaktionen förstår och hanterar deltagarna yttranden som disprefererade då det i dessa

³ Jfr *disagreement practices* (Sifianou 2012 s. 1557), *practices of advice resisting* (Waring 2005 s.146).

läggs ner mer interaktivt arbete; fördröjningar, pauser, upprepningar, garderingar etc. (jfr Atkinson & Heritage 1984, Pomerantz 1984, Park 2014). Vad som förstås som prefererat och disprefererat beror dock framför allt på kontexten. Schegloff (1988 s. 446) tar till exempel upp att när det gäller självnedvärderande uttryck är invändningar och motstånd det prefererade och inte det disprefererade, till skillnad från hur det ser ut i många andra kontexter. Vad som är prefererat eller disprefererat kan identifieras i en interaktionsanalys.

Det finns generellt en form av förklaringsansvar (*accountability*) för yttranden och utsagor som är disprefererade (Heritage 1998 s. 132–133). Att invända mot ett råd från en handledare kräver alltså i allmänhet någon form av förklaring eller motivering (*account*). Sådana förklaringar är en utgångspunkt i analysen.

Studenten kan i handledningsinteraktionen hantera ett råd från handledaren som hen inte vill följa på olika sätt: genom att inte ge någon respons överhuvudtaget, genom en omarkerad bekräftelse (*mm*), eller genom ett explicit avvisande (jfr Waring 2005). Här är det endast explicit verbalt uttryckta invändningar som studeras. Utanför handledningsinteraktionen är det naturligtvis också möjligt för studenten att hantera råd på olika sätt, antingen att använda rådet i det fortsatta textarbetet eller ignorera rådet (jfr Magnusson 2014), något som dock inte berörs i denna studie.

När det gäller hur invändningar konkret görs har Waring i en studie om kamratbedömning (2005 s. 147) identifierat olika invändningspraktiker:

- rena avvisanden eller invändningar som till exempel »nej»
- hävdande av egen kunskap eller kompetens, till exempel »Jag vet» eller »jag har redan tänkt på det»
- återgivande av information, villkor och detaljer, som enbart studenten känner till
- driva en egen linje
- återropa auktoritet från annat håll
- förminskande av betydelsen av det som handledaren rekommenderat.

I denna studie identifieras och analyseras motsvarande invändningspraktiker utifrån hur invändningen förklaras eller motiveras och utifrån hur invändningarna görs och utformas, hur handledaren och studenten gemensamt hanterar dessa invändningar och hur sekvenserna ifråga avslutas. Analyserna relateras till Warings (2005) identifierade invändningspraktiker och till vad handledare och student orienterar sig mot som prefererat eller disprefererat (jfr Heritage & Sefi 1992, Park 2014). I diskussionsdelen behandlas framkomna mönster i relation till kravet på självständighet.

Resultat

Studiens 24 handledningssamtal utmärks generellt av att studenterna bemöter råd och rekommendationer från handledaren positivt, vilket ligger i linje med vad som är prefererat och vad som framkommit i andra studier om rådgivning i institutionella samtal (t.ex. Heritage & Sefi 1992). Generellt sett är invändning mot handledarråd alltså ovanliga, med 23 invändningar i de 24 samtalen. I snitt förekommer knappt en invändning i någon form per samtal och det är en ganska jämn fördelning mellan samtal, studenter och handledare (se tabell 1). Det finns något samtal med fler invändningar och någon student som inte alls invänder mot handledarens rekommendationer, men det är alltså ganska likartat sett ur ett övergripande perspektiv.

Studenterna invänder mot handledarens råd rörande flera olika aspekter som hör till uppsatsskrivandet. Tydliga mönster gäller för övergripande ämnen som val av metod och material, val av perspektiv och teori och utvecklande av problemformulering, syfte och forskningsfrågor. Det finns också invändningar som har med mer specifika aspekter att göra, som till exempel rubriker och stavning, men dessa är färre. En iakttagelse är att för handledare som träffar samma student vid ett flertal tillfällen förekommer ofta flest invändningar mot råd i det första samtalet som studenten och handledaren har (samtal 1, 4, 10, 21). Detta kan säkerligen relateras till att det framför allt är övergripande perspektiv och frågor som studenterna invänder mot, sådant som styr hela det fortsatta arbetet med uppsatsen. Det är rimligt att tänka sig att sådant diskuteras tidigt i handledningsprocessen.

På övergripande nivå går det att identifiera fyra olika typer av invändningspraktiker i materialet utifrån vilken förklaring eller motivering som knyts till invändningen i fråga:

- 1) att följa handledarens råd blir för stort, svårt och tidskrävande
- 2) att följa handledarens råd får konsekvenser för andra delar av uppsatsen
- 3) att följa handledarens råd går emot vad andra auktoritetskällor framhållit
- 4) att följa handledarens råd går emot studenternas egna idéer om uppsatsen.

Dessa fyra typer av invändningspraktiker exemplifieras, analyseras och diskuteras nedan.

Det blir för stort, svårt och tidskrävande

Det vanligaste motivet som studenter anger när de invänder mot handledarens råd är att det innebär ett för omfattande arbete, att det kommer att vara för tidskrävande eller att det kommer att vara för svårt.

I det första exemplet (exempel 1) rekommenderar handledaren att studenten ska formulera en motivering till uppsatsstudien, vilket studenten menar är svårt. Handledaren inleder hela samtalet med att fråga hur det går och studenten beskriver utförligt hur hen har fått synpunkter från en seminarieledare om att studiens syfte måste motiveras. I samma yttrandesekvens beskriver sedan studenten olika tänkbara motiv.

Handledarens råd kommer först därefter i form av en inledande inramning, att det handlar om »en typisk handledarkommentar» (rad 1). Här gör handledaren sin samtalsidentitet relevant vilket möjligen kan göra det mindre hotande att komma med råd och rekommendationer. Det starkt betonade »typiskt» normaliserar därutöver rådet och gör det allmängiltigt. Inramningen i sig tonar ner det potentiellt riskabla i rådet, vilket förstärks av skrattande från såväl student som handledare.

Exempel 1 (handledare 1, student 2, nr 5)

- 1 H det här är en typisk handledarkommentar
 2 S ((skratt))
 3 H ((skratt)) det är precis det där du ska [skriva (skratt)]
 4 S [du ska skriva ner (skratt)]
 5 jaa] men det är jaa
 6 H nämen eh
 7 S2 men det är så svårt, tankar ner i i skrift då blir det såhåra,
 8 vad sa vad tänkte jag nu då ((skratt))
 8 H ja och att eh eh det det du sa nu, är ju en av dom saker, en av
 9 dom motiveringar som ska in i en uppsats

Rådet är en fortsättning av det som studenten har talat om, och går ut på att det är just det som studenten har tagit upp muntligt som ska skrivas i texten, »det där» (rad 3), »det du sa nu» (rad 8). Att handledaren återknyter till studentens förda resonemang fungerar som en form av stöd och bekräftelse. Handledaren formulerar rådet som en konkret uppmaning. Att »ska» används gör uppmaningen förpliktigande och inte öppen för någon egentlig förhandling. Studenten fyller i handledarens uppmaning i en samkonstruktion av yttrandet (rad 3), vilket tyder på att det rådet var förutsägbart och redan känt för studenten. Det samkonstruerade yttrandet följs av skratt från studenten, vilket visar att rådet inte tagits emot som ansiktshotande.

Därefter kommer studentens invändning, eller vad som i detta fall närmast kan betraktas som en invändning då hen inte uttrycker att rådet inte kommer att följas (rad 7). Invändningen inleds med en kontrasterande konjunktion, »men», vilket visar på relativt svagt motstånd. Sedan motiveras invändningen med att »det är så svårt», alltså att formulera sig skriftligt, något studenten också var inne på i den tidigare längre beskrivningen. Handledaren bekräftar i sin följande tur studentens beskrivning av sin upplevelse genom ett inledande »ja». Därefter utvecklar och specificerar handledaren sitt råd, vilket är vanligt generellt i samtal där råd invänds emot (jfr Park 2014 s. 367). Handledaren utvecklar här sitt resonemang genom en redogörelse av vad som krävs i en uppsats. Handledaren preciserar att de motiveringar som studenten har tagit upp, och som behöver formuleras skriftligt, framför allt är samhällseliga, men att studenten därutöver också behöver vetenskapliga motiveringar. Genom att ställa mer specifika frågor om detta orienterar sig studenten mot ett accepterande av handledarens råd, och flera bekräftande medhåll, »ja, ja», längre fram i sekvensen tyder på att studenten slutligen tar till sig handledarens råd. Hela sekvensen avslutas alltså med studentens accepterande av att motiveringar behöver formuleras i uppsatstexten.

I exempel 2 råder handledaren studenterna först att använda en mer systematisk modell eller teori i sin analys av politiska fotografier, som betonar relationen mellan fotograf och fotograferad, fotograferad och läsare. Handledaren råder också studenterna att fundera över hur tolkningarna kan göras utifrån dessa perspektiv, att det inte enbart handlar om makt utan kan handla om andra saker också. De två studenterna som handleds invänder mot detta och menar att det blir för stort.

Exempel 2 (handledare 5, student 9–10, nr 19)

- 1 H ja och den är ju eh inte eh för om ni liksom ska ha nått systematiskt
 2 så den här är ju ganska systematisk på ett sätt att den / både har
 3 det här med så att säga nu kommer vi tillbaka till ((skrattar))
 4 mediegestaltning den interpersonella metafunktionen alltså hur
 5 kommer ni ihåg nått av detta? ((skrattar))
 6 S1 a
 7 S2 ja absolut
 8 H ((skrattar)) svagt ja nej men det handlar ju om relationen så
 9 att säga fotograf ehm eh och den som blir fotograferad och i
 10 förlängningen när fotografen träder sig åt sidan så blir det
 11 relationen mellan läsaren [S1/S2: mm] där du har och det är ju samma
 12 teorier som finns i eh andra sammanhang också men men det är så
 13 systematiserat här tycker jag det här med attityd så att säga [S1/S2:
 14 mm] vilken attityd uppifrån och nerifrån eller rakt på den nämns ju
 15 överallt annars alla tar ju upp just den biten men eh och är det
 16 uppifrånperspektiv vad är det för nånting uttrycker det makt [S1/S2:

17 mm] eller / kan det ha en annan förklaring [S1/S2: mm] / oftast så är
 18 man ju bara det här med att ja d- det läsaren (x) eller fotografen är
 19 i en över en maktposition då om det är uppifrån [S1/S2:mm] förminskar
 20 eller nerifrån förstöras [S1/S2: mm] men det kan ju också vara
 21 så så att säga enkelt att det att kvinnor är lägre än
 22 män [S1/S2:mhm ((lite skratt))] så att säga och om fotografen
 23 är en kvinna eller man det skulle ni också titta på eller nej?
 24 S1 nej det har vi inte diskuterat det tror jag inte
 25 H nej nej ((skrattar lite)) nej ta inte in för många [S1/S2: mm
 26 ja((skrattar lite))] det var bara en tanke som dök upp här så att
 27 säga men alltså det kan vara rent rent fysiskt [S1/S2: mm] att vissa
 28 människor är är [S1/S2: ja just det] kortare eller längre eller
 29 att eh uppifrån är det mest eh tydliga perspektivet för att ge en
 30 överblick över en situation / så det behöver inte vara så
 31 S1 nej
 32 S2 nej men det var det vi tänkte att eller det har vi diskuterat lite
 33 för det pratade vi om att vi kanske skulle ha en kvalitativ [H:
 34 ja mm] analys också men sen kom vi på att det blir för det blir för
 35 stort det asså det känns lite som
 36 H ja jag tror att ni ska eh kanske vänta med att bestämma det [S2: mm]
 37 men ha beredskap litegranna [S2: mm] för att så att säga det är en
 38 kvantitativ vad ni kör på men om ni liksom ser att där är vissa
 39 saker som avviker ifrån en standard så att säga dom allra flesta
 40 bilderna visar si och så nånting men sen så vissa bilder avviker så
 41 kanske man ska gå med en mera kvalitativ djupanalys på
 42 några e- utvalda bilder då [S1/S2: mm] / (x) men det är sånt som
 43 man har / eh ha beredskap för mera än att man liksom man måste hela
 44 tiden utgå ifrån vilka frågor man vill ha svar på [S1/S2: mm] så jag
 45 bara tänker glöm inte bort att det kan vara aktuellt ha det i
 46 bakhuvudet bara och detsamma kanske gäller det här med rubriker
 47 bild hur har ni tänkt kring det?
 48 S1 ja alltså nu vi tyckte det vi tyckte det var intressant men sen
 49 tyckte vi kanske att det blev lite för mycket [H: ja] att kasta in
 50 det också så just nu har vi struntat i det [H: ja] sen om vi märker
 51 att det är / [H: ja precis]

Rådet ges här i olika steg. Först rekommenderar handledaren en källa som handlar om mediegestaltning och som kan hjälpa dem att vara systematiska (rad 1–4). Rekommendationen avslutas med en fråga om studenterna kommer ihåg detta, sannolikt utifrån att de läst denna källa under sin utbildning (rad 5). Rådet fortsätts sedan med exempel och förklaringar. Handledaren utvecklar resonemanget genom att säga att det handlar om attityd, perspektiv uppifrån, nerifrån eller rakt på (rad 13–15), och tar också upp att uppifrån-perspektiv kan tolkas på olika sätt; att det kanske inte självklart har med makt (rad 16–17) utan med personernas längd att göra (rad 20–23). Hela resonemanget avslutas med en fråga: »men det skulle ni också titta på eller nej?» (rad 23). Detta liknar till stor del de *turavslutande eller* som identifieras av Lindström (1999). Turer som avslutas på detta sätt hanteras som avslutade i interaktionen även om de grammatiskt inte är avslutade. Att avsluta med »eller» på detta sätt innebär ofta en

orientering mot någonting problematiskt, till exempel mot ett antagande som går i motsatt riktning mot vad som diskuterats tidigare. I detta exempel för handledaren ett resonemang om perspektiv som är relevanta att ta upp i uppsatsen, och här är den prefererade responsen »ja». Genom att lägga till »eller nej?» öppnar handledaren upp för en helt motsatt respons, vilket också är det som kommer (jfr Linell m.fl. 2003 s. 558–559).

Studenterna invänder mot detta råd i flera olika steg. Först svarar student 1 nekande på den indirekta frågan, »nej det har vi inte diskuterat», men tonar sedan ned det med en epistemisk markör, »det tror jag inte» (rad 24). Handledaren bekräftar och instämmer i detta, både genom att hålla med om att »ta inte in för många» (rad 25), där sannolikt »perspektiv» underförstås, och genom att dämpa det förpliktigande i rådet. Handledaren tonar ner genom att uttrycka att »det var bara en tanke som dök upp» (rad 26) och genom att samtidigt skratta, men också genom att argumentera för och exemplifiera varför det föreslagna analysperspektivet kanske inte stämmer eller är relevant överhuvudtaget (rad 26–30).

Studenterna bekräftar i sin tur handledarens bekräftelse och medhåll, student 1 genom »det var det vi tänkte» (rad 32), men utvecklar också detta och menar att »det blir för stort» (rad 32–35), vilket också är en form av parafras på det som handledaren tog upp tidigare med »ta inte in för många» (rad 25). Här hjälper alltså handledarens egna garderingar studenterna att invända mot rådet som gavs. Student 2 bekräftar sedan handledarens råd genom att först beskriva att »vi tyckte det var intressant» (rad 48), men sedan också parafasera vad handledaren och student 1 sagt: »men sen tyckte vi kanske att det blev lite för mycket» (rad 49). Handledaren håller återigen med och bekräftar det som studenterna säger, men utvecklar och omformulerar också sitt råd: att studenterna ska skjuta avgörandet till längre fram när det gäller vilka analysmetoder som ska användas och att de ska ha beredskap för att lägga till ett analysperspektiv (36–46). Vid invändningar mot råd är det en vanlig strategi att utveckla och omformulera rådet (jfr Waring 2005 s. 151), precis som handledaren gör i detta fall. Det omformulerade rådet uttrycks även det nedtonat och försiktigt med epistemiska markörer, »jag tror», och garderingar som »kanske» och »litegranna» (rad 36–37).

Många av studenternas invändningar i materialet inleds också just med epistemiska markörer, »jag tycker» eller »jag tänker». Att epistemiska markörer av den sorten är vanliga tyder på att studenten markerar sin ståndpunkt som en subjektiv uppfattning och inte som ett oomtvistligt faktum. På ett sätt kan epistemiska markörer tyda på starka positioneringar (jfr Karlsson 2005), i det här

fallet från studentens sida. I denna kontext verkar det dock snarare som ett ödmjukt förhållningssätt som öppnar för handledarens invändning eller ytterligare argument för det råd eller den rekommendation som ges.

Mycket interaktionellt arbete läggs ner från båda parter i exemplet ovan för att både ge detta råd och sedan invända mot det, vilket visar att det är disprefererat och potentiellt ansiktshotande att inte acceptera handledarens uppmaning som student, men även att det är riskfyllt att ge råd (jfr Heritage & Sefi 1992). Såväl studenter som handledare mildrar och tonar ner på olika sätt genom upprepningar, pauser, parafraseringar och garderingar. Båda studenterna lyfter fram att de har diskuterat ämnet och att de ansett det intressant, men ändå fattat beslut om att inte ha en sådan analys. Detta skulle möjligen kunna relateras till Warings (2005) kategori »hävdande av egen kunskap eller kompetens» som framför allt handlar om att den som invänder mot rådet anger att hen redan har försökt det som föreslås. Att studenterna har diskuterat detta är en form av försök.

Handledaren uttrycker sig med stor försiktighet både när det gäller det första, mer indirekta, rådet och när det gäller det andra omformulerade rådet. Sekvensen avslutas inte med att studenterna helt och fullt accepterar handledarens råd, men en av studenterna öppnar ändå för att deras position kan ändras, »sen om vi märker att det är» (rad 50–51), vilket gör att sekvensen ändå avslutas i någon form av acceptans och enighet eftersom handledaren i sitt omformulerade råd rekommenderat just att de skulle skjuta på avgörandet (rad 36). Att accepterandet är syntaktiskt oavslutat skulle möjligen kunna tolkas som att det är svagare.

De bägge exemplen skiljer sig en del från varandra även om studenterna i båda fallen använder likartade motiveringar för sina invändningar, »det är svårt» respektive »det är för omfattande». I det ena fallet är det tveksamt om det ens kan definieras som en invändning annat än till formen, då studenten verkar väl medveten om vad som behöver formuleras i texten men ändå ger uttryck för att det känns motigt. I det andra fallet handlar det om en riktning för hela uppsatsarbetet, en riktning som studenterna inte vill följa. Detta är ett av endast tre tillfällen i hela detta material där studenterna håller fast vid sin uppfattning och de val de har gjort, och det framgår att det krävs mycket interaktionellt arbete för att hålla fast vid en egen riktning på uppsatsarbetet.

Det får konsekvenser för andra delar av uppsatsen

Studenterna invänder också mot handledarens råd genom att lyfta fram hur eventuella ändringar skulle skapa svårigheter i andra delar av uppsatsarbetet. I

exempel 3 rekommenderar handledaren en förändring av hur undertiteln är formulerad, vilket studenten menar skapar problem även för huvudtiteln.

Exempel 3 (Handledare 1, student 1, nr 2)

- 1 H eh, jag tycker att du har, det är jättebra att du har formulerat en,
 2 titel, eh / och jag tycker att den är bra, jag tycker att eh den
 3 däremot är som att du har lagt två, vad ska man säga, två undertitlar
 4 på varandra
 5 S m
 6 H eh, morot eller lek, med minecraft i undervisningen
 7 S m
 8 H eh / jag tänkte att man kunde flytta ner den hära
 9 preciseringen, till underrubriken med Minecraft, alltså en studie om
 10 onlinespelet Minecraft leder till, eh ökad motivation i SO-ämnet
 11 S men om man tar bort lek? / liksom / kan man ta morot eller hinder?
 12 eller vad liksom att det är liksom mer en motsägelse
 13 H ja just det, m / ja men du kan fundera över det, eh det var också
 14 bara en detaljfråga
 15 S m

Handledaren inleder sekvensen genom att först på ett indirekt sätt lyfta fram ett problem, att det ger intryck av att vara två undertitlar som har placerats efter varandra (rad 2–3). Därefter råder handledaren studenten att omorganisera rubrikerna, »man kunde flytta ner den hära preciseringen» (rad 8–9). Handledaren formulerar sitt råd i form av ett förslag i relation till det omnämnda problemet, där den epistemiska markören »jag tänkte» öppnar för invändningar. Användandet av flera utfyllnadsord, »eh», visar att invändningen är disprefererad och riskfull. Även »man kunde», där handledaren undviker att peka ut aktören, tonar ner invändningen och tyder på en orientering mot att rådet eller invändningen är disprefererad.

Studenten invänder mot handledarens invändning och råd, vilket visas med en kontrasterande konjunktion, »men» (rad 11). Genom att invändningen formuleras som en fråga tonas den ner något. Studenten menar genom sin fråga att följderna av handledarens råd skulle bli att rubriken inte längre skulle inrymma dubbla perspektiv, »morot eller lek» (rad 11–12). Studenten föreslår dock ett alternativ för att upprätthålla de dubbla perspektiven; »kan man ta morot eller hinder?» (rad 11). Handledaren håller med om detta dilemma, »Ja just det», men lägger till en ny uppmaning eller ett omformulerat råd: »du kan fundera över det» (rad 13). Handledaren bekräftar alltså att den föreslagna lösningen skulle leda till oönskade konsekvenser, men håller ändå fast vid att de dubbla underrubrikerna behöver funderas vidare kring. Studenten bekräftar detta med ett kort neutralt »m», vilket kan indikera att studenten accepterar handledarens synpunkt, om än svagt. Eftersom uttrycket är neutralt kan

det dock också vara ett uttryck för att studenten inte håller med. Sekvensen får inget annat tydligt avslut, då handledaren direkt övergår till en helt ny topik.

I nästa exempel (4) ger handledaren råd om att inkludera bildkomposition som en aspekt i uppsatsen, vilket enligt studenterna blir motsägelsefullt.

Exempel 4 (handledare 3, student 6, 7, nr 19)

1 H (...) och en annan sak jag tänkte också ni hade nånting om komposition
 2 [S2: mm] var kommer ni tillbaka till det ja? ((skrattar lite))
 3 S2 nej jag lägger ut den så att den inte ramlar ut och försvinner
 4 H ja ja nej men eh asså ni har ni
 5 S2 ja asså komposition ja ja det förstår jag inte heller för sånna
 6 eller asså
 7 H ni är inte så väldigt mycket inne på komposition
 8 S1 jag tänker att att är vi inte det ((lite skratt i
 9 rösten)) när just det här distans och grejer är inte det [H: ja]
 10 det har jättemycket med komposition
 11 H eh jo på ett sätt men samtidigt så så kan man säga att komposition är
 12 ju också placering högt lågt höger vänster in i ut ur
 13 S2 jag tycker det är lite svårt att eh koppla ihop eh hur vi ska
 14 undersöka både fotografens / eh / asså komposition av bilden
 15 samtidigt som vi försöker undersöka miljöpartiets sätt att förmedla
 16 sin jämställdhets eh policy [H: mm] för jag tycker att det går lite
 17 emot varandra
 18 H ja alltså jag tänk tänkte ju faktiskt nästan ibland så kan
 19 man / eh minimera [S2: mm] problemet med att helt
 20 enkelt för för komposition tänker jag menar att det är lättare att
 21 prata om om man går in och diskuterar enskilda bilder och nu gör ju
 22 ni en kvantitativ [S2: mm precis] undersökning ni har väl
 23 ingen eller hade ni en parameter som går in på / [S2: eh] för för det
 24 här med distans då är då är det blir ju ett betydelsebärande
 25 fenomen ni behöver inte nödvändigtvis säga att det är komposition
 26 utan det är ju en semiotisk resurs [S1/S2: ja] för att som som på
 27 nått sätt förmedlar ett innehåll en betydelse [S1/S2: mm] och att det
 28 det räcker ni behöver liksom inte diskutera om det är komposition
 29 eller inte tycker jag
 30 S1 okej

Denna sekvens inleds med att handledaren ställer en fråga om komposition, som fungerar som ett råd till studenterna (rad 1–2). Handledaren tar upp ett perspektiv som saknas, och som underförstått vore önskvärt i uppsatsen. Handledaren skrattar lite i relation till detta (rad 2) vilket tonar ner det potentiellt ansiktshotande i frågan eller rådet. Student 2 kommenterar i sin första tur någonting som har diskuterats tidigare och som inte hör till denna sekvens egentligen (rad 3). Student 2 orienterar sig därefter mot frågan och bekräftar handledarens fråga om perspektivet bildkomposition har glömts bort i uppsatsen, »det förstår jag inte heller» (rad 5). Handledaren utvecklar då sitt råd med en precisering av

rekommendationen; »ni är inte så väldigt mycket inne på komposition» (rad 7). Student 1 inleder responsen med en epistemisk markering, »jag tänker att», men avbryter sig med en motfråga; »är vi inte det?» Det blir här tydligt att studenten inte helt förstår vad handledaren avser med att det saknas kompositions-perspektiv i uppsatsen. Studenten tar upp »distans och grejer» och frågar om inte detta är komposition (rad 9). Handledaren bekräftar studentens förståelse av vad komposition är, »jo, på ett sätt» (rad 11), men utvecklar denna och tar upp bildens placering som ett ytterligare perspektiv på komposition.

Först efter detta kommer invändningen från student 2, som menar att det perspektivet går emot det perspektiv som är uppsatsens syfte (rad 13–17). Här är det inte frågan om någon negation eller kontrasterande konjunktion som explicit visar att det är en invändning. I stället rör det sig om ett tyckande, »Jag tycker...jag tycker det går lite emot varandra» (rad 16–17) som ställs emot handledarens råd. Det är tydligt att turen har en disprefererad konstruktion. Här använder studenten epistemiska markeringar, »jag tycker», garderingar som »lite» och pauser och utfyllnadsord, »eh». Invändningen från studenten mildras och tonas alltså ner, vilket visar att detta är en interaktionellt riskfylld position att inta i ett handledningssamtal.

Handledaren bekräftar först vad studenten sagt, »ja alltså» (rad 18), men kommer sedan med ett lösningsförslag som fungerar som en sorts utveckling av det som tidigare tagits upp. I turen förekommer flera drag som visar att yttrandet är disprefererat; pauser och utfyllnadsord som »eh» och »alltså». Epistemiska markörer som »jag tycker» (rad 18, 20) ramar in yttrandet och öppnar för andra förslag. Handledarens lösningsförslag formuleras också med »man» (rad 19), vilket kan tolkas som att lösningsförslaget normaliseras och görs till en vedertagen strategi i stället för att en konkret aktör, studenten, pekas ut.

Handledaren föreslår en förenkling (rad 20–29), att de inte behöver diskutera ett helt nytt perspektiv utan att det räcker med att de analyserar det som de behöver och ser placering som en semiotisk resurs och att komposition inte nödvändigtvis behöver tas upp explicit (rad 26). Student 1 bekräftar detta med »okej» och sekvensen avslutas därmed. Detta kan beskrivas som att en intersubjektiv förståelse, och acceptans från studentens sida, till slut nås genom förklaringar och förtydliganden, frågor och motfrågor.

I båda dessa exempel finns yttranden och strategier som är disprefererade och kräver mycket interaktionellt arbete. Det finns dock variationer såväl i studentstrategierna som i handledarstrategierna. Studenterna använder negationer och kontrasterande konjunktioner för att invända mot handledarens råd, men också epistemiska markeringar som betonar och lyfter fram studenternas egen

röst och position. Handledarna tonar ner råden på olika sätt och markerar epistemiskt att det är subjektiva positioner och åsikter som presenteras och inte absoluta krav, men använder sig också av »man» som inte pekar ut studenten specifikt och som gör rådet eller rekommendationen mer generell. Detta sammantaget gör det möjligt för studenterna att invända utan att det blir ansiktshotande.

Hänvisning till andra auktoritetskällor

När studenter invänder mot det som handledaren säger görs det också vid flera tillfällen med hänvisning till andra auktoritetskällor. I en sekvens namnges och hänvisas det till en kursansvarig, och i en sekvens försvarar studenten en felstavning (lite skämtsamt) med att ordbehandlingsprogrammet word »gick med på det». I andra sekvenser är det inte lika explicit vilka dessa auktoritetskällor är. Andra lärare på kursen eller utbildningen hänvisas det till genom implicita konstruktioner som »det får vi ju liksom sagt till oss», eller genom normativa påståenden som implicit kommer från antingen kurslitteratur eller lärares uttalande: »Det ska liksom vara här». Detta sätt att motivera en invändning påminner om en av de kategorier som Waring (2005 s. 147) identifierade, att åberopa auktoritet från annat håll. Detta innebär att detta sätt att invända mot rekommendationer sannolikt inte är unikt just för den här typen av handledningsinteraktion.

I exempel 5 får studenten rådet att gruppera verken i avsnittet om tidigare forskning tematiskt och inte kronologiskt, vilket hen invänder mot genom att hänvisa till en implicit auktoritetskälla.

Exempel 5 (handledare 1, student 2, nr 2)

1 H för för det hära skulle jag säga tycker jag att du ska be eh arbeta
 2 om sen, eh alltså att inte stapla, tidigare forskning ska inte va att
 3 du staplar, eh arbete på arbete [nej] som block såhär utan, eh slå ihop
 4 allting och eh, eh säg liksom, gå igenom det tematiskt i stället,
 5 tidigare forskning har utgått ifrån olika metoder till exempel dom
 6 här tre
 7 S men måste inte det här va i kronologisk ordning?, det är därför jag
 8 stolpar upp det sådär
 9 H nå det är mycket bättre om det är tematiskt, alltså säg att det du
 10 först kollar på, [S: ok] eh det här är liksom det har gjorts lite olika
 11 studier exempel då exempelvis dom här, de eh dom har lagts upp med
 12 olika metoder eh till exempel, dit han eller hon gör på det här
 13 sättet han eller hon gör på det där sättet, eh resultaten varierar
 14 lite grann i dom här studierna och, beroende på, hur vad dom har
 15 undersökt och vilka metoder dom har använt, till exempel kommer han
 16 eller hon fram till, det här, alltså så att man får liksom, eh att

- 17 man får det här liksom jämfört och att du tar mig i handen som läsare
 18 och liksom berättar för mig dom här sakerna (...)
 19 S m-men just att det ska va den här kronologiska ordningen det får vi
 20 ju liksom sagt till oss, och då blir man så här ja, hur ska det va då
 21 liksom, för då blir det såhär hjälp jag kan inte lägga in den här
 22 gubben för han är ju tvåtusensexton det kan jag inte lägga in här uppe,
 23 så där har jag suttit och hållt på liksom
 24 H mhm
 25 S men då gör vi, då vet jag då får jag nog ((mumlar))

Sekvensen inleds med att handledaren ger råd till studenten i form av en åsikt, »tycker jag» (rad 2–4). Handledaren rekommenderar studenten att inte stapla verk i tidigare forskning på varandra utan gruppera verken tematiskt i stället. Modalt uttrycks detta med »ska» (rad 2) vilket inte öppnar för någon egentlig förhandling och diskussion, samtidigt som handledaren skapar ett visst förhandlingsutrymme genom epistemiska uttryck som »skulle jag säga» och »jag tycker» (rad 1). Den initiala positionen för den epistemiska markören »jag tycker» ramar in hela yttrandet som evaluerande (jfr Karlsson 2005), och därmed öppet för förhandling.

Studenten invänder mot detta genom en kontrasterande konjunktion, »men», och genom att formulera invändningen som en fråga, »men måste inte de här va i kronologisk ordning?» (rad 7). Studentens invändning uttrycks kortfattat och utan utfyllnadsord och garderingar. Det är alltså frågan om en invändning som uttrycks som prefererad till skillnad från de flesta andra exempel i denna studie där många invändningar och råd uttrycks som disprefererade. Att studentens invändning formuleras som en fråga tyder dock på viss försiktighet där studenten ger rum för förslag och synpunkter. Att »måste» (rad 7) används här underförstår en extern auktoritetskälla, men det framgår inte vilken. Studenten positioneras genom detta som den som behöver förhålla sig till normer och regler. Handledaren svarar entydigt nekande på studentens fråga, och förklarar sedan med exempel hur ett tematiskt organiserat avsnitt om tidigare forskning kan läggas upp (rad 9–16). Inte heller handledaren orienterar sig alltså mot att detta är disprefererat utan i stället uttrycks en kortfattad och direkt värdering som inte öppnar för förhandling, »nä det är mycket bättre om det är tematiskt» (rad 9).

Studenten återaktualiserar frågan om ett kronologiskt eller tematiskt organiserat forskningsavsnitt ett par turer längre fram, återigen i form av en sorts invändning (rad 19). En del av sekvensen är utelämnad före detta då studenten och handledaren diskuterar vad som mer specifikt ska stå i avsnittet ifråga. Studenten använder en kontrasterande konjunktion, »men» för att återaktualisera frågan och invändningen, och återaktualiserar också den underförstådda auk-

toritetskällan när det gäller kronologisk organisation, »det får vi ju liksom sagt till oss» (rad 19–20). Att studenten och handledaren uttrycker råd och invändningar mer direkt och inte disprefererat i precis detta exempel kan ha med just dessa bakomliggande normkällor att göra. Eftersom det varken är studentens förmågor eller handledarens rekommendationer som diskuteras i relation till varandra kanske det inte upplevs som riskfyllt på samma sätt. Här lyfts också dilemmat upp att veta vem man ska lita på när skilda normkällor ger olika information, »och då blir man ju så här ja, hur ska det va då liksom» (rad 20–21), vilket här fungerar som ett slags utveckling och motivering av invändningen.

Att »man» används här visar att studenten lyfter upp detta som ett exempel på en allmän problematik som inte självklart har enbart med detta exempel och just denna student att göra. Samtidigt knyts det också till studentens individuella arbete; »så där har jag suttit och hållt på» (rad 23), vilket kan ses som ett sorts försvar från studentens sida, och en förklaring till att texten ser ut som den gör. Denna del av sekvensen avslutas sedan med en form av acceptans från studentens sida som tyder på att hen bearbetar och anpassar sig till det som hen fått höra nu: »men då gör vi, då vet jag».

Andra idéer om uppsatser

Ett annat mönster i materialet är invändningar från studenter som förklaras genom att de har andra idéer eller intresseinriktningar när det gäller uppsatsen. Denna strategi liknar till viss del det tillvägagångssätt som Waring (2005 s. 147) beskriver som »driva en egen linje».

I exempel 6 rekommenderar handledaren studenten att använda sig av en mer avgränsad definition av begreppet livsfråga, vilket studenten invänder mot eftersom hen har en annan idé om upplägg.

Exempel 6 (handledare 1, student 2, nr 7)

1 H ja men jag tänker till exempel att eh, om du eh, vill avgränsa den eh,
 2 avgränsa din studie så att den inte tar in precis allt som skulle kunna
 3 tänkas, rymmas in inom livsfrågebegreppet, alltså att du tar in allt
 4 som har med religion, etik, eh det du säger mobbing, relationer
 5 kamratskap, eh livsstil, existentiella frågor, eh, livstolkningar och
 6 så vidare alltså, om du inte tänker att du ska fylla rubbet, eh i
 7 livsfrågebegreppet, då kan du ju använd- eh använda dej av
 8 livsfrågebegreppet och säga eh att jag fokuserar på dom här aspekterna
 9 utav livsfrågebegreppet, till exempel jag fokuserar på, mobbing och
 10 relationer, kamratskap eller jag fokuserar på, eh livsåskådningsfrågor
 11 S m, ja men för att-

- 12 H eller tänker du att det är möjligt att laborera med alla, eh
 13 infallsvinklar på begreppet?
- 14 S ja men det är väl mer att att såhär, i det här fallet så är det ju
 15 utifrån också hur dom har, hur man definierar det i, i läroböcker, för
 16 att alltså i tillexempel det centrala det kan ju ingå jätte- jättemycket
 17 och det ska ju va en grund in till fyran där det är etik och det är
 18 moral och det är, eh, och så vidare, men det finns ju också ett syfte
 19 varför man har valt att, tillexempel, eh placera det, inom vissa typer
 20 av avsnitt i böckerna, och här har man i den här till exempel har man
 21 ju valt att inte lägga in den i religionen över huvud taget, medans
 22 det har man gjort i den andra, och jag vet inte om det blir för stort,
 23 att att mer analysera hur läromeddelena / ja //
- 24 H eh / mina / frågor kan väl säga syftar till att, du vet att du ska
 25 paketera din undersökning med hjälp utav avgränsningar, urval, mot
 26 motiveringar och så där, så att, du ska inte ta det här som
 27 ifrågasättande utan
- 28 S nej nej nej nej
- 29 H utan liksom försöka
- 30 S nämen och jag tycker ju att det är, jag har ju alltså det är ju ett
 31 område som är, och de sa jag ju till (namm) också att det är ett väldigt
 32 stort områ- och det är väldigt svårt att avgränsa sej, men säg att jag
 33 koncentrerar mej på kamratskap relationer, då blir det ännu mindre del
 34 i böckerna, som jag kan ta av, till exempel den här boken blir det ju
 35 det som faktiskt presenteras men den andra boken så är det ju ett helt
 36 avsnitt som försvinner
- 37 H m, men den andra in- infallsvinkeln det är ju helt enkelt att / ha ett
 38 mer jämförande perspektiv, se vad livsfråga, det du uppfattar hör till
 39 livsfråga alltså, det vill säga det kan va, egentligen en massa saker,
 40 hur det kommer till uttryck, som du säger hur det tas upp i läromedlen
- 41 S jaa, och det är väl mer det jag tänker, ja men precis
- 42 H alltså urval är, att det liksom hitta urvalet av livsfrågor inom
 43 olika läromedel, och då föra ett resonemang om varför vissa saker
 44 inkluderas och andra exkluderas, alltså perspektiv på livsfrågor
- 45 S ja men det är ju mer det jag vill åt, jag tror att bara det är det att
 46 man inte hittar rätt begrepp liksom när man ska förklara vad det är
 47 man vill säga ((skratt)), jo men det är ju det som jag tycker, det ä
 48 ju mer åt det hållet, det är inte att jag vill analysera vad är en
 49 livsfråga i sej, utan, det är ju mer, alltså-
- 50 H vad det fylls med för innehåll i olika eh
- 51 S läromedel
- 52 H läromedel

Sekvensen är en del av en längre diskussion som rör begreppet livsfråga och den empiri som studenten utgår från. Handledaren inleder just denna sekvens med att ge ett förslag till studenten hur hen skulle kunna avgränsa sin studie mer: »när det gäller begreppet livsfråga då kan du ju använd- eh använda dej av livsfrågebegreppet och säga eh att jag fokuserar på dom här aspekterna utav livsfrågebegreppet» (rad 7–9). Handledaren formulerar förslaget med viss försiktighet, dels genom att ge exempel (rad 1, 10) och dels genom garderingar som »då kan du ju använda dig av» (rad 7). Genom att formulera sig på detta

sätt öppnar handledaren för diskussion och alternativa lösningar. I stället för att studenten får en passiv roll och enbart tar emot råd möjliggörs här mer av diskussion och samspel, där olika lösningar och skilda möjligheter synliggörs. Att det senare kommer en invändning kan relateras just till att denna möjlighet ges, och detta är inte på något vis ovanligt i materialet.

Studenten inleder en respons, »m, ja men för att» (rad 10), men avbryts av handledaren. Här orienterar sig handledaren mot studentens inledda respons som en möjlig början på en invändning och formulerar en fråga som rör problemet med ett stort och spretigt begrepp: »eller tänker du att det är möjligt att laborera med alla infallsvinklar på begreppet?» (rad 12–13). Detta kan också ses som att handledaren reparerar och tonar ner sitt råd genom att ge ett alternativ när hen hör studenten påbörja en invändning. Just för att detta yttrande-tillägg orienterar sig så tydligt till föregående yttrande (jfr retroaktiv orientering i Karlsson 2005), skulle det kunna ses som ett turtillägg (jfr Eriksson 2001), som förstärker efterfrågan av respons genom sin frågeform. Det kan också relateras till den finala *eller*-konstruktion som diskuterades ovan.

Därefter kommer studentens invändning som inleds med ett »ja» som är bekräftande, men också med en kontrastiv konjunktion, »ja men det är väl mer att såhär...» (rad 14). De flesta invändningar som studenterna gör i materialet inleds just med kontrastiva konjunktioner, oftast »men», till exempel »men vi vill ju komma åt det här eh multi[modala]» (student 9,10, nr 21) eller »fast», till exempel »fast det fast där då handlar det ju om vad som är bättre eller sämre det ska ju» (student 6, nr 17). Att invändningar inleds med kontrastiva konjunktioner är inte överraskande då det markerar just att yttrandet går emot något som tidigare sagts, ett råd eller en rekommendation från handledaren i detta fall.

Studentens invändning är utförlig (rad 14–23) och innehåller därutöver flera garderande uttryck, »väl», »alltså» och »ju», vilket sammantaget visar att det är en disprefererad respons. Studentens invändning rör att hen i sin analys av »livsfrågor» vill utgå från det som framkommer i läromedlen och de val som läromedelsförfattarna har gjort (rad 14–23). Det är ett långt resonemang där studenten både beskriver – »hur man definierar det i, i läroböcker» (rad 15–16), och exemplifierar – »här har man i den här till exempel har man ju valt att inte lägga in den i religionen över huvud taget, medans det har man gjort i den andra» (rad 20–22).

Handledaren ger inte direkt respons på det resonemang som studenten för utan betonar i stället sin egen roll, att de frågor denne ställer rör paketeringen av undersökningen där avgränsningar är en viktig del, och att frågorna inte ska

uppfattas som ett ifrågasättande (rad 24–27, 29). Detta kan förstås som att handledaren vill minska risken med att det som sagts ska uppfattas som kritik och visar att hen förstår studentens invändning som ett försvar. Studenten intygar – med eftertryck – att så inte är fallet, »nej, nej, nej, nej» (rad 28). Studenten bekräftar sedan det som handledaren har sagt, att det är ett stort område och att det är svårt att avgränsa sig (rad 30–33). Därefter förtydligar studenten sin invändning rörande att om hen följer handledarens råd blir urvalet i läromedlen för litet, vilket också exemplifieras av studenten (rad 33–36). Detta långa resonemang med både exempel och motiveringar visar att det är frågan om någonting som är centralt i uppsatsarbetet, men det visar samtidigt att det är en disprefererad respons som kräver mycket interaktionellt arbete från båda parter.

Handledaren bekräftar studentens tankegång genom att i stället föreslå en annan lösning, att ha ett mer jämförande perspektiv och att se hur temat livsfråga kommer till uttryck i läromedlen (rad 37–40). Studenten bekräftar då att detta ligger i linje med vad hen själv vill, »jaa, och det är väl mer det jag tänker, ja men precis» (rad 41) och senare: »ja men det är ju mer det jag vill åt» (rad 45). Här saknar både studentens och handledarens yttranden pauser, reparationer och garderande uttryck vilket visar att yttrandena är prefererade och att de inte upplevs som riskfyllda och ansiktshotande.

Hela sekvensen kan sägas handla om att hitta en lösning till problemet med ett brett och spretigt begrepp, och handledaren kommer med två olika förslag varav det andra ligger i linje med vad studenten själv har tänkt, men inte lyckats formulera. Invändningen fungerar här som ett led i processen att hitta en passande lösning, och studenten väljer att hålla fast vid sin idé som samtidigt innebär att handledarens alternativ två accepteras. Sekvensen avslutas med en samkonstruktion (rad 49–52) där handledaren och studenten gemensamt formulerar vad de har kommit fram till i resonemanget, vad »livsfråga» fylls med för innehåll i olika läromedel.

Diskussion

Resultatet i denna studie visar att studenterna som skriver sina självständiga arbeten i slutet av sin grundutbildning sällan invänder mot de råd och rekommendationer som handledaren gör. I de 24 samtalen förekommer endast 23 invändnings- eller avvisandesekvenser, till skillnad från Björkmans studie (2015) där det var hela 87 avvisanden i 6 handledningssamtal. Rent kvantitativt verkar

mönster i hur invändningar görs alltså skilja sig mellan olika kontexter, även inom akademien.

Resultatet i denna studie visar också att studenternas invändningspraktiker i den aktuella kontexten är ganska likartade. Studenterna förklarar sina invändningar på fyra olika sätt: att följa handledarens rekommendationer blir för stort, svårt och tidskrävande, att följa handledarens rekommendationer får konsekvenser för andra delar av uppsatsen, att följa handledarens rekommendationer går emot vad andra auktoritetskällor har hävdad och att följa handledarens rekommendationer går emot studenternas egna idéer. Enbart de två sistnämnda påminner om Waring (2005) avvisandepraktiker som identifierades i kamratbedömningssamtal. Det som jag har urskilt och benämnt som »att följa handledarens råd går emot studenternas egna idéer om uppsatsen» kan sägas ligga nära det som hos Waring benämns »driva en egen linje», och det som jag har identifierat och kallat »att följa handledarens råd går emot vad andra auktoritetskällor framhållit» kan i sin tur relateras till det som hos Waring beskrivs som »åberopande av auktoritet» (Waring 2007 s. 364). Därutöver saknas tydliga överensstämmelser, vilket tyder på att även praktikerna skiljer sig åt i olika kontexter.

I de flesta invändningssekvenser görs ansträngningar för att tona ner, gardera och uttrycka sig försiktigt vilket tyder på att sådana sekvenser är disprefererade och kräver interaktionellt arbete (jfr Heritage & Sefi 1992). Uttryck för dispreferens är vanligt förekommande i form av nedtoningar, garderande uttryck, epistemiska markörer, pauser och utfyllnadsord. Detta mönster framkommer även i Parks material (2014 s. 367). Ofta utgörs invändningarna också av längre resonemang, ibland i flera steg. Nedtonade råd och rekommendationer, och öppnande för andra åsikter och uppfattningar är sammantaget strategier som tyder på medvetenhet om att det är känsligt och potentiellt riskabelt att ge råd, och som samtidigt öppnar för studenten att komma med invändningar.

Detta skiljer sig från Björkmans studie där starkare avvisandeuttryck används, som till exempel »nej» (Björkman 2015), och där avvisandena inte uttrycks disprefererat. En förklaring till denna skillnad kan ligga i att Björkmans studie rör doktorander, och det är kanske rimligt att det är olikheter mellan doktorander och studenter som läser sin grundutbildning.

Mauranen (2002) beskriver akademisk interaktion som präglad av både konsensus och konflikt och att konsensus inte är lika avgörande där som i vardagliga samtal. Björkman beskriver den akademiska diskursen som den kontext »where ritualized adversativeness or agonism» är typiskt (Björkman 2015 s. 209). Handledningsinteraktion är enbart en del av denna akademiska diskurs,

men kan beskrivas som *high stakes* (jfr Björkman 2015 s. 221) som alltså är särskilt central och avgörande för studenterna. I ett sådant sammanhang kan studenter sägas vara nybörjare i en insocialisering i en akademisk diskurs, där doktorander har kommit längre. Det är också tydligt att doktoranderna i Björkmans studie avvisar handledarens råd i större utsträckning generellt än vad studenterna gör i denna studie.

Både handledare och student hanterar alltså invändningar med försiktighet, men utifrån vad som framkommer i interaktionen ger ändå inte handledarna uttryck för kränkhet och obehag och det är ingenting som på allvar skapar problem (jfr Sifianou 2012, Björkman 2015). Snarare stöds studenterna ofta i sina invändningar genom positiva medhåll och formuleringar som öppnar för andra uppfattningar, »det här är egentligen bara mina tankar» (exempel 1) och »det var bara en tanke som dök upp här så att säga» (exempel 5).

Att avvisanden eller invändningar ser olika ut och har olika frekvens inom olika kontexter har flera forskare kunnat se (t.ex. Sifianou 2012). Inom en akademisk kontext är det generellt naturligt och till och med önskvärt med argumentation, olika uppfattningar och kritiska samtal (jfr Sifianou 2012, Björkman 2015). Olika studier har kommit fram till att detta dock varierar mellan såväl kulturer som olika nivåer inom den akademiska kontexten. När handledningssamtal jämförs mellan olika språk och kulturer framkommer att svenska handledningssamtal många gånger är mer nedtonade och försiktiga än handledningssamtal i andra länder (jfr Björkman 2015, Henricson & Nelson 2017). Detta ligger i linje med resultaten i denna studie där studiens svenska studenter sällan explicit säger emot och invänder mot det som handledaren rekommenderar. Det ligger också i linje med Björkmans resultat (2015) där doktorander med olika förstaspråk undersöktes och där mer explicita avvisanden framkom.

Den interaktionella organisationen av invändningar kan slutligen relateras till en diskussion om studenters självständighet inom ramen för högre utbildning. Det handlar om hur studenternas invändningar kan likställas med självständighet så som detta definieras i denna studie, alltså som förmågan att förhålla sig till källor av olika slag, i detta fall handledarens råd och rekommendationer. Frågan blir här om invändningar alltid handlar om att förhålla sig till handledarens råd, och om det därför går att sätta likhetstecken mellan invändningar, förhållningssätt gentemot handledaren och självständighet. Att studenter invänder mot råd och rekommendationer från handledaren kan på ett plan ses som ett självklart exempel på hur de förhåller sig till handledarens råd, men frågan är då hur detta görs. Att studenterna relaterar handledarens råd till sin

egen text och kan analysera effekterna av handledarens förslag kan tydligt ses som självständighet utifrån definitionen ovan. Även att studenterna har en tanke om vad de vill med sin text och att de tolkar handledarens råd utifrån denna kan ses som självständighet enligt samma definition. Alla invändningar som studenterna uttrycker är dock inte på något självklart sätt möjliga att koppla till förmågan att förhålla sig till vad handledaren rekommenderar och därmed till självständighet. Att invända mot ett råd för att det är svårt och ansträngande att genomföra kan exempelvis endast med stor tvekan ses som ett uttryck för självständighet (jfr exempel 1). Där får invändningen i stället mer funktionen att uttrycka en känsla. Ibland är invändningarna också rena missförstånd av vilka normer som gäller eller vad det är som handledaren egentligen avser med sina råd och rekommendationer, och detta kan inte heller på något självklart sätt kopplas till självständighet (jfr exempel 5).

Det som dock skulle kunna ses som en relevant aspekt i relation till självständighet är i vilken grad studenterna står fast vid sina invändningar och driver sin egen linje, även då handledarna rekommenderat någonting annat. I de flesta invändningssekvenserna accepterar studenterna handledarens råd eller rekommendation utifrån vad som framkommer i interaktionen, efter att handledaren har förtydligat, förklarat, utvecklat eller modifierat sin rekommendation och argumentation. Endast i tre fall väljer studenterna att hålla fast vid sin egen idé i stället. Att det är ovanligt att studenterna håller fast vid sina idéer sammantaget med att både rekommendationer och invändningar uttrycks disprefererat, tyder på att detta inte är och inte hanteras som vedertaget i handledningssamtalen och kanske inte heller kan ses som rimligt för studenter som skriver sin första uppsats.

Eriksson och Gustavsson (2016) har undersökt skriftlig respons i handledningen av studenttexter och skiljer där mellan om handledaren formulerar krav, uppmaningar eller frågor i sin feedback. Dessa olika strategier relateras till självständighet och till vilken sorts respons handledaren öppnar för genom sitt sätt att formulera sina råd och rekommendationer. I denna studie har endast invändningar studerats och de råd som ges i relation till dessa, och inte hur handledarna har formulerat andra råd och rekommendationer och genom detta sätt öppnat för eller begränsat studenternas möjlighet att invända mot det som rekommenderas. De råd som studenterna invänder mot i studien är dock oftast inte formulerade som explicita krav. Det är få krävande uttryck som »ska» och »måste», och där sådana finns balanseras de av förmildrande uttryck som »tycker jag» och »skulle jag säga» som pekar på att det är ett av många möjliga förslag. Det vanligaste är annars att råden formuleras som frågor och som upp-

maningar i form av förslag, »då kan du använda dig...» (handledare 1, nr 7), och »jag tänkte att man kunde» (handledare 1, nr 3). Om detta är allmänt för rådgivning i muntlig handledningsinteraktion på grundnivå visar det att handledarna generellt öppnar för andra uppfattningar, vilket är en förutsättning för att invändningar och självständighet överhuvudtaget ska vara möjligt. Det kan också tyda på att muntlig interaktion ställer andra krav än skriftlig respons, där risken för att det ska bli ansiktshotande inte finns på samma sätt.

Man skulle kunna beskriva invändningssekvenserna som i huvudsak framgångsrika utifrån Parks definition (2014), då student och handledare oftast kommer överens, kompromissar eller enas i slutet av invändningssekvenserna, vanligen enligt handledarens förslag. Det finns dock ett exempel på ett relativt abrupt topikbyte efter en invändning från studenten. I ett exempel (6) betonar också handledaren att det som denne tar upp inte ska förstås som kritik, vilket indikerar att en sådan tolkning skulle vara möjlig. Trots detta framkommer alltså få interaktiva signaler som tyder på konflikt eller obehag från vare sig studenter eller handledare (jfr Park 2014 s. 366), och student och handledare når oftast en intersubjektiv förståelse i slutet av sekvenserna.

»Framgångsrikt» syftar i detta sammanhang på hur interaktionen genomförs och fungerar, men det är mer oklart vad som utifrån ett självständighetsperspektiv skulle kunna betecknas som framgångsrikt. Waring (2007) menar att den som får råd i den här typen av samtal behöver förhålla sig till två motsatta preferenser, en preferens för acceptans som står emot en preferens för autonomi. Om detta relateras till den här typen av handledningssamtal skulle det alltså innebära att studenten behöver förhålla sig till interaktionellt organiserade förväntningar på att acceptera och hålla med om det som en expert rekommenderar, samtidigt som studenten behöver agera autonomt eller självständigt inom den aktuella akademiska verksamheten. Det kan beskrivas som ett dilemma, där det ena ofta behöver prioriteras framför det andra. Resultaten i denna studie, där studenterna så sällan säger emot sin handledare och när de väl gör det är försiktiga och tonar ner och mildrar sina invändningar, tyder på att acceptans-preferensen har blivit viktigare än autonomi-preferensen. I Parks studie (2014), där också avvisanden och råd i en akademisk kontext har undersökts, är det utifrån samma logik tvärtom autonomi-preferensen som är mer prioriterad. Autonomi-preferensen kan dock möjligen förklara varför handledarna i denna studie är försiktiga både när de formulerar råd och responderar på invändningar, och närmast öppnar upp för och välkomnar studentens egna uppfattning, genom att de garderar sig, formulerar råd som frågor etc. Detta möjliggör för studenterna autonomi och självständighet, även om det i realite-

ten ändå är svårt i en tydligt asymmetrisk interaktion (jfr Bardovi-Harlig & Hartford 1990 s. 491).

Styrdokumentens beskrivningar säger ingenting om hur självständighet ska förstås i komplexa asymmetriska handledningsdialoger, och det gör inte heller den mer specifika definitionen av självständighet som förmågan att kunna förhålla sig till källor. Det man kan konstatera utifrån den analys som här presenterats är dock att båda parterna i handledningssamtalen förhåller sig till att det är en komplex form av samtal med olika funktioner och delvis motsägelsefulla krav.

Litteratur

- Atkinson, J. Maxwell & Heritage, John, 1984: *Structures of Social Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bardovi-Harlig, Kathleen, Hartford, Beverly, S., 1990: Congruence in Native and Non-native Conversations: Status Balance in the Academic Advising Session. I: *Language Learning* 40(4). S. 467–501.
- Bardovi-Harlig, Kathleen, Hartford, Beverly, S., 1991: Saying “no” in English: Native and Nonnative Rejections. I: *Pragmatics and Language Learning* 2. S. 41–57.
- Bardovi-Harlig, Kathleen, Hartford, Beverly, S., 1993: Learning the Rules of Academic Talk: A Longitudinal Study of Pragmatic Change. I: *Studies in Second Language Acquisition*, 15(3). S. 279–304.
- Bardovi-Harlig, Kathleen, Hartford, Beverly, S., 1996: Input in an Institutional Setting. I: *Studies in Second Language Acquisition*, 18(2). S. 171–188.
- Björkman, Beyza, 2015: PhD supervisor-PhD Student Interactions in an English-medium Higher Education (HE) setting: Expressing Disagreement. I: *European Journal of Applied Linguistics* 3(2). S. 205–229.
- Björkman, Beyza, 2016: PhD Adviser and Student Interactions as a Spoken Academic Genre. I: Ken Hyland & Philip Shaw (red.): *The Routledge Handbook of English for Academic Purposes*. London/New York: Routledge. S. 372–384.
- Brown, Penelope & Levinson, Stephen, C., 1987: *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eriksson, Anita & Gustavsson, Susanne, 2016: Krav, uppmaningar och frågor – en autoetnografisk reflektion över handledning av självständiga arbeten. I: *Utbildning & lärande* 10(1). S. 70–87.
- Eriksson, Mats, 2001: Syntaxens sociala sida – en inledande diskussion av turtillägg i samtal. I: *Språk och stil* NF 11. S. 5–24.
- Henricson, Sofie, Nelson, Marie, Wide, Camilla & Norrby, Catrin, 2015: You and I in Sweden-Swedish and Finland-Swedish Supervision Meetings. I: Rudolf Muhr & Marley Dawn, (red.): *Pluricentric Languages: New Perspectives in Theory and Description*. Bern: Peter Lang. S. 127–139.
- Henricson, Sofie & Nelson, Marie, 2016: Att tala var för sig, samtidigt eller inte alls. Uppbackningar, överlappningar och pauser i finlandssvenska och sverigesvenska handledningssamtal. I: Anna W. Gustafsson, Lisa Holm, Katarina Lundin, Henrik

- Rahm & Mechtild Tronnier (red.): *Svenskans beskrivning 34. Förhandlingar vid trettiofjärde sammankomsten för svenskans beskrivning*, Lund den 22–24 oktober 2014. Lund: Lunds universitet. S. 187–200.
- Henricson, Sofie & Nelson, Marie, 2017: *Giving and Receiving Advice in Higher Education. Comparing Sweden-Swedish and Finland-Swedish Supervision Meetings*. I: *Journal of Pragmatics* 109. S. 105–120.
- Heritage, John & Sefi, Sue, 1992: *Dilemmas of Advice: Aspects of the Delivery and Reception of Advice in Interactions between Health Visitors and First-time Mothers*. I: Paul Drew & John Heritage (red.): *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 359–417.
- Heritage, John, 1998: *Explanations as Accounts: a Conversation Analytic Perspective*. I: Charles Antaki (red.): *Analysing Everyday Explanation: a Casebook of Methods*. London: Sage. S. 127–144.
- Karlsson, Susanna, 2005: *Modalitet i interaktion – en studie av jag tycker och tycker jag*. I: Jan Anward & Bengt Nordberg (red.): *Samtal och grammatik. Studier i svenskt samtalsspråk*. Lund: Studentlitteratur. S. 119–138.
- Linell, Per, Hofvendahl, Johan & Lindholm, Camilla, 2003: *Multi-unit Questions in Institutional Interactions: Sequential Organizations and Communicative Functions*. I: *Text – An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse* 23(4). S. 539–571.
- Lindström, Anna, 1999: *Language as Social Action. Grammar, Prosody, and Interaction in Swedish Conversation*. (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 46.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Magnusson, Jenny, 2013: *Topikalitet i handledning*. I: Christina Rosén, Per Simfors & Ann-Kari Sundberg (red.): *Svenska föreningen för tillämpad språkvetenskap. Vårsymposium (2008). Språk i undervisning: rapport från ASLA:s vårsymposium, Linköping 11–12 maj, 2012*. Uppsala: Association Suédoise de Linguistique Appliquée (ASLA). S. 173–182.
- Magnusson, Jenny, 2014: *Handledningens effektivitet – En studie av remediering i självständiga arbeten*. I: Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Lindholm, Camilla (red.): *Svenskans beskrivning 33. Förhandlingar vid trettiofjärde sammankomsten för svenskans beskrivning*, Helsingfors den 15–17 maj 2013. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet. S. 290–299.
- Magnusson, Jenny, 2015: *Självständighetens praktik – Uppfattning och användning av begreppet självständighet i relation till det självständiga arbetet*. I: Linda Kahlin, Mats Landqvist & Ingela Tykesson (red.): *Språk och identitet: Rapport från ASLA:s symposium, Södertörns högskola 8–9 maj 2014*. Huddinge: Södertörns högskola / Association Suédoise de Linguistique Appliquée (ASLA) S. 91–105.
- Magnusson, Jenny, 2016: *Text i samtal: Hur texter används som resurser i handledningssamtal*. I: Anna W. Gustafsson, Lisa Holm, Katarina Lundin, Henrik Rahm & Mechtild Tronnier (red.): *Svenskans beskrivning 34. Förhandlingar vid trettiofjärde sammankomsten för svenskans beskrivning*, Lund den 22–24 oktober 2014. Lund: Lunds universitet. S. 343–355.
- Magnusson, Jenny, 2020: *»Jättebra, men» – Handledares beröm i handledningssamtal*. I: *Språk och interaktion* 5(3). S. 45–68.

- Magnusson, Jenny, under review: Handledarens frågor: att möjliggöra självständighet i ett handledningssamtal.
- Magnusson, Jenny, under utgivning: Positioning oneself in relation to sources and context – enactments of independence in degree supervision. I: *Journal of Applied Linguistics and Professional Practice (JALPP)*.
- Magnusson, Jenny & Zackariasson, Maria, 2018: Student Independence in Undergraduate Projects: Different Understandings in Different Academic Contexts. I: *Journal of Further and Higher Education*. S. 1404–1419.
- Mauranen, Anna, 2002: A Good Question. Expressing Evaluation in Academic Speech. I: Philip Riley, Guiseppina Cortese & Maurizio Gotti (red.): *Domain-specific English: Textual Practices across Communities and Classrooms*. Frankfurt: Peter Lang. S. 115–140.
- Nelson, Marie, Henricson, Sofie, Norrby, Catrin & Wide, Camilla, 2015: Att dela språk men inte samtalsmönster: Återkoppling i sverigesvenska och finlandssvenska handledningssamtal. I: *Folkmålsstudier* 53. S. 141–166.
- Nelson, Marie, Henricson, Sofie, Mäntynen, Anne & Savijärvi, Marjo, 2018: Positiva studentresponser i finska, finlandssvenska och sverigesvenska språkhandledningssamtal. I: Beatrice Silén, Anne Huhtala, Hanna Lehti-Eklund, Jenny Stenberg-Sirén & Väinö Syrjälä (red.): *Svenskan i Finland 17: Föredrag vid den sjuttonde sammankomsten för beskrivningen av svenskan i Finland*. Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 46–60.
- Park, Innhwa, 2014: Stepwise Advice Negotiation in Writing Center Peer Tutoring. I: *Language, and Education* 28(4). S. 362–382.
- Pomerantz, Anita. 1984: Agreeing and Disagreeing with Assessments: Some Features of Preferred/Dispreferred Turn Shaped. I: J. Maxwell Atkinson & John Heritage (red.): *Structures of Social Action*. Cambridge. Cambridge University Press. S. 57–101.
- Schegloff, Emanuel A, 1988: On an Actual Virtual Servo-mechanism for Guessing Bad News: A Single Case Conjecture. I: *Social Problems* 35(4). S. 442–457.
- Sifianou, Maria, 2012: Disagreements, Face and Politeness. I: *Journal of Pragmatics* 44(12). S. 1554–1564.
- Sveen, Hanna, & Magnusson, Jenny, 2013: Handledningens vad, hur och varför – interaktionella mönster med fokus på röst. I: *Högre Utbildning* 3(2). S. 87–102.
- Svinhufvud, Kimmo & Vehviläinen, Sanna, 2013: Papers, Documents, and the Opening of an Academic Supervision Encounter. I: *Text & Talk* 33(1). S. 139–166.
- Vehviläinen, Sanna, 1999: *Structures of Counselling Interaction: a Conversation Analytic Study of Counselling Encounters in Career Guidance Training*. Helsingfors: Helsinki University Press.
- Vehviläinen, Sanna, 2001: Evaluative Advice in Educational Counseling: The Use of Disagreement in the “Stepwise Entry” to Advice. I: *Research on Language and Social Interaction* 34(3). S. 371–398.
- Vehviläinen, Sanna, 2003: Avoiding Providing Solutions: Orienting to the Ideal of Students’ Self-directedness in Counselling Interaction. I: *Discourse Studies* 5(3). S. 389–414.
- Vehviläinen, Sanna, 2008: Identifying and Managing Resistance in Psychoanalytic Interaction. I: *Conversation Analysis and Psychotherapy*. S. 120–138.

- Vehviläinen, Sanna, 2009a: Problems in the Research Problem: Critical Feedback and Resistance in Academic Supervision. I: *Scandinavian Journal of Educational Research* 53(2). S. 185–201.
- Vehviläinen, Sanna, 2009b: Student-Initiated Advice in Academic Supervision. I: *Research on Language and Social Interaction* 42(2). S. 163–190.
- Vehviläinen, Sanna, 2012: Question-prefaced Advice in Feedback Sequences of Finnish Academic Supervisions. I: *Advice in Discourse*. S. 31–52.
- Vehviläinen, Sanna, & Löfström, Erika, 2016: ‘I wish I had a Crystal Ball’: Discourses and Potentials for Developing Academic Supervising. I: *Studies in Higher Education* 41(3). S. 508–524.
- Vetenskapsrådet. 2002: Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning. Tillgänglig på Internet: http://www.cm.se/webshop_vr/pdf/etikreglerhs.pdf.
- Waring, Hansun Zhang, 2005: Peer Tutoring in a Graduate Writing Centre: Identity, Expertise, and Advice Resisting. I: *Applied Linguistics* 26(2). S. 141–168.
- Waring, Hansun Zhang, 2007: Complex Advice Acceptance as a Resource for Managing Asymmetries. I: *Text and Talk* 27(1). S. 107–137.

Bilaga 1: Transkriptionsnyckel.

[]	överlappande tal
((skrattar))	icke-verbala handlingar
(namn)	anonymisering av personnamn
,	kort paus inom ett yttrande
/, //	längre paus inom ett yttrande eller mellan yttranden
(x)	(ohörbart ljud)
(...)	ett eller flera utelämnade yttranden
-	yttrande som avbryts av deltagare
?	frågeintonation
<u>men</u>	särskilt stark betoning

»Nu blir ju alla pingisälskare arga.»

Humor, makt och kön i studiosamtal om längdskidor

Av HANNA SÖDERLUND

Abstract

Söderlund, Hanna, hanna.soderlund@umu.se, Ph.D., Department of Language Studies, Umeå University: “‘Now all ping pong lovers will become angry.’ Humour, power and gender in studio conversations about cross-country skiing”. *Språk och stil* NF 30, pp 205–234.

Humour is a means of negotiating for power positions in conversations. In conversations on TV, these negotiations reach a large audience. The aim of this study is to investigate how power positions and gender are negotiated for through the use of humour by female and male sport pundits and commentators. How does the host interact with the sport pundits in a comical discourse? What response do sport pundits receive when interacting in a comical discourse? In my analysis, I investigate to what extent social closeness and distance affect both the outcome of how humour is generated and which power positions are achieved. The method employed in this article is discourse analysis in combination with conversation analysis, and the material comes from the World Championship in cross-country skiing 2017, broadcast on Swedish public service TV (SVT). The results show that humour gives somewhat different outcomes between different interlocutors depending on gender. The male expert and commentators achieve powerful positions and social closeness in the comical discourse when interacting with the host. The female expert is not able to achieve powerful positions in the same way, due to the different responses she receives in the comical discourse. This also creates a social distance between her and the others. The asymmetry in how different interlocutors are treated is also a part of how notions of gender are (re)produced in a comical discourse.

Keywords: power relations, gender, conversation analysis, television discourse, humour, discourse analysis.

I den här artikeln undersöks hur makt förhandlas fram genom att man använder humor i samtal om skidsport på tv. Några generella mönster för vem som kan uppfattas som rolig och vem som kan uppfattas som kompetent lyfts fram i denna fallstudie. Den humor som används kan ge upphov till social närhet eller distans samtalsdeltagarna emellan, vilket också diskuteras i artikeln. Materialet för studien är SVT:s sändningar från VM i längdskidor i Lahtis 2017. Många kan ta del av det som visas på tv, vilket gör att tv har stor genomslagskraft. Me-

Stöd till projektet har erhållits från *Centrum för idrottsforskning*.

dierna har därför en stor institutionell makt när det gäller vilka ideologier som kommer fram och hur vi ska förstå världen (Messner 2007 s. 124).

I samtal har alla som deltar möjligheter att uppnå starka maktpositioner, enligt Foucaults sätt att se på makt (Foucault 1993). Individer i samtal kan själva skapa sina förutsättningar, men behöver för att lyckas också stöd från andra som de interagerar med. I ett studiosamtal på tv har programledaren en institutionell maktposition i egenskap av den som styr samtalen, vilket gör att den personen i stor utsträckning bidrar till andras möjligheter att uppnå starka maktpositioner. I den här fallstudien av ett urval program synliggörs vissa maktrelationer som förhandlas fram lokalt. Även om förhandlingarna är lokala kan de också säga något om övergripande maktstrukturer (exempelvis socio-kulturella).

I materialet undersöks både en övergripande idrottslig diskurs och en komisk diskurs i relation till makt och kön. Syftet är att undersöka hur föreställningar om kön (re)produceras. Studien sker genom att jag kartlägger vilka maktpositioner skidexperter och skidkommentatorer på tv kan förhandla fram när de använder humor. Därutöver diskuteras hur social närhet och distans uppstår genom hur förhandlingarna av makt sker. De forskningsfrågor som ställs är:

- Hur interagerar programledaren med kvinnliga och manliga experter och kommentatorer i en komisk diskurs?
- Vilken respons får kvinnliga och manliga experter och kommentatorer som interagerar i en komisk diskurs?

1 Idrott och kön

I den här studien ligger fokus på idrott som konsumeras via tv som underhållning. Även om det är studiosamtal som undersöks belyses nedan några hegemoniska maktrelationer som finns inom olika idrottsliga diskurser.

Historiskt har idrott varit ett viktigt om än problematiskt område för grundläggande sociala föreställningar om maskulinitet och femininitet, enligt Michael A. Messner (2007). Därmed har den blivit en arena för ideologisk kamp när det gäller maktrelationer mellan kvinnor och män (s. 34). Idrott har kommit att bli ett område som domineras av män, inte minst för att de högre maktpositionerna i idrottsvärlden oftare innehas av män, enligt Gertrude Pfister (2010 s. 242).

Hegemoniska maktrelationer och föreställningar om kön förhandlas fram på subtila sätt, exempelvis genom mediala representationer av kön. Dessa representationer spelar en viktig roll för konstruktionen av femininitet och maskulinitet. Pirkko Markula (2009) menar att kvinnliga idrottare inte är kvantitativt representerade i medierna i samma utsträckning som manliga. På så vis bidrar medier till att idrottande kvinnor framstår som mindre intressanta än idrottande män (s. 6). Helena Tolvhed (2008), som undersökt hur svenska idrottarens prestationer under OS beskrivs i veckotidningar under mitten av 1900-talet, kommer också fram till att kvinnliga och manliga idrottare porträtteras på olika sätt. Män framställs exempelvis som fysiskt hårda (s. 98) och kvinnor som fysiskt attraktiva (s. 170). Tolvhed kommer även fram till att tävlingsidrotten ofta ses som nationalistisk, där den egna nationens framgångar premieras. Det är alltid bra om svenska idrottare lyckas, men dåligt om de misslyckas (s. 88).

SVT:s sportredaktion har de senaste åren gjort genomgångar av hur många timmar idrott de sänder som porträtterar kvinnor respektive män, i syfte att uppskatta hur jämställda deras sportsändningar är. Sportchefen på SVT har sedan kommenterat jämställdheten i blogginlägg på SVT Sport. Under 2016 handlade knappt vart tredje inslag om damidrott i deras nyhetsprogram *Sportnytt* och *Sportspegeln*, medan två tredjedelar således gällde herridrott (Jönsson 2018). Året därpå hade damidrotten ökat till 38 procent och herridrotten minskat till 62 procent (ibid.). Under 2018, då även *svtsport.se* inkluderades i genomgången, hade rapporteringen av damidrott landat på 44 procent och herridrotten på 56 procent (Jönsson 2019) vilket författaren menar visar att sändningarna blivit mer jämställda. Messner (2007) anser att alla medierapporteringar ska ses som ideologiska konstruktioner. Det är medierna själva som bestämmer vad som ska uppmärksammas, betonas, ignoreras eller marginaliseras (s. 124).

Även journalistiskt har idrotten dominerats av män, vilket har gjort det svårt för kvinnliga journalister att ta sig in, enligt Pfister (2010 s. 240). Stina Branting (2016) har intervjuat kvinnliga idrottsjournalister som menar att de återkommande möts av negativa attityder baserat på kön.

2 Humor, maktpositioner och kön

Nedan diskuteras inledningsvis studier och teorier som handlar om humor och skratt i olika typer av samtal. Därefter beskrivs studier som undersökt relatio-

nen mellan humor och kön. Avslutningsvis redogörs för studier som behandlar hur maktpositioner förhandlas fram i offentliga, företrädesvis i mediala, sammanhang, men också i andra.

2.1 Humorns funktioner i samtal

Humor kan ha olika funktioner i samtal. Wallace Chafe (1987) menar att humor är »the safety valve that saves us from the consequences of our natural reasoning when it would get us into trouble» (s. 18). Humor kan alltså ses vara en räddning för att vi ska kunna ta oss ur olika situationer.

I samtal mellan vänner beskriver Jennifer Hay (1995 s. 97–98) hur humor kan ha tre övergripande funktioner, utifrån en uppställning som bygger på *makt, solidaritet* och *psykologi*. Humor kan användas för att betona *maktskillnader*, exempelvis genom att en person retar andra i syfte att få en bättre maktposition. *Solidaritet* kan skapas genom att man närmar sig andra och delar erfarenheter, men också genom att man retas på ett sätt som skapar social närhet. *Psykologiskt* kan humor användas för att hantera olika situationer: man kan försöka försvara sig mot andra, förekomma kritik eller hantera sådant som uppstår i samtal (Hay 2000 s. 717). Humor kan således vara ett sätt för människor att försöka närma sig eller att distansera sig från andra (Davies 2017 s. 482).

Maktrelationer eller hierarkier kan också synliggöras genom vem man skämtar om och hur. Att använda humor som gör personer med en stark maktposition till måltavla behöver inte vara förknippat med tabu, vilket politisk satir är ett exempel på (Billig 2005 s. 208). Det är också därför elever kan skämta om sina lärare och vuxna om sina chefer (Purdie 1993 s. 65). Det går att skämta om människor med makt eller sociala grupper som är hegemoniska, eftersom det kan vara ett sätt att försöka utmana maktordningar. Däremot kan det uppfattas som stötande att skämta om olika sociala grupper som ses som icke-hegemoniska, eftersom det kan uppfattas som exempelvis rasistiskt (Billig 2009), men även sexistiskt eller funkofobiskt.

2.2 Skratt i samtal

Oavsett sammanhang är skrattet som respons viktigt i humor, och även skrattet fyller olika funktioner. Skratt ses ofta som slutklämmen på ett skämt och det som gör skämtet framgångsrikt, enligt Harvey Sacks (1974). Sacks menar samtidigt att mottagare av ett skämt inte måste skratta. Det innebär att såväl förse-

nat skratt som tystnad är möjliga avslut på ett skämt (s. 347 f.). Neal R. Norrick (1993 s. 23) hävdar dock att skratt kan ses som den andra delen i ett närhetspar, vilket skulle innebära att det är den respons som är förväntad. Avsaknad av skratt eller tystnad kan därför ses som att turtagningen i samtalet saknar något. Att mottagaren inte skrattar kan ha att göra med skämtets lämplighet i kontexten eller att mottagaren inte förstår skämtet. Men att inte skratta kan också ses som att det fyller en funktion. Att inte skratta är aggressivt, ett sätt att utöva makt. Michael Billig menar därför att frånvaro av skratt ska ses retoriskt (2005 s. 192).

I en forskningsgenomgång av humorns sociala funktioner beskriver Jürgen Trouvain och Khiet P. Truong (2017) hur skratt kan skapa social närhet samtidigt som det bidrar till en god stämning. På samma sätt menar de att avsaknaden av skratt kan skapa ett socialt avstånd (s. 342). Social närhet mellan två som skämtar kan därmed uppstå först när den man skämtar inför också visar sin uppskattning av skämtet (se även Tsakona 2017 s. 4). Helga Kotthoff menar att risken för att ingen ska skratta åt ens skämt är förknippad med stor skräck och skam, vilket kan vara en anledning till att försiktiga personer, främlingar eller människor med låg status undviker att skämta i olika sammanhang (2006 s. 8). En viktig aspekt är dock att skratt inte behöver vara ett tecken på god vilja och acceptans (Kotthoff 1996 s. 320).

Viveka Adelswärd har undersökt institutionella samtal (bl.a. arbetsintervjuer och telefonsamtal mellan Socialstyrelsen och föräldrar). Hon beskriver hur skratt är socialt konstruerat och kan ha olika funktioner: en modifierande funktion för att visa hur ett yttrande ska tolkas, funktionen av att bevara eller skapa status samt funktionen av att hantera ansiktshot (Adelswärd 1989 s. 129). I sin studie av arbetsintervjuer ser Adelswärd (1995) att skrattet kan visa på gemenskap. Intervjuarna i studien skrattar mer tillsammans med de sökande som de senare också rekommenderar att anställa (s. 133). Man kan fundera över om resultatet visar att man väljer att skapa en bra atmosfär tillsammans med personer som man tror sig vilja anställa, eller om det är så att man i större utsträckning beslutar sig för att anställa personer där social närhet uppstått genom skratt.

Även om såväl skratt som humor kan ha fler funktioner i samtal kan det ändå i stor utsträckning ses som något som kan skapa gemenskap när det handlar om humor i grupper med ett gemensamt mål. I studioprogrammen om skidsport på SVT är det gemensamma syftet att analysera skidåkning och samtidigt underhålla en tv-publik. I den andan bör god stämning vara något som man vill uppnå i programmet.

2.3 Studier av humor och kön

Humordiskurser kan ibland uppfattas som manligt dominerade, exempelvis genom vem som anses vara humoristisk. I en studie av Maria Ohlsson (2003) har studenter fått fylla i en enkät där de namngett någon de uppfattar som humoristisk. I enkäten framkommer att män oftare uppfattas som humoristiska i offentliga sammanhang. I privata sammanhang är majoriteten inte lika stor för männen, utan det kan oftare också vara kvinnor. Dock är det främst kvinnor som uppper att de uppfattar andra kvinnor som humoristiska (s. 341).

I vängrupper kan dynamiken i humor se olika ut i beroende på om gruppen innehåller både kvinnor och män eller om den är enkönad. Martin D. Lampert och Susan M. Ervin-Tripp upptäckte i sin studie att män i könsmixade grupper retas mindre med andra och skämtar mer om sig själva, medan kvinnor i könsmixade grupper skämtar mindre självutlämnande och istället mer retsamt med män (2006 s. 69). Män tenderar också att undvika att reta kvinnliga vänner i könsmixade grupper eftersom beteendet kan uppfattas som aggressivt då det riktas mot kvinnor, enligt författarna. Männens strategi kan vara att försöka skapa och upprätthålla symmetriska maktrelationer inom gruppen (s. 66). Författarna menar att kvinnorna inte uppskattar att bli retade av män. Det framgår dock inte om det främst är baserat på kulturella föreställningar om kön, eller vad kvinnor och män faktiskt upplever. Männens modifierade beteende i könsmixade grupper kan betraktas som respektstrategier.

I studier som undersökt maktpositioner och humor har man också upptäckt att när kvinnor har svårt att nå en stark maktposition använder de humor för att kunna vända på maktförhållanden. Den strategin använder kvinnliga komiker som inte får tillträde till golvet i humorprogrammet *Parlamentet*, enligt min avhandlingsstudie (Söderlund 2016 s. 184). Även Britt-Louise Gunnarsson som har studerat doktorander i seminariemiljöer ser liknande beteenden (2002). Hon menar att kvinnliga doktorander som möts av motstånd kan förändra maktordningar genom att använda humor (s. 259).

Humor kan på olika sätt vara ett iscensättande av kön. Enligt Jennifer Coates iscensätts femininitet genom att man använder humor som självförsvar medan maskulinitet oftare iscensätts genom att man förolämpar varandra eller ägnar sig åt verbala dueller (2014 s. 163). Verbala dueller och utmanande tilltal är också något som elever på fordonsprogrammet använder som ett sätt att iscensätta maskulinitet och skapa hierarkier enligt en studie av Katarina Kärnebro (2013 s. 298). Även i samtal i tv-dokumentärer förhandlas maskulinitet fram

genom att män retas aggressivt och skämtar nedsättande med varandra (Chovanec 2017 s. 46).

2.4 Maktpositioner i offentligheten

Många av de studier där makt i offentligheten undersökts, visar på att den som leder samtalen har en avgörande roll.

Mats Nylund (2000) har i sin avhandling undersökt interaktion i politiska debatter och intervjuprogram i direktsänd tv och radio. Han menar att den som leder samtalen (t.ex. en programledare) i studiosammanhang har makt över vem som kan komma till tals under samtalen, men också vem som kan framstå som engagerad eller kompetent i ett givet samtalsämne (s. 238). I radiosamtal i brittisk kontext där personer ringer in till en programledare, noterar Ian Hutchby (2006) att stor makt ligger på programledaren i kraft av hur turtagningen sker. Programledaren är i position att kunna underminera inringarens argument utan att behöva framföra egna (s. 100).

Programledaren har en viktig roll också när det handlar om att få andra att framstå som humoristiska. Brett Mills har undersökt det brittiska frågeprogrammet *QI*, och kommit fram till att det i stor utsträckning är programledaren som avgör vem som kan framstå som kunnig eller humoristisk i en kunskapsorienterad diskurs (2011 s. 140). En av Mills slutsatser är att de manliga deltagarna gynnas av programledarens agerande och av de tävlingsinriktade formerna av skämtteknik. Dessutom är de kvinnliga deltagarna i *QI* generellt sett i minoritet; de är aldrig fler än en av fyra. En ständig manlig deltagare har rollen som *whipping boy* (s. 144). Rollen innebär att han alltid är måltavla för skämtande eller på andra sätt görs låg sett till makt. Trots att maktpositionen kan anses låg, medför den samtidigt att han får en humoristisk position.

Forskning i svensk kontext visar också på asymmetrier som uppstår utifrån kön i humordiskurser. I tv-programmet *Parlamentet* behandlas de kvinnliga och manliga komikerna på lite olika sätt enligt min avhandlingsstudie (Söderlund 2016). Förutom att de kvinnliga komikerna i programmet totalt sett är färre till antalet, har de också svårare att få tillgång till utrymme trots att de försöker. De manliga komikerna blir bekräftade i större utsträckning och de kvinnliga komikerna blir avvisade i större utsträckning, båda av moderatören och av de andra komikerna. Asymmetrin i beteendet gör att de kvinnliga komikerna i slutändan har svårare att uppfattas som humoristiska än de manliga komikerna (s. 186).

Skillnader i bemötande kan även skönjas i politiska debatter. Kirsten Gormard (2001) som har undersökt politiska debatter i dansk tv menar att det finns asymmetri i hur kvinnliga och manliga politiker blir behandlade. Kvinnorna i hennes studie ges mindre utrymme och har sämre möjligheter att uppnå starka maktpositioner. Detta sker genom både programledarens och ibland de egna partikamraternas agerande (s. 89–91).

I tysk kontext har Helga Kotthoff (1997) undersökt gruppdiskussioner i ett tv-program för att analysera hur makt förhandlas fram i samtalen. Kotthoff menar att den som både presenterar sig som expert och får bekräftelse i interaktion blir den som också kan uppnå expertpositionen (s. 140). Det som ger hög status är att få frågor och samtalsstöd av andra, prata mycket, definiera ämnen, föra fram egna åsikter som viktiga och samtidigt framgångsrikt skämta bort andras. Företrädesvis är det män i studien som framgångsrikt kan uppnå positionen som expert. Kotthoff belyser genom sin studie att kön är en faktor som kan bidra till att forma maktasymmetri i samtal (s. 144).

Maria Edström (2001) har undersökt representationer av kön på tv genom att analysera olika tv-program. Hon menar att synen vi har på kön bekräftas, utmanas och omförhandlas genom de många olika sätt som kvinnor och män representeras på och att det bidrar till att det medierna förmedlar också sätter gränser för hur vi ser på personer baserat på kön (s. 93).

3 Material och urval

Materialet till den här studien består av studiosamtalen i SVT:s sändningar från VM i längdskidor, Lahtis 2017. Anledningen till att valet fallit på just längdskidor är att sporten ses som förhållandevis jämställd, där kvinnliga och manliga idrottare har liknande förutsättningar och där de dessutom tävlar på i princip samma banor under samma mästerskap och med samma prispengar. Mästerskapet utgör också en avgränsad mängd material för en fallstudie. Studiosamtalen är relevanta att undersöka utifrån förhandlingar av makt eftersom de är flerpartssamtal. Dessa har delvis en annan dynamik än dyader, inte minst eftersom det då finns en person som kan utgöra publik till två som skämtar. Experterna får också mycket fokus eftersom de under studiosamtalen är i bild under en stor del av samtalstiden, till skillnad från exempelvis kommentatorerna som under skidloppen aldrig syns i bild.

VM sändes under dagarna 23 februari–5 mars 2017. Studiosamtalen och

kommenteringen av skidloppen sker på plats i Lahtis. Under VM:s helgsändningar kallas hela programmet *Vinterstudion*¹ och inkluderar då även annan sport. Mitt urval utgörs dock endast av de studiosamtal som handlar om längdskidor och då endast de studiosamtal som sker före och efter skidloppen. Totalt rör det sig om 26 studiosamtal.

Programledare för studiosamtalen är André Pops, som sedan 2007 varit med och lett *Vinterstudion*. De experter som sitter med i studion under samtalen är Johanna Ojala, tränare och tidigare elitskidåkare, och Mathias Fredriksson, tidigare landslagsåkare. De två som kommenterar skidloppen i SVT under sändningarna är journalisten Jacob Hård och skidexperten och tidigare landslagsåkaren Anders Blomquist, vilka också bjuds in i samtalen via infälld bild i några av studiosamtalen. I transkriptioner och analys används *pl* för programledaren samt experternas och kommentatorernas respektive förnamn.

Studiosamtalen i SVT är specifika till sin karaktär av två anledningar. Den första är att samtalen har dubbla syften. De är både arbetsrelaterade möten med krav på att vara kontextbundna med fokus på en uppgift (jfr Holmes 2000 s. 37) och tv-sänd underhållning skapad för att underhålla en tv-publik (jfr Mullany 2002 s. 7). Den andra anledningen är att samtalen i stor utsträckning bygger på närhetspar där programledaren ställer frågor eller kommer med kommentarer som experterna sedan besvarar.

Av de 26 studiosändningarna har sju valts ut för analys (se materialförteckningen). Urvalet av studiosamtal är gjort utifrån att de innehåller interaktion i en komisk diskurs, att båda experterna i större utsträckning befinner sig i studion, att samtalen fördelar sig lika mellan att handla om dam- och herrlopp samt att de är spridda över hela VM. Allt som sker utanför studiosamtalen, exempelvis intervjuer, presskonferenser, reportage och när man visar annan sport, ligger utom analys. Studiosamtalen varierar i längd, från 15 minuter till strax över timmen. Den totala sändningstiden i urvalet är ca 4 timmar och 40 minuter. Under den tiden initieras totalt interaktion i en komisk diskurs vid 33 tillfällen, främst av programledaren. I den här artikeln presenteras fem av dessa interaktioner, i form av kortare samtalssekvenser. Urvalet av sekvenser illustrerar generella mönster i två avseenden: Det ena mönstret handlar om vilka maktpositioner samtalsdeltagarna kan förhandla fram. Det andra handlar om huruvida skämtandet bidrar till att skapa social närhet eller distans samtalsdeltagarna emellan.

¹ Ett studioprogram i SVT som på helgerna under vinterhalvåret ramar in olika, framför allt, vintersporter.

4 Teori och metod

Mitt syfte är att studera hur maktpositioner förhandlas fram i det empiriska materialet. Studien har inspirerats av feministisk poststrukturalistisk diskursanalys (FPDA), med samtalsanalys i vid bemärkelse som metod. Den exakta metoden för analysen är dock utvecklad under arbetets gång, vilket innebär att presentationen också bör ses som en metodutveckling. I följande avsnitt beskrivs metoden utifrån följande: diskurs, makt och kön, ansiktsrelaterat arbete, diskurser i studiosamtalen, samtalsanalys i vid bemärkelse samt maktpositioner kopplade till social närhet eller distans.

4.1 FPDA: diskurs, makt och kön

I studien innebär *diskurs* att praktiker är organiserade på ett sådant sätt att de skapar en samsyn runt kunskaper vi har om världen (se Foucault 1989 s. 49). Inom FPDA menar man att makt förhandlas fram genom interaktion i diskurser som kan både överlappa varandra och vara motsägelsefulla (Baxter 2003 s. 1). Det innebär i praktiken att olika diskurser undersöks, och att en maktposition kan förefalla stark i en diskurs men svag i en annan. Makt förhandlas fram i alla typer av samtal genom hur människor interagerar med varandra. Det kan exempelvis visa sig genom hur man skämtar med någon och responsen den andra personen ger. En stark maktposition är således inget en person har utan något som hen kan få tillträde till eller avvisas från i interaktion. Makt är därmed något som är under ständig omförhandling mellan människor (Foucault 1993).

Makt förhandlas fram lokalt. Men övergripande maktstrukturer (exempelvis sociokulturella) kan bidra till att vissa personer har större möjlighet att förhandla sig till starka maktpositioner än andra. I de lokala förhandlingarna kan personliga relationer och humör också vara faktorer som spelar in (Kotthoff 2006 s. 8). De lokala förhandlingarna kan både påverka och påverkas av övergripande föreställningar och maktstrukturer, vilket är ett synsätt som kommer från Norman Faircloughs kritiska diskursanalys. Synsättet innebär att det råder ett dialektiskt förhållande mellan vad vi gör i interaktion, alltså den diskursiva praktiken, och föreställningar som finns på ett samhälleligt plan (Fairclough 2001 s. 30–31), till exempel föreställningar som finns om kön. Interaktion som sker offentligt via exempelvis tv kan antingen utmana eller reproducera olika maktordningar och föreställningar som finns. Eftersom tv-sändningarna har många tittare får de också stort genomslag. De maktordningar som förhandlas

fram där kan således få återverkningar inom andra diskurser och på andra arenor.

I den här undersökningen kopplas förhandlingar av makt också samman med förhandlingar av kön. Kön ses som en del av en social identitet, något som hela tiden iscensätts (Butler 2007). Även kön är alltså något som är under ständig förhandling i interaktion. Även om det är möjligt att iscensätta kön på många olika sätt i olika diskurser så kan man säga att ramen för vad som är lämpligt eller ens möjligt ofta är snäv. Judith Butler talar om en *rigid regulativ struktur* inom vilken föreställningar om kön görs begripliga (2007 s. 88). Strukturen innebär att det finns föreställningar om hur människor ska bete sig baserade på vilket kön de identifierar sig som. En kulturell föreställning som finns om kön är exempelvis att kvinnor förväntas vara mer försonande och stödjande i samtal medan män förväntas ha en samtalsstil som är mer konfronterande och direkt (Holmes & Stubbe 2003 s. 574).²

4.2 Ansiktsrelaterat arbete

I analysen diskuteras strategier som kan kopplas till det *sociala ansiktet*, ett begrepp som kommer från Ervin Goffmans *face* (2005 s. 5). För att bevara vårt eget och andras sociala ansikte ägnar vi oss åt ansiktsrelaterat arbete. Ibland kan vi utsättas för *ansiktshot* som gör att vi riskerar att tappa vårt sociala ansikte. Att uttrycka meningsskiljaktigheter är ett exempel på ett potentiellt ansiktshot. Därför lindas meningsskiljaktigheter ofta in när de uttrycks. Ett sätt att linda in ett budskap är att använda humor, eller att rama in ett uttalande som humoristiskt (Adelswärd 1989 s. 129).

Det sociala ansiktet beskriver Håkan Landqvist »som något som konstrueras och hanteras gemensamt av båda parter i samtalet» (2001 s. 21). Penelope Brown och Stephen Levinson argumenterar för att olika parter i ett samtal ständigt beräknar maktskillnader sinsemellan – vilken social distans de har till varandra och hur mycket ett specifikt uttalande kan hota någon annan socialt (1987 s. 74). I den här studien diskuteras främst skämtande som innehållsligt kan uppfattas som ansiktshotande.

Det ansiktsrelaterade arbetet kan betona solidaritet/närhet eller respekt/distans, vilket realiseras genom övergripande attityder och språkhandlingar i interaktion. Närhet kan skapas genom skratt, skämtande och samtalsstöd (Norrby 2014 s. 220). Men det kan också visa sig genom att saker kan uttryckas implicit

² I analysen baseras kön på hur jag uppfattar att individerna själva identifierar sig.

eller mer direkt, eftersom personer som känner varandra kan ha ett mer direkt tilltal utan att det blir ansiktshotande (Brown & Levinson 1987 s. 72). Respektstrategier innebär i stället att behålla social distans, vilket kan manifesteras genom att man använder indirekta språkhandlingar i syfte att minska potentiella ansiktshot. Norrby anger garderingar och att linda in budskap som exempel på detta (2014 s. 224). Närhet och distans i studien relaterar till hur makt och kön förhandlas fram, vilket diskuteras vidare längre fram.

4.3 Diskurser i studiosamtalen

Vem som kan få tillgång till en stark maktposition i studiosamtalen undersöks genom att jag kartlägger hur man skämtar med varandra samt vilken respons som ges i en komisk diskurs. Studiosamtalen kan till stor del sägas befinna sig i en övergripande *idrottslig* diskurs eftersom det främst är idrott (specifikt längdskidor) som diskuteras. Den idrottsliga diskursen är central för samtalen, och samtidigt den diskurs som tv-tittarna förväntar sig att möta när de ser programmet. I den här studien är det humor som undersöks, och därför innehåller alla exempel interaktion som sker i en *komisk* diskurs. Den komiska diskursen initieras alltså när någon säger något skämtsamt. Definitionen av skämtande som jag har gjort är: allt som kan uppfattas som humoristiskt utifrån absurditet eller hur saker verkligen förhåller sig, ironi/tonalitet och vad samtalsdeltagarna själva har tolkat som humor (en tolkning jag baserar på respons). Allt sådant som alltså kan uppfattas som humor och som behandlas humoristiskt menar jag är interaktion som sker i en komisk diskurs. Även om skratt inte måste vara en respons på något komiskt, menar jag att skratt och leenden kan skapa en inramning av komik. Att skratta kan vara ett sätt att visa hur något ska tolkas, eller användas för att mildra något som annars kan uppfattas som ett ansiktshot (Adelswärd 1989 s. 129). Skratt kan också användas för att lätta upp stämningen. Jag beskriver tolkningen av den komiska diskursen för varje samtalssekvens som presenteras. I den här studien befinner sig interaktionen växelvis i en komisk och i en idrottslig diskurs. Den idrottsliga kan ses som överordnad den komiska.

Därutöver beskrivs också två andra underordnade diskurser som jag inkluderar i analysen när de aktualiseras: en *kollegial* och en *medial* diskurs. Dessa visar på relationer som etableras samtalsdeltagarna och publiken emellan. I den *kollegiala* diskursen har samtalsdeltagarna främst ett kollegialt tilltal i samtalen, vilket exempelvis framgår genom att de som samtalar i studion visar att de

känner till vad som händer sinsemellan också utanför studiosamtalen. I den *mediala* diskursen synliggörs tv-publikens eventuella förhoppningar om hur det ska gå i tävlingarna, vilket skapar tittarperspektiv i samtalet. Den växelverkan som finns mellan den mediala och den kollegiala diskursen kan sägas indikera om de som interagerar i studion främst tilltalar tv-tittarna eller varandra. De båda diskurserna visar också på att samtalen kan ses både som arbetsrelaterade samtal med fokus på en uppgift (Holmes 2000 s. 37), och som underhållning skapad för en tv-publik (Mullany 2002 s. 7).

Den idrottsliga diskursen är ständigt aktuell eftersom det är idrott som är det övergripande temat, specifikt längdskidor. De andra diskurserna blir framträdande genom vad samtalsdeltagarna i studion pratar om. Även om en samtalsdeltagare exempelvis aktualiserar en komisk diskurs betyder det inte att de andra behöver acceptera den. Det kan visa sig genom att en person säger något skämtsamt och en annan besvarar yttrandet med allvar, det vill säga utan att erkänna det förra uttalandet som skämtsamt.

4.4 Samtalsanalys i vid bemärkelse

Transkriptionerna i artikeln är presenterade utifrån en samtalsanalytisk konvention för att lyfta fram de aspekter av samtalen som är relevanta för analysen (Hutchby & Wooffitt 2008 s. 83). Transkriberingsprincipen som används är skriftspråksnormerad, snarare än uttalsnära, med undantag för ljudhärmande ord och korta ord som står ensamma (exempelvis *nä*, *näj*). Samtalsanalys används här i vid bemärkelse, vilket innebär att hänsyn tas även till kön som inom FDPA ses som viktigt. Även analys av vissa multimodala inslag ingår när det är möjligt, det vill säga när bildproduktionen medger det. Det som förekommer i analysen är gester, blickar, ansiktsuttryck och huvudrörelser. Dessa multimodala inslag tolkas kontextuellt när de kan ses som kommunikativa. Enligt Isabella Poggi (2007 s. 109) kan gester tolkas som kommunikativa då de har som mål att ge andra information. Att klia sig i håret skulle exempelvis inte ses som en kommunikativ gest. Gesten att hålla ut handen kan däremot ses som ett erbjudande om att ta turen (Martinec 2001 s. 133). Olika huvudrörelser kan fungera som respons i samtal; nickningar kan exempelvis användas som stöd-signaler (Poggi 2007 s. 288). Blickar kan ha en samtalsreglerande funktion (ibid.).

I analysen av studiosamtalen är responsen central, eftersom den är med och avgör om skämtet kan anses framgångsrikt eller inte (jfr Söderlund 2016 s. 60–

61). Misslyckat skämtande har i den här analysen inget att göra med kvaliteten på skämtet, utan bygger på vilken respons skämtandet får. I en komisk diskurs är den prefererade responsen normalt sett skratt eller att mottagarna på ett eller annat sätt erkänner den överlappande komiska diskursen och därmed skämtandet. Skratt (*hehe*) är den respons som jag menar utgör *tillräcklig respons* vilket också leder till att ett skämt kan bli framgångsrikt. Även att fortsätta någon annans skämtande ses i den här analysen som *tillräcklig respons*, såvida den också följs av skratt. *Otillräcklig respons* i den komiska diskursen kan utgöras av frånvaro av respons, det vill säga när en paus uppstår. Men även *minimal respons* (*mm, mhm*) uppfattar jag som otillräcklig i den komiska diskursen eftersom den inte ger skämtandet någon bekräftelse. Snarare kan den minimala responsen ses som respons i en idrottslig diskurs, som alltså relaterar till innehållet i uttalandet snarare än till skämtandet. Leenden tolkar jag som ett sätt att visa välvilja eller som minimal respons, men inte nödvändigtvis som *tillräcklig respons* i en komisk diskurs. För urvalet som gjorts till den här artikeln ligger inte fokus på att undersöka respons, även om den också diskuteras i analysen när så är relevant.

4.5 Maktpositioner kopplade till social närhet eller distans

I analysen av samtalen undersöks hur makt förhandlas fram och om samtalsdeltagarna uppnår starka maktpositioner eller om de avvisas från dessa i de olika diskurserna. Parallellt med att maktpositioner förhandlas fram uppstår även social närhet eller distans. Även om en maktposition försvagas i den komiska diskursen behöver det inte nödvändigtvis innebära att det uppstår social distans samtalsdeltagarna emellan. Nedan resonerar jag därför om hur starka maktpositioner uppnås och hur social närhet uppstår.

Responsen bidrar till hur makt förhandlas fram i samtalen, om starka maktpositioner kan uppnås eller inte. En samtalsdeltagare som får *tillräcklig respons* i den komiska diskursen kan uppnå en stark maktposition och därmed framstå som humoristisk. *Otillräcklig respons* leder i stället till att den som skämtar inte kan framstå som humoristisk och därmed inte heller uppnå en stark maktposition. *Tillräcklig respons* bidrar också till social närhet, medan det inte uppstår någon social närhet om responsen uteblir eller är otillräcklig (Trouvain & Truong 2017 s. 342).

Att bli måltavla för ett skämt kan innebära att få en svag maktposition i den komiska diskursen i och med att man görs låg sett till makt. Samtidigt kan skäm-

tandet leda till att social närhet uppstår, eftersom det också är ett sätt att upprätthålla gruppsolidaritet (Hay 2000 s. 717). Dessutom använder människor oftare humor som gör personer till måltavla om de uppfattar att de har samma status (Purdie 1993 s. 65), eller är socialt nära eftersom det är förknippat med mindre risk för ansiktshot. I en komisk diskurs kan social närhet därmed uppstå också i och med potentiellt ansiktshotande uttalanden, eftersom dessa är möjliga mellan personer som är socialt nära (Brown & Levinson 1987 s. 72). Respektstrategier som används i en komisk diskurs kan innebära att man låter bli att göra andra till måltavla för skämtande, eller att meningsskiljaktigheter som annars skulle kunna uppfattas som potentiellt ansiktshotande snabbt leder till konsensus. Dessa strategier kan därför kopplas samman med social distans.

I den *idrottsliga* diskursen uppnås en stark maktposition genom att man framstår som kompetent. Kompetens förhandlas fram genom innehållet i det som sägs, genom att en person framstår som att den är kunnig eller hårt arbetande. I den *mediala* diskursen kan den som har tittarnas förhoppningar och förväntningar i åtanke uppnå en stark maktposition. I den *kollegiala* diskursen analyseras inte maktpositioner specifikt. Däremot diskuteras social närhet och distans också i samband med dessa tre senast nämnda diskurser. Solidaritetsstrategier i samtalen kan bidra till social närhet. Social distans uppstår om istället respektstrategier används.

I studien ingår inte att analysera programledarens maktpositioner. Hans institutionella maktposition skiljer sig från övriga närvarande personers i kraft av att han leder samtalen och därmed både fördelar turen och initierar de flesta skämtet. I och med detta är han starkt bidragande till andras möjligheter i samtalet, när det gäller både om maktpositioner kan uppnås och om social närhet eller distans uppstår.

5 Analys

Nedan presenteras fem exempel från materialet där samtalsdeltagarna interagerar i en komisk diskurs. I analysen diskuteras hur maktpositioner förhandlas fram samt hur social närhet och distans uppstår under förhandlingarna av maktpositioner. Inledningsvis presenteras exempel där social närhet uppstår, och därefter exempel där det i stället uppstår viss social distans.

Sekvenserna som presenteras har valts ut eftersom de illustrerar generella mönster i materialet. En tendens är att när kommentatorerna deltar i samtalet

via infälld bild uppstår skämtande som bidrar till både att de kan uppnå starka maktpositioner och att social närhet uppstår. Med den manliga experten är tendensen att social närhet uppstår, men i stället genom ett mer utmanande skämtande där han blir måltavla för skämtande eller genom verbala dueller. Social distans uppstår med den kvinnliga experten genom att skämtandet innehåller respektstrategier. I beskrivningarna till transkriptionerna anges vilket av studiosamtalen som avses genom att de är numrerade 1–7 utifrån den siffra studiosamtalet givits i materialförteckningen.

5.1 Kollegialitet skapar social närhet

I den *kollegiala diskursen* sker skämtande som gör att social närhet uppstår, samtidigt som alla i interaktionen uppnår starka maktpositioner. I exempel (1) uppstår social närhet när skidkommentatorerna släpps in i samtalen via infälld bild. Programledaren påvisar att kommentatorerna Anders och Jacob ska kommentera två stora lopp i SVT:s sändningar dagen därpå: herrarnas femmil i VM och Vasaloppet dessförinnan. Maktpositioner i den här sekvensen diskuteras främst utifrån den idrottsliga och den komiska diskursen.

(1) Studiosamtal 6, 00:34:00–00:34:49

- 1 Pl: Mm, ska ni hem och lägga er på sofflocket nu?
 2 Anders: Hhhahaha[hahahaha]
 3 Jacob: [Knappast va]= ((lyfter på ögonbrynen))
 4 Pl: =Eller har ni nåt att göra inför morgondan?
 5 Jacob: Heh (.) Ah, liiite då kanske. Det är visst nån tävling
 6 före ((blicken mot Anders)) femmilen där.
 7 Anders: Håller [på] bli närmast schizofren
 8 Pl: [Åa.]
 9 Pl: [Hahehehe] [.hh]
 10 Anders: [Ehm], jag tröstar mig med [att] en femmil på
 11 skidor och Vasaloppet är det roligaste som finns. Men [det]
 12 blir inte mycket sömn inatt
 13 Pl: [Aa]
 14 Pl: Näj, för er som inte känner till det så ska ju Jacob och
 15 Anders härifrån kommentera Vasaloppet imorgon först i,
 16 det blir väl en fyra (.) timmar nånting. Näj, fem timmar.
 17 Och sen, är det en liten, en liten paus. Och sen femmil-
 18 len. Hur förbereder ni er inför det där egentligen?
 19 Jacob: Fjorton mil va, då, det, det kräver, det är en rejäl kol-
 20 hydratladning som krävs för det.
 21 (.)
 22 Pl: [Mm].
 23 Anders: [Ehehe] «vi har varvat det här mästerskapet med att tit-
 24 ta på Vasalopp från tidigare år på nätterna och så där,
 25 så det har varit mycket, lite schizofrent men kul.»
 26 Pl: Ehhhehehehe hh. ja, det är bra att ladda på med mycket
 27 energi /.../.

Programledarens inledande fråga sker i en medial diskurs, genom att han skämtsamt låtsas som om han inte vet vad kommentatorerna Jacob och Anders ska göra: *ska ni hem och lägga er på sofflocket nu* (rad 1). Den komiska diskursen aktualiseras här i och med att det programledaren säger inte är sant, vilket kommentatorerna också förstår. När Anders skrattar i samband med programledarens fråga (rad 2), interagerar också han i den komiska diskursen genom att visa att han tolkar yttrandet skämtsamt. Jacob besvarar i stället programledarens fråga på ett sätt som kan visa både på allvar och på komik, genom att påvisa att programledaren har fel: *knappast va* (rad 3). Det indikerar att han väljer att interagera i en medial diskurs, alltså med tv-publiken som främsta mottagare. Efter programledarens följdfråga: *eller har ni nåt att göra inför morgondan?* (rad 4) interagerar Jacob i en komisk diskurs genom sitt svar: *liiite då kanske. Det är visst nån tävling före femmilen där* (rad 5–6). Interaktionen fortsätter därefter överlappande i en komisk och en kollegial diskurs när arbetet omtalas i skämtsamma ordalag kollegor emellan. Anders beskriver sin uppfattning inför det arbete som har gjorts och som ska göras: *håller på bli närmast schizofren* (rad 7) och *vi har varvat det här mästerskapet med att titta på Vasalopp från tidigare år på nätterna* (rad 23–24).³ Programledaren ger respons genom att han skrattar med eftertryck (rad 9 och 26). Även Jacob fortsätter i en komisk diskurs när han säger: *fjorton mil va, då, det kräver, det är en rejäl kolhydratladdning som krävs för det* (rad 19–20). Programledaren ger Jacob minimal respons och Anders ger tillräcklig respons genom att han skrattar, även om det sker efter en kort paus (rad 22 och 23). Programledaren synliggör kontrasten mellan den kollegiala och den mediala diskursen när han förklarar för tv-publiken: *för er som inte känner till det så ska ju Jacob och Anders härifrån kommentera Vasaloppet imorgon först* (rad 14–18).

Interaktionen i exempel (1) mellan programledaren och de manliga kommentatorerna sker växelvis i en kollegial och en medial diskurs. Den mediala diskursen synliggörs genom att programledaren låtsas som om han inte vet att kommentatorerna har mycket jobb framöver samt att han senare i sekvensen berättar för tv-publiken hur det ligger till. I samband med den kollegiala diskursen aktualiseras också den komiska. Skämtandet blir därmed kollegialt och kan uppfattas som internt. Som tv-tittare kan man förstå skämtandet direkt om man vet hur tv-tablån ser ut. I annat fall låts man som tv-publik under samtalet gång förstå att de ägnar sig åt just skämtande i studion.

³ Skämtandet sker här på bekostnad av en socialt icke-hegemonisk grupp: personer med schizofreni. Det ingår dock inte i mitt syfte att undersöka icke-närvarande personer/grupper, varför jag inte kommenterar skämtet ur den aspekten närmare.

I interaktionen blir kommentatorernas skämtande genomgående framgångsrikt eftersom de får tillräcklig respons. Det gör att de kan framstå som *humoristiska* i den komiska diskursen. Av exempel (1) framgår också att kommentatorerna arbetar hårt (på nätterna) och att de i det närmaste är oersättliga eftersom de ska kommentera två stora lopp på raken som går av stapeln på två olika platser. Därmed kan de även framstå som *kompetenta* i den övergripande idrottsliga diskursen.

De manliga kommentatorerna kan därför genomgående uppnå starka maktpositioner i exemplet, vilket programledaren bidrar till genom samtalsstöd och sättet han skämtar på. I materialet finns fler liknande exempel vilket gör samtalsmönstret till en tendens. Eftersom båda kommentatorerna är män, kopplas de starka positioner de uppnår oundvikligen också ihop med manliga samtalsdeltagare. Kotthoff menar att den starka maktpositionen oftare är tillgänglig för män, inte minst genom andras samtalsstöd (1997 s. 140). I programmet finns inte någon kvinnlig kommentator, vilket innebär att det inte går att koppla samman kommentatorspositionen med kvinnliga samtalsdeltagare. Den här fallstudien bygger på ett urval där samma personer är kommentatorer. Men dessa två personer har också varit dominerande som kommentatorer inom skidsporten under mer än två decennier (Hilmersson 2017), vilket gör att urvalet är representativt för hur det ofta ser ut när skidsport kommenteras i SVT. Den manliga dominansen i kommentatorsbåset kan i förlängningen därför säga något om möjligheten att vara kvinnlig kommentator, eftersom representationer också är avgörande för konstruktionen av kön (Markula 2009 s. 6).

Skämtandet som sker i den kollegiala diskursen i det här exemplet indikerar att det uppstår social närhet programledaren och de manliga kommentatorerna emellan, på grund av hur de skämtar och den genomgående tillräckliga responsen.

5.2 Ansiktshotande humor bidrar till social närhet

I studien används en komisk diskurs i sammanhang som skulle kunna vara ansiktshotande: vid skämtande som gör någon till måltavla och vid meningsskiljaktigheter. Utmanande skämtande kan visa på social närhet eftersom det inte behöver bli ansiktshotande mellan personer som är socialt nära (Brown & Levinson 1987 s. 72).

Programledaren gör återkommande den manliga experten Mathias till före-

mål för skämtande. Det finns även ett tillfälle då den kvinnliga experten Johanna blir föremål för skämtande efter att programledaren inlett med att skämta om Mathias. I exempel (2) nedan är det dock Mathias som blir måltavla för skämtande. Programledaren introducerar ett inslag där experten Mathias har följt med skidåkaren Marcus Hellner ut i skidspåren.

(2) Studiosamtal 2, 00:14:16–00:14:26

- 1 Pl: Mm. Vi eh, fick följa med. Mathias ((handen och blicken mot
 2 Mathias)) tog med sig en kamera. Vi ber om ursäkt för fotot
 3 delvis i det [här inslaget] då. ((ler, blicken mot Mathias))
 4 Mathias: [.hfn] ((skakar på huvudet, ler))
 5 Pl: ((ler)) Eeéh, men vi får följa med Marcus Hellner dan före
 6 tävling med inspektionen utav banan.

Programledaren inleder med att kommentera det kommande inslaget om Marcus Hellner i skidspåren genom att säga: *Mathias tog med sig en kamera. Vi ber om ursäkt för fotot delvis i det här inslaget då* (rad 1–3). I omgångar vänder han blicken och pekar med hela handen mot Mathias, samtidigt som han ler. Han visar tydligt med blick, gest och ord att han syftar på Mathias. Leenden och ton indikerar också att han kommenterar experten Mathias dåliga fotokunskaper genom att använda en komisk diskurs. Mathias respons är att han skrattar till och skakar på huvudet (rad 4). Det är Mathias som blir föremål för skämtandet och han kan sägas acceptera det genom att han också skrattar. Han skakar visserligen på huvudet, men ler och säger inte emot.

Att bli föremål för skämtande kan innebära att få en svag maktposition (Purdie 1993 s. 65). Men genom skämtandet uppstår samtidigt en humoristisk stämning mellan den manliga experten och programledaren. I det här materialet är det, som berörts ovan, återkommande för den manliga experten att bli föremål för skämtande, medan detta inte i samma utsträckning gäller för den kvinnliga experten. Även i andra tv-sammanhang kan man se att en låg men humoristisk position innehas av en man i och med en manlig programledares skämtande, exempelvis i det brittiska frågeprogrammet *QI* (Mills 2011 s. 144).

En annan typ av interaktion som uppstår i den komiska diskursen är meningsskiljaktigheter samtalsdeltagarna emellan, det vill säga när olika åsikter går emot varandra. Att uttrycka dessa i en komisk diskurs kan vara en strategi för att dämpa det potentiellt ansiktshotande i situationen. Mellan programledaren och den manliga experten leder meningsskiljaktigheterna till en verbal duell. Att en verbal duell alls är möjlig utan att bli ansiktshotande, kan visa på att det finns social närhet dem emellan. I exempel (3) uppstår meningsskiljaktigheter när man i studiosamtalen diskuterar Marit Bjørgen (Norge)

och hennes många medaljer i VM- och OS-sammanhang. Mathias säger att han är otroligt imponerad, varpå han jämför Björgens prestation och träningsinsats med att spela pingis.⁴ Programledaren menar att alla pingis-älskare nu kommer att bli arga.

(3) Studiosamtal 3, 00:48:22–00:48:42

- 1 Mathias: Nä, jag vet inte. Jag pratade med henne faktiskt igår när hon
2 stod med vallarna. Jag sa det »jag är otroligt imponerad för
3 det är ju inte pingis du håller på med ((pl: heh)), för då
4 kan du gå på talang. Nu måste du ju, det gör ju ont varje
5 gång för att träna och även att vinna.» Hon tar ju mycket
6 smärta.
7 Pl: »Nu blir ju alla pingisälskare arga [(nu xxxx)]»
8 Mathias: [Men det gör ju inte]
9 lika ont [att spela pingis.]
10 Johanna: [hehehehe]
11 Pl: [Aa, ah, okej, äej, okej.]
12 Mathias: [Här är det en annan smärta.]
13 Pl: Men dom tränar hårt. ((ler))
14 Mathias: Ja, absolut.
15 Pl: Ja
16 Mathias: Men du [får] inte samma smärta i pingis.
17 Johanna: [Ehm]
18 Johanna: [ehmhm] ((har blicken mot Mathias))
19 Pl: [»Nääj»]
20 Mathias: =Näj=
21 Pl: = all right, [det] kanske jag kan hålla med om ((ler))=
22 Mathias: [näj]
23 Mathias: =ja ((ler))
24 Pl: Ja

Experten Mathias inleder samtalet med att referera till ett samtal han haft dagen innan. I exempel 3 citerar han det han sagt till Marit Björgen: *jag är otroligt imponerad för det är ju inte pingis du håller på med* (rad 2–3). Under Mathias tal hörs (vad jag uppfattar som) programledaren skratta till. Programledaren motsätter sig direkt Mathias uttalande genom att med leende röst säga: *nu blir ju alla pingisälskare arga* (rad 7) när Mathias implicerar att pingis är lätt och att skidor är tungt. Programledarens yttrande kan vara en ansiktsrädande reparation å Mathias vägnar för att han är på väg att trampa tv-tittande pingisälskare på tårna. Det innebär att turen sker i en medial diskurs när programledaren har tittarnas eventuella intressen i andra sporter i åtanke. Johanna skrattar, vilket innebär att skämtandet som uppstår får tillräcklig respons (rad 10). Programledarens leende röst och Johannas skratt gör också att en komisk diskurs introduceras (rad 7, 10). Mathias förklarar sig med att

⁴ I idrottssammanhang talar man vanligtvis om *bordtennis*, men i studiosamtalet refererar de genomgående till sporten som *pingis*, varför även jag gör det.

säga: *men det gör ju inte lika ont att spela pingis. Här är det en annan smärta* (rad 8–9 och 12). Programledaren tar turen samtidigt och visar att han förstår och eventuellt accepterar detta: *ah, ah, okej, äej, okej* (rad 11). Därefter fortsätter programledaren med att leende säga att de som spelar pingis ändå *tränar hårt* (rad 13). Det enas han med Mathias om. Däremot vidhåller Mathias att det inte är *samma smärta i pingis* (rad 16). Johanna skrattar åt detta vänd mot Mathias (rad 18). Avslutningsvis tycks programledaren lite motvilligt gå med på Mathias inställning: *all right det kanske jag kan hålla med om* samtidigt som han ler (rad 21). Mathias bekräftar genom att säga: *nä* och *ja* (rad 22–23).

I samband med att programledaren ställer sig på »pingisälskarnas» sida avvisar han Mathias från en stark maktposition i den mediala diskursen. I Mathias jämförelse av idrotter har han inte tv-tittarnas eventuella andra idrottsintressen i åtanke, utan främst de skidintresserades. Den komiska diskurs som introduceras bidrar till att dämpa det eventuella ansiktshot som annars skulle kunna uppstå i och med meningsskiljaktigheterna mellan programledaren och den manliga experten. Eftersom alla i interaktionen skrattar eller ler genom nästan hela sekvensen interagerar samtliga i en komisk diskurs. Mathias kan samtidigt framstå som humoristisk när såväl programledaren som Johanna skrattar vända mot honom. Meningsskiljaktigheterna fortgår dock genom hela interaktionen i en idrottslig diskurs vilket gör att ansiktshotet utvecklas till en verbal duell där konsensus uppnås först i slutet och till synes motvilligt. I materialet är det återkommande att motsättningar mellan programledaren och den manliga experten blir uppenbara, i stället för att de snabbt uppnår konsensus. Verbala dueller och aggressiva skämt är i olika offentliga sammanhang som undersökts förekommande män emellan. Ett utmanande beteende är kanske mer möjligt och till och med förväntat för män, enligt studier av dokumentärer på tv (Chovanec 2017 s. 46), men också i skolmiljö bland elever på fordonsprogrammet (Kärnebro 2013 s. 298).

Utmanande skämtande kan vara ansiktshotande, men behöver inte bli det mellan personer som står varandra socialt nära. Reellt ansiktshotande kommentarer i genren tv-underhållning är sannolikt också ovanliga. Att de alls kan yttras kan därför indikera att det finns en social närhet mellan personerna som skämtar på det sättet, i det här fallet programledaren och den manliga experten.

5.3 Meningsskiljaktigheter skapar viss social distans

Meningsskiljaktigheter uppstår också mellan programledaren och den kvinnliga experten. Dessa avrundas dock snabbt och man kan gå vidare i samtalen. Den komiska diskurs som introduceras bidrar också i dessa fall till att minska det potentiella ansiktshotet. Det faktum att samtalsdeltagarna snabbt kommer till konsensus kan ses som respektstrategier som indikerar viss social distans. Nedan presenteras två exempel där meningsskiljaktigheter uppstår, där först programledaren och sedan den kvinnliga experten är den som introducerar den motstridiga åsikten.

I exempel (4) har de diskuterat norska skidåkaren Marit Björgens karriär och hur hon har för avsikt att fortsätta åtminstone en säsong till. Björgen har varit överlägsen i skidåkning under många år, och Johanna menar att hon *inte* ser fram emot att Björgen ska avsluta sin karriär, vilket programledaren har en motsatt uppfattning om.

(4) Studiosamtal 6, 00:43:48–00:44:01

- 1 Johanna: ^Heh, när hon sa^ att »ja, det börjar närma sig slutet»
 2 då tänkte jag »nej» ((uppgiven ton)).
 3 Pl: ^Fneh^
 4 Johanna: »Va, är det [sant]?» [hih]
 5 Pl: [Fast], fast jag tror det är många som [tänker]
 6 »ja». Hnehe=
 7 Johanna: =Hehejaha Ja,
 8 Johanna: [hennes konkurrenter, heh]
 9 Pl: Höh, hon är [alltid i vägen] för svenska
 10 framgångar. Så jag tror det är många som känner så här »ja,
 11 men det kanske är på tiden (.) snart».

Expertens Johanna beskriver sin uppfattning om att Marit Björgen ska avsluta sin karriär när hon säger: *då tänkte jag »nej, va, är det sant»* (rad 1–2 och 4). Genom intonation och sin anekdotiskt beskrivna reaktion interagerar Johanna i en komisk diskurs. Programledaren skrattar under tiden till (rad 3), vilket gör att interaktionen fortsätter i en komisk diskurs. Responsen gör också Johannas skämtande framgångsrikt. Skrattet kan också tolkas som ett sätt att linda in den meningsskiljaktighet som därefter uppstår då programledaren uttrycker den motsatta åsikten genom att introducera den som »mångas»: *fast, fast jag tror det är många som tänker »ja»* (rad 5–6). Interaktionen menar jag sker i en medial diskurs, där programledaren förhåller sig till tv-publikens (som jag har uppfattat det) förhoppningar och förväntningar om att få se framgångar för svenska skidåkare snarare än norska. Den komiska diskursen, som introduceras med skratt, kan ha en dämpande effekt på vad som annars skulle kunna bli ansiktshotande meningsskiljaktigheter. Johanna skrattar samtidigt som hon beskriver vilka hon menar att

programledaren syftar på: *ja, hennes konkurrenter* (rad 7–8). Programledaren utvecklar sin ståndpunkt något avslutningsvis när han menar: *hon är alltid i vägen för svenska framgångar. Så jag tror det är många som känner så här »ja, men det kanske är på tiden snart»* (rad 9–11). Talet sker delvis samtidigt som Johanna. Även om det finns allvar i uttalandet tolkar jag det som att det krävs en komisk diskurs för att kunna uttrycka en förhoppning om att en så framgångsrik skidåkare som Marit Björgen ska avsluta sin karriär.

I exempel (5) är det Johanna som inleder meningsskiljaktigheterna med programledaren. I studion diskuterar de hur tittarna kan vara med och tävla i något som kallas »Vinterexperten». Tävligen innebär att SVT:s sportredaktion lägger ut frågor på sin webbplats och i sin mobil-applikation gällande olika skidtävlingar för dagen. Experterna i studion har ett eget lag där de är med och tävlar mot tv-tittarna, vilket programledaren syftar på när han säger att Johanna har gjort ett val i en fråga. Johanna ifrågasätter dock om det verkligen bara var hennes val.

(5) Studiosamtal 1, 00:11:16–00:11:34

1 Pl: Mm. I live-flödet så vet ni att ni hittar vår tävling
 2 Vinterexperten. Via SVT Sports app eller sajten. Där finns
 3 en fråga bland annat »på vilken plats hamnar superlöftet
 4 Ebba Andersson den här dan». Johanna, du valde för våran del
 5 att tippa mellan plats 10 och 20. Vi får se om= ->
 6 Johanna: =(ler menande) Och jag valde? ((cirkulerar pekfinger
 7 mellan sig och programledaren))
 8 Pl: ->det är rätt. ■[Ja, jag var med lite] granna=->
 9 Johanna: [hnhä] ja! ((slår
 10 med pekfingeret mot programledaren, ler))
 11 Pl: ->och påverkade det där också. /.../

Efter programledarens inledande kommentar att tittarna nu kan gå in och besvara frågor i Vinterexperten säger han: *Johanna, du valde för våran del att tippa mellan plats 10 och 20. Vi får se om det är rätt* (rad 4–5 och 8). Experterna Johanna ler menande och ifrågasätter direkt, utan paus, uttalandet när hon frågande säger: *och jag valde*, med betoning på *jag*. Samtidigt cirkulerar hon pekfingerarna mellan sig och programledaren för att kommunicera att han nog också var med och gjorde valet (rad 6–7). Den komiska diskursen introduceras här genom leenden, Johannas ton samt hennes gest med fingrarna som visar att båda var med och gjorde valet. Även här kan den komiska diskursen vara ett sätt att dämpa den potentiellt ansiktshotande meningsskiljaktigheten. Programledaren tycks acceptera att han haft ett finger med i spelet i och med responsen: *ja, jag var med lite granna och påverkade det där också*, vilket sägs med leende röst (rad 8 och 11). Den leende rösten kan vara ett sätt att visa att han också fortsätter sin interaktion i en komisk diskurs. Johanna skrattar och säger *ja*, med emfas, samtidigt som hon slår med pekfingeret mot

programledaren som för att poängtera att hon har rätt (rad 9–10). Även om programledaren antyder att han förstår hennes skämtande intention, orienterar han sig i sitt svar ändå främst mot den idrottsliga diskursen i och med att han utan omsvep erkänner att hon har rätt. Han går därefter direkt vidare till ett nytt samtalsämne. Johannas skämtande får inte tillräcklig respons eftersom ingen annan än hon själv skrattar. Hennes skämtsamma inlägg blir därför inte entydigt framgångsrikt.

I sekvenserna där meningsskiljaktigheter uppstår, sker förhandlingen av maktposition i olika diskurser. När den kvinnliga experten inte tar hänsyn till tv-publikens förhoppningar om svenska framgångar blir hon avvisad från en stark maktposition av programledaren i en medial diskurs (exempel 4). I den idrottsliga diskursen kan hon dock framgångsrikt uppnå en stark maktposition genom att framstå som kompetent när hon påvisar att hon och programledaren haft gemensamt ansvar för valet i tävlingen *Vinterexperten* (exempel 5). Skulle valet senare visa sig vara fel så är det inte bara hon som ska behöva stå för resultatet i tävlingen. Den kvinnliga experten kan samtidigt sägas utmana programledaren genom att påvisa att han försökt ge henne ensamt ansvar. Att använda humor för att på olika sätt ta kontrollen i samtal är en strategi som effektivt kan användas för att uppnå starka maktpositioner, kanske särskilt när de tycks svåra att uppnå.

I den komiska diskursen kan den kvinnliga experten uppnå en stark maktposition då programledaren skrattar åt hennes skämtande i exempel (4), men inte entydigt i exempel (5) då hon inte får tillräcklig respons, även om programledaren använder en leende röst. En återkommande tendens i materialet, som inte utforskas vidare här, är att den kvinnliga experten inte alltid får tillräcklig respons i den komiska diskursen. Uteblivet skratt från de andra i studion gör att hon har svårt att framstå som humoristisk.

Meningsskiljaktigheterna leder i båda fallen snabbt till konsensus mellan programledaren och den kvinnliga experten. Att konsensus snabbt uppnås kan ses som respektstrategier (Norrby 2014 s. 224). Respektstrategierna i kombination med att den kvinnliga experten inte genomgående kan framstå som humoristisk eftersom det inte alltid är någon som skrattar när hon skämtar, bidrar till att det uppstår viss social distans mellan henne och programledaren.

6 Sammanfattande diskussion

Syftet med studien har varit att undersöka hur kön (re)produceras genom de möjligheter skidexperter och skidkommentatorer på tv har att uppnå starka maktpositioner när de använder humor. Jag har visat exempel på hur makt för-

handlas fram genom humor i SVT:s sändningar från VM i längdskidor. Fokus har varit att undersöka *hur* samtalsdeltagarna interagerar i en komisk diskurs och *vilken respons* de får. Dessutom har jag diskuterat om social närhet eller distans uppnås i samtalen.

Både meningsskiljaktigheter och humor där någon blir föremål för skämtande kan sägas blottlägga vissa maktrelationer i den komiska diskursen. Det är främst med den manliga experten som programledaren skämtar på ett socialt utmanande sätt. Att bli föremål för skämtande innebär att få en maktposition försvagad. Samtidigt kan den typen av skämtande och även verbala dueller som uppstår i samtal tolkas som solidaritetsstrategier (Hay 2000 s. 717). Med den kvinnliga experten skämtas det inte i samma utsträckning på ett utmanande sätt. I stället leder interaktionen snabbt till konsensus. Sociala maktförhållanden mellan personer är något som hanteras i varje given situation i det ansiktsrelaterade arbetet, enligt Brown och Levinson (1987 s. 74). Skulle det uppstå ett större ansiktshot om den manliga programledaren skämtade utmanande med den kvinnliga experten? Lampert m.fl. belyser att män i vängrupper tenderar att undvika att skämtsamt reta sina kvinnliga vänner eftersom det kan uppfattas som aggressivt (2006 s. 66). Kan det även gälla i studiosamtal, kollegor emellan?

Den kollegiala diskursen aktualiseras främst mellan programledaren och de manliga kommentatorerna. Skämtandet sker då växelvis i den kollegiala och den mediala diskursen vilket visar på olika tilltal: samtal kollegor emellan och med tv-publiken som mottagare. I de fall då kollegorna främst vänder sig till varandra kan skämtandet uppfattas som internt. Tv-publiken låts först i ett senare skede förstå bakgrunden till skämtandet. Innehållet i skämtandet i kombination med att kommentatorerna uppnår starka maktpositioner bidrar till att det uppstår en humoristisk stämning och samtidigt social närhet. Kommentatorerna kan genomgående framstå som både kompetenta och humoristiska.

I den mediala diskursen blir både den manliga och den kvinnliga experten avvisade. Den manliga experten avvisas när han uppfattas som partisk till skidsport i och med att han nedvärderar insatsen som krävs för att träna pingis. Den kvinnliga experten avvisas då hon visar lojalitet till norska framgångar, i stället för att visa respekt för tv-publikens eventuella förhoppningar om svenska framgångar. Idrottsliga diskurser har ofta nationalistiska förtecken där framgångar för den egna nationen är det som premieras (Tolvhed 2008 s. 88). Denna inställning är något den kvinnliga experten bryter mot i och med sitt uttalande. Det kan kanske ses som sekundärt för skidexperterna att framstå som opartiska till olika sporter eller att ha tv-tittarnas förhoppningar i åtanke, givet att de är experter på just skidor med fokus på goda skidprestationer oavsett vem

som står för dem. Däremot kan det sägas ingå i programledarens institutionella roll som företrädare för SVT att ha tv-tittarna och idrottsneutralitet i åtanke. Hans roll i den idrottsliga diskursen kan därmed uppfattas som att han till viss del tyglar experterna om de gör avsteg från dessa värden. Möjligen är det en orsak till att experterna blir avvisade.

Endast den kvinnliga experten får respons som gör att hon inte entydigt kan uppnå en stark maktposition när hon interagerar i en komisk diskurs. Även om det inte går att säga vad den otillräckliga responsen beror på, bidrar den till att den humoristiska stämningen samtalsdeltagarna emellan uteblir. Uteblivet skratt vid skämtande kan ses som att den andra delen i ett närhetspar saknas (Norrick 1993 s. 23). Jag menar också att den obekväma stämning som kan uppstå på grund av uteblivet skratt antagligen inte fyller ett önskat syfte i ett tv-program som i hög grad går ut på att underhålla. Det finns i andra sammanhang exempel på att kvinnor tycks ha det svårare att framstå som humoristiska på grund av hur de behandlas av programledare eller andra samtalsdeltagare. I brittiska *QI* tycks de kvinnliga deltagarna missgynnas av programledaren, på grund av sin skämtteknik (Mills 2011 s. 140). I *Parlamentet* missgynnas kvinnliga komiker både av andra komiker och av programledaren eftersom de oftare än männen blir avvisade när de skämtar (Söderlund 2016 s. 171). Möjligheten finns att övergripande, sociokulturella maktstrukturer i den komiska diskursen här visar sig på ett lokalt plan.

I den idrottsliga diskursen kan den kvinnliga experten i studion dock uppnå en stark maktposition genom att använda humor. Hon gör det genom ett utmana programledaren då han försökt ge henne ensamt ansvar i en fråga. Exemplet visar på att humor kan skapa möjligheter att ta kontroll i samtal, och på så vis försöka förhandla sig till bättre maktpositioner. Strategin att använda humor för att ta kontroll i samtal använder också kvinnliga doktorander i seminarsammanhang (Gunnarsson 2002 s. 259) och kvinnliga komiker i humorprogram på tv (Söderlund 2016 s. 184).

Det är främst de manliga samtalsdeltagarna emellan som det uppstår en humoristisk stämning, vilket också bidrar till att det uppstår social närhet. Med den kvinnliga expertens uppstår i viss utsträckning istället social distans i och med olika respektstrategier och att den humoristiska stämningen ibland uteblir. Om det är en asymmetri som återkommer kan den bidra till upplevelsen av att vissa har en gemenskap som alla inte är en del av, både för tv-tittarna och för dem som deltar i samtalen.

7 Slutsatser

Alla deltagare studiosamtalen har möjlighet att skapa sina egna förutsättningar eller stödja andras möjligheter att uppnå starka maktpositioner, även om programledaren förstås har en institutionell maktposition som är speciell. Samtidigt kan de tendenser som framträder i studiosamtalen synliggöra vissa maktrelationer, lokalt och strukturellt.

Även om det är en fråga om få individer i studien är såväl makt som kön något som i all interaktion är under ständig omförhandling, om än inom en snäv och normativ struktur (Butler 2007 s. 88). Hur de kvinnliga och manliga experterna och kommentatorerna behandlas i den komiska diskursen i dessa samtal behöver inte nödvändigtvis bero på att individerna är kvinnor och män. Där emot bidrar interaktionen i studion till att (re)producera föreställningar som finns om vilka positioner kvinnliga och manliga experter och kommentatorer kan ha i en komisk och i en idrottslig diskurs, vem som kan framstå som *humoristisk* och vem som kan framstå som *kompetent*. Den roll medierna har för vår förståelse av världen gäller inte minst de föreställningar som finns om kön. Maria Edström menar exempelvis att i medierna »sätts gränser för kön hela tiden vare sig vi märker det eller inte» (2001 s. 93). Framställningen av kvinnliga och manliga experter och kommentatorer i just dessa samtal når en miljonpublik. De blir därför en del av de hegemoniska föreställningar som finns om kön, makt och humor i idrott, också på ett generellt plan.

Transkriptionsnyckel

(.)	kort paus (mindre än en sekund)
jaaa	förlängning av ljud
jaså?	frågeintonation
<u>varsågod</u>	sägs med emfas
^jaha^	sägs skrattande
ɁinteɁ	sägs med leende i rösten
hehe	intensivt skratt med betoning
»va»	citerar sig själv eller andra
.hh	hörbar inandning
°huhu°	låg röstvolym
B: sådär [tack]	samtidigt tal
K: [tack]	
->	repliken fortsätter på ny rad (som anges med ->)
=	repliken följer omedelbart på den föregående (latching)
((ler))	beskrivning av aktivitet, kroppsliga modaliteter
(xxx)	ohörbart (ett eller flera ord)

Materialförteckning

Studiens urval av tv-sända studiosamtal från VM i längdskidor, Lahtis 2017:

Studiosamtal nr	Sändningstid	Längd analyserat material
1	25 februari ca 10.45–11.00, före damernas skiathlon.	ca 15 min
2	25 februari ca 13.05–13.30, efter damernas och före herrarnas skiathlon.	ca 30 min
3	25 februari ca 14.55–16.30, efter herrarnas skiathlon	ca 60 min
4	28 februari ca 13.50–14.15, efter damernas 10 km	ca 25 min
5	1 mars ca 14.10–15.15, efter herrarnas 15 km	ca 60 min
6	4 mars ca 15.00–16.15, efter damernas 30 km	ca 60 min
7	5 mars ca 15.40–16.10, efter herrarnas 50 km	ca 30 min

Litteratur

- Adelswärd, Viveka, 1989: Laughter and dialogue. The social significance of laughter in institutional discourse. I: *Nordic Journal of Linguistics* 12(2). S. 107–136.
- Adelswärd, Viveka, 1995: Institutionella samtal – struktur, moral och rationalitet. I: *Folkmålsstudier* 36. S. 109–139.
- Baxter, Judith, 2003: Positioning gender in discourse. A feminist methodology. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Billig, Michael, 2005: Laughter and ridicule. Towards a social critique of humour. (Theory, culture & society.) London: SAGE.
- Billig, Michael, 2009: Violent racist jokes. I: Sharon Lockyer & Michael Pickering (red.): *Beyond a joke: the limits of humour*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. S. 27–46.
- Branting, Stina, 2016: Kvinnliga sportjournalister vill bryta manliga revir. I: *Idrottsforskning.se*. <http://www.idrottsforskning.se/kvinnliga-sportjournalister-vill-bryta-manliga-revir/> [hämtad 20.12.2017].
- Brown, Penelope & Levinson Stephen C., 1987: *Politeness: some universals in language usage*. (Studies in interactional sociolinguistics 4.) Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Butler, Judith, 2007 [1990]: *Genustrubbel: feminism och identitetens subversion*. Övers. av Suzanne Almqvist. Göteborg: Daidalos.
- Chafe, Wallace, 1987: Humor as a disabling mechanism. I: *American Behavioral Scientist* 30(3). S. 16–25.
- Chovanec, Jan, 2017: Interactional humour and spontaneity in TV documentaries. I: *Lingua* 10. S. 34–49.
- Coates, Jennifer, 2014: Gender and humor in everyday conversation. I: Delia Chiaro & Raffaella Baccolini (red.): *Gender and humor. Interdisciplinary and international perspectives*. New York/London: Routledge. S. 147–164.
- Davies, Catherine E., 2017: Sociolinguistic approaches to humor. I: Salvatore Attardo (red.): *The Routledge handbook of language and humor*. New York, NY: Routledge. S. 472–488.
- Edström, Maria, 2001: Gränser för kön i TV: Bland boxardöttrar och IT-killar. I: Kerstin Nordenstam & Kerstin Norén (red.): *Språk, kön och kultur. Rapport från fjärde nor-*

- diska konferensen om språk och kön, Göteborg den 6–7 oktober 2000. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. S. 85–94.
- Fairclough, Norman, 2001: *Language and power*. 2:a upplagan. (Language in social life series 99-0874483-6.) Harlow: Longman.
- Foucault, Michel, 1989: *The archaeology of knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, Michel, 1993: *Diskursens ordning: installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*. Övers. av Mats Rosengren. Stockholm: Symposion.
- Goffman, Erving, 2005: *Interaction ritual. Essays in face-to-face behavior*. New Brunswick, N.J.: Aldine Transaction.
- Gomard, Kirsten, 2001: *Negotiating competence and gender. An analysis of televised political debates in Denmark*. I: Anne Krogstad & Kirsten Gomard (red.): *Instead of the ideal debate. Doing politics and doing gender in Nordic political campaign discourse*. Århus: Aarhus University Press. S. 60–96.
- Gunnarsson, Britt-Louise, 2002: »Style of success» i en mansdominerad miljö. Analys av kvinnliga strategier vid ett doktorandseminarium. I: Per Linell & Karin Aronsson (red.): *Jagen och rösterna: Goffman, Viveka & samtalet. Texter till Viveka Adelswärd den 17 mars 2002*. (SIC 42.) Linköping: Tema Kommunikation, Linköpings universitet. S. 251–263.
- Hay, Jennifer, 1995: *Gender and humour: Beyond a joke*. Wellington: Victoria University of Wellington.
- Hay, Jennifer, 2000: *Functions of humor in the conversations of men and women*. I: *Journal of pragmatics* 32(6). S. 709–742.
- Hilmersson, Eric, 2017: *Ett folkkärt radarpar som guidar i skidspåret*. I: *Göteborgs-Posten*, 25 februari. S. 76.
- Holmes, Janet, 2000: *Doing collegiality and keeping control at work. Small talk in government departments*. I: Justine Coupland (red.): *Small talk*. (Language in social life series.) Harlow: Longman. S. 32–61.
- Holmes, Janet & Stubbe, Maria, 2003: »Feminine» workplaces. Stereotype and reality. I: Janet Holmes & Miriam Meyerhoff (red.): *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell. S. 572–599.
- Hutchby, Ian, 2006: *Media talk. Conversation analysis and the study of broadcasting*. Maidenhead: Open University Press.
- Hutchby, Ian & Wooffitt, Robin, 2008: *Conversation analysis*. 2:a upplagan. Cambridge: Polity.
- Jönsson, Åsa Edlund, 2018: *En jämställd sportbevakning – en publik framgång*. I: SVT Sport-bloggen. 8 mars . <https://blogg.svt.se/svtsport/en-j%c3%a4mst%c3%a4lld-sportbevakning-en-publik-framg%c3%a5ng/> [hämtad 8.3.2018].
- Jönsson, Åsa Edlund, 2019: *En jämställd sportbevakning har bara vinnare*. I: SVT Sport-bloggen. 20 februari. <https://blogg.svt.se/svtsport/en-j%c3%a4mst%c3%a4lld-sportbevakning-har-bara-vinnare/> [hämtad 4.12.2019].
- Kotthoff, Helga, 1996: *Impoliteness and conversational joking. On relational politics*. I: *Folia Linguistica* 30. S. 299–325.
- Kotthoff, Helga, 1997: *The interactional achievement of expert status. Creating asymmetries by “Teaching conversational lectures” in TV discussions*. I: Helga Kotthoff & Ruth Wodak (red.): *Communicating gender in context*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. S. 139–178.

- Kotthoff, Helga, 2006: Gender and humor: The state of the art. I: *Journal of Pragmatics* 38(1). S. 4–25.
- Kärnebro, Katarina, 2013: *Plugga stenhårt eller vara rolig? Normer om språk, kön och skolarbete i identitetsskapande språkpraktiker på fordonsprogrammet*. Umeå: Genusforskarskolan, Institutionen för språkstudier, Umeå universitet.
- Lampert, Martin D. & Ervin-Tripp, Susan M., 2006: Teasing and self-directed joking among male and female friends. I: *Journal of Pragmatics* 38(1). S. 51–72.
- Landqvist, Håkan, 2001: *Råd och ruelle. Moral och samtalsstrategier i Giftinformationscentralens telefonrådgivning*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 55.) Uppsala.
- Markula, Pirkko, 2009: *Olympic women and the media. International Perspectives. (Global culture and sport.)* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Martinec, Radan, 2001: Interpersonal resources in action. I: *Semiotica* 135(1). S. 117–146.
- Messner, Michael A., 2007: *Out of play: critical essays on gender and sport*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Mills, Brett, 2011: The guardians of the general interest. *Discourses of knowledge in QI*. I: *Television & New Media* 12. S. 136–153.
- Mullany, Louise, 2002. "I don't think you want me to get a word in edgeways do you John?" Re-assessing (im)politeness, language and gender in political broadcast interviews. I: *English Studies: Working Papers on the Web* 3. <https://extra.shu.ac.uk/wpw/politeness/mullany.htm>.
- Norrby, Catrin, 2014: *Samtalsanalys: så gör vi när vi pratar med varandra*. 3:e upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Norrick, Neal R., 1993: *Conversational joking. Humor in everyday talk*. Bloomington, Ind.: Indiana University Press.
- Nylund, Mats, 2000: *Iscensatt interaktion. Strukturer och strategier i politiska mediesamtal*. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 622.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ohlsson, Maria, 2003: *Språkbruk, skämt och kön. Teoretiska modeller och sociolinguistiska tillämpningar*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 61.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Pfister, Gertrud, 2010: Women in sport. Gender relations and future perspectives. I: *Sport in Society* 13(2). S. 234–248.
- Poggi, Isabella, 2007: *Mind, hands, face and body. A goal and belief view of multimodal communication*. Berlin: Weidler.
- Purdie, Susan, 1993: *Comedy: the mastery of discourse*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Sacks, Harvey, 1974: An analysis of the course of a joke's telling. I: Richard Bauman & Joel Sherzer (red.): *Explorations in the ethnography of speaking*. London: Cambridge University Press. S. 337–353.
- Söderlund, Hanna, 2016: »Jättekul att det är så många tjejer här ikväll.» En interaktionell studie om humor och kön i tv-programmet *Parlamentet*. Umeå: Umeå universitet.
- Tolvhed, Helena, 2008: *Nationen på spel. Kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948–1972*. (Serie akademi 11.) Umeå: h:ström – Text & kultur.
- Trouvain, Jürgen & Truong, Khiet P., 2017: Laughter. I: Salvatore Attardo (red.): *The Routledge Handbook of Language and Humor*. New York, NY: Routledge. S. 340–355.
- Tsakona, Villy, 2017: Intertextuality and/in political jokes. I: *Lingua* 9. S. 1–15.

Att översätta faktaböcker för barn

Om textuell, interpersonell och innehållslig anpassning

Av MARI MOSSBERG

Abstract

Mossberg, Mari, mari.mossberg@nordlund.lu.se, Senior Lecturer, Centre for Languages and Literature, Lund University: "Translating information books for children. On textual, interpersonal and ideational alterations". *Språk och stil* NF 30, pp. 235–264.

Research on children's literature mainly involves literary texts. This article focuses on the under-researched genre of information books, and analyses the Swedish translation of a French information book intended for children aged 4–7. The source and target texts are studied from a Hallidayan perspective by situating the texts in their respective contexts of situation and culture, and comparing their textual, interpersonal and ideational properties. The analysis reveals that significant alterations have been made in the Swedish target text to simplify linguistic complexity. On the interpersonal level, the implied child and adult voices are on a more equal footing in the Swedish translation, and the Swedish child is more often invited to engage with the text. In addition, a number of changes have been made to the ideational structure to adjust the target text to Swedish social and historical conditions, as well as to Swedish ideology, most notably passages related to gender.

Keywords: translation, information books, informational books, non-fiction, children, ideology, Swedish, French.

Faktaböcker för barn och ungdomar utgör idag en stor och växande andel av barnboksmarknaden, i Sverige såväl som internationellt (se t.ex. Freeman 2005 s. 401). Enligt statistik från Svenska barnboksinstitutet (2019 s. 5) uppgick antalet utgivna barn- och ungdomsböcker i Sverige till totalt 2 308 titlar år 2018. Av dessa var flest kategoriserade som bilderböcker (ca 37 % av alla titlar), men på andra plats kom kategorin faktaböcker för barn och ungdomar med 413 titlar (ca 18 %) (Svenska barnboksinstitutet 2019 s. 34).

Det finns förmodligen flera förklaringar till den ökade utgivningen av faktaböcker, men den tekniska utvecklingen har sannolikt varit en starkt bidragande orsak. Under de senaste årtiondena har det blivit möjligt att till en allt lägre kostnad trycka böcker med förbättrad bildkvalitet och mer avancerad formgivning (Warnqvist 2016 s. 434), en utveckling som säkert gynnat faktaboksutgiv-

ningen eftersom denna typ av barnböcker ofta innehåller mycket bildmaterial. Och kanske är det just genrens alltmer visuella inriktning som gör att den blivit så tilltalande. Idag är barn vana vid att ta in information och underhållning via filmer och annat bildmaterial, och då ligger faktabokens spännande bilder rätt i tiden. Ytterligare en igenkänningsfaktor kan vara att många av dessa böcker har en layout som påminner om en webbsida, där blicken kan vandra mellan bilder, faktarutor, löptext och utklipp text. Kopplingen till internets välkända värld förstärks ännu mer om faktaboken kompletteras av webbmaterial i form av filmer, spel eller annat extramaterial.

Även om det inte finns något säkerställt samband mellan en ökad titelutgivning och en växande popularitet är det mycket troligt att det stora antalet titlar är en följd av att fler fått upp ögonen för faktabokens potential. Förutom att dessa böcker förmedlar ämneskunskaper och väcker barns nyfikenhet på omvärlden kan de spela en viktig roll som komplement till den skönlitterära läsningen. Alla barn har inte lika lätt för att ryckas med av fiktiva historier om påhittade karaktärer och deras äventyr, och då kan faktaböcker fungera som en alternativ ingång till berikande läsoplevelser. Och omvänt kan barn som redan har upptäckt tjusningen med skönlitteratur ha ett stort utbyte av att vidga sina vyer. I faktaböcker får barn möta helt andra texttyper än de narrativa och komma till insikt om att en text kan formuleras och brukas på många olika sätt. Samtidigt som deras omvärldskunskap växer får de möta nya textmönster och utöka sitt ordförråd inom en mängd nya områden. Dessa tidiga erfarenheter kan säkert bidra till att barn får en bättre grund att stå på inför mötet med skolans informerande, förklarande och utredande texttyper.

Med tanke på den omfattande faktaboksutgivningen och genrens rika möjligheter att stimulera barns utveckling, är det förvånande att faktaböcker för barn får så lite uppmärksamhet inom barnboksforskningen (jfr Ramage 2006 s. 288). Om genren över huvud taget nämns i mer vetenskapliga sammanhang är det främst för att teckna dess historiska utveckling och imponerande bredd (t.ex. Stybe 1981, Giblin 2000, Bader 2011) eller diskutera hur den kan användas som komplement i undervisningen (t.ex. Mallett 1999). Mer ingående analyser av faktaböckernas språkliga och innehållsliga drag är svåra att finna, i alla fall i en svensk kontext.

Även inom den översättningsvetenskapliga forskningen har intresset för faktaböcker varit svalt (jfr Alvstad 2019 s. 176). Så gott som all forskning om barnboksöversättning har hittills varit inriktad på skönlitteratur. Men där har det i gengäld funnits ett livligt intresse under de senaste decennierna. Den svenske barnboksforskaren Göte Klingbergs bok *Children's fiction in the*

hands of the translators från 1986 har närmast blivit en klassiker på området och innehåller en rad handfasta rekommendationer om hur skönlitterära barnböcker bör översättas. Hans huvudsakliga råd kan sammanfattas med följande ord:

In principle the source text must have the priority, and cultural context adaptation ought to be the exception rather than the rule. At all events it should always be borne in mind that the source text is to be manipulated as little as possible. (Klingberg 1986 s. 17)

Klingberg tog alltså kraftfullt parti för en respektfull och varsam översättning av den skönlitterära barnboken och menade att den skulle anpassas så lite som möjligt till målspråkskulturen. Vad gäller språket i översättningar framhöll han (s. 63–67) i samma anda att översättaren ska sträva efter att uppnå samma svårighetsnivå som i källtexten, och framför allt inte införa några nya språkliga hinder. Det finns inga systematiska undersökningar av hur skönlitterära barnböcker brukar översättas till svenska, men med tanke på den stora respekt som genren numera åtnjuter på den svenska bokmarknaden (jfr Alvstad 2019 s. 173) har nog Klingbergs rekommendationer i hög grad följts av de svenska barnboksöversättarna. Det är i alla fall svårt att tänka sig att omfattande tillägg, strykningar eller omskrivningar skulle kunna gå obemärkta förbi, åtminstone inte vid översättning av internationellt erkända barnboksöversättare, det vill säga de som skriver det som skulle kunna betecknas som barnbokens högprestigelitteratur.

Vad gäller synen på översättningen av faktaböcker är situationen mer oklar. Med få undantag (t.ex. den engelske författaren Terry Deary som skrivit den humoristiska faktaserien *Horrible Histories*) är författarna till dessa böcker okända, både i Sverige och i sina hemländer. Till viss del kan denna anonymitet bero på att faktaböcker för barn ofta är resultatet av ett lagarbete som involverat flera personer med olika roller (författare, tecknare, ämnesexperter, redaktörer, formgivare), så att det blir svårare att avgöra vilket inflytande författaren haft i textskapandet. Det är nog också så att författarens roll tenderar att tonas ned ytterligare i de faktaböcker där det visuella intrycket spelar en framträdande roll. Allt detta sammantaget gör att det är en öppen fråga hur faktaboksöversättare uppfattas av översättare och andra tongivande aktörer på den svenska bokmarknaden. Ser man dem som auktoritativa författare som måste respekteras och översättas imitativt och källtextnära? Eller uppfattar man det som att de inte äger sin text på samma sätt som skönlitterära författare, så att faktatexten kan översättas funktionellt och anpassas till en svensk kulturkontext (för en diskussion av imitativ och funktionell översättning, se t.ex. Lundquist 2007 s. 36–43)?

Det är mot bakgrund av denna kunskapslucka som den här studien ska ses. Vad händer med en lite styvmoderligt behandlad genre, som faktaböcker för barn, när den överförs från en kulturkontext till en annan? Vilka textuella, interpersonella och innehållsliga anpassningar görs? Och vad händer med de kulturella och ideologiska inslagen i källtexten? Självklart skulle det behövas ett stort material för att få en heltäckande bild av en hel genre. Den här studien ska bara uppfattas som en fallstudie, där jag på grundval av en enda översättning vill visa hur en faktaboksöversättning kan gestalta sig. Det material som analyseras är den svenska översättningen av en fransk faktabok för barn, nämligen *Mon premier Larousse des Comment ?* av Laure Cambournac och Françoise de Guibert (2004), översatt till svenska av Niels Halkjær under titeln *Stora frågeboken* (2011).

Mon premier Larousse des Comment ? tar upp ett ämnesområde i taget och är därför tematiskt disponerad utan några narrativa inslag. Den skiljer sig avsevärt från skönlitterära texter genom att den har fokus på ett sakligt innehåll och inte är ämnad att anlägga en viss individs personliga syn på ämnet. Därför är författarna aldrig synliga i texten i form av ett *jag* eller *vi*, utan alla fakta presenteras på ett distanserat och opersonligt sätt. Men ingen text är helt neutral. Även så kallade »objektiva fakta» måste väljas ut och presenteras ur ett visst perspektiv. I detta fall blir perspektivet ett slags allmänhetens perspektiv genom att texterna speglar de kollektiva åsikter, föreställningar och förgivettaganden som generellt råder i Frankrike och Sverige idag. Detta i sin tur leder fram till den övergripande frågan för den här studien: Vad kan en översättning avslöja om den franska och den svenska synen på barns lärande och socialisering?

Innan jag går in på själva undersökningen ska jag med avstamp i barnboksforskningen diskutera några aspekter med särskild relevans för översättningen av faktaböcker för barn.

1 Vad utmärker en lyckad översättning av en faktabok för barn?

Även om alla barnböcker är olika och genrerna skiljer sig åt finns det åtminstone en sak som alltid brukar framhållas i barnboksforskningen: vikten av att sätta barnet och barnets behov i centrum (om barnperspektivet, se Lathey 2016 s. 15–34, Nikolajeva 2017 s. 17 ff.). Oittinen (2000 s. 12, 41 ff.) uttrycker

det som att barnboksöversättning handlar om två grundläggande frågor: För vem översätts texten, och i vilket syfte?

Den första frågan är komplicerad vid faktaboksöversättning. Barn är en bred målgrupp med en stor språklig, kognitiv och kunskapsmässig spännvidd. Det underlättar förstås om översättaren kan ha en viss åldersgrupp i åtanke vid den språkliga och innehållsliga mottagaranpassningen, men även barn i samma ålder kan ha kommit mycket olika långt i sin utveckling. Dessutom kan det ämnesmässiga innehållet i en faktabok förstås på flera olika plan, från mycket ytlig förståelse till fullständig förståelse av komplicerade samband. Det gör att en faktabok i många fall kan rikta sig till olika åldersgrupper samtidigt, och ibland till och med till vuxna. Att avgöra hur denna målgruppsanpassning ska utformas på det nya språket kräver inte bara gedigna ämnes- och språkkunskaper utan säkert också en stor inlevelseförmåga.

Vid en första anblick kan den andra frågan, i vilket syfte texten ska översättas, te sig lättare att besvara: faktaböcker översätts för att informera och vidga barns omvärldskunskap. Men som visas i en undersökning av Roswall & Westerberg (2006 s. 52 ff.) läser barn faktaböcker av många olika skäl, precis som vuxna kan ha olika anledningar till att läsa populärvetenskap. I vissa fall styrs de av nyttofunktionen och läser för att inhämta specialkunskaper för sitt skolarbete eller för att de har ett praktiskt behov av att lära sig mer om ett visst ämnesområde (t.ex. hur man sköter ett husdjur eller hur man blir bra på fotboll), men i minst lika hög grad läser barn faktaböcker som ren nöjesläsning för att de är intresserade eller fascinerade av ett ämne. Faktaboken kan alltså sägas fylla många olika funktioner, vilket säkert försvårar översättarens uppgift ytterligare.

Om diskussionen om barnperspektivet kan appliceras på översättningen av alla typer av barnböcker finns det en aspekt som särskilt rör faktaböcker, och det är kravet att förmedla korrekt och saklig information. Ifall det kravet inte är uppfyllt skulle man knappast kunna tala om en faktabok. Vid en första anblick kan det tyckas okomplicerat att överföra ett faktainnehåll från ett språk till ett annat, men i praktiken uppstår många problem om man samtidigt ska ta hänsyn till att mottagaren är ett litet barn. Ett exempel på hur svår denna avvägning kan vara är följande passage:

Fransk text: Pourquoi les escargots rentrent souvent dans leur coquille ?
Leurs coquilles leur servent d'abri. Ils rentrent complètement à l'intérieur dès qu'ils sont en danger, quand il fait trop froid ou trop chaud. (Cambournac & de Guibert *Mon premier Larousse des Pourquoi ?* 2013 [2003] s. 84)

Direktöversättning: [Varför går sniglarna ofta in i sitt skal?]

Deras skal tjänar som skydd. De går in helt och hållet så snart de är i fara, när det är för kallt eller för varmt.]

Svensk text: Varför kryper snäckor så ofta in i sina skal?

Snigel brukar vi säga även när den har skal, men det heter snäcka. Skalet är snäckans hus och skydd. (Cambournac & de Guibert *Stora varförboken* 2007 s. 84)

Översättningen är här vetenskapligt helt korrekt. Men i dagligt tal använder vi ofta ordet *snigel* även om djuret har skal, och vi har exempelvis barnvisan *Lilla snigel, akta dig* som brukar illustreras med en snäcka med yttre skal. Det uppstår därmed en konflikt i den svenska texten mellan det vetenskapliga språket och vardagsspråket som barnet först kommer i kontakt med. Här har man löst problemet genom att prioritera vetenskaplig korrekthet framför mottagaranpassning i den inledande frågan och därefter gett en förklaring, vilket eventuellt skulle kunna verka förvirrande ur ett litet barns perspektiv. Nikolajeva (1997) sammanfattar svårigheterna med att balansera mottagaranpassningen mot faktagenrens krav på följande sätt (s. 11):

The main problem is adapting the level of information to the perceptive ability of the child, making the information comprehensible, addressing different ages, and so on, without losing the accuracy and objectivity inherent to the concept of non-fiction. It has been pointed out that non-fiction, too, can be ideologically and culturally biased.

Visserligen uttalar sig Nikolajeva inte här om översättning, men hennes ord kan mycket väl sägas gälla även i detta sammanhang. Som framgår av citatet räcker det inte med att mottagaranpassa texten och vara faktagenren trogen utan översättaren måste dessutom kunna värdera informationens sanningshalt och vara i stånd att upptäcka eventuella ideologiska och kulturella vinklingar.

Men för att en faktabok verkligen ska bli läst och inte bara bli föremål för ytligt bläddrande räcker det inte med en korrekt och genomtänkt översättning: texten måste också kunna väcka intresse och engagemang hos läsaren. I motsats till den påtvingade läsningen av skolans läroböcker läser barn faktaböcker av fri vilja, och då måste det kännas lustfyllt. Som framgår av Roswalls & Westerbergs (2006) undersökning är just det personliga intresset en av de största drivkrafterna bakom barns val att läsa faktaböcker. Ford uttrycker det så här i sin artikel »What makes a good space book?» (2011 s. 28):

The vastness of the universe, explored and unexplored, presents possibilities for all of us to imagine new and different (and perhaps better) worlds, technological feats, and ourselves as active participants in the quest for knowledge beyond our own planet. A good space book captures this melding of anticipation and discovery that lies at the heart of space exploration.

Ford menar alltså att en lyckad faktabok om rymden inte får lämna sina läsare oberörda utan den ska stimulera till upptäckarglädje och fascination för universums gåtor. Som om inte det var nog, ska mottagaren helst också känna sig inbjuden att aktivt delta (»active participants») i sökandet efter ny kunskap. Det senare är en tanke som utvecklas och fördjupas till en hel teori i Sanders bok *A literature of questions* (2018 s. 12, författarens kursivering):

The theory of nonfiction that I am illustrating is one that looks for where a text is willing to invite its readers to dialogue, to negotiation, to the testing of information, to *critical engagement*, and where it is not.

Sanders ger i sin bok rika exempel på hur faktaböcker för barn kan främja en nyfiken och faktakritisk dialog, eller tvärtom sätta käppar i hjulet för den typen av kommunikation genom att framställa fakta som ovedersägliga och fastlagda en gång för alla. För att nå fram till sina unga läsare menar Sanders att texten med fördel kan innehålla passager som ger utrymme för vad han kallar *critical engagement*, det vill säga aktiv läsning och kritiskt tänkande. Om man applicerar Sanders resonemang på översättning kan man säga att det är lämpligt att översättaren är uppmärksam på källtextens ingångar till *critical engagement* och försöker förmedla dem på ett sätt som passar den nya målgruppen. Och om texten saknar dessa ingångar och andra intresseväckande inslag men ändå ska översättas, bör översättaren ta ställning till hur detta problem ska lösas och eventuellt kompensera för det. Men även här finns det fallor som man riskerar att falla i. Som exempelvis Zarnowski & Turkel (2013) påpekar är det många faktaböcker som framställer vetenskapliga upptäckter som mer spektakulära än de i själva verket var och att detta kan leda till felaktiga föreställningar om hur vetenskapliga upptäckter går till, hur ny kunskap växer fram och hur den ska uppfattas. Zarnowski & Turkel betonar därför att intresset och engagemanget måste skapas på ett välavvägt sätt så att texten speglar en realistisk syn på kunskap, forskning och lärande. Att uppnå detta, och samtidigt fånga sina läsare i *critical engagement*, är förstås en stor utmaning, fullt i nivå med de svårigheter en översättare möter vid översättningen av populärvetenskap för vuxna.

Utöver de aspekter som tagits upp ovan skulle man förstås kunna nämna en rad extratextuella faktorer som påverkar översättningen av en faktabok, såsom hur texten samspelar med bildmaterialet och hur textutrymmet på sidan utnyttjas, men detta kommer jag inte att fördjupa mig i här. I den här studien är det istället den franska källtexten och dess svenska översättning som står i fokus, och i den analysen kommer ovanstående aspekter att beaktas.

2 Analysmodell

Min analys utgår från den modell för brukstextanalys som presenteras i Hellspång & Ledins bok *Vägar genom texten* (1997). Dessa författare grundar sig i sin tur på Halliday's funktionella grammatik när de utgår från antagandet att alla texter består av tre komponenter som i tät samverkan bygger upp en text (se t.ex. Halliday & Hasan 1976 s. 26 ff.): den ideationella, den interpersonella och den textuella strukturen. För enkelhets skull kommer jag fortsättningsvis att kalla den ideationella strukturen för *innehållslig*. Denna struktur hänför sig till det innehåll som texten vill kommunicera till sina läsare och vilket perspektiv som anläggs på ämnet. Den interpersonella strukturen har att göra med hur textens sändare samspelar med mottagaren genom tilltal, språkhandlingar och andra sociala strategier samt vilken attityd sändaren intar till textens innehåll. Den tredje strukturen slutligen – den textuella – relaterar till textens form. Här ingår sådant som textens lexikogrammatik, textbindning och komposition.

Dessa tre strukturer är i sin tur inbäddade i en situationskontext som på ett mer övergripande plan inverkar på alla innehållsliga, interpersonella och textuella val som görs i texten (Hellspång & Ledin 1997 s. 50 ff.). Situationskontexten, det vill säga det sociala sammanhang där texten tillkommit, utgörs i denna studie av förlagsverksamheten och de spelregler som råder på barnboksmarknaden. Mer specifikt påverkas den av vilka instruktioner som givits av förlaget vid utformningen av den franska och den svenska texten och av hur källtextförfattare och översättare uppfattar sitt uppdrag i den aktuella situationen. Situationskontexten kan därmed sägas ha en avgörande inverkan på hur översättaren förhåller sig till källtexten under översättningsarbetet, i synnerhet huruvida översättaren väljer att översätta förhållandevis källtextnära och imitativt eller föredrar en mer funktionell översättningsstrategi.

Ett steg utanför situationskontexten finns den övergripande kulturkontexten, det vill säga de tankar, värderingar och kulturella mönster som präglar källtextkulturen och målspråkkulturen (Hellspång & Ledin 1997 s. 58–60). I den här undersökningen är därför kultur och ideologi nyckelbegrepp. Dessa begrepp går dock oftast in i varandra, så när jag senare i analysen talar om kulturkontext är det en samlingsbeteckning för både kultur och ideologi.

Genom mitt fokus på texternas kultur och ideologi kan man säga att studien tangerar det forskningsfält som öppnade sig i och med *the cultural turn* inom översättningsvetenskapen (Hatim & Munday 2004 s. 102). Enligt denna forskningsinriktning kan alla texter betraktas som kulturellt, politiskt och ideolo-

giskt vinklade i den meningen att en text alltid anlägger ett visst perspektiv på sitt ämne. En ofta citerad definition i detta sammanhang är att ideologi omfattar »the tacit assumptions, beliefs and value systems which are shared collectively by social groups» (Hatim & Munday 2004 s. 102; se även Fawcett & Munday 2009 s. 137). Ideologi är med andra ord kollektiva föreställningar som stöds av inflytelserika grupper och samhällsbärande institutioner i ett samhälle, till exempel myndigheter, skola och medicinsk expertis. Inom översättningsvetenskapen har texters ideologiska innehåll studerats genom jämförelser av källtexter och måltexter i syfte att frilägga ideologiska förskjutningar som skett vid översättningen. Framför allt har forskarna utgått från feministiska och postkoloniala perspektiv och bland annat visat hur översättarens val kan framhäva eller tona ned ideologiska aspekter i källtexten, beroende på i vilken tid och i vilken ideologisk och kulturell kontext översättningen tillkommit. Grundläggande för alla dessa analyser är att den ideologiska vinklingen kan kopplas till maktförhållanden (Hatim & Munday 2004 s. 103 ff.), och detta är något som i hög grad är aktuellt även i den här undersökningen. I detta fall kan man säga att maktförhållandet gäller barns underordning i förhållande till vuxna (om barnlitteratur och makt, se t.ex. O'Sullivan 2005 s. 81 ff., Nikolajeva 2017 s. 26 ff., Sanders 2018 s 229 ff.) och barns brist på inflytande över de texter de möter, vad gäller både faktaurval och perspektiv. Det asymmetriska maktförhållandet i kombination med barns bristande erfarenhet gör att barn har mycket svårt att värja sig mot texters ideologiska påverkan. Kanske är denna maktutövning extra försåtlig i faktaböcker, eftersom det bland både barn och högläsande vuxna kan finnas en stark tilltro till att informationen i faktaböcker alltid är saklig och objektiv och att faktaöversättningar är en exakt återgivning av källtexten.

3 Material

Den franska källtext som ligger till grund för undersökningen, *Mon premier Larousse des Comment ?* (2004), är en del av en större bokserie med minst 40 titlar, som ges ut av det välkända franska förlaget Larousse. Genom att låta alla böcker i bokserien ha en titel som inleds med *Mon premier Larousse* ('Min första Larousse') kan förlaget anspela på sin mer än 150 år gamla historia och sitt goda renommé som utgivare av framför allt ordböcker och uppslagsverk. Titeln *Mon premier Larousse des Comment ?* var av allt att döma en försälj-

ningssuccé i såväl Frankrike som utomlands, eftersom den givits ut minst tre gånger på franska (2004, 2009 och 2013) och översatts till många olika språk, däribland svenska, engelska, nederländska, koreanska, spanska och portugisiska. Boken är indelad i åtta olika ämnesområden (historia, människokroppen, växter och djur, astronomi, framtiden osv.) som kan antas intressera ett barn i förskoleåldern (4–7 år enligt bokryggen). Varje ämnesområde är i sin tur indelat i ett antal frågor, oftast 3–4 per sida, följt av ett svar och en ofta humoristisk illustration, och med jämna mellanrum dyker det upp en liten faktaruta i ena hörnet med tilläggsinformation. I såväl den franska som den svenska textversionen är det svårt att hitta källtextförfattarnas namn. På bokens insida hittar man först en lång lista med namnen på de 16 bokillustratorerna tillsammans med en färgglad djurbild, och inte förrän längre ner nämns författarnamnen, Laure Cambournac och Françoise de Guibert, under titeln »redaktion». På franska hamnar författarnamnen dessutom i nivå med den vetenskaplige rådgivaren.

Den svenska översättningen, *Stora frågeboken*, är gjord av Niels Halkjær (2011) som av Libriskatalogen¹ att döma är en rutinerad översättare. I en skriftlig mejlväxling år 2018 anger Larousse-seriens svenska redaktörer Sofia Hahr och Suzanne Öhman att Rabén & Sjögren satte den primära målgruppen för bokserien till åldersgruppen 3–6 år. Redaktörerna skriver vidare att förlaget hade en uttalad ambition att förenkla språket eftersom man inte trodde att svenska barn kommit lika långt i sin skriftspråksutveckling som franska barn i motsvarande ålder. Hahr & Öhman förklarar detta med att den franska förskolan präglas av mer formell undervisning än den svenska, där det istället är leken som står i centrum.² De gjorde därför bedömningen att det var viktigt att inte ligga för nära det franska originalet utan anpassa både språk och innehåll efter svenska barns begreppsvärld.

4 Analys av textmaterialet

I det följande kommer jag att beskriva de viktigaste förändringarna som skett vid överföringen av källtexten från franska till svenska, först på ett övergri-

¹ libris.kb.se.

² Man finner starkt stöd för detta antagande om man jämför Sveriges *Läroplan för förskolan Lpfö 18* (2019) med dess franska motsvarighet, *Programme d'enseignement de l'école maternelle* (2015).

pande plan och därefter alltmer detaljerat på ett textuellt, interpersonellt och innehållsligt plan. Även om det är omöjligt att i varje enskilt fall veta varför det finns avvikelser mellan källtext och måltext vill jag peka på ett antal återkommande skillnader som skulle kunna hänföras till olika syn på barns lärande och socialisering i den franska och den svenska kulturen.

I alla citerade exempel kommer den franska källtexten att följas av en ordagrann översättning inom hakparenteser. Eftersom den svenska och den franska textversionen har samma sidnumrering kommer jag enbart att hänvisa till de svenska sidorna i materialet och namnge materialet *Frågeboken*.

4.1 Paratexterna

Den franska och den svenska utgåvans bokomslag avviker från varandra på flera punkter. På det franska omslagets framsida framhävs starkt kopplingen till det franska prestigeförlaget Larousse genom att namnet står överst på sidan i stora, fetstilta bokstäver. På det svenska omslagets framsida ser man inget motsvarande, trots att Rabén & Sjögren är en känd utgivare av kvalitetslitteratur i en svensk kulturkontext. Inte heller den svenska titeln, *Stora frågeboken*, ger några särskilda associationer, utan man köper en faktabok vilken som helst. En annan aspekt är att det finns fler och mindre bilder på den franska versionens framsida och att dessa bilder varvas med ett antal frågor hämtade direkt ur boken. Den svenska bokens framsida har färre och jämförelsevis större bilder och ingen text alls. Man kan därför ana att den franska framsidan i högre grad vänder sig till en vuxen som väljer böcker till ett barn, medan den svenska snarare ska tilltala ett barn som själv plockar boken från hyllan.

Även böckernas baksida skiljer sig åt. I den franska versionen påminns man än en gång om att man har en Laroussebok i sin hand och att det finns fler böcker i bokserien. Därefter kommer tre abstrakta frågor utan tydlig koppling till ett visst ämne, följt av en lång och retoriskt uppbyggd nominalfras, där barnet omtalas som om det inte vore närvarande:

(1) Comment ça marche ? Comment c'est fait ? Comment c'était avant ?...

Les innombrables questions que posent les enfants à l'âge où tout les intéresse, où ils veulent tout savoir, tout découvrir, tout comprendre. (Frågeboken, baksidan)

[Hur fungerar det? Hur är det gjort? Hur var det tidigare? ...

De oräkneliga frågorna som barnen ställer i den ålder då allt intresserar dem, då de vill veta allt, upptäcka allt, förstå allt.]

Längre ner på den franska baksidan får man veta att boken är uppdelad i ett antal ämnesområden som preciseras, och att den har dispositionen »en fråga: ett svar». Man kan vidare läsa att teckningarna är *amusants* ('roliga') och bilderna stora för att det ska vara lättare att förstå. Denna beskrivning av boken är ganska opersonlig och verkar enbart vara tänkt som information riktad till en vuxen om bokens upplägg. Även den svenska baksidestexten vänder sig i första hand till en vuxen, men här är baksidestexten mer personlig och konkret. Den inleds med tre specifika frågor som ett barn mycket väl skulle ha kunnat ställa och följs av en mer säljande text:

(2) Hur vet man att det funnits dinosaurier? Vad gör en kung? Och var kommer egentligen mardrömmar från? Barn vill veta! I Stora Frågeboken finns 288 frågor om allt möjligt, och lika många lättillgängliga förklaringar. Med sina humoristiska bilder, enkla texter och spännande fakta är det här en bok som är både innehållsrik och rolig för alla vetgiriga barn. (Frågeboken, baksidan)

Första meningen efter de tre frågorna är ett kort utrop som blir en uppmaning till den vuxne att tillfredsställa barnets nyfikenhet. I utropet är också underförstått att barn är aktiva kunskapssökare: de ställer frågor och tar reda på saker. Ämnesområdena anges inte exakt (»288 frågor om allt möjligt») utan istället betonas bokens positiva aspekter genom en rad värderande adjektiv: *lättillgängliga*, *humoristiska*, *enkla*, *spännande*, *innehållsrik* och *rolig*. Härigenom lägger den svenska baksidestexten i större utsträckning än den franska vikt vid enkelheten och lekfullheten, samtidigt som det vetgiriga och aktivt sökande barnet framhävs tydligare. Längre ner på bokomslagets baksidestext får man veta att texterna är »korta», frågorna »nyfikna och kluriga» och bilderna »detaljrika och roliga». Man vill alltså att den svenska versionen i första hand ska framstå som rolig och lättillgänglig och utgå från barnets aktiva kunskapssökande, medan den franska versionen lägger större vikt vid bokens faktainnehåll och upplägg och underförstår att vuxna ska vägleda barn. Just synen på barn–vuxenrelationen och barnets aktiva deltagande är en genomgående skillnad mellan de båda textversionerna som vi har anledning att återkomma till.

4.2 Textuell struktur

Även om varje sida i *Mon premier Larousse des Comment ?* har samma övergripande disposition har de franska textförfattarna skapat en mycket varierad och språkligt genomtänkt text. Alla aspekter av den textuella strukturen, så-

som lexikogrammatik, textbindning och komposition, är i själva verket så genomarbetade att man får intrycket att de franska barnen ska utvecklas språkligt lika mycket som kunskapsmässigt när de lyssnar till eller läser boken. Texten präglas genomgående av en utpräglat skriftspråklig syntax med ett stort antal satsförkortningar (t.ex. *gérondif* och andra participkonstruktioner, preposition + infinitivfras), meningar med vänstertyngd (t.ex. s. 16), avancerade bisatskonstruktioner (koncessivt *si*, s. 42), verb i konjunktiv (t.ex. s. 105), konditionalis i modal användning (s. 82; jfr Pedersen m.fl. 1982 § 161.2), skriftspråkstempuset *passé simple* (t.ex. s. 10) och nominaliseringar istället för aktiva verb (t.ex. s. 13). Man ser därtill att de franska meningarna förlängs genom ett flitigt bruk av kolon (t.ex. s. 75). På lexikal nivå märks ett stort antal skriftspråkliga ord och uttryck som ett yngre barn förmodligen sällan kommer i kontakt med. En del av dessa sällsynta ord förklaras genom kontexten, men långt ifrån alla. Det sammantagna intrycket är att den franska texten är mycket genomtänkt och noggrant skriven, men troligen språkligt avancerad för ett franskt förskolebarn.

I jämförelse med den franska källtexten har den svenska måltexten en något större språklig koncentration. Många ordrika konstruktioner har på svenska dragits ihop och redundant information i vissa fall utelämnats, vilket resulterat i ett lägre ordantal i den svenska texten än i källtexten.³ Men framför allt utmärker sig den svenska översättningen av en tydlig och konsekvent genomförd förenkling på alla nivåer i texten. I viss utsträckning kan förstås förenklingen tillskrivas språkstrukturella och stilistiska skillnader mellan språken – franskan är ett mer nominalt språk (se t.ex. Eriksson 1997 s. 329) och avståndet mellan talspråk och skriftspråk är betydligt större än i svenskan – men förenklingen är så slående att den inte enbart kan tillskrivas generella olikheter mellan språken.

En annan skillnad mellan textversionerna är att meningarna i den franska texten är betydligt längre: i genomsnitt 13,8 franska mot 10,6 svenska ord/grafisk mening.⁴ Det är givetvis problematiskt att jämföra meningslängd i texter skrivna på olika språk, bland annat genom att franskan använder fler satsförkortningar och att det inte är självklart var ordgränserna går vid en kontrastiv jämförelse (jfr *la Tour Eiffel* och *Eiffeltornet*), men ett tydligt bevis på att den genomsnittliga grafiska meningslängden faktiskt är kortare i den svenska översättningen är att översättaren på många ställen delat upp de

³ Om ordantal och språklig koncentration vid översättning från franska, se Mossberg 2015 (s. 10).

⁴ Beräkning med hjälp av lixräknare (lix.se) av genomsnittlig meningslängd på 25 sidor (ca 15 % av hela texten) vilka valts ut med regelbundet intervall i den franska och svenska texten.

franska meningarna i flera grafiska meningar, samtidigt som det omvända – att meningar slås ihop – är sällsynt. Men framför allt har den svenska översättaren ofta kombinerat meningsuppdelning med andra tekniker som gör den svenska texten mer lättöfläst. Flera av dessa tekniker kan studeras i följande passage:

(3) Comment ils faisaient pour tuer des énormes mammoths ?

Plutôt que de risquer leur vie en attaquant ces gigantesques animaux qui vivaient en troupeaux, ils ont eu l'idée de creuser des pièges : de grands trous dans le sol qu'ils cachaient avec des branches. Dès qu'un mammoth tombait dans ce piège, des hommes armés de pieux et de grosses pierres se précipitaient pour le tuer.

[Hur gjorde de för att döda enorma mammutar?

Hellre än att riskera sina liv genom att attackera dessa gigantiska djur som levde i flockar, fick de idén att gräva fällor: stora hål i marken som de dolde med grenar. Så snart en mammut föll i denna fälla, rusade män beväpnade med spetsade pålar och stora stenar fram för att döda den.]

Hur kunde de döda en stor mammut?

Mammutar var jättestora djur som levde i flockar. Att jaga dem var livsfarligt. I stället gjorde man fällor. Man grävde en grop och täckte den med grenar. När en mammut ramlade i gropen rusade människorna fram och slog ihjäl den med käppar och stenar. (Frågeboken s. 10)

Här ser man först och främst att den svenska frågan är något kortare och mer rakt på sak, och därmed förmodligen lättare att uppfatta och minnas. På franska är det vanligt att syfta på ord inne i en rubrik när man skriver, och en konsekvens av det är att det franska barnet i detta fall måste hålla kvar frågans ordalydelse i minnet och inse att *ces gigantesques animaux* är en varierad upprepning av frågans *énormes mammoths*. Det svenska svaret inleds, som så ofta annars, av en kort kärnmening som upprepar huvudreferenten och sammanfattar bakgrundsinformationen: »Mammutar var jättestora djur som levde i flockar.» De fyra därpå följande svenska meningarna är jämförelsevis korta, med en varierad men enkel syntax. Här finns inga spår av de två franska meningarnas vänstertyngd (16 respektive 17 ord före huvudsatsens finita verb) och tunga *gérondif*-inskott ('genom att attackera dessa gigantiska djur som levde i flockar'). Vidare framhävs det lite ovanliga ordet *piège* 'fälla' på svenska genom att det hamnat i en kort huvudsats (»I stället gjorde man fällor.»), samtidigt som förklaringen av ordet underlättas på svenska av att franskans nominalfras ('stora hål i marken som de dolde med grenar') omvandlats till en huvudsats med fortsättningskonstruktion (»Man grävde en grop och täckte den med grenar.»). Därtill ser man att den franska texten innehåller fler skriftspråkliga och ovanliga ord än den svenska, såväl innehållsord (t.ex. *gi-*

gantesques 'gigantiska' och *pieux* 'pålar') som funktionsord (*plutôt que* 'hellre än att' och *dès que* 'så snart som'). Även om ett ord som *gigantesques* förmodligen kan förstås av sammanhanget och av synonymen *énormes* är det ett adjektiv som är mindre frekvent än den svenska översättarens val, *jättestora*, som kan sägas ingå i alla svenska förskolebarns vokabulär. Sammanfattningsvis kan man alltså säga att den franska textens meningslängd, vänstertyngd, inskott, utbyggda nominalfraser, varierade referensbindning och skriftspråkliga ordval gör att källtexten ställer betydligt högre språkliga krav på mottagaren än den svenska översättningen.

Den språkliga förenklingen blir också tydlig när den svenska översättaren framhäver kronologin och andra logiska samband genom omstuvningar av satsinnehållet eller korta förtydliganden, ofta i kombination:

(4) Après avoir enterré ses œufs dans un nid creusé dans du sable, la femelle crocodile monte féroce­ment la garde jusqu'à leur éclosion. Trois mois plus tard, dès qu'ils sortent de leurs coquilles, les bébés crocodiles poussent de petits cris, ce qui prévient leur mère qu'il faut les déterrer ! Ils sont tout petits et très vulnérables : leur maman va les prendre délicatement dans son énorme gueule pour les emmener faire trempette dans la rivière.

[Efter att ha begravt sina ägg i ett bo utgrävt i sanden ställer sig krokodilhonan blodtörstigt på vakt fram till deras kläckning. Tre månader senare, så snart de kommer ut ur sina äggskal, utstöter krokodilbebisarna små skrik, vilket talar om för deras mamma att de ska grävas fram! De är mycket små och väldigt sårbara: deras mamma tar dem försiktigt i sin enorma käft för att ta med dem på ett dopp i floden.]

Krokodilhonan lägger ägg i en grop, täcker äggen med sand och bevakar stället noga. Tre månader senare kläcks äggen och ungarna tar sig ut. De ligger i gropen och gnyr tills honan hör dem och gräver fram dem ur sanden. Ungarna är mycket små och sårbara. Mamman vaktar dem, ger dem mat och bär dem till vattnet i sin långa käft, så att de kan lära sig simma. (Frågeboken s. 86)

Här har översättaren kronologiskt och parataktiskt radat de finita verben i den första meningen efter varandra (»lägger ägg», »täcker äggen», »bevakar»), istället för att som i den franska källtexten situera texten vid en viss dramatisk tidpunkt (när krokodilhonan ställer sig på vakt) mittemellan två underordnade tidpunkter: gömmandet av äggen (vilket i sin tur föregås av utgrävningen av boet) å ena sidan och äggkläckningen å andra sidan. För att ytterligare framhäva kronologin nämner inte den svenska texten äggkläckningen förrän den verkligen inträffar tre månader senare. Härigenom undviks också den starka vänstertyngden i de två första franska meningarna. I nästa mening underlättar expliciteringen i den svenska meningen (»de ligger i gropen») förståelsen yt-

terligare, och även senare är den svenska texten mer explicit eftersom den preciserar vad som händer efter kläckningen (»Mamman vaktar dem, ger dem mat och bär dem») och förklarar vad de sårbara ungarna har i vattnet att göra (»så att de kan lära sig simma»). En annan typ av skillnad värd att nämnas är att den franska källtexten här frångår faktagenrens sakliga och objektiva stil och tillskriver krokodilerna ett antal förmänskligande drag (*féroce*ment 'blodtörstigt', *bébés* 'bebisar', *poussent de petits cris* 'upplåter små skrik', *délicatement* 'varsamt', *faire trempette* 'ge ett snabbt dopp'). Några motsvarande »idylliserande» inslag kan inte skönjas i den svenska texten, utan den behåller rakt igenom sin sakliga ton.

På lexikalisk nivå märker man att de franska källtextförfattarna generellt har bemödat sig om att hålla nere antalet facktermer och förklara dem som används (t.ex. på s. 8: *les géologues, qui étudient les roches du sous-sol de la Terre* 'geologerna som studerar jordens berggrund'). Den svenska översättaren har använt samma strategi, och till och med gått ett steg längre vid ett par tillfällen och strukit facktermer. Men även om de nya facktermerna introduceras i den franska källtexten kan det ändå vara svårt att uppfatta dem genom att de ofta är en del av en längre mening eller hamnar i en position i meningen som gör dem svåra att uppfatta. Exempelvis är det vanligt att nya facktermer inleder en mening och förklaras i efterhand, eller placeras i en apposition, en satsförkortning eller i ett annat underordnat satsled. Påfallande ofta har dessa passager omarbetats i den svenska texten. I (5) presenteras exempelvis ett antal okända däggdjur under rubriken »Varför heter det däggdjur?» I den franska texten hamnar namnen på de nya däggdjuren initialt i det som brukar vara temaposition (*La baleine bleue* 'Blåvalen') respektive medialt i ett efterställt prepositionsattribut (*de l'ornithorynque* [...] 'med näbbdjuret [...]'). Medan den svenska texten börjar med att knyta an till det redan kända begreppet *däggdjur* och först där-efter specificerar de nya orden, i detta fall *näbbdjur* och *blåval*, i korta och separata meningar inledda av en presenteringskonstruktion:

(5) À quoi on reconnaît un mammifère ?

La femelle mammifère a des mamelles qui lui servent à nourrir ses petits avec son lait. C'est le cas du chien [...].

Mais c'est aussi le cas, et c'est bien plus curieux, de l'ornithorynque qui vit en Australie et qui est l'un des rares mammifères à pondre des œufs et à les couvrir.

La baleine bleue est le plus gros mammifère du monde et elle vit dans la mer !

[Hur känner man igen ett däggdjur?

Däggdjurshonan har bröstvårtor för att kunna mata sina ungar med sin mjölk. Det är fallet med hunden (...).

Men det är också fallet, och det är mycket märkligt, med näbbdjuret som le-

ver i Australien och som är ett av de sällsynta däggdjur som lägger ägg och ruvar dem.

Blåvalen är det största däggdjuret i världen och den bor i havet!]

Varför heter det däggdjur?

Hos däggdjur har honan bröstvårtor för att kunna mata ungarna genom att låta dem dia – eller dägga som man sa förr. Så är det med hundar [...].

Men det finns faktiskt några få däggdjur som lägger ägg och ligger och ruvar på dem. Ett av dem är näbbdjuret i Australien.

Världens största däggdjur lever i havet. Det är blåvalen. (Frågeboken s. 83)

Men den största lexikala utmaningen i den franska texten ligger i att det finns ett stort antal allmänord som är sällsynta i talspråk eller som förekommer i andra betydelser i det mer vardagliga språket. Många av dessa ord är tillika abstrakta och har en betydelse som är svår att ringa in. Ett sådant ord är verbet *pouvoir* 'kunna', som är ett mycket vanligt modalt hjälpverb men som i källtexten även förekommer som ett närbesläktat substantiv med den mer abstrakta betydelsen 'makt' (s. 25). Den svenska översättaren är förhållandevis återhållsam med ovanliga och abstrakta ord och tar hjälp av olika tekniker för att mottagaranpassa texten. I nedanstående passager, där de ganska avancerade franska orden är understrukna, används exempelvis enklare och mer frekventa ekvivalenter (6)–(7), exemplifiering (8) och utelämnning av abstrakta ord (9) i den svenska texten:

(6) [...] dormant à la belle étoile [...].

[sovande under den vackra stjärnan (d.v.s. under bar himmel)]

De sov utomhus [...]. (Frågeboken s. 11)

(7) [...] la crevette, qui a une carapace articulée.

[räkan som har ett ledat skal]

[...] ett mjukare och rörligt skal som räkorna. (Frågeboken s. 82)

(8) Puis ils ont appris à tailler des pierres, le silex, en forme de lames.

[Sedan lärde de sig att hugga sten, flinta, till vassa blad.]

Sedan lärde de sig att hugga hård flinta till vassa knivar och spjutspetsar. (Frågeboken s. 11)

(9) Puis ils se sont mis à construire des huttes, et enfin à se regrouper en villages pour s'organiser et se sentir moins vulnérables.

[Sedan började de att bygga hyddor, och slutligen att gruppera sig i byar för att organisera sig och känna sig mindre sårbara.]

Så småningom kom man på att bygga hyddor, och bo ihop i byar för bättre skydd. (Frågeboken s. 11)

Den lexikala förenklingen innebär dock inte att den svenska texten håller en låg stilnivå eller låter informell. Det är snarare tvärtom – den svenska översättningen kännetecknas genomgående av en jämn och neutral skriftspråklig stil. De fåtaliga inslag av familjärt språk som dyker upp i översättningen förekommer ofta i andra svenska faktaböcker (*fixa* s. 122, *funka* s. 39, *kolla* s. 29, *jättestor* s. 53) och kan sägas fungera som signalord som förstärker textens genre-tillhörighet.

Sammanfattningsvis har alltså den svenska översättaren gjort konsekventa och genomgripande förenklingar av språket vid överföringen av den franska texten. Det mesta av informationen i källtexten finns kvar i den svenska texten, men mottagaranpassningen är långtgående på alla nivåer. Ytterligare en indikation på den språkliga förenklingen får man om man jämför texternas lixvärde. Då hamnar den svenska måltexten på 27, i nivå med mycket lättlästa böcker eller barnböcker, medan den franska källtexten ligger på 39, det vill säga på ungefär samma nivå som svensk skönlitteratur för vuxna. En egen miniundersökning av hur lixvärdet förhåller sig mellan fransk källtext och svensk måltext (utdrag ur tre romaner, varav två översatta av olika översättare) visar att lixvärdet brukar sjunka cirka 5–8 steg vid översättning till svenska. Men 12 steg, som i detta fall, får betecknas som anmärkningsvärt. Den kontrastiva jämförelsen tyder därför på att det finns betydande skillnader i den språkliga socialisationen av franska och svenska barn. I detta fall får de franska förskolebarnen möta avancerade skriftspråkliga mönster och vänjer sig på så sätt vid att det krävs arbete och tålamod för att erövra skriftspråket. De svenska barnen får i enlighet med marknadsföringen på den svenska bokens baksida möta »enkla texter» och »spännande fakta» i lättsmält form, där den språkliga utformningen i betydligt mindre utsträckning står i vägen för förståelsen av ämnesinnehållet. Därmed får de inte samma tidiga träning i skriftspråkliga textmönster (jfr Alvstad 2019 s. 163).

4.3 Interpersonell struktur

I avsnitt 1 hävdade jag att en av de viktigaste faktorerna för att en faktatext ska fungera är att den skapar intresse och engagemang. Ett sätt att uppnå detta är att upprätta en dialog med läsaren, ett interpersonellt samspel. Som vi ska se nedan utformas detta samspel delvis olika i den franska och den svenska texten.

Den mest genomgripande interpersonella skillnaden mellan textversionerna är utformningen av fråga–svarsekvenserna. I den franska texten har frågorna en avsevärt mer talspråklig prägel än de skriftspråkliga och välformulerade svaren. På så sätt skapas en illusion av en dialog mellan en talspråklig barnröst och en värtalig vuxenröst. På franska signaleras denna stilistiska skillnad framför allt genom ordföljden i frågorna. I skriftspråk och formellt talspråk brukas nämligen normalt inversion (verb–subjekt) i franska frågor, men här förekommer mestadels rak ordföljd, den grammatiska konstruktion som är utmärkande för talspråk och informellt skriftspråk (se t.ex. Pedersen m.fl. 1982 § 29). Därutöver innehåller de franska frågorna en del talspråkliga vändningar, som *Comment ils faisaient pour [...]* 'Hur gjorde de för att [...]' (s. 10). Någon motsvarande interpersonell skillnad mellan fråga och svar finner man inte i den svenska översättningen utan där befinner sig frågeställaren och ämnesexperten på samma språkliga nivå. Eftersom barnet i första hand identifierar sig med frågeställaren blir effekten att man uppfattar dialogen, och i förlängningen läsartillalet, som mer jämbördig i den svenska texten.

En annan sak som förstärker det ojämlika tilltalet i den franska källtexten är att frågeställaren ibland kan uppfattas som naiv och okunnig. Detta källtextdrag har i de allra flesta fall neutraliserats i den svenska översättningen. Vid ett tillfälle (10) går det så långt att barnröstens naivitet irriterar vuxenrösten i den franska texten. När barnrösten underförstår att simmare kan klara sig utan att andas utropar vuxenrösten lite mästrande att simmare visst andas och låter sitt svar följas av en mycket elegant formulerad förklaring, inledd av ett koncessivt *si* (i betydelsen 'även om') och med ett tungt inskott i form av en så kallad *gérondif*-konstruktion (*en bloquant leur respiration [...]*):

(10) Comment font les nageurs pour nager sans respirer ?

Mais ils respirent ! S'ils gardent le plus souvent la tête dans l'eau, en bloquant leur respiration pour ne pas se ralentir, ils sortent régulièrement un peu leur visage de l'eau pour prendre une grande inspiration par la bouche.

[Hur gör simmarna för att simma utan att andas?

Men de andas! (Även) om de oftast behåller huvudet under vattnet genom att blockera sin andning för att inte sakta in lyfter de regelbundet ansiktet lite grann ur vattnet för att ta ett djupt andetag genom munnen.]

Kan man simma under vatten utan att andas?

Nej, inte särskilt länge. Det kan ibland se ut som om simmare glider fram under vattnet oavbrutet, men då och då sticker de snabbt upp ansiktet ovanför ytan och tar ett djupt andetag. (Frågeboken s. 42)

Här kan vi se hur den svenska översättningen istället inbjuder till en eftertänksam dialog med barnet. Svaret är inte alls lika tvärsäkert («inte särskilt länge»). Snarare möts barnrösten och vuxenrösten på halva vägen genom att vuxenrösten medger att det ibland kan se så ut. Den här typen av anpassning av tilltalet i den svenska texten skulle kunna vara ett exempel på vad Sanders (2018) kallar för *critical engagement*, det vill säga ett ställe i texten som uppmanar till kritiskt tänkande och dialog. I detta fall kan man säga att barnet lockas till att fundera över hur länge man egentligen kan hålla andan och huruvida det kan finnas en skillnad mellan vad man tror sig se («kan ibland se ut som») och vad som egentligen händer.

Trots källtextens tvärsäkra vuxenröst finns det ytterligare ett par ställen där den svenska översättningen visar osäkerhet och ger tillfälle till *critical engagement* genom en friare översättning. Jämför till exempel källtext och måltext i den allra sista meningen i boken:

(11) [...] ou à remarquer jusqu'à ces pays des icebergs, pour y faire fondre leur glace polaire, mais c'est une idée folle !

[...] eller att frakta isberg till de här länderna för att smälta polarisen där, men det är en tokig idé!

Det finns faktiskt också en idé om att frakta isberg söderut för att smälta ner dem ... (Frågeboken s. 157)

Här låter inte den franska källtexten barnet få fundera själv över den originella idén att frakta isberg till länder med vattenbrist utan utropar genast att försöket är dömt att misslyckas. I den svenska texten inbjuder de tre punkterna istället till dialog och kritiskt tänkande: Skulle idén kunna fungera? Och om inte den lösningen fungerar, kanske barnet kan komma på någon annan? Ett liknande exempel är följande passage, där den franska källtexten för en gångs skull frångår sin tvärsäkerhet och tillåter sig att spekulera om framtiden ('Hur kommer man att leva om tusen år?'):

(12) Comment on vivra dans mille ans ?

C'est impossible à dire ! Mille ans, c'est très, très loin: on ne peut même pas prévoir si les hommes vivront encore sur Terre ! [...] On peut s'amuser à imaginer des choses, mais c'est de la pure science-fiction... Dans mille ans, on habitera peut-être dans des villes au fond des océans ? Le week-end, on ira faire une petite balade en famille dans l'espace ?

[Hur kommer man att leva om tusen år?

Det är omöjligt att säga! Tusen år är mycket, mycket lång tid: man kan inte ens veta om det fortfarande lever människor på jorden! (...) Man kan roa sig med att fantisera om saker, men det är ren science fiction ... Om tusen år kommer man

kanske att bo i städer på havets botten? På helgen kanske man gör en liten familjeutflykt i rymden?]

Hur kommer människor att leva om tusen år?

Ingen kan veta hur världen ser ut om tusen år. Det är väldigt lång tid. Vi vet inte ens om människan finns kvar på jorden då. [...] Men att fantisera om hur det kanske är här i världen om tusen år kan vara spännande ändå ... Kanske bor många människor då i städer på havets botten? På helgen kopplar familjen kanske av med en utflykt ut i rymden? (Frågeboken s. 151)

Trots den inledande frågan och hypoteserna ser vi här hur det franska utropet (*C'est impossible à dire !*), följt av påståendet att alla spekulationer om framtiden är ren science fiction, effektivt förhindrar möjligheterna till dialog. Den svenska texten är mer lågmäld (»Ingen kan veta hur världen ser ut om tusen år») och mer positivt inställd till fantiserande (»kan vara spännande ändå ... »). Bara genom den här lilla justeringen kan man säga att den svenska översättningen har större potential att locka fram *critical engagement* än den franska.

En sista viktig interpersonell skillnad mellan de båda textversionerna är att den franska källtexten innehåller avsevärt fler utropstecken. I de flesta fall har dessa utropstecken en expressiv funktion och verkar användas för att skapa fascination och engagemang hos den franska läsaren, inte sällan i kombination med ett känslösamt ordval eller en retorisk stilfigur. För en svensk läsare skulle nog många av dessa utrop framstå som omotiverade, så merparten av utropstecknen har försvunnit i den svenska översättningen. Detta gör att den svenska texten framstår som mer saklig, lågmäld och återhållen. Skillnaden i tonläge kan studeras i följande exempel:

(13) Ils voyagent à dos de dromadaire, un animal qui peut rester neuf jours sans boire !

[De färdas på ryggen av dromedarer, ett djur som kan klara sig nio dagar utan att dricka!]

De färdas på dromedarer, ett tåligt djur som klarar nio dagar utan vatten. (Frågeboken s. 77)

Den slutsats man kan dra om de interpersonella skillnaderna är att den svenska översättaren har gjort små men konsekventa anpassningar. Registerskillnaderna mellan frågeställaren och expertrösten (framför allt icke-inversion av subjekt–predikat i frågeformuleringarna) har antagligen försvunnit av bara farten, eftersom svenskan inte kan åstadkomma en motsvarande stilistisk variation, men de andra förändringarna av tilltalet och tonläget visar att översättaren har varit lyhörd och ansträngt sig för att uppnå ett mer jämlikt tilltal och en mer

saklig ton, i enlighet med svenska förväntningar. Översättaren har dessutom vid ett par tillfällen tagit vara på textens ingångar till *critical engagement*. På så sätt får det svenska barnet fler tillfällen än det franska att ta ställning till textens innehåll och komma med egna funderingar. Dessa avvikelser mellan källtext och måltext tyder på att det finns olikheter i det språkliga samspelet mellan vuxna och barn i den franska och den svenska kulturen.

4.4 Innehållslig struktur

Det har ofta påpekats att barnböcker tenderar att vara ideologiskt och kulturellt vinklade (t.ex. Nikolajeva 1997 s. 11), och det är något man även kan säga om *Stora frågeboken*. I den franska källtexten finns det nog inte ett enda uppslag där inte en västerländsk eller fransk kultursyn lyser igenom, antingen på ett explicit sätt genom bildmaterialet eller en direkt hänvisning i texten till europeiska eller franska företeelser, eller också på ett mer subtilt sätt genom faktarurvalet och det perspektiv som texten lägger på ämnet. Den svenska översättaren har varit uppmärksam på denna kulturella och ideologiska vinkling och i många fall valt att anpassa texten efter svenska förhållanden och svensk ideologi.

För det första förekommer det anpassningar och omskrivningar i den svenska översättningen när det finns sakliga och objektiva skillnader mellan Frankrike och Sverige. Uppenbara tillfällen är då landet Frankrike tas som referenspunkt i källtexten. I dessa avsnitt skrivs texten om helt så att Sverige blir referenspunkt i översättningen (se även faktarutorna s. 77, 153):

(14) Les frontières sont décidées par les hommes [...]. La France, par exemple, est séparée de l'Espagne par les Pyrénées, une chaîne de montagnes, et de l'Angleterre par une mer, la Manche.

[Gränserna bestäms av människor (...). Frankrike skiljs till exempel från Spanien av Pyrenéerna, en bergskedja, och från England av ett hav, Engelska kanalen.]

Många gränser har bestämts och ritats upp på kartan av människor [...]. Till exempel är det fjällkedjor som skiljer Sverige från Norge, gränsen mot Finland följer en älv, och mot Danmark går gränsen i Öresund. (Frågeboken s. 74)

Omskrivningarna är särskilt omfattande i de avsnitt som gäller fransk historia. Då kan exempelvis namn utelämnas (t.ex. Napoleon, s. 18), och en faktaruta om Frankrikes Solkung, Ludvig XIV, kan istället komma att handla om Sveriges Karl XIII och Karl XIV Johan (s. 25). Ett avsnitt om Frankrikes Karl den store, som traditionellt brukar sägas ha grundat de franska skolorna,

har omarbetats helt så att det handlar om medeltiden i Europa och svenskt skolväsende:

(15) C'est vrai que Charlemagne a inventé l'école ?
[...] Mais Charlemagne a décidé de faire venir des savants dans son palais pour y enseigner leurs connaissances. C'était une sorte d'école !

[Är det sant att Karl den store uppfann skolan?
(...) Men Karl den store beslöt att låta vetenskapsmän komma till sitt palats för att undervisa om sina kunskaper. Det var en sorts skola!]

Fanns det skolor redan på medeltiden?
[...] Men så småningom förstod man i fler och fler länder hur viktigt det är med kunskap, så kungarna lät kyrkans munkar starta skolor. Fast bara för pojkar. Den äldsta skolan i Sverige grundades i Lund 1085. (Frågeboken s. 46)

Andra exempel på områden där faktaupplysningar anpassats till svenska förhållanden rör sådant som monarkin förr och nu (s. 24–25), mat och måltider (s. 38, 110–111), sjukvård (s. 29, 32), lekar (s. 44) och filmfigurer som är mer kända i Frankrike (s. 51).

Men det är de mer subtila ideologiska avvikelserna som är de mest intressanta eftersom de ger en fingervisning om vilka skillnader som kan finnas i socialiseringen av franska och svenska barn. De största och mest konsekvent genomförda anpassningarna hittas i passager som hänför sig till följande områden:

- miljöfrågor
- auktoriteter
- känsliga (tabubelagda) ämnen
- skola och lärande
- kön och genus.

Vad gäller miljö kan man konstatera att det vid ett par tillfällen skett en glidning i den svenska översättningen så att miljöaspekterna framhävs mer (t.ex. s. 53). På s. 150 är miljöproblemen inte heller enbart en fråga för forskarna, som i den franska texten, utan allas angelägenhet. Synen på forskarnas betydelse för lösningen av miljöproblemen kan i sin tur kopplas till den franska synen på auktoriteter. I den franska texten framhävs ofta de insatser som forskare, upptäcktsresande och ämnesexperter gör, medan den svenska översättningen tenderar att tona ner experternas betydelse (t.ex. s. 72, 151, 154). På s. 63 står det exempelvis i den franska texten att forskarna försökt borra så långt ner i marken som möjligt, medan det i den svenska bara står att »man

har försökt borra». En konsekvens av detta är att den svenska översättningen framstår som mindre auktoritetsbunden, men det leder också till att det svenska barnet får färre möjligheter än det franska att lära sig mer om hur forskare arbetar och hur ny kunskap växer fram (jfr Zarnowski & Turkel 2013).

Ett tredje område där den franska och den svenska texten skiljer sig åt är synen på hur man ska skriva om känsliga ämnen, som smuts, kroppsfunktioner, människokroppen och sexualitet. Klingberg (1986 kap. 5) skriver att det förr var vanligt med *purification* (ung. 'rensning') vid översättning av skönlitterära barnböcker. Med det menar han att översättaren tenderade att utelämma eller tona ned beskrivningar av sådant som var känsligt eller tabubelagt i målspråkskulturen. I det här fallet skulle man kunna tala om en omvänd process. Så fort känsliga ämnen kommer på tal framstår den franska källtexten som mer distanserad, abstrakt och vetenskaplig än den svenska, som istället tenderar att bli mer explicit, konkret och vardaglig, som i följande exempel:

(16) Comment c'est possible d'avoir de l'air dans le ventre ?

[...] Pour se sentir mieux, il faut faire sortir cet air, en faisant un rot ou un pet, mais le plus discrètement possible !

[Hur är det möjligt att ha luft i magen?

(...) För att känna sig bättre är det nödvändigt att få ut den här luften genom att rapa eller släppa sig men så diskret som möjligt!]

Varför måste man prutta ibland?

[...] Den måste ut ibland om man inte ska få ont i magen. Då pruttar man. (Frågeboken s. 41)

(17) D'où vient la poussière ?

[...] On peut la voir dans l'air quand elle est éclairée par le soleil. Petit à petit, elle se dépose sur les meubles et le sol de la maison.

[Varifrån kommer dammet?

(...) Man kan se det i luften när det är upplyst av solen. Lite i taget lägger det sig på möblerna och golvet i huset.]

Varför blir det dammig?

[...] När solen skiner ser man tydligt hur dammet virvlar i luften. Ibland samlas det på golvet i tussar, som brukar kallas dammråttor. (Frågeboken s. 121)

I (16) har exempelvis den pedagogiska pekpinnen ('så diskret som möjligt!') helt försvunnit i den svenska översättningen, där det istället obekymrat konstateras att luften måste ut för att man inte ska få ont i magen. I (17) är det istället

det ovanliga verbet (*se déposer*) i den franska texten som sticker ut. Det kan jämföras med svenskans konkreta och all dagliga *tussar* och *dammråttor*.

Ett annat område där avvikelserna mellan källtext och måltext avslöjar kulturella olikheter är framställningen av skola och lärande. I den franska texten betonas att det är mycket viktigt för ett barn att utveckla sin intelligens, vilket i en svensk kulturkontext skulle kunna uppfattas som en snäv och instrumentell syn på barns lärande. Den svenska texten ger istället en bredare (»klokare och lär sig förstå världen») och mer lekfull förklaring till varför lek behövs (»leken är inte bara på lek»):

(18) Le jeu permet à un bébé de développer son intelligence, c'est donc très important pour lui de jouer.

[Leken hjälper en bebis att utveckla sin intelligens, det är därför mycket viktigt för den att leka.]

På det sättet blir barnet klokare och lär sig förstå världen. Så leken är inte bara på lek. (Frågeboken s. 44)

När skolan beskrivs står det i den franska texten att skolan behövs för att man ska lära sig att leva med andra, medan den svenska översättningen poängterar att man måste lära sig umgås i grupp och samarbeta (s. 46). Källtexten speglar också den franska skolans betoning på matematikkunskaper och hårt arbete, något som mildras i den svenska översättningen som istället framhäver att det är viktigt att alla försöker »hänga med» (s. 47).

Men den mest genomgripande perspektivförskjutningen mellan den franska och den svenska texten gäller synen på könsroller och genus. Eftersom franska skiljer på maskulina och feminina substantiv (fr. *il/elle* 'han'/'hon' istället för 'den'/'det') och det i allmänhet är nödvändigt att precisera könstillhörighet vid yrkestitlar, framhävs ofta könsskillnader i den franska texten. Här har den svenske översättaren varit extra vaksam. När den franska texten talar om kvinnliga konstnärer och dansare och manliga forskare och konstnärer förhåller sig den svenska texten neutral, antingen genom att välja könsneutrala yrkesbeteckningar (*dansare, isdansare* s. 54) eller genom att göra större ingrepp i texten, som i (19):

(19) Comment on devient un peintre célèbre ?

[...] On parle de lui, il n'est plus un inconnu. Peut-être que dans quelques années, il deviendra célèbre.

[Hur blir man en berömd målare?

(...) Man talar om honom, han är inte längre okänd. Om några år kanske han kommer att bli känd.]

Hur blir man en berömd målare?

[...] Om många människor gillar tavlorna för att de är vackra [...] kanske de köper dem. Efter ett tag kanske konstnären blir känd. (Frågeboken s. 58)

Det manliga perspektivet blir vidare tydligt i de franska historiebetydelserna, där de omnämnda personerna i huvudsak är män och där kvinnor osynliggörs. Den svenske översättaren har löst problemet genom att då och då lägga till kvinnliga aktörer utan motsvarighet i den franska texten (t.ex. s. 22, 24–25). Allra tydligast märks dock perspektivförskjutningen i följande fråga–svarsekvens:

(20) Pourquoi les filles et les garçons ne jouent pas aux mêmes jeux ?

Les enfants aiment bien jouer avec des jouets qui imitent les gestes de leurs parents : le garage et le foot comme papa pour les garçons, la dinette comme maman pour les filles. Même s'il y a beaucoup de mamans qui conduisent et des papas qui font très bien la cuisine, un papa et une maman donnent rarement une voiture à leur fille et une dinette à leur fils.

[Varför leker inte flickor och pojkar samma lekar?

Barn tycker om att leka med leksaker som härmnar föräldrarnas aktiviteter: garage och fotboll som pappa för pojkarna, leksaksservis som mamma för flickorna. Även om det finns många mammor som kör bil och pappor som är mycket duktiga på att laga mat ger en pappa och en mamma sällan en bil till sin dotter och en leksaksservis till sin son.]

Dockor för flickor och bollar för pojkar?

Barn härmnar det som vuxna gör. Förr lagade oftast mammorna all mat och tog hand om barnen, medan papporna körde bilen och gick på fotboll. Då lekte flickor med dockor och leksaksspisar, och pojkar med leksaksbilar och bollar. Idag är det annorlunda – pappor lagar mat och mammor kör bil. Och flickor spelar fotboll och pojkar leker att de lagar mat. (Frågeboken s. 45)

Här kan vi se att översättaren har utgått från samma situation (pojkers och flickors lek) och ekvivalenta begrepp (t.ex. *leksaker, fotboll, laga mat, köra bil*) men ändrat perspektiv och argumentation. Den franska källtexten utgår från att pappor och mammor har olika roller i familjen, även om de undantagsvis kan byta roller med varandra, och underförstår att vi är fast i det traditionella könsrollsmönstret utan hopp om förändring. Den svenska översättningen lägger istället vikt vid att den gamla könsrolls fördelningen är förlegad («Idag är det annorlunda») och att vi själva har makt att förändra och inta de roller vi vill. En annan viktig aspekt är att den svenska översättningen uppmuntrar till en kritisk dialog om ämnet genom den lite tillspetsade frågan: »Dockor för flickor och bollar för pojkar?» På så sätt skapar översättaren ytterligare ett tillfälle till *critical engagement*.

För att sammanfatta har den innehållsliga analysen visat att de båda textversionerna behandlar exakt samma stoff, men att den svenska texten på flera ställen anpassats för att ligga mer i linje med ett svenskt perspektiv på världen. Förutom att typiskt franska företeelser hämtade från fransk historia, geografi och kultur bytts ut mot svenska företeelser präglas översättningen av en betydande ideologisk anpassning. Denna anpassning kan tolkas som en direkt spegling av skillnader i hur franska och svenska barn socialiseras.

5 Slutord

Det är förstas vanskligt att dra några generella slutsatser av granskningen av en enda översättning. Bokkategorin faktaböcker för barn i svensk översättning spänner över ett brett fält och vänder sig till vitt skilda åldrar. Dessutom gäller den här undersökningen endast ett språkpar, översättning från franska till svenska. Det är fullt möjligt att granskningen av exempelvis engelska faktaböcker i svensk språkdräkt skulle ge ett annorlunda resultat. Men de resultat som diskuteras här är tydliga och kan därför ses som ett första steg i arbetet med att ge en bild av svensk översättning av faktaböcker för barn.

Först och främst har granskningen visat att den franska källtexten, till både innehåll och form, har överförts på ett förhållandevis funktionellt sätt. Att den franska källtexten har kunnat överföras så fritt utan hänsyn till författarnas stil och textens exakta innebörd tyder på att författare av faktaböcker för barn inte äger sin text på samma sätt som exempelvis skönlitterära högprestigeförfattare.

Som nämnts inledningsvis har många barnboksforskare betonat att det är av yttersta vikt att sätta barnet i centrum och mottagaranpassa texten till barnets nivå. Om texten inte når fram till den tilltänkta mottagaren har den helt förfelat sitt syfte. Men på frågan om hur detta ska gå till och hur långt en översättare ska gå i sin textuella, interpersonella och innehållsliga anpassning finns inget givet svar. Det beror helt på text och situation. I det här fallet presenteras innehållet på ett jämförelsevis avancerat sätt i den franska källtexten, så det är fullt möjligt att det var nödvändigt att »domesticera» texten för att skapa intresse och engagemang för den översatta texten (jfr Rhedin 2016).

Samtidigt kan man inte låta bli att undra om inte den svenska kulturen har något att lära av den franska inställningen till språklig socialisation och lärande. Den franska utgåvan har tryckts om vid åtminstone två tillfällen och översatts till flera olika språk. Det tyder på att den måste fungera väl i sin kul-

turkontext och uppskattas av sina läsare. Det stämmer till eftertanke. Hur kan det komma sig att franska förskolebarn kan klara så avancerade skriftspråkliga textmönster? Skulle inte svenska barn behöva fler utmaningar så att även de kan utveckla en högre skriftspråklig kompetens? Givetvis ska de språkliga kraven vara rimliga och åldersadekvata, men det franska exemplet visar att vi inte heller ska underskatta barns utvecklingspotential. Vad slutligen gäller de innehållsliga och ideologiska anpassningarna är det säkert så att de i många fall är önskvärda och i vissa fall nödvändiga, i synnerhet vad gäller synen på jämställdhet och andra kärnvärderingar i den svenska kulturen. Men om rätt tillfälle infinner sig kanske översättaren istället ska betona det främmande och utnyttja det som ett sätt att initiera en kritisk dialog om det svenska perspektivet på världen?

Litteratur

Primärlitteratur

- Cambournac, Laure & de Guibert, Françoise, 2004: *Mon premier Larousse des Comment ?* Paris: Larousse.
- Cambournac, Laure & de Guibert, Françoise, 2011: *Stora frågeboken*. Övers. av Niels Halkjær. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Sekundärlitteratur

- Alvstad, Cecilia, 2019: Children's literature. I: Kelly Washbourne & Ben Van Wyke (red.): *The Routledge Handbook of Literary Translation*. London: Routledge. S. 159–180.
- Bader, Barbara, 2011: Nonfiction. What's really new and different – and what isn't. I: *The Horn Book Magazine*. November/december. S. 41–46.
- Cambournac, Laure & de Guibert, Françoise, 2007: *Stora varförboken*. Övers. av Ann Lewenhaupt. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Cambournac, Laure & de Guibert, Françoise, 2013 [2003]: *Mon premier Larousse des Pourquoi ?* Paris: Larousse.
- Eriksson, Olof, 1997: *Språk i kontrast. En jämförande studie av svensk och fransk meningsstruktur*. Göteborg: Akademiförlaget.
- Fawcett, Peter & Munday, Jeremy, 2009: Ideology. I: Mona Baker & Gabriela Saldanha (red.): *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 2 uppl. London: Routledge. S. 137–141.
- Ford, Danielle, J., 2011: What makes a good space book? I: *The Horn Book Magazine*. November/december. S. 28–33.
- Freeman, Evelyn B., 2005: Informational books. I: Bernice E. Cullinan & Diane Goetz Person (red.): *The Continuum Encyclopedia of Children's Literature*. New York: Continuum. S. 401–403.

- Giblin, James Cross, 2000: More than just the facts: A hundred years of children's non-fiction. I: The Horn Book Magazine. Juli/augusti. S. 413–424.
- Halliday, M. A. K. & Hasan, Ruqaiya, 1976: Cohesion in English. London: Longman.
- Hatim, Basil & Munday, Jeremy, 2004: Translation: an advanced resource book. Abingdon: Routledge.
- Hellspong, Lennart & Ledin, Per, 1997: Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys. Lund: Studentlitteratur.
- Klingberg, Göte, 1986: Children's fiction in the hands of the translators. (Studia Psychologica et Paedagogica. Series Altera LXXXII.) Lund: Gleerups.
- Lathey, Gillian, 2016: Translating children's literature. London: Routledge.
- Libriskatalogen. Nationella bibliotekssystemet. Kungliga biblioteket. libris.kb.se [hämtad 12.3.2019].
- Lixräknare. lix.se [hämtad 11.3.2019].
- Lundquist, Lita, 2007: Oversættelse. Problemer og strategier, set i tekstlingvistisk og pragmatisk perspektiv. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Läroplan för förskolan Lpfö 98 [ny, rev. utg.], 2019. Stockholm: Skolverket. www.skolverket.se/undervisning/forskolan/laroplan-for-forskolan/laroplan-lpfo-18-for-forskolan [hämtad 10.10.2019].
- Mallett, Margaret, 1999: Young researchers. Informational reading and writing in the early and primary years. London: Routledge.
- Mossberg, Mari, 2015: Att beskriva översättarstilar. En analys av sex svenska översättningar av Madame Bovary. Lunds universitet. Lund University Publications. lup.lub.lu.se/record/8253989 [hämtad 14.10.2019].
- Nikolajeva, Maria, 1997: Introduction to the theory of children's literature. 2 uppl. Tallinn: Tallinn Pedagogical University.
- Nikolajeva, Maria, 2017: Barnbokens byggklossar. 3 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Oittinen, Riitta, 2000: Translating for children. New York: Garland.
- O'Sullivan, Emer, 2005: Comparative children's literature. Övers. av Anthea Bell. Abingdon: Routledge.
- Pedersen, Jan, Spang-Hanssen, Ebbe & Vikner, Carl, 1982: Fransk universitetsgrammatik. Övers. o. bearb. av Olof Eriksson & Lars Lindvall. Göteborg: Esselte/Akademi-förlaget.
- Programme d'enseignement de l'école maternelle [Frankrikes läroplan för förskolan]. Bulletin Officiel Spécial, 2015. www.education.gouv.fr/cid87300/rentree-2015-le-nouveau-programme-de-l-ecole-maternelle.html [hämtad 10.10.2019].
- Ramage, Phyllis, 2006: Information books. I: Jack D. Zipes (red.): The Oxford encyclopedia of children's literature. Volume 2. Oxford: Oxford University Press.
- Rhedin, Ulla, 2016: Mysis presentjakt. Men är örat riktat mot de franska barnen? I: Dagens Nyheter, 3 januari.
- Roswall, Åsa & Westerberg Charlotta, 2006: Barn läser faktaböcker. En studie om hur några barn använder och uppfattar faktaboken. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap. Borås: Bibliotekshögskolan i Borås. www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1310153/FULLTEXT01.pdf.
- Sanders, Joe Sutliff, 2018: A literature of questions. Nonfiction for the critical child. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Stybe, Vibeke, 1981: Från Snövit till Snobben. Barnbokens ursprung och utveckling. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Svenska barnboksinstitutet, 2019: Bokprovning på Svenska barnboksinstitutet. En dokumentation. Årgång 2018: 27 mars–16 maj 2019. www.barnboksinstitutet.se/wp-content/uploads/2019/03/Dokumentation-2019.pdf [hämtad 1.4.2019].
- Warnqvist, Åsa, 2016: En marknad i förändring. Om utgivningen av barn- och ungdomslitteratur i Sverige 2001–2015. I: Gunnel Furuland, Andreas Hedberg, Jerry Määttä, Petra Söderlund & Åsa Warnqvist (red.): Spänning och nyfikenhet. Festskrift till Johan Svedjedal. Möklinta: Gidlunds. S. 428–443.
- Zarnowski, Myra & Turkel, Susan, 2013: How Nonfiction Reveals the Nature of Science. I: *Children's Literature in Education* 44(4). S. 295–310.

E-post

- Hahr, Sofia & Öhman, Suzanne, 2018. Re: Faktaböcker för barn. E-postmeddelande från Sofia Hahr och Suzanne Öhman, 12 mars.

Recensioner

Carlquist, Erik, Hogg, Peter C. & Alvered, Zeth, 2019: Erikskrönikan. En medeltida krönika i nusvensk version. Förord av Thomas Småberg. 272 s. Lund: Nordic Academic Press. ISBN 978-91-88909-30-5.

Under 2019 publicerades Erikskrönikan, en av den svenska medeltidens klassiker, i en utgåva riktad till en bred allmänhet. Utgåvan heter *Erikskrönikan. En medeltida krönika i nusvensk version*, och utgivare och översättare är Erik Carlquist, Peter C. Hogg och Zeth Alvered. Ett förord har skrivits av Thomas Småberg, i vilket verket sätts in i en historisk och litterär kontext, och därefter följer Erikskrönikans text i två nusvenska versioner. I en har man behållit originalets versform knittel (Carlquist och Hogg), och i en har man återgett texten på prosa (Alvered). Efter dessa två texter följer innehållsliga kommentarer om de historiska händelser som omtalas i verket, och sedan kommer en kortfattad beskrivning av den s.k. Bjälboätten, som spelar en central roll i Erikskrönikan. Boken avslutas med ett person- och ortnamnsregister.

Det är värt att understryka att Erikskrönikan i både versversionen och prosaversionen återges på nusvenska. Det är alltså fråga om regelrätta översättningar, inte fornsvenska som har tillrättalagts och försetts med ordförklaringar. I denna recension har jag för avsikt att diskutera det tillvägagångssätt man har valt i utgåvan för att presentera en fornsvensk text för en nutida läsekrets. Det fornsvenska språket har betydande strukturella och lexikala skillnader gentemot det nusvenska, och när en fornsvensk text ska presenteras för en nutida svensk publik ställs utgivaren inför problemet hur den ska göras tillgänglig för dagens läsare. För att hantera denna utmaning finns ett antal olika strategier som har prövats i utgåvor under senare år.

Den största delen av den fornsvenska litteraturen finns utgiven i textkritiska utgåvor, främst i Svenska fornskriftsällskapets serie 1 (Svenska skrifter). Dessa utgåvor är i princip alltid diplomatiska i någon grad, dvs. man följer handskriftens ortografi, markerar avvikelser från huvudhandskriften¹ samt inkluderar varianter från andra textvittnen med samma text. Den enda läshjälp som sådana utgåvor ger är normalisering av interpunktion (ofta) och upplösning av handskriftens förkortningar (i princip alltid). Textkritiska utgåvor förutsätter därmed omfattande kunskaper i fornsvenska, och för den breda allmänheten är sådana svårare använda.

Utgåvor av fornsvensk text som riktar sig till en större målgrupp är däremot fåtaliga. En sådan utgåva måste utgivaren förse med mer omfattande läshjälp för att texten ska kunna avkodas av en läsare med begränsade kunskaper i fornsvenska. Ett sätt är att helt

¹ Det vanliga vid textkritiska utgåvor av nordiska medeltidstexter är att man som grund följer en viss handskrift, den man vid en textkritisk undersökning bedömer som den bästa. Syntetiska utgåvor, där man blandar läsarter från olika handskrifter, är ovanliga.

enkelt förse den fornsvenska texten med en nusvensk översättning. Så har Per-Axel Wiktorsson (2019) gjort i sin utgåva av Fornsvenska legendariet. Den nusvenska översättningen är uttryckligen avsedd att fungera som läshjälp (se a.a. s. 11), och följer därför den fornsvenska texten nära. Detta förfarande är vanligt i internationella utgåvor av exempelvis fornisländska texter, se t.ex. Marianne Kalinke (1999a och 1999b; se även Williams 1999, med en fornsvensk text). En variant av detta upplägg är att ge en förkortad parafras av den fornsvenska texten, som fungerar som ett slags innehållslig orientering innan läsaren möter den riktiga texten. Så har man gjort i utgåvorna av Heliga Birgittas uppenbarelser på fornsvenska (Roger Andersson, t.ex. 2014). Även detta förfarande har paralleller i utgåvor av fornisländsk text, t.ex. Agnete Loth (1962).

En annan strategi är att låta den fornsvenska texten i sig uppbära hela den kommunikativa funktionen, men att öka läsbarheten hos denna. Detta angreppssätt valde Henrik Williams (2018a och 2018b) i sina utgåvor av Eufemiavisorna. Där har principen varit att åstadkomma en så sen fornsvenska som möjligt, vilken därmed ska komma så nära nusvenskan som det går. Denna språkform följs också av ordförklaringar och i vissa fall översättningar av hela textrader som har bedömts vara svårförståeliga. En variant av denna strategi använde Sven-Bertil Jansson (1991) när han gav ut just Erikskrönikan. Han gör dock ytterst begränsade redaktionella ingrepp. Jansson för in interpunktion (vilket för övrigt ofta görs också i textkritiska utgåvor), samt gör vissa regleringar av stavningen. Han ger också vissa ordförklaringar. Texten har dock en högre svårighetsgrad än i Williams utgåvor, främst pga. att ordförklaringarna är betydligt mer sparsamma. Jansson har inte heller moderniserat språkformen.

Den tredje vägen för att presentera fornsvensk text är att göra detta enbart utifrån en översättning, och det är den väg man har valt i den aktuella utgåvan. Detta förfarande har också paralleller, varav de mest kända sannolikt är Åke Holmbäcks och Elias Wesséns utgåvor av de svenska landskapslagarna (t.ex. 1940). Det ska direkt sägas att det hade varit svårt att ge ut landskapslagarna, med deras ålderdomliga språkform, i en reviderad fornsvensk form, och svårigheterna på ordnivån hade knappast kunnat överbryggas med löpande ordkommentarer. Carlquist, Hogg och Alvered hade valet att behandla Erikskrönikan enligt samma principer som de som Williams tillämpade, eftersom Erikskrönikans språkform inte bjuder på lika stora svårigheter som landskapslagarna. Deras val, att skapa översättningar, är likväl fullt legitimt, och dessa översättningar utgör ett bra komplement till de tidigare utgåvorna.

Jag ska i det följande ge ett antal exempel från Carlquist, Hogg och Alvereds utgåva under jämförelse med vad som står i den textkritiska utgåvan av Erikskrönikan, nämligen den av Rolf Pipping (1963). Utgåvan av Sven-Bertil Jansson (1991) redovisas inte, eftersom det är en redigerad version av Pippings text.¹ Det ska understrykas att jämförelsen endast gäller textgestalten hos de olika utgåvorna. Den största skillnaden mellan Pippings textkritiska utgåva och de övriga är att man där får information om vilken variation som finns mellan de olika textvittnena. Detta lämnas därhän i jämförelsen. Såväl den versifierade versionen som den på prosa redovisas.

Det första textstycket som ska jämföras är Erikskrönikans inledning.

¹ Det finns fler utgåvor än dessa, t.ex. den av Gustaf Edward Klemming (1865). Poängen med genomgången här är dock inte att vara fullständig avseende textredovisningen, utan att kontrastera den aktuella översättningen med en utgåva som innehåller grundtexten.

Pipping (huvudtext från Cod. Holm. D 2, Spegelbergs bok, ca 1470–80):

gud hawe heder äro ok looff
 han er til alskons dygd vphooff
 all jorderikis frygd ok hymmerikis nade
 thz han er welduger ouer them bade

Carlquist och Hogg, versversionen:

Må Gud få äran för allt gott!
 Han har givit de gåvor vi fått
 och råder över all jordisk fröjd
 och all nåd i himlens höjd.

Alvered, prosaversionen (uppdelad på samma rader som versversionerna):

Må Gud hedras, äras och prisas!
 Han är upphov till allt vad gott är,
 all jorderikets fröjd och himmelrikets nåd;
 han råder över dem båda

Texten i originalet framstår här som lättförståelig även man inte har särskilda kunskaper i fornsvenska. Den huvudsakliga avvikelserna från nusvenskan ligger i att orden här har en något annorlunda form beroende på bl.a. kasusböjning och avvikande species (*äro* gentemot *äran* i versversionen) samt konjunktivböjning (*hawe* gentemot *må* + verb i infinitiv i båda versionerna). Sedan finns naturligtvis andra skiljaktigheter avseende ordens form, men det torde inte vara några problem för en modern läsare att avkoda texten i originalet i övrigt. Versversionen skiljer sig från originalet i fråga om rimord och även vad gäller ordval i övrigt, men den avviker likväl inte innehållsligt. Jag vill dock särskilt framhålla prosaöversättningen, särskilt ur ett pedagogiskt perspektiv för personer intresserade av den fornsvenska grundtexten. Den fungerar som ett gott stöd för den som vill få hjälp med att läsa den fornsvenska texten, eftersom den följer grundtexten nära utan ambitioner om att upprätthålla rim.

Ytterligare ett exempel ska tas, den kanske mest kända formuleringen i Erikskrönikan, nämligen kung Birgers lakoniska yttrande (*Minns ni Håtunaleken?*) till sina bröder Erik och Valdemar vid Nyköpings gästabad.

Pipping:

Ther kom konungin gangande nidher
 styrnade öghom hardla vrede
 Mynnes jder nakot aff hatwna leek
 fulgörla mynnes han mik
 Themne er ey bättre än hin
 j wardhin nw fölgia mik om sin

Carlquist och Hogg, versversionen:

Kungen kom till kammaren ned
 med stirrande blick och mycket vred.
 »Bröder, minns ni Håtunaleken?
 Fullt klar i mitt eget minne står den.
 Nu blir det en annan, lika hård lek;
 nu lyder ni mig, som förr ni svek!»

Alvered, prosaversionen:

Kungen kom ner dit,
 med stirrande blick och mycket vred.
 »Minns ni något av Håtunaleken?
 Jag minns den mycket väl.
 Denna är inte bättre än den!
 Den här gången måste ni följa mig»

Detta parti i grundtexten rymmer ett antal ord som har en mycket begränsad (om ens någon) användning i modern svenska (t.ex. *stirna*, *hardla*, *fulgörla*, *sin*), och vidare förekommer ett antal grammatiska konstruktioner som inte används (*mik minnes*, dat. pl. *ögom*). Man kan också lägga till *j wardin*, som innehåller verbet *vardha*, som i sig är ålderdomligt, och detta dessutom i en betydelse 'vara tvungen att'. Prosaversionen återger grundtexten mycket nära, och det gäller även vid de övriga prov jag har gjort. I versversionen tvingas man göra vissa avsteg från grundtexten för att upprätthålla versformen, t.ex. genom att lägga till *kammaren* i första versraden, *bröder* i den tredje, och i den fjärde och femte versraden har en helt avvikande meningsstruktur valts. Avvikelserna leder inte till några större innehållsliga avvikelser, och översättarna har skapat en text som till form och innehåll ger en god bild av originalet.

Jag vill avslutningsvis understryka att det är mycket glädjande att se en utgåva av fornsvensk text riktad till en bred allmänhet. Den fornsvenska litteraturen förtjänar att nå flera läsare, och en översättning, som det är fråga om här, gör att den språkliga barriären försvinner. Man kan sedan hoppas att denna text också hos läsarna väcker en önskan om att närma sig texten i dess ursprungliga språkform. Erikskrönikan innehåller ett myller av färgstarka gestalter och fascinerande händelseförlopp, och den rymmer mycket av intresse för en medeltidsintresserad allmänhet. Trots det har detta klassiska verk hittills endast förelegat i textkritiska versioner (Pipping och Klemming) samt i en lätt normaliserad version (Jansson). Min förhoppning är att denna utgåva kommer att få många efterföljare, och att dessa i förlängningen också kommer att leda till ett större intresse för det svenska medeltidsspråket.

Litteratur

Andersson, Roger (utg.), 2014: Heliga Birgittas texter på fornsvenska. Birgittas Uppenbarelser. Bok 1. Editiones 6. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia.

- Holmbäck, Åke och Elias Wessén, 1940: Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Tredje serien: Södermannalagen och Hälsingelagen. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Jansson, Sven-Bertil (utg.), 1991: Erikskrönikan. Stockholm: Tidens förlag.
- Kalinke, Marianne (utg.), 1999a: Norse Romance 1. The Tristan Legend. Arthurian Archives 3. Cambridge: D. S. Brewer.
- Kalinke, Marianne (utg.), 1999b: Norse Romance 2. Knights of the Round Table. Arthurian Archives 4. Cambridge: D. S. Brewer.
- Klemming, Gustaf Edward (utg.), 1865: Svenska medeltidens rim-krönikor. Första delen. Gamla eller Eriks-krönikan. Folkungarnes brödrastrider. Med en kort öfversigt af närmast föregående tid. 1229–1319. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 1:17, 1. Stockholm: P. A. Norstedt & söner.
- Loth, Agnete (utg.), 1962: Late Medieval Icelandic Romances 1. Victors saga ok Blávus. Editiones Arnarnæmæ B:20. Köpenhamn: Ejnar Munksgaard.
- Pipping, Rolf (utg.), 1963: Erikskrönikan enligt Cod. Holm. D 2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter. Nytryck (med ett tillägg). Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 1:68. Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet.
- Wiktorsson, Per-Axel (utg.), 2019: Fornsvenska legendariet 1–4. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 1:102 och Skara stiftshistoriska sälls-kaps skriftserie 100. Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet och Skara stiftshistoriska sällskap.
- Williams, Henrik (utg.), 1999: Norse Romance 3. Hærra Ivan. Arthurian Archives 5. Cambridge: D. S. Brewer.
- Williams, Henrik (utg.), 2018a: Eufemiavisorna 1. Flores och Blanzeflor. Hertig Fredrik av Normandie. Inledning av Bo Ralph. Svenska klassiker utgivna av Svenska Akademien. Stockholm: Svenska Akademien och Atlantis.
- Williams, Henrik (utg.), 2018b: Eufemiavisorna 2. Ivan Lejonriddaren. Inledning av Bo Ralph. Svenska klassiker utgivna av Svenska Akademien. Stockholm: Svenska Akademien och Atlantis.

Lasse Mårtensson

Kautonen, Maria, 2019: Finskspråkiga inlärares uttal av finlandssvenska i fritt tal på olika färdighetsnivåer. (JYU Dissertations 90.) Diss. 115 s. Jyväskylä universitet. ISSN 2489-9003, ISBN 978-951-39-7778-8.

Maria Kautonens doktorsavhandling i nordiska språk handlar om finskspråkiga personers uttal av finlandssvenska och kopplingen mellan uttal och nivå på muntlig färdighet. Det är fråga om en sammanläggningsavhandling som består av en kappa och fyra artiklar. Kautonen är intresserad av vad som vållar svårigheter i uttalet på olika nivåer och hur svårigheterna avtar när språkfärdigheten ökar. Den mer övergripande frågan i avhandlingen gäller hur finskspråkiga inlärare som har lärt sig svenska som andraspråk/främmande språk uttalar finlandssvenska. Dessutom utreder Kautonen hur uttalet är kopplat till nivåerna i muntlig färdighet enligt den europeiska referensramen (s. 16–17).

Avhandlingen har ett tydligt empiriskt fokus där författaren söker efter svar som kan tillämpas inom undervisning och bedömning.

Syftet är väl motiverat eftersom ämnet har undersökts rätt lite även om det är av stor betydelse för undervisning i svenska i Finland. Alla elever som går i skola i Finland lär sig svenska i grundskolan, i yrkesskolan eller i gymnasiet. Antalet och längden på kurserna varierar, men frågan om hurdan muntlig kompetens eleverna får gäller all undervisning. Under de senaste åren har muntliga färdigheter i främmande språk ökat i betydelse. Till exempel studentexamen, som avslutar den finländska gymnasieutbildningen och som hittills har saknat ett muntligt prov i främmande språk, kommer att få sådana om några år. Kautonen konstaterar dock att även om muntliga färdigheter värderas högt »har uttalet länge haft en marginell roll i språkundervisning» (s. 13).

Den första artikeln som Kautonen har skrivit tillsammans med Mikko Kuronen och Riikka Ullakonoja (2016) visar tydligt hur lite forskning det finns om ämnet. Författarna har sammanställt en litteraturstudie om forskning i uttalsinläring i finska, svenska och engelska där de beaktar forskning i perception och produktion. Det är uppenbart att undersökningar av finskspråkiga talares uttal av svenska främst gäller sverigesvenska (se t.ex. Bannert 1980) och mycket sällan finlandssvenska (s. 210), men författarna har också noterat kunskapsluckor mellan andra språkpar, t.ex. i studier av svenskspråkiga talares perception och produktion av engelska eller hur svenskspråkiga hör finska.

Kautonens delstudier bildar en komplex väv där de enskilda artiklarna bidrar till helheten på olika sätt. Eftersom artiklarna har olika material och metoder kan det i någon mån vara svårt att överblicka alla aspekter i avhandlingen. Det som är klart förtjänstfullt är att alla artiklar utgår från fritt tal. I och med att det hade varit för arbetsamt att samla in, analysera och bedöma olika talprov har Kautonen i mån av möjlighet utnyttjat material som spelats in och bedömts i andra sammanhang.

Artikel 2 (Kautonen 2016) bygger på en auditiv analys av 68 elever i årskurs 9. Materialet samlades in i ett prov i svenska som arrangerades av Utbildningsstyrelsen. Enligt bedömningen som gjordes av elevernas lärare och kontrollerades av en expert befann sig eleverna på nivå A1–B1. Den auditiva analysen som Kautonen presenterar har genomförts av fyra finskspråkiga fonetikexperter. Experterna ombads kommentera elevernas uttal fritt angående färdigheter och brister på segmentell och prosodisk nivå, och dessutom gav de betyg för uttalets målspråklikhet på skalan 1–5. Kautonen fokuserar i artikeln på vilka fonetiska drag som är typiska för finskspråkiga grundskoleelevers S2-uttal av finlandssvenska. Hon vill veta vad eleverna kan och vad de inte kan. Dessutom intresserar hon sig för vad som sker med uttalet när den muntliga färdigheten utvecklas. Enligt resultaten behärskar eleverna uttal av segment bättre än prosodi. Uttalsproblemen gäller närmast enstaka ord, såsom att eleverna inte vet vilka vokaler de ska ha i ord som *Sverige* och *lärare*, eller vilken konsonant i *gymnasiet* (s. 69). Svårigheterna verkar alltså höra ihop med att koppla uttal med skriftbild. De vanligaste bristerna i prosodi är felaktig pausering och målspråksavvikande intonation (s. 69). Det förekommer inte klara skillnader i uttal mellan de olika nivåerna, men prosodin är mer målspråkliknande på de högre nivåerna (s. 69).

I den tredje artikeln har Kautonen (2017) analyserat vuxna finskspråkiga talares intonation på färdighetsnivåerna B1 och B2. Hon har jämfört talarnas (S2) intonation med infödda finlandssvenska talares (S1) intonation. Analysen fokuserar på grundtons-

frekvens och konturtyper. Den vanligaste konturtypen hos S1-talarna är konturer med en f0-topp i slutet (t.ex. *jag håller på med en kampsport*) och jämna konturer (t.ex. *det tog så mycket tid och energi*), medan konturtypen med flera f0-toppar är vanligast hos S2-talarna (t.ex. *jag promenerar i staden*) (s. 54). S2-talarna har också signifikant större f0-variation samt kraftigare f0-ändringar än S1-talarna. Kautonen konstaterar att S2-talarna emellanåt har problem med att betona den viktigaste delen av satsen.

Fokus i den sista artikeln är på uttalet hos finskspråkiga inlärare som befinner sig på färdighetsnivåerna B2–C2. Syftet är att kartlägga vilka uttalsdrag, vad gäller både segment och prosodi, som orsakar svårigheter hos avancerade inlärare. Men artikeln har också ett annat syfte: Kautonen har låtit finskspråkiga och svenskspråkiga lyssnare evaluera talproven och hon undersöker också ifall lyssnarna som har olika S1 bedömer talproven på olika sätt. Lyssnarna är universitetsstuderande och kan karakteriseras som halvprofessionella utvärderare. Vid bedömningen har de utnyttjat en evalueringsmatris där de bl.a. har bedömt vokaler, konsonanter, satsbetoning och ordbetoning i talproven på en skala mellan 1 och 5. Resultaten visar att också avancerade inlärare har målspråksavvikelser i segment och i prosodi. Talarna behärskar kvantitet och ordbetoning bäst, medan vokaler, konsonanter och satsprosodiska drag förorsakar mest svårigheter. Det finns vissa skillnader mellan de olika nivåerna. Också mellan lyssnargrupperna förekommer det skillnader. De svenskspråkiga lyssnarna med svenska som S1 värderar uttalet strängare och är säkrare på sina värderingar än gruppen som har svenska som S2. Helhetsvärderingarna för uttalet är relativt lika mellan lyssnargrupperna, men gruppen med svenska som S1 är strängare särskilt i fråga om ordbetoning och kvantitet.

Kautonen kommer fram till flera intressanta resultat i sin avhandling. Svaret på den första frågan om hur de finska inlärarna uttalar finlandssvenska är att deras uttal är rätt så bra. De ljud som vållar problem är inte direkt några överraskningar, åtminstone inte för dem som undervisar i svenska: det handlar om /u/, /j/ och /tj/ samt de tonande klusilerna /b/, /d/ och /g/ (s. 58). Därtill blandar elever ihop vokaler som /u/ och /o/ respektive /e/ och /æ/, t.ex. i ord som *bo* och *är*. På satsnivå har inlärarna problem med satsbetoning, intonation, taltempo och rytm (s. 58). Många av problemen hör ihop med muntlig kompetens överhuvudtaget, dvs. förmåga att planera och producera tal.

Det finns ingen direkt koppling mellan inlärarnas uttal och nivåerna i den europeiska referensramen (s. 60). Även om uttalet och prosodin utvecklas på de högre nivåerna, går det inte att konstatera att vissa drag hör ihop med vissa nivåer. Kautonen konstaterar att »samma typ av segmentella och prosodiska S2-drag [förekommer] oavsett om talarna är på nivåerna A1–B1 [...] eller B2–C2» (s. 60). Svårigheterna minskar dock och hörs mindre tydligt på de högre nivåerna. Också transfer från andra språk minskar.

Maria Kautonen har skrivit en avhandling som tydligt fyller en kunskapslucka och på ett berömvärd sätt bidrar till vår kunskap om finskspråkiga personers finlandssvenska uttal, prosodi och intonation och över lag om uttalets betydelse för behärskning av muntlig färdighet. Kautonens avhandling erbjuder framför allt nya empiriska rön som med fördel kan tillämpas inom undervisning och bedömning av uttal. Även om tillämpbarheten av resultaten inte direkt nämns i syftet i avhandlingen diskuterar författaren ingående hur resultaten kan stödja uttalsinläringen, undervisningen och bedömningen av uttal. Kautonen efterlyser mer utbildning för lärarna och betonar vikten av att också beakta prosodin i undervisningen och inte enbart individuella ljud. Hon avslutar avhandlingen med att konstatera (s. 68): »Den viktigaste slutsatsen med avhandlingen är att uttalet inte

ska förbises vid språkundervisning och vid bedömning av muntlig färdighet.» Det är lätt att instämma i påståendet.

Litteratur

- Bannert, Robert, 1980: Svårigheter med svenskt uttal: inventering och prioritering. (Praktisk lingvistik 5.) Lund: Institutionen för lingvistik, Lunds universitet.
- Kautonen, Maria, 2016: Finskspråkiga grundskoleelevers uttal av finlandssvenska på olika färdighetsnivåer. I: Jaana Kolu, Mikko Kuronen och Åsa Palviainen (red.): Svenskan i Finland 16. (Jyväskylä Studies in Humanities 298.) S. 58–75.
- Kautonen, Maria, 2017: Finskspråkiga talares intonation av finlandssvenska i påståendeyttranden i fritt tal. I: Folkmålsstudier 55. S. 31–60.
- Kautonen, Maria, 2018: Om hur finskspråkiga och svenskspråkiga lyssnare värderar och bedömer avancerade talares uttal av finlandssvenska. I: Nordand 13(2). S. 131–150.
- Kautonen, Maria, Kuronen, Mikko & Ullakonoja, Riikka, 2016: Studier i uttalsinläring i finska, svenska och engelska: litteraturöversikt. I: Puhe ja kieli/Tal och språk 36 (3). S. 197–220.

Hanna Lehti-Eklund

Lundquist, Lita, 2020: Humorsocialisering. Hvorfor er danskerne (ikke) så sjove (som de selv tror)? 209 s. Frederiksberg: Samfundslitteratur. ISBN 978-87-593-3279-5.

Lita Lundquist, professor emeritus vid Copenhagen Business School (CBS), har forskat inom ett flertal språkvetenskapliga fält. I ett drygt decennium har ett av hennes forskningsintressen varit humor, särskilt i tvärspråkliga och tvärkulturella sammanhang. I sin nya bok tar hon sig an ämnet humorsocialisering. Med detta begrepp menar hon att en persons humor är präglad av både personens modersmål och det omgivande samhället. Hypotesen om en relation mellan humor, språk och samhälle utvecklas sedan parallellt på två nivåer: en generell nivå som gäller interaktionen mellan två aktörer av olika nationalitet och en mer specifik nivå som rör danskars humor vid interaktion med icke-danskar.

Boken är ordnad i tre delar med tre kapitel i varje del. Del 1 (kapitel 1–3) behandlar humor, del 2 språket och del 3 samhället. Utöver dessa kapitel finns även ett onummerat inledande och avslutande kapitel.

I bokens inledning berättas om när filmregissören Lars von Trier under en filmfestival i Cannes misslyckades så kapitalt med några ironiska uttalanden att incidenten fick allvarliga konsekvenser för såväl von Trier själv som marknadsföringen av hans film. Denna händelse är ett extremt exempel på hur en typiskt dansk form av humor – ironi och självironi – kan leda till ett rent haveri i ett internationellt sammanhang. Ytterligare

ett drastiskt, tvärkulturellt exempel ger en dansk ledamot av Europaparlamentet (EP) som i en intervju berättar att den danska humorn och ironin emellanåt missförstås av icke-danska EP-ledamöter, varpå ett större reparationsarbete krävs för att återupprätta goda relationer.

En av bokens centrala frågor är: Vad händer i interaktionen mellan en dansk och en icke-dansk när någon av dem använder humor på deras gemensamma arbetsplats? För att besvara denna fråga har Lundquist under åren 2008–2013 genomfört både undersökningar med frågeschema och ett stort antal intervjuer, där informanterna har berättat om hur de upplevt dansk och icke-dansk spontan humor på arbetsplatsen. Lundquist har alltså inte analyserat autentiska samtal utan metoden är upplevelsebaserad.

Informanterna representerar tre olika grupper. Den första gruppen består av danskar som är yrkesverksamma i Paris och fransmän yrkesverksamma i Köpenhamn. Den andra gruppen utgörs av studerande på internationella utbildningar vid CBS, såväl danska som icke-danska från 13 olika nationer. Den tredje gruppen är verksam vid Europaparlamentet: dels danska, franska och tyska ledamöter, dels danska tolkar. I bokens bilagor finns en översikt över det empiriska materialet, inklusive de frågor som tagits upp i frågescheman och intervjuer. Studentgruppen har bl.a. fått frågor som (s. 26): »Kommer du ihåg ditt första möte med dansk humor?» och »Kan du ge ett annat exempel på dansk humor?»¹ De episoder informanterna berättar om kallar Lundquist *humorhändelser*.

Del 1 behandlar, som redan sagts, humor och kapitel 1 har titeln »Dansk humor». Kapitel inleds med bokens centrala problem, dvs. att danskar upplever sin humor som godmodig och vänlig, medan icke-danskar ibland blir förskräckta vid mötet med denna humor, som de beskriver som direkt, gränsöverskridande, sårande eller till och med aggressiv. Det är dock tydligt att det är just humorn som icke-danskarna reagerar på, för samma informanter har en mycket positiv syn på danskar och beskriver dem som öppna, glada, avslappnade, hjälpsamma och vänliga.

Ett konkret exempel på dansk ironi ger en kinesisk utbytesstudent som, när han sa till en dansk medstudent att han läst att danskarna är världens lyckligaste folk, fick till svar: »Det beror på ett överdrivet bruk av alkohol och sex.» Utbytesstudenten var inte van vid denna typ av humor och han framhöll att han skulle ha föredragit en mer diskret form av humor (s. 23).

Därefter följer en diskussion om vad humor är och framför allt vad den gör samt Lundquists definition av humor (s. 27):

Humor är en speciell språklig kommunikationsform, vars avsedda verkan från avsändarens sida är att få mottagaren att le, skratta, känna välbehag, glädje och lust att fortsätta interaktionen på ett positivt sätt.

Definitionen tar fasta på det Lundquist vill undersöka – humor som är avsiktlig, positiv, interaktiv och studeras utifrån mottagarens upplevelser. Definitionen leder vidare till ett av Lundquists nyckelbegrepp: humor som *social mediator*. Begreppet är inspirerat av den franska sociologen Bruno Latours associativa nätverksteori. En mediator är ett ingrepp, till exempel en handling, ett yttrande eller en händelse, som transformerar relationer på ett oförutsägbart vis. Den sociala mediators kan vara positiv – till exempel när

¹ Citat ur boken har översatts av mig. Rent språkliga exempel har dock inte översatts.

humorn leder till lust att fortsätta interaktionen – eller negativ. I spontan samtalshumor är det viktigt att humorn förstås omedelbart och att mottagaren reagerar på ett sätt som visar att skämtet har lyckats. Om lyssnaren måste ta sig en grundlig funderare på vad talaren egentligen menar, fungerar skämtet som en negativ social mediator. Både definitionen av humor och begreppet social mediator visar sig i de följande kapitlen fungera utmärkt i Lundquists analyser av danskarnas glada ironier och icke-danskarnas blandade reaktioner.

Kapitel 2, »Klassiska humorteorier», inleds med en genomgång av tre teorier: *överlägsenhetsteorin*, enligt vilken den som skrattar känner sig överlägsen den som blir måltavla för skämtet, *inkongruensteorin* som beskriver själva skämtet som baserat på någon form av bristande överensstämmelse och slutligen *the relief theory*, avspänningsteorin, som tar fasta på att humor kan lösa upp sociala spänningar. Lundquist myntar för den senare benämningen *ventilteorin* – en i mitt tycke lyckad och användbar term.

Humorteorierna kopplas till dansk humor och exemplifieras bl.a. med humorhändelser från Lundquists intervjuer. För att ytterligare belysa dansk humor och humorsocialisering tar Lundquist också upp humordimensionen hos filosoferna Søren Kierkegaard och Harald Høffding, som båda har en existentiell syn på humor. Framför allt Høffding återkommer i senare kapitel.

Kapitel 3 ägnas helt åt danskars bruk av ironi och självironi, och inledningsvis behandlas olika definitioner av ironi. En vanlig definition är att ironi innebär att man säger motsatsen till vad man verkligen menar – givetvis med avsikten att mottagaren ska förstå den verkliga innebörden. Att säga motsatsen till vad man menar gör inte ett ironiskt yttrande till en lögn, eftersom dimensionen sant–falskt inte är relevant för ironin. Vitsen med ironi är ju inte att vilseleda utan att trots allt bli förstådd.

Ironi beskrivs också som förställning, ett dubbelspel. Ironin kräver att mottagaren hör till den inre cirkel som förstår den aktuella ironin, som alltså är *införstådd*. Detta är centralt i Lundquists analyser. Icke-danskarna är inte införstådda med denna typ av humor och därför kan de känna sig kränkta och exkluderade. Høffding i sin tur beskriver ironi som ett lager av allvar utanpå ett skämt. Denna beskrivning tillför enligt min mening ett intressant förtydligande av vad det innebär att säga motsatsen till vad man menar.

I kapitlet behandlas också självironi. Lundquist framhåller att självironi är ett ovanligt ämne inom humorforskningen och ägnar därför några läsvärda sidor åt den franske filosofen Vladimir Jankélévitch' analyser av ironi och självironi.

Del 2 behandlar språket och inleds med kapitel 4 som tar upp språk, verbal humor och lingvistiska humorteorier. Lundquist diskuterar humor på olika språkliga nivåer, från fonem till pragmatik. Lingvistiska humorteorier tas upp, främst »The semantic script theory of humor» (Raskin) och »The general theory of verbal humor» (Attardo & Raskin), men Lundquist väljer bort dem, eftersom hon anser att de är inriktade på att beskriva färdigformulerade vitsar och skämthistorier och därmed inte lämpar sig för analys av spontan samtalshumor. I detta avseende har jag en annan syn, då jag anser att de tre basala semantiska oppositioner mellan verkliga och överkliga situationer som Raskin har formulerat kan vara givande även för analys av spontan samtalshumor. Därmed inte sagt att dessa teorier måste vara relevanta för den frågeställning Lundquist undersöker.

Lundquist intresserar sig mest för generativt lexikon, semantisk-kognitiv teori om mentala rum och pragmatik. I sin pragmatiska analys utgår hon, liksom en del tidigare

humorforskning, från Grices samarbetsprincip, som innebär att samtalsdeltagarna ska göra allt de kan för att finna mening och relevans i varandras yttranden. Om samtalspartnernas yttrande inte verkar begripligt och det inte finns anledning att tro att det är lögn, så finns det skäl att tolka yttrandet som humor. Lundquist använder sig av Grices begrepp samtalsimplikatur, och formulerar tre humorrelaterade samtalsimplikaturer (s.90):

- samtal-med-humor-implikatur
- samtal-med-ironi-implikatur
- samtal-med-självironi-implikatur

Dessa implikaturer stämmer också väl överens med Lundquists definition av humor som en speciell kommunikationsform.

Även i detta kapitel finns en intressant diskussion av ironi i termer av förställning, eko och hemlig intimitet.

Kapitel 5 lämnar den generella beskrivningen av humor och språk för att i stället fokusera på det danska språket. Lundquist menar att danskan har speciella uttrycksformer som gör detta språk särskilt lämpat för att uttrycka ironi och självironi, nämligen »samtalssmåord», modalpartiklar – ord som *jo, mon, vist, nok, vel*. Dessa korta, obetonade ord fungerar som »varningssignaler»: de har en kommunikativ betydelsepotential som leder lyssnaren mot att tolka ett yttrande som skämt och inte som allvar. De här orden blir alltså ledtrådar för att identifiera de tre samtalsimplikaturer som presenteras i kapitel 4.

Kapitel 6 handlar om humorns förankring i kroppen, dvs. de extra uttrycksmedel som finns i exempelvis intonation, rytm, mimik och gestik – humorsocialiseringen inkluderar även humorns kroppsspråk. I kapitlet redovisas hur EP-tolkar och EP-ledamöter upplever simultantolkning av humor i EP. Båda grupperna ser humor som en positiv social mediator, men anser att en del av humorns effekt kan gå förlorad och inte minst fördröjas vid tolkning. På så sätt blir tolkningen en negativ social mediator. Fördröjning blir »ett veritabelt attentat på den spontana samtalshumorns fina flyktighet» (s. 117).

Tolkarna beskriver två olika strategier. Den ena innebär att tolken anpassar sig till talarens sätt att vara – om talaren hetsar upp sig, så hetsar även tolken upp sig, om än lite mindre. Den andra strategin innebär att humorn inte är förankrad i tolkens kropp, utan tolken förmedlar enbart det språkliga, eftersom talaren är på plats med sin stämma, sin mimik och sitt kroppsspråk.

Del 3 behandlar samhället. I kapitel 7 avhandlas nationell humor och humorsocialisering. För att förklara varför det över huvud taget finns nationell humor redovisar Lundquist några historiskt inriktade sociologers beskrivning av civiliseringsprocessen i Danmark och Frankrike. Den franska kulturen beskrivs som en hovkultur med rötter i 1600-talet. Denna kultur har gjort det franska samhället elitistiskt, hierarkiskt och präglat av rivalitet. Hovkulturens humor består av ordlekar, elegant slagfärdighet och espri.

Det danska samhället präglas i stället av en lägereldskultur, där gemenskapen, jämlikheten och vi-känslan står i centrum. Här ska man inte sticka ut eller hävda sig utan bidra till trivseln vid brasan med sång och humor, och i en sådan kontext kan ironi och självironi gynnas.

Kapitel 8 behandlar dansk humor i professionella relationer inom politik och handel. Här redovisas EP-ledamöternas beskrivning av humor som ett medel för att underlätta samarbete, bryta barriärer, få kontakt med andra och bygga upp tillit. På detta sätt kan humor också underlätta den politiska processen. Därefter presenteras några sociologiska humormodeller för att belysa humorhändelsers funktion i ett professionellt samarbete. Dessa teorier tar fasta på humorns universella funktion som ett medel för att skapa sociala band som även kan komma att bestå och blir långvariga.

Med utgångspunkt i denna sociologiska forskning skissar Lundquist en modell som visar humorhändelsens »sociala fyrstegsraket». Steg 1 är avkodningen, dvs. en igenkänning av den använda humorkoden. De följande stegen rör en ömsesidig känsla av kontakt, identifikation och gemensam grund. Steg 4 slutligen är lojalitet och därmed har ett band som kan bli bestående skapats.

Kapitel 9 behandlar socialisering i internationellt humorbruk. Trots att humor är en viktig social mediator är det många gånger problematiskt att använda en nationell humor i ett internationellt sammanhang. Detta problem kan dock lösas genom att man avlär sig den nationella humorn och i stället tillägnar sig en internationell. De intervjuade EP-ledamöterna är medvetna om detta och diskuterar vilken typ av skämt som inte fungerar i ett internationellt sammanhang. De danska ledamöterna anser att de bör dra ner på ironi, medan franska ledamöter framhåller att de bör se upp med »gallisk humor», som kan uppfattas som sexistisk och vulgär. Vidare verkar det som att det inom parlamentet har vuxit fram en särskild form av EP-kultur och därmed också en form av EP-humor.

En del av avlärningen av en tidigare inlärd typ av humor går via gelotofobi (’rädsla för att bli utskrattad’) och via det Billig kallar »unlaughter» (’demonstrativt icke-skratt’). En internationell undersökning av gelotofobi har bekräftat det man som läsare av Lundquists bok redan anat: danskar har en låg grad av gelotofobi, faktiskt den lägsta i Europa. Något annat vore väl knappast möjligt i en befolkning vars humor till så stor del präglas av självironi.

I det avslutande kapitlet återkommer Lundquist till frågan i bokens undertitel: Varför är danskarna (inte) så roliga (som de själva tror)? De föregående kapitlen har besvarat den här frågan utförligt; läsaren har fått danskarnas ironi och självironi mångsidigt belyst liksom icke-danskarnas reaktioner.

Även teoretiska modeller och resonemang kring dem behandlas utförligt och är en givande läsning för den som vill närma sig studiet av humor från ett vetenskapligt håll. Jag har också uppskattat att ta del av danska och franska filosofers tänkande kring humor och ironi. En extra dimension för en svensk läsare är att man själv som icke-dansk i någon mån befinner sig i samma situation som informanterna. Boken är mycket väl-skriven och såväl disposition som språk präglas av stringens och klarhet. Lita Lundquist är en god pedagog, och gör genomgången av ibland komplexa teorier och modeller lättillgänglig.

Maria Ohlsson

Malmgren, Sven-Göran & Agazzi, Birgitta, 2020: Bertil Molde. Språkvårdare och folkbildare. (Lärda i Sverige 5.) 303 s. Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien och Bokförlaget Langenskiöld. ISBN 978-91-88439-72-7.

Språkhistorien formas inte av enskilda hjältar. Ändå är det svårt att skriva svensk språkhistoria utan att någon gång nämna exempelvis Dalin, Leopold eller Adolf Noreen. Den som ger sig in på andra delen av 1900-talet får svårt att förbigå Bertil Molde (1919–1995).

Under årtiondena efter andra världskriget var han Sveriges kändaste språkvetare och utvecklade en väldig aktivitet. Från 1961 var han sekretariatschef för Svenska språknämnden i tjugofem år, där han bland annat grundade och redigerade kvartalstidskriften *Språkvård*. Han författade eller färdigställde *Dansk-svensk ordbok* (1958), *Illustrerad svensk ordbok* (1955) och *Svensk handordbok* (1966). Han satte fart på myndighets-språkvården, grundade Sverigefinska språknämnden 1975 och drev fram Nordiska språksekretariatet i Oslo 1978. Han skrev över tusen språkspalter, framför allt i *Svenska Dagbladet* 1977–1994, och medverkade i lika många radioprogram. Med mera.

Därför är det minst sagt välkommet att han nu fått sin biografi, utgiven som nummer 5 i Vitterhetsakademiens serie Lärda i Sverige – serien siktar närmast mot det som förr kallades den bildade allmänheten. Författarna är högt kvalificerade. Malmgren har varit huvudredaktör för Akademiens ordlista och stora ordboksprojekt. Agazzi (tidigare Lindgren) arbetade på Svenska språknämnden och efterföljaren Språkrådet i nästan fyrtio år, de första tio med Molde som chef.

De har grundligt grävt i arkiv, gått till läggen, intervjuat arbetskamrater och anhöriga. Väldokumenterat och lättillgängligt berättar de om allt viktigt – även en del oviktigt – Molde utträttade.

Om man så önskar är följaktligen en socialhistorisk läsart möjlig: hur blir livet för en begåvad, samhällsinriktad och karriärsugen språkvetare i mitten av 1900-talet? Tidigt arbete i 40-talets expansiva folkbildning, lyckliga år som svensk lektor i Århus, disputation 1950 på en avhandling om Christian III:s bibel, fem inte lika lyckliga år vid SAOB i Lund, chefsposter i förlagsvärlden och så Språknämnden. Andra världskrigets anti-nazism och solidaritet med nordiska grannländer som formativa politiska upplevelser. Första bilen 1953, sommarstugan 1954. Mycket tidsenligt är också biståndet från den akademiskt utbildade hustrun Inger som i huvudsak oavlönad sekreterare och forskningsassistent.

Det blir nästan för mycket av det renodlat biografiska. Av bokens 260 sidor löpande text ägnas drygt 150 åt tiden före 1961, drygt 100 åt Språknämndstiden. Sett till Moldes historiska insats kunde proportionerna varit omvända.

Men den materialnära framställningen har också stora förtjänster. Läsaren kommer Moldes arbete in på livet tack vare frikostiga utdrag ur hans enorma produktion av ordboksartiklar, svar på språkfrågor och mer programmatiska texter. Allt kommenteras med stor sakkunskap. Inte minst Malmgrens lexikografiska kunnande gör läsningen lärorik. Någon gång anas här för en gångs skull viss – välvillig – kritik. Boken blir alltså en fullständig *life and letters* och det definitiva referensverket om Bertil Molde.

Det går dock att resa invändningar, förutom den att tyngdpunkten hamnat lite snett. I välgrundad beundran för Molde tappar författarna ibland överblick och kritisk distans.

Deras forskning bäddar så bra för en övergripande diskussion av samhälle, språk och språkvård, men oftast får man leta mellan raderna efter den. Författarna har väl helt enkelt inte sett det som sin uppgift. Det kan man respektera, men de missar ett gyllene tillfälle. Återstoden av denna recension ska jag därför föra en sådan diskussion på några punkter.

Redan Moldes karriär är ett lärostycke. Universiteten med nästan bara äldrehistorisk språkforskning fram till 60-talet var stängda för språkvårdsarbete. Då blev Språknämnden idealisk plattform. Det är alldeles sant vad Gun Widmark en gång skrev i en tillbakablick (2007 s. 61): »Svenska språknämnden var förstås inget känt namn, det var däremot Bertil Molde.» Men Språknämnden var en förutsättning för kändisskapet.

Grundandet 1944 innebar ett stort steg mot organiserad språkvård, även om Språknämnden i dag kan framstå som en konstig organisation. I själva nämnden, som möttes en gång om året, fanns företrädare för statliga myndigheter som Skolverket och Universitetskanslersämbetet, för kungliga akademier, Dramatiska teatern, Sveriges Radio, Publicistklubben och Författarförbundet, för branschorganisationer som Bokförläggarföreningen och Sveriges Marknadsförbund, för Folkbildningsförbundet och ytterligare en del sammanslutningar. De valde bland sig ett arbetsutskott, senare mer adekvat om döpt till styrelse, och så fanns ett sekretariat med de verkliga experterna, så småningom statligt avlönade. Från början var de bara en, men när Molde slutade 1985 hade antalet vuxit till sex.

Språknämnden följde alltså en klassisk svensk organisationsform av folkhemsmodell, före den offentliga sektorns expansion på 1970-talet. Man plockar ihop olika intressenter för att i samförstånd lösa samhällsproblemen. Fram till någon gång på 1970-talet fungerade det utmärkt. Sedan blev kanske konstruktionen ett hinder för ytterligare expansion, på nya verksamhetsfält.

Viktigt är också det dåtida medielandskapet. Public service med ett par, tre kanaler och stora dagstidningar var nästan ensamma herrar på täppan. Molde var rapp och välformulerad, med skolad radioröst – han gjorde värnplikten under kriget genom att åka runt och deklamera beredskapslyrik för soldaterna. I sina radioprogram kom han verkligen att tala till svenska folket (däremot verkar han inte ha intresserat sig för television). Det starka genomslaget är otänkbart i dag. Händelsen ser ut som en tanke att Molde publicerade sin sista språkspalt 1994, samma år som svenskarna på allvar blev internetanvändare.

Moldes syn på språkvård var också kongenial med tidsandan och den metod för samhällsstyrning som kallas social ingenjörskonst. Han förde en evig kamp mot föreställningen att språkvård bara handlar om språkriktighet. »Språkvården måste placera sig centralt i den sociala verkligheten» skriver han i en programmatisk artikel i *Språkvård* 1971/4, citerad av Malmgren och Agazzi. Därmed avser han främst att som språkvårdare »får man inte som oftast hittills komma utifrån med förslag och råd» utan »måste liera sig nära» med yrkesutövarna i medier, myndigheter, tekniksektorn etc. Det organisationsbygge i olika former Molde ägnade sig åt siktade alltså mot denna samhällsförankring. I samma artikel menar han för övrigt att *språkplanering* vore ett bättre ord för verksamheten än *språkvård*. *Plan* och *planering* var samhällsingenjörernas favoritbegrepp, och termen *language planning* introducerades 1959 i internationell språkvårdskurs i en artikel av Einar Haugen (Cooper 1989 s. 29). Den sociala ingenjörskonstens idé är ju, förenklat, att det alltid finns en bästa lösning på samhällsproblemen om man

låter experterna angripa dem, i samråd med berörda, från demokratiska utgångspunkter och på vetenskaplig grund. Så menade nog också Molde.

Den vetenskapliga grunden framhöll han gärna. Han efterlyste mer forskning. Men vad innebar vetenskapligheten i praktiken för Molde? Hans egen skolning var den traditionella nordistikens med textfilologi och ljud- och formhistoria, kompletterad med historisk lexikografi, och han stödde sig gärna på SAOB i sina språkfrågesvar. I *Språkvård* lät han forskare som Bengt Sigurd, Gun Widmark och Bengt Loman skriva artiklar med strukturalistiska eller språksociologiska utgångspunkter. I hans egna texter, också i korta språkfrågesvar, kan man se inflytandet från förchomskiansk strukturalism. Han använder ett begrepp som *parole* och understryker ofta skillnaden mellan att vårda systemet och att vårda bruket. När han exempelvis i artikeln »Latinsk och svensk ordböjning» (Språkvård 1970/1) anbefaller böjning efter svenskt system av latinska lånord (*ett centrum, flera centrum*) är det resultatet av en sorts strukturalistisk analys av svenska substantivs pluralmorfem, om än utförd med mycket lätt hand.

Däremot är det svårare att finna spår av Chomsky och det som till en början hette transformationsgrammatik. Man kunde tycka att den passade utmärkt för syntaktiska språkriktighetsproblem som subjektsregeln, satsfläta, ordföljd i att-bisatser, strandade prepositioner (*ett förslag som regeringen länge arbetat på*) med mera. Men i hela Molde's produktion hittar man förvånansvärt lite om syntax. Kanske tyckte han att Wellander, med syntaxen som favoritämne, och även Åke Åkermalm i *Modern svenska* (1:a uppl. 1966) givit tillräcklig upplysning. Eller ansåg han syntaxen var svårnormerad alternativt oproblematiskt i samtida sakprosa? Eller var avståndet för stort mellan transformationsgrammatisk teori och språkvårdande praktik?

Språksociologin stod Molde närmare, när den bröt igenom i slutet av 60-talet. Malmgren och Agazzi uppmärksammar en intressant artikel i *Språkvård* 1980/4, där Bengt Loman prövar att sammanfatta tre allmänna resultat från svensk språksociologiforskning av betydelse för språkvården: variationen bland standardspråkstalare är stor men »huvudsakligen på ett ytligt plan» och egentligen inte så betydande; skillnaderna har en social funktion och kan inte bedömas »ensidigt utifrån kommunikativa kriterier»; man bör alltså snarare öka språkbrukarnas tolerans för variation än eftersträva enhetlighet. Tänkte också Molde så?

Ja, han var betydligt mer öppen för variation än Erik Wellander och talade gärna om tolerans för skiftande bruk. Man borde skriva *något* i en sakprosatext, men läste man den högt kunde man säga *något, nåt* eller *någe* (»Dom och andra talspråksformer» Språkvård 1971/2). En välkänd skillnad gentemot Wellander är också att Molde gärna återopade långa historiska perspektiv som stöd för variation.

Däremot kan man undra hur mycket han tänkte på social funktion och identitet. I artikeln »Uttal och samhällsroll» (Språkvård 1969/2) välkomnar han av jämlikhetsskäl frammarschen för riksspråksuttal – även om han något motsägelsefullt också värnar dialekter. Han anser att invandrare ska läras ett riksspråksuttal, i princip utan regional färgning.

Kommunikativa kriterier har alltså tydligt försteg i Molde's normativa bedömningar. Högfrekventa honnörord är *rationellt, effektivt* och *störningsfritt*. Språkvård är »ur statens synpunkt ett av flera viktiga smörjmedel som bidrar till att samhället fungerar så konfliktfritt som möjligt» (Språk i Norden 1979). Synsättet räckte långt för att förankra en normuppfattning som förenar tolerans med ett standardspråk att känna sig trygg med.

Det fungerade väl i det konsensusinriktade och trots allt rätt hierarkiska språksamhället årtiondena efter världskriget, med få normauktoriteter i offentligheten. Däremot räcker det inte i 2020-talets spänningsfyllda och identitetsbesatta språkklimat med fragmenterad normbildning. Normkritisk språkvård är en 2000-talsuppfinnning (även om Molde såg till att avskaffa *han* med generisk, könsneutral referens i lagspråket redan 1976).

Det svenska språk Mode vårdade var ett annat på 80-talet än på 50-talet. Malmgren och Agazzi påpekar att Molde inte var främmande för att ändra sina rekommendationer i anslutning till förskjutningar i bruket. Men de säger förvånande lite om dessa förskjutningar. Om du-tilltal får läsaren bara veta att Molde personligen studsade när en tjugofemårig kvinnlig student duade honom 1970. Det verkar som om Molde aldrig yttrat sig offentligt i ämnet, vilket i sig är anmärkningsvärt. Inte heller diskuteras hans inställning till det ökade engelska inflytandet.

Det är synd, eftersom en intressant fråga är hur mycket Molde faktiskt påverkade språkförändringarna. Hans inflytande över myndighetsspråkets modernisering är påvisbart. PM:et *Språket i lagar och andra författningar* från 1967 gjorde i stort sett slut på *oaktat, såfram, bestrida kostnader, inbegripa, underkasta granskning* och många andra ord och fraser i lag- och författningsspråket. Men vad betydde han i övrigt för allmänspråkets förändring?

Det finns ju en naiv föreställning att om bara språkvårdarna har tillräckliga resurser och säger ifrån ordentligt, så rättar sig språket därefter. Molde skaffade sig resurser och gav tydligt besked. *De* och *dem* går lika bra i konstruktioner som *till de som* och *ingen av de som*, men måste annars skiljas åt. I skrift bör det heta *kommer att bli*. Numera är förvirringen om *de* och *dem* större än någonsin, och *kommer bli* står det i alla slags texter. Starkare krafter än en aldrig så stark språkvårdare driver utvecklingen – vilket Molde var den första att begripa (obs! anglicism).

Därmed är jag framme vid frågan om språkhistoriska lärdomar av Bertil Moldes liv och verk. Tre saker vill jag nämna. För det första alltså att en språkvårdare inte kan gå till eftervärlden för att ha styrt allmänspråket. Det kan möjligen gälla för 1700-talets Sahlstedt eller Leopold, men inte för 1900- eller 2000-talets läs- och skrivsamhällen. De bestående insatserna är därför, för det andra, organisatörens och ideologens.

Också dessa insatser måste, för det tredje, vara påtagligt tidsbundna för att bli framgångsrika. Molde kunde anpassa sig till – och var självklart också en produkt av – sin tids samhälle och idéer, så att han fick starkt genomslag för en förnyad, expansiv och mer demokratisk språkvård. Men Moldes språksamhälle var inte globaliserat, utpräglat mångspråkigt och nätbaserat. De institutioner han byggde är sedan länge nedlagda eller omvandlade, hans idéer och språksyn ger otillräckliga svar i dag. I ett internationellt perspektiv är han en tydlig representant för språkpolitikens och språkplaneringens »klassiska» och optimistiska period ca 1950–1980 (t.ex. Cassels Johnson 2013 s. 4–5). Språkvårdare i dag ska för allt i världen inte kopiera Molde.

Men den grundläggande hållningen är värd att efterlikna: att ge sig in i samhällsstrukturerna och försöka ändra det som går, inte bara stå vid sidan och vara aldrig så klok och kritisk; att ständigt fråga hur en demokratisk språksyn ska ta sig praktiska uttryck i den värld vi nu lever i.

Oj, nu blev det högtidligt på slutet. Malmgren och Agazzi kunde gott ha varit djärvare, men man kanske ska vara glad att de inte dragit i väg som jag gör. De ska i varje fall ha stort tack för att de ger en så gedigen grund för mer spekulativa språkvårdstankar.

Litteratur

- Cassels Johnson, David, 2013: *Language Policy. Research and Practice in Applied Linguistics*. London: Palgrave Macmillan.
- Cooper, Robert L., 1989: *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Widmark, Gun, 2007: *När Språknämnden var ung. I: Birgitta Lindgren (red.): Nämnd, inte glömd. Historik över Nämnden för svensk språkvård och Svenska språknämnden 1944–2007. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 95.) Stockholm: Svenska språknämnden. S. 60–64.*

Olle Josephson

Norrthon, Stefan, 2020: *Teaterrepetitionens interaktion. Professionella praktiker i ett repetitionsarbete från manus till föreställning. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology, New Series 68.) 157 s. Stockholm: Stockholms universitet. ISSN 0562-1097, ISBN 978-91-7911-048-2.*

Stefan Norrthons avhandling uppehåller sig vid en aktivitet som ännu är i princip outforskad i egenskap av tidsbunden kreativ process: teaterrepetitionen. Utifrån ett samtalsanalytiskt och interaktionsanalytiskt perspektiv identifierar Norrthon ett antal centrala praktiker i professionellt teaterarbete. Norrthon passar också på att göra upp med myten om regissören som någon som kommunicerar sina konstnärliga intentioner via skådespelarna. I stället beskrivs repetitionsprocessen och de beslut som där fattas som ett tätt och kreativt samarbete mellan främst skådespelare och regissör.

Avhandlingen, som är av sammanläggningstyp, består av en kappa om 70 sidor, efter vilken resten av volymen utgörs av tre fristående artiklar. Vid tidpunkten för tryckningen var artikel 1 publicerad i *Journal of Pragmatics*, artikel 2 antagen för publicering i *Journal of Applied Linguistics & Professional Practice* medan artikel 3 fortfarande var under granskning.

I kappans inledande kapitel anger Norrthon två syften med sitt avhandlingsprojekt, ett empiriskt och ett teoretiskt och metodologiskt. Medan det förra formuleras som »att undersöka en professionell repetitionsprocess som situerad interaktion och som longitudinell process, med fokus på skådespelarnas och regissörens arbete» (s. 3), anges det senare till »att bidra till utvecklingen av terminologi och metoder att använda i longitudinell interaktionsanalys [...] avhandlingen [har] också ambitionen att lämna något bidrag till teaterns utövare eller teoretiker» (s. 4).

Det är alltså till samtalsanalysen och den interaktionellt inriktade språkforskningen som detta arbete vill utgöra ett bidrag. Mer precist intar Norrthon ett multimodalt perspektiv på interaktion, där kommunikation och handlande med hjälp av olika kroppsbaserade och materiella resurser (tal, blickar, gester, kroppshållning, rörelse, artefakter m.m.) i sitt rumsliga och tidsmässiga sammanhang står i fokus. Ett centralt tema i avhandlingen är även hur en teaterföreställning växer fram över tid, och därmed an-

knyts till longitudinell interaktionsanalys, vilket är ett tämligen nytt område inom fältet.

Med en imponerande videodokumentation av Riksteaterns arbete – från de allra första manusgenomgångarna till premiären – med att sätta upp Lucy Prebbles *Effekten* (2013) som empirisk bas tar Norrthon itu med följande övergripande frågeställningar:

- 1) Vilka interaktionella, professionella praktiker engagerar sig deltagarna i under arbetsprocessen, och på vilket sätt (ett interaktionsperspektiv)?
- 2) Hur kombineras manuset med andra multimodala resurser i utvecklingen från skri-ven text till föreställning (ett föreställningsperspektiv)?

Kappans andra kapitel behandlar tidigare forskning om teater och teaterarbete. Norrthon försöker inte leverera någon heltäckande litteraturoversikt utan begränsar framställningen till relevant forskning utifrån syftet och frågeställningarna. Norrthon visar i sin genomgång att språkvetenskapen och teatersemiotiken med få undantag studerat teater som produkt snarare än process. För språkvetenskapen gäller dessutom att det främst varit manuset som studerats, inte den spelade föreställningen. Om repetitionsarbetet från manus till föreställning ibland varit föremål för teoretisering, så har denna knappast varit empiriskt grundad. Detta kan delvis förklaras med att det är svårt för forskaren att få tillgång till repetitioner. Ibland har dock repetitioner även framställts som direkt olämpliga att studera, då de antagits sakna struktur.

Norrthon finner tidigare forskning om repetitioner av flera slag: teaterarbetare som berättar om sina egna erfarenheter, etnografiska studier och interaktionellt inriktad språkvetenskap. Fokus har bland annat legat på de olika rollerna i repetitionsprocessen, och vilken betydelse de olika deltagarna har för uppsättningens slutliga form. På senare tid har man inom interaktionsforskningen börjat identifiera professionella och aktivitetskonstituerande praktiker i teaterarbete. Slutligen kan nämnas att Norrthon endast lyckats identifiera tre studier som i likhet med den aktuella avhandlingen anlagt ett multimodalt perspektiv.

I det tredje kapitlet presenterar Norrthon det anlagda teoretiska perspektivet och den analysmetod som använts. Då Norrthon grundar sitt arbete i den multimodala interaktionsanalysen, som har tydliga band till etnometodologisk samtalsanalys (conversation analysis), ligger fokus på mänskligt handlande, och hur handlingar utförs på igenkännbara sätt med diverse kommunikativa resurser, språkliga såväl som kroppsliga, i multimodala *Gestalts*. Norrthon går igenom såväl central terminologi som definierande aspekter i analysmetoden, särskilt påvisande av responsevidens som ett sätt att prioritera »deltagarperspektivet». Efter en diskussion om metodens relevans för att studera teaterrepetitioner som ett slags institutionell aktivitet introduceras den longitudinella samtalsanalysen. Här jämför forskaren samma typ av handling vid olika tidpunkter i syfte att kartlägga utveckling i exempelvis läroprocesser, något som dock kan ses som problematiskt i förhållande till deltagarperspektivet. Vidare diskuteras tre nyckelbegrepp i avhandlingen: »aktivitet», här själva repetitionen, »professionell praktik», definierat som »olika delprocedurer som repetitionen består av [...] något deltagare praktiskt gör, som är kopplat till traditioner» (s. 23), och de »sociala handlingar» med vilka deltagare engagerar sig i praktiker och aktiviteter.

Kapitlets sista rubrik är uppfriskande: »Tre huvudpoängar med att undersöka denna

aktivitet med denna metod». Dessa poänger uppges vara att repetitionen är underutforskad, att teoretiskt intressanta beröringspunkter mellan interaktionsanalys och teaterarbete föreligger, och slutligen att det även kan hjälpa till att avmystifiera teatern, genom att i detalj beskriva dess kreativa processer.

Närmare uppgifter om datamaterial och insamlingsmetod får läsaren i kappans fjärde kapitel. Som redan nämnts utgörs data till studien av videoinspelningar av Riksteaterns repetitionsarbete med Lucy Prebbles pjäs *Effekten*. Norrthon följde under 2015 Riksteaterns 45 dagar långa repetitionsarbete fram till den svenska premiären. Repetitionsarbetet dokumenterades med tre kameror, och totalt genererades ca 85 timmar videoinspelningar. I detta kapitel ges även en beskrivning av inspelningsarbetet, olika etiska överväganden gällande exempelvis datainsamling och datahantering, liksom en diskussion av betydelsen av Norrthons tidigare skådespelarutbildning för hans möjligheter att få tillträde till denna typ av aktivitet och att också förstå den. Kapitel fyra avslutas med en diskussion om hur det inspelade materialet behandlats i analysarbetet, såväl vad gäller val av exempel som val av fenomen att återge i de multimodala transkriptionerna.

Kapitel fem innehåller sammanfattande diskussioner av de tre ingående delstudierna.

Delstudie 1 har titeln »To Stage an Overlap – The longitudinal, collaborative and embodied process of staging eight lines in a professional theatre rehearsal process». Denna delstudie handlar om hur skådespelarna och regissören under repetitionsperioden gradvis mejslar fram ett åtta repliker långt segment i manuset till dess slutliga form. Syftet anges till »att kartlägga hur skådespelarna använder både auditiva och visuella resurser när de läser, eller spelar (under repetitioner eller inför publik) de åtta replikerna under processen och att identifiera utvecklingsbanor för hur de använder dessa resurser över tid» (s. 38–39).

Denna delstudie genererar flera intressanta resultat. Ett första är att gestaltningen av den överlappning mellan två repliker som anges i manus ändras över tid på ett »icke-linjärt» sätt, allteftersom skådespelarna lär sig sina repliker och resonerar om hur ett gräl egentligen går till. Vidare belyser delstudien hur manuset som fysiskt objekt påverkar sättet som skådespelarna kan gestalta skeendet på under repetitionerna. Norrthon visar här också att den kroppsliga gestaltningen inleds redan första dagen och att skådespelarna uppvisar en mycket finstämd känslighet inför vad den andra gör under repetitionsarbetet. Diskussionen av delstudie 1 avslutas med en presentation av de professionella praktiker som identifierats: sceneriläggning, förkroppsligad läsning, snabbkontroll av den andre, inventera verkligheten samt inventera möjliga multimodala resurser. Dylika praktiker utgör alltså konstituerande aspekter av teaterrepetitionen som aktivitet.

Delstudie två har givits titeln »Framing in theater rehearsals – A longitudinal study following one line from page to stage». Denna studie syftar till »att synliggöra hur deltagarna utvecklar föreställningen avseende en enskild replik genom att utveckla olika inramningar» (s. 42). Med fokus på en replik som utgör en viktig vändpunkt i pjäsen visar denna delstudie först och främst att olika slags kontextuella inramningar som inte finns angivna i manuset utvecklas av deltagarna i deras arbete med att sätta upp pjäsen. Ett slags progression identifieras också, från att tidigt i repetitionsprocessen i samtliga etablera sociala och psykologiska kontexter, till att, utifrån den etablerade gemensamma synen om vilka dessa ska vara, röra sig mot ett mera fysiskt gestaltande. I likhet med delstudie 1 finner Norrthon även här en icke-linjär utveckling vad gäller gestaltandet,

något som grovt kan beskrivas som »stilla spel» initialt, via mera »rörligt spel» en bit in i arbetet till en återgång till ett mera »stilla spel» vid premiären. De professionella praktiker som identifierats i denna delstudie benämns »återanvändning (av kontexter och inramningar)» och »etikettering (av inramningar)».

»The timing of transitions in theatre rehearsals» är titeln på avhandlingens tredje delstudie. Här fokuseras hur skådespelare och regissör mot slutet av repetitionsperioden gemensamt åstadkommer tajming i övergångar mellan scener. Ett viktigt redskap i detta arbete är s.k. *stick* (eng. *cues*), eller beteenden som övergångar kan hängas upp på. Frågeställningarna rör vilka multimodala resurser som deltagarna använder sig av för att utveckla stick och hur de gör det samt vem som engagerar sig på vilket sätt i arbetet att hitta lösningar för övergångar mellan scener. Ett första resultat är att det snarare är kroppen än repliker som används vid utvecklande av stick, vilket Norrthon kopplar till att ett krav på stick är att de bör vara såväl konkreta som avgränsade i tiden. Ett andra resultat belyser hur stick utvecklas i samspel och här identifieras en särskilt sekvenstyp, »stickkandidat – precisering – bekräftelse», vilken är återkommande i materialet. Vidare står det klart, menar Norrthon, att medan regissören förvisso har ansvar för övergripande tajming i tillgängliga data, är det de direkt inblandade skådespelarna som arbetar fram praktiska lösningar på en mera finkornig nivå under repetitionens gång. Norrthon finner vidare att övergångar med stick är interaktionella processer, där en skådespelares beteende antas kunna styra publikens fokus under en övergång mellan scener, exempelvis för att ge andra tid att göra det de behöver göra. De professionella praktiker som identifierats i denna delstudie är att »utveckla stick» och »styra fokus».

I kappans sjätte kapitel, vilket avslutar den svenskspråkiga framställningen, diskuteras frågeställningarna och resultaten av de tre delstudierna. Den första övergripande frågeställningen rör aktivitetsspecifika professionella praktiker, vilka visar sig stå i ett reflexivt förhållande till processen. Just det att deltagarna bygger en gemensam grund och lär sig manus under repetitionsprocessen är något som påverkar språket och användningen av övriga multimodala resurser. Detta resulterar i en icke-linjär process från framförallt verbal manuskärläsning via ett slags expressiv kulmen där gestaltningen provas ut för att sedan landa i något mera sparsmakat. Det står därmed också klart att en teaterföreställning är ett verk med många upphovspersoner: skådespelarna och regissören lägger till innehåll när de förkroppsligar manuset, utvecklar kontexter för helheten och skapar tajming i övergångar. Norrthon identifierar kroppen som det centrala instrumentet för att utveckla en föreställning, och deltagarnas gestaltande arbete består av att undersöka möjliga kombinationer av multimodala resurser.

Angående den andra övergripande frågan, om utvecklingen från skriven text till föreställning, visar avhandlingen att repetitionsarbete är en systematisk aktivitet, väl värd att studera. Avhandlingen visar också viktiga aspekter av hur det går till, och därmed avmystifieras repetitionsarbetet. Som redan nämnts ovan har det ibland setts som olämpligt att studera repetitioner då de betraktats som ostrukturerade. Norrthon skriver skarpt: »Repetitionen är inte slumpartad, men en produktinriktad jämförelse mellan manus och föreställning riskerar att bli det, eftersom den missar processen i vilken specifika deltagare i ett specifikt sammanhang, moment för moment och över tid förhandlar om, och utvecklar det som ska bli föreställningen» (s. 52). När deltagarna gestaltat ett manus gör de även berättelsen till (delvis) sin egen. Kappan avslutas därefter med en engelsk sammanfattning och en tiosidig referenslista.

Stefan Norrthons avhandling visar att han väl behärskar den multimodala interaktionsanalysens teori och metoder, och är kapabel att leverera klart originella resultat av relevans såväl för fältet som för den vidare teaterforskningen. Särskilt imponerande är den datainsamling som ligger till grund för arbetet, inte endast att Norrthon fått tillgång till fältet utan också hur repetitionsarbetet videodokumenterats och därefter transkriberats med stor noggrannhet. Vissa smärre skavanker i transkriptioner och översättningar till engelska bör inte skymma den överlag goda helheten vad gäller datahanteringen. Ibland anar man i analysen en lust att skriva fram alltför tydliga resultat, det blir lite för svart-vitt. Det antagligen tydligaste exemplet på detta är när Norrthon kommer fram till att teaterarbete snarare är ett samarbete mellan skådespelare och regissör än (enkelriktad) instruktion från regissören. Redan många av denna avhandlings egna utdrag visar dock ofta regissören i färd med att leverera just instruktioner till skådespelarna – det måste alltså vara både och. Ytterligare invändningar kan göras mot att den för interaktionsanalysen centrala sekvensanalysen särskilt i kappan får stå tillbaka väl mycket till förmån för den jämförande longitudinella analysen, och att man på något ställe kan skönja en lust att generalisera bortom vad som är rimligt med hänsyn till tillgängliga data.

Stefan Norrthon skriver bra, och har då och då också modet att uttrycka sig friskt okonventionellt. Ett råd till framtida läsare är att börja med artiklarna och sedan läsa kappan. Börjar man med kappan får man vänta väl länge på det första transkriberade datautdraget (vilket återfinns först på s. 46). Dessutom hjälper analyserna i artiklarna läsaren att förstå många potentiella oklarheter i kappan.

Kappan är relativt kort, och möjligtvis upprepas väl mycket innehåll från artiklarna i stället för att utnyttja utrymmet för att ge läsaren något annat och mera. Å andra sidan är det bra att kappan erbjuder en uppsättning begrepp som håller ihop avhandlingen på ett tydligt sätt. Sammanfattningsvis måste sägas att Stefan Norrthon genom sin avhandling givit oss mycket ny kunskap om teaterrepetitionen som institutionell aktivitet och dess konstituerande praktiker.

Mathias Broth

Sandberg, Malin, 2020: Från beslut till broschyr. Intertextualitet, äldre och kultur i texter inom en statlig satsning. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 40.) Diss. 209 s. Göteborg: Göteborgs universitet. ISSN 1652-3105, ISBN 978-91-87850-77-6.

Malin Sandberg undersöker i sin avhandling texter inom en statlig kultursatsning för äldre. Närmare bestämt handlar det om textkedjor från regeringens beslut via Kulturrådets utlysning, till ansökningar, rapporter om kulturprojekt och slutligen Kulturrådets broschyrer om projekten – kort sagt om vägen från beslut till broschyr.

Avhandlingen består av nio kapitel. I det första kapitlet presenteras och motiveras undersökningen. Sandbergs syfte är att »dels kartlägga hur intertextuella relationer tar sig uttryck i texter från en statlig satsning på kultur för äldre, dels belysa hur diskurser om

äldre och kultur kommer till uttryck i satsningens texter» (s. 2). De fyra empirikapitlen handlar om intertextualitet i institutionella kontexter, representationer av äldre, konstruktioner av satsningens meningsfullhet och kultur för äldre i bild.

Kapitel 2 presenterar modern svensk kulturpolitik som haft och har måluppfyllelse, utvärderingsbarhet och mätbarhet som utgångspunkter. Kriterier som t.ex. hög konstnärlig kvalitet, förnyelse eller originalitet är dock svåra att mäta, och det är också problematiskt att kulturpolitik och kulturpolitiska satsningar både kopplas till andra politikområden som invandrare, ungdomar eller äldre och är beroende av projektsatsningar. Sandbergs material utgörs av ett sådant projekt. Statens kulturråd fick 2011–2013 i uppdrag av regeringen att fördela 80 miljoner för att »främja kultur för äldre inom sjukvård och omsorgsverksamhet». Sandgren ger satsningen det tydliga namnet *Kultur för äldre*. Projektet skulle ge bidrag till projekt av vård- och omsorgsaktörer och knyts till fältet kultur och hälsa för äldre. Sandgren visar också på att begreppet *äldre* är vagt och homogeniserande så att de medelålders självklara heterogenitet (klass, utbildning, etnicitet, profession etc.) suddas ut när de gått från att vara medelålders till att bli äldre. Projektet *Kultur för medelålders* vore alltså ingen möjlig satsning för Statens kulturråd!

Kapitel 3 har titeln Teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Titeln känns igen för den som läst avhandlingar inom det diskursanalytiska fältet eftersom teori och metod är sammanflätade inom diskursanalys. Sandberg diskuterar begreppen *diskurs*, *interdiskursivitet*, *intertextualitet*, *rekontextualisering*, *textkedjor* och *transformationer*. De intertextuella analyserna i kapitel 5 utgår från begreppen *intertextualitet*, *textkedjor* och *rekontextualisering*. Det intertextuella temat finns genom hela avhandlingen, men för kapitel 6 och 7 är också begreppen *transformationer* och *sociala praktiker* viktiga eftersom Sandberg här analyserar representationer av de äldre respektive konstruktioner av kultur. I de visuella analyserna i kapitel 8 finns även ett sociosemiotiskt perspektiv.

Avhandlingens material beskrivs utförligt i kapitel 4. Sandberg har analyserat beslutsfasen (regeringsbesluten), tilldelningsfasen (Statens kulturråds utlysningstext och fördelningsbeslut samt ansökningstexterna), projekttiden (projektinformation och projektrapporter) samt utvärdering och dokumentation (utvärderingsrapport av extern utvärderare och informerande broschyrer från Statens kulturråd). Detta resulterar i textkedjor med inbäddade texter utifrån olika innehåll och perspektiv – forskning, kulturpolitik, äldrepolitik, annan politik, enskilda personer eller yrkesgrupper.

Inom satsningen på *Kultur för äldre* beviljades totalt 50 projekt, och Sandberg har valt ut tre av dessa utifrån följande kriterier:

För det första är de alla förhållandevis väl avgränsade från andra verksamheter och aktörer som studieförbund och liknande, och helt ägda av landsting/regioner och kommuner. Det gör att texterna är mer lättillgängliga för mig som forskare och att projektens verksamheter förhållandevis lätt går att beskriva och avgränsa. För det andra har alla tre projekten i någon mån involverat att äldre antingen varit (med)skapande eller publik i kulturverksamhet, till skillnad från de projekt där äldre varit forskningsobjekt eller bara sekundärt involverade. För det tredje representerar projekten delvis olika former av konstfor-

mer, vilket ger materialet en viss bredd. För det fjärde har de valda projekten också en viss geografisk spridning. Slutligen har samtliga tre projekt dokumenterat sin verksamhet i form av en självständig slutrapport, vilket inte alla lokala projekt har gjort. (s. 44)

Kapitel 5 är det första empiriska kapitlet. Sandberg bygger vidare på den intertextuella beskrivningen från materialkapitlet genom intertextuella analyser inom materialet. När de explicita textrelationerna utgörs av hänvisningar som är precisa och systematiska benämner Sandberg det *stark textrelation* medan *svag textrelation* betecknar svaga eller sporadiska hänvisningar. Rekontextualiserade formuleringar är en annan typ av intertextualitet. Sandberg ser både typerna av intertextualitet som former av manifest intertextualitet. Den förra ger hon beteckningen *explicit manifest intertextualitet* och den andra *dold manifest intertextualitet*. Ett resultat är att explicita textrelationer och rekontextualiserade formuleringar är vanliga mellan de centrala textaktörerna regeringen och Kulturrådet. Formuleringen *ger positiva hälsoeffekter* rekontextualiseras i många av textslagen – regeringsbeslut, utlysning, fördelningsbeslut, utvärdering och informerande broschyrer – vilket förklaras av att satsningen vill bekräfta sambandet mellan kultur och hälsa för äldre.

Det sjätte kapitlet analyserar representationer av deltagare genom en kombination av *Membership Categorization Analysis* och andra diskursanalytiska analyser av sociala aktörer. För detta kapitel och de följande empirikapitlen används av förklarliga skäl ett delmaterial. Sandbergs perspektiv är socialkonstruktivistiskt och hon intresserar sig för språkbrukarnas beteckningar och kategorisering. Det tydligaste och inte oväntade resultatet är att *äldre* är den viktigaste kategoriseringen – med eller utan bestämmningar, med eller utan kopplingar till vårdbehov eller boendeform. Beteckningen kan också tolkas som en kortform av satsningens målgrupp »äldre inom sjukvård och omsorgsverksamhet». Ett annat resultat är att *äldre* sällan kopplas till kulturskapande i materialet trots att projekten vill främja äldre som kulturutövare. I det projekt där de äldre omnämns som kulturskapare är dock tonen skämtsam, så att effekten snarast blir att cementera det oförenliga mellan äldre och kulturskapande, åtminstone när det gäller äldre på särskilda boenden. Den äldrediskurs som träder fram konstruerar äldre som svaga, beroende, sjuka och som mottagare av kultur.

Kapitel 7 handlar om hur kultur för äldre konstrueras som meningsfullt med van Leeuwens (2000, 2008) modell för syfteskonstruktioner som utgångspunkt. Huvudtyperna för syfteskonstruktion är *mål*, *medel* eller *effekt*. Det som binder samman materialet är tron på och syftet att kultur gör gott och att kultur kan användas både för att förbättra livet för de äldre och för att uppnå kulturpolitiska mål. De flesta syfteskonstruktionerna gäller de äldre, både för att höja deras livskvalitet och för att förbättra deras hälsa. Det är dock uppenbart att kultursatsningen inte bara är till för de äldres skull eftersom den beskrivs ge effekter för personalen, den regionala utvecklingen och kulturarbetarna. De 80 miljonerna i kulturpolitisk satsning för äldre vill Kulturrådet kunna utvärdera och mäta vilket är lättare sagt än gjort. Sandberg visar att det kan göras genom indirekta formuleringar:

För att uttrycka det krasst skriver man kanske ogärna att man satsar på kultur för att äldre ska äta behöva mindre medicinering, medan man däremot kan tänka sig att uttrycka det som att kultur kan minska tablettanvändning. Det sistnämnda sät-

ter förpliktigar inte, men konstruerar trots det den meningsfullhet som behöver uttryckas. (s. 141)

Slutligen analyseras de 58 bilder som förekommer i materialet utifrån Kress & van Leeuwens (2006) visuella grammatik och svenska tillämpningar som Björkvall 2009. Modellen utgår från tre funktioner – den textuella, den interpersonella och den ideationella funktionen med tonvikt på den sistnämnda eftersom Sandberg ser den som lättast att knyta till analyserna av deltagares representation och konstruktioner av meningsfullhet i de två föregående kapitlen. I bilderna av de äldre som deltagare finns två tydliga attribut som knyts till hög ålder: åldrad hud och grått hår. Det är också vanligt med attribut som har att göra med funktionsnedsättningar som rullatorer och rullstolar. Meningsfullhet konstrueras i bilderna genom att äldre deltar i kulturaktiviteter men också genom att bilderna skildrar situationer av gemenskap och närhet.

Avhandlingens främsta bidrag är de välutvecklade analyserna av textkedjor, textrelationer och rekontextualiseringar. Sandberg redovisar de olika typerna av textkedjor tydligt och visar hur de byggs upp av både starkare och svagare textrelationer. Mindre lyckade är däremot beteckningarna explicit manifest intertextualitet respektive dold manifest intertextualitet – i det förra fallet resulterar det i en tautologi och i det senare fallet i en oxymoron. Enklare och tydligare termer hade varit *explicit textsamspel* respektive *implicit textsamspel* (Rahm & Sandell 2016). Men detta är en randanmärkning eftersom analyserna och resonemangen är mycket väl genomförda. Sandberg visar genom rekontextualiseringsanalyserna av begreppet *äldre* att Kulturrådets i sin broschyr framställer stereotypisering av äldre som ett separat samhällsproblem medan utvärderingen visar att problemet finns bland projektverksamhetens anställda. Det är ett tydligt sätt att visa hur perspektiv kan förskjutats mellan kontexter!

Analyserna av deltagarrepresentation är väl genomförda med bl.a. det intressanta resultatet att beteckningarna *äldre*, *senior*, *pensionär* används i relief mot beteckningar för yngre men att de kronologiska åldrarna däremellan lyser med sin frånvaro. Texternas *de* syftar på de äldre, medan *vi*:et står för icke-äldre i allmänhet eller mer specifikt de icke-äldre som står bakom texten såsom textansvariga på kommun eller landsting. Med tanke på Sandbergs kritik mot det homogeniserande äldrebegreppet är det förvånande att hon inte visar på den skillnad som görs av SCB mellan *yngre äldre* (65–79) och *äldre äldre* (80+). Denna vidareindelning är viktig och används inom äldreforskning i syfte att urskilja äldres behov av vård och omsorg beroende på ålder. Statistiskt sett ökar behovet med stigande ålder, och det finns få *yngre äldre* på särskilda boenden. Kommuner och landsting är väl medvetna om åldersgruppernas skilda vårdbehov och ser definitivt inte äldre som en homogen grupp. En diskussion om denna indelning hade varit på sin plats i anslutning till Sandbergs resonemang om indelningar och representationer av äldre:

Att den generiska beteckningen äldre ändå används här, bidrar till en generalisering av äldre i allmänhet, som kan ses som problematisk. Den bidrar till att reproducera diskurser om äldre som beroende, och kanske sjuka och boende på särskilda boenden, allt i linje med grundfiguren av äldre. (s.118)

Jag både håller med och håller inte med om att detta kan tolkas som en generalisering av äldre i allmänhet. I Kulturrådets utlysning talas det om landsting, kommuner och pri-

vata vård- och omsorgsgivare som tänkta mottagare av projektmedlen. Det betyder att äldre bara är en kortform av »äldre inom sjukvård och omsorgsverksamhet». En annan möjlig slutsats är att satsningen är till för de knappt 5 % av de äldre som bor på särskilda boenden.

Sandberg väjer inte för det svåra att utveckla van Leeuwens metodskiss för syfteskonstruktioner, en skiss som varken erbjuder olika analysnivåer eller grader av abstraktion. Denna utveckling och operationalisering lyckas hon väl med. Detta är en självklar styrka, men tanken inställer sig om det inte hade varit bättre för Sandberg att utgå från en annan och mer välutvecklad modell. Vi språkvetar som använt oss av van Leeuwens modeller behöver alla lite till mans fundera på om och hur vi ska bygga på van Leeuwens olika ramverk i de fall där allt inte är välutvecklat. Sandbergs slutsats är kritisk och välformulerad som att det kan ses som »en aning anmärkningsvärt att det är vanligare att man konstruerar syften som t.ex. effekter för vårdpersonal, kulturarbetare och regional utveckling osv., än att man konstruerar syften som rör kultur och konstnärliga värden» (s. 139).

Sandberg förhåller sig inte okritisk till den kategoriska visuella grammatiken i Kress & van Leeuwens modell och undviker på så sätt generaliseringar och förenklingar. I de visuella analyserna ser Sandberg bilderna som »varken tydligt förskönande eller präglade av någon föreställning om förfall» (s. 164). Hon jämför med reklamens bilder där målgruppen ofta förskönas. Slutsatsen kan dock även bli den omvända, att kultursatsningen motiveras med bilder av lyckade kulturaktiviteter där den äldre på det särskilda boendet är glad och aktiv. Detta är snarast en skönmålning eftersom det kroppsliga och kognitiva förfallet hos de äldre inom sjukvård och omsorgsverksamhet är en stor utmaning både för de äldre och personalen. Med tanke på att den kulturpolitiska satsningen ska motiveras av alla parter kan bilderna lika väl tolkas som ett medel att befästa föreställningen om sambandet mellan kultur och hälsa för äldre.

Analyserna av representationer av deltagare, syfteskonstruktioner och de visuella analyserna återkopplas till de intertextuella analyserna. Sandberg drar övergripande slutsatser som att textsamspel (eller manifest intertextualitet) bör studeras både genom textkedjor och rekontextualiseringar. Hon har förmågan att vara välgrundat kritisk mot spinnord som *social samvaro*, *meningsfullhet* och *skapande* som används på ett minst sagt vagt sätt. Samtidigt har hon förståelse för att det kan finnas bakomliggande förklaringar till detta språkbruk som vi inte har kännedom om. Sandbergs avhandling kommer att vara till stor nytta för framtida analyser av textkedjor, diskurser och rekontextualiseringar inom både myndigheter och andra organisationer. Den är också ett viktigt bidrag till att förstå hur olika deltagare kategoriseras, skildras och representeras samt hur syften uttrycks, konstrueras och rekonstrueras.

Litteratur

- Björkqvall, Anders, 2009: Den visuella texten. Multimodal analys i praktiken. (Ord och stil 40.) Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Kress, Günther & van Leeuwen, Theo, 2006: Reading Images. The Grammar of Visual Design. 2 uppl. London/New York: Routledge.

- Rahm, Henrik & Sandell, Niklas, 2016: Att legitimera priset på förvärvat företag. Inter-textuella förhållanden i goodwillformuleringar. I: Sakprosa 8(3). S. 1–33.
- van Leeuwen, Theo, 2007: Legitimation in discourse and communication. I: *Discourse & Communication* 1(1). S. 91–112.
- van Leeuwen, Theo, 2008: *Discourse and Practice. New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Henrik Rahm

Svahn, Elin & Meister, Lova (red.), 2020: *Översättningsvetenskap i praktiken. Om översättningar, översättare och översättande*. 207 s. Stockholm: Morfem. ISBN 978-91-88419-187.

Som någon som har haft nordistiken och språkvetenskapen som språngbräda in i det ursprungligen tvärvetenskapliga fältet översättningsvetenskap, har jag möjligen ett något överdrivet intresse för översättningsvetenskapens relation till andra forskningsområden. Kanske är det därför jag delvis ser *Översättningsvetenskap i praktiken. Om översättningar, översättare och översättande* som ännu ett steg i översättningsvetenskapens självständighetsprocess. Jag återkommer till detta.

Tvärvetenskapliga ämnen kan ofta inledningsvis bli ett lapptäcke, eller framstå som småsyskon i kläder ärvda från olika håll – teorier från en disciplin, analysmetoder från en annan. Som forskare eller student inom området får man då lära sig områdets teorier och metoder genom att läsa litteratur ursprungligen skriven för andra ämnesområden. Översättningsvetenskapen har lämnat den fasan, och det finns sedan länge kursböcker för olika nivåer skrivna för just översättningsvetenskap, men fortfarande har det saknats svenskspråkig litteratur inom vissa delar av området. Det är en sådan lucka den här boken, enligt redaktörerna, är avsedd att fylla.

Boken inleds med en »introduktion till metodologi i översättningsvetenskap». Därefter följer fem separata forskningsartiklar, från olika inriktningar inom översättningsvetenskapen. Boken avslutas med ett antal instuderingsfrågor som är kopplade till introduktionskapitlet, en lista över lästips om metod och metodologi inom ämnet och slutligen en bibliografi över svenska översättningsrelaterade doktorsavhandlingar från åren 1986–2018.

Den inledande metodologidelen, skriven av Lova Meister, presenterar ett ramverk bestående av tre domäner som berör olika delar av metodologin. Metodologi definieras här brett och avser att spänna över såväl en studies teoretiska underbyggnad som dess praktiska genomförande. Under rubriken »Filosofiska och teoretiska ansatser» berörs ontologi och epistemologi, etik och olika syn på teori. Därefter följer ett avsnitt om vetenskapsteoretiska principer som behandlar frågor om syfte, frågeställningar och anspråk, studiedesign, forskarrollen och kvalitetskriterier samt ett resonemang kring induktiva respektive deduktiva ansatser. Avslutningsvis redogörs för frågor kopplade till forskningsmetoder, som utgör ramverkets tredje domän. Här gäller det metoder för materialinsamling, analys, tolkning och rapportering. Texten spänner

alltså över mycket, vilket innebär att varje enskilt område behandlas ganska kort. Baksidan av detta är att kapitlet inte ger tillräckligt med konkret stöd för den student som just står inför att genomföra sitt första egna vetenskapliga arbete. Kapitlets styrka ligger snarare i helhetsbilden. Presentationen är systematisk och överskådlig, och genomgående lyfts också fram hur de olika domänerna länkas till varandra. Här synliggörs t.ex. vikten av att den kunskapssyn som ligger under en studies teorival också fungerar väl tillsammans med studiens frågeställning, analysmetod etc. för att studien som helhet ska bli koherent. De exempel som ges är alla, förstås, hämtade från det översättningsvetenskapliga forskningsfältet, men som en introduktion till vetenskaplig metodologi, för en student som står inför att skriva sin första uppsats, skulle kapitlet vara relevant läsning även för studenter inom andra discipliner – förutsatt att det kompletteras med läsning från annat håll för att gå mer på djupet när det gäller metodologins olika delar.

Bokens undertitel, *Om översättningar, översättare och översättande*, återspeglar tre olika fokus inom översättningsvetenskaplig forskning, och de ingående artiklarna fungerar som exempel på hur forskning inom dessa tre inriktningar kan se ut. De tre första bidragen behandlar översättningar, om än ur olika perspektiv – det första mer textbundet, det tredje med fokus på mottagandet av översättningarna, medan det andra bidraget befinner sig (inte bara i bokstavlig mening) mellan dessa två.

Den första artikeln är skriven av Lisa Mendoza Åsberg och har titeln »Vem för ordet? Översättning av komplexa narrativa röster i Olga Tokarczüks *Jakobsböckerna*». Genom att undersöka så kallade kopplade par – alltså segment som motsvarar varandra – i källtext respektive måltext, studeras här hur komplexa narrativa röster återges i de svenska översättningarna, eller om detta är något som tenderar att reduceras. Bokens andra bidrag, skrivet av Marcus Axelsson, representerar en annan typ av översättningsvetenskaplig studie än Mendoza Åsbergs. Titeln är »Cherry Ames och Vicky Barr kommer till Skandinavien: Utgivningen av två amerikanska flickboksserier ur ett översättningssociologiskt perspektiv», och Axelsson fokuserar på vad utgivningen av de två studerade bokserierna kan säga om det litterära systemet i Sverige respektive Norge. Undersökningen baseras dels på en jämförelse av utgivningen i respektive land: hur många titlar som getts ut och med vilken tidsmässig forskjutning i förhållande till de amerikanska originalutgåvorna, dels på en undersökning av böckernas paratexter, som titlar, omslag och baksidestexter. Den tredje artikeln, med titeln »Klassikerdominans eller populärlitteratur? Utgivning och reception av rysk skönlitteratur på svenska 1992–2016», tar ytterligare ett steg utåt och vänder blicken mot mottagandet av den översatta litteraturen. Författare är Malin Podlevskikh Carlström och studien bygger på dels en bibliografisk undersökning av de ryskspråkiga verk som getts ut i svensk översättning sedan Sovjetunionens fall, dels en enkätundersökning av svenskars kännedom om ryska författare och hur svenskar ser på rysk litteratur.

Bokens fjärde bidrag, »Vad vi pratar om när vi pratar om översättning. En tematisk analys av ett fokusgruppsamtal med nyblivna översättarstudenter», utgör exempel på forskning om översättare. Artikeln är skriven av Elin Svahn och baserat på ett fokusgruppsamtal undersöks här – i syfte att bidra dels till den teoretiska diskussionen om översättning som begrepp, dels till översättningsdidaktiken – vilken syn på översättning som i samtalet förhandlas fram av studenter som nyligen påbörjat en översättarutbildning.

Den femte artikeln, slutligen, rör själva översättandet. Titeln är »Tankestilens raster: Bibelkommissionen och den kollaborativa översättningsprocessen bakom de antropologiska begreppen i Psalm 27», och författare är Richard Pleijel. Genom arkivmaterial i form av översättningsutkast, brev, protokoll och andra arbetspapper som Bibelkommissionen lämnat efter sig undersöker Pleijel hur interaktionen mellan de aktörer som ingår i denna process kan förstås.

Som ovanstående sammanfattning velat visa representerar bokens fem bidrag flera centrala områden inom översättningsvetenskapen. Urvalet kan inte ses som representativt för forskningsfältet som helhet, och det har knappast heller varit redaktörernas avsikt. Redan begränsningen till fem artiklar utesluter ett sådant syfte. Samtidigt sägs i förordet att de fem studierna »speglar bredden i den svenska översättningsvetenskapliga forskningen» (s. 10), och här kan vissa invändningar göras. Exempelvis saknas helt exempel på mer kognitivt inriktade undersökningar. Eftersom dessa även metodologiskt skiljer sig avsevärt från de fem inkluderade studierna hade det, i en bok som vill visa på metodologisk bredd, varit rimligt att även en undersökning av denna typ hade funnits med. Möjligen kan valet att utesluta dem ses i ljuset av att boken har studenter som uttalad målgrupp, och att de inkluderade studierna kanske också är tänkta att kunna fungera som inspiration för studenters eget uppsatsskrivande. Då kognitivt inriktade studier ofta tenderar att vara alltför resurskrävande för att vara genomförbara inom ramen för en uppsats, kan de därför ha uppfattats som mindre relevanta att visa här.

Är det specifikt en bredare överblick över fältet man är ute efter kan bokens avslutande bibliografi över svenska översättningsrelaterade doktorsavhandlingar från åren 1986–2018 dock erbjuda en ganska god sådan. Även om det naturligtvis gjorts mycket forskning som inte presenterats i formatet avhandling, ger de ändå en relativt god bild av vilka områden inom översättningsvetenskapen som varit föremål för forskningens intresse i Sverige under den här perioden – även om samtliga i bibliografin ingående avhandlingar förstås är skrivna inom andra ämnen, eftersom översättningsvetenskap först nyligen blivit ett eget forskarutbildningsämne i Sverige. Bibliografin omfattar 100 doktorsavhandlingar, och har av redaktörerna organiserats utifrån åtta olika teman, som exempelvis *Lingvistik och korpusstudier*, *Skönlitterär översättning* och *Tolkning*.

Utöver att de fem artiklarna utgör exempel på olika metodologiska val, och eventuellt ska kunna fungera som inspiration vid utformning av egna undersökningar, kan de också fungera som en form av träningsanläggning för den som vill öva sin förmåga till metodologisk analys. Redaktörerna skriver själva att dessa texter kan läsas med det metodologiska ramverket i åtanke, och syftet kan därmed uppfattas vara att exemplifiera olika metodologiska val. Även de »instuderingsfrågor» som i boken följer efter den femte och sista artikeln kan användas som stöd i ett sådant läsande. I redaktörernas förord skrivs detta fram som ett av syftena med dessa frågor, vilket pekar tydligt på att boken är utformad för att fungera som undervisningsmaterial. Själva ordet instuderingsfrågor är enligt min mening mindre lyckat (därav citattecknen ovan) då det, åtminstone i mina öron, leder tankarna till frågor på vilka det finns ett givet svar. Beteckningen instuderingsfrågor kan därför tolkas som att bokens frågor ska användas för att kontrollera att man förstått och lärt sig innehållet i boken, vilket hade rimmat dåligt med de användningsområden som i förordet pekas ut för den. Frågorna är heller inte av denna karaktär utan rör mer generella aspekter av metodologi. Därigenom kan de fungera väl som stöd för en metodologisk läsning inte bara av bokens fem artiklar utan också av vetenskap-

liga texter i allmänhet. En annan beteckning på dem hade gjort det tydligare att det är denna funktion frågorna har.

Även om det av ovanstående har framgått att den här boken på flera sätt är anpassad till studenter och avsedd att kunna användas i undervisning, inställer sig vid läsningen av boken i slutändan ändå frågan vem dess mottagare är. Detta då det förefaller finnas en viss diskrepans i målgrupp mellan de olika bidragen i boken. Den första delens introduktion till metodologi vänder sig på ett tydligt sätt till studenter med begränsade förkunskaper och liten eller ingen erfarenhet av egen forskning. Detta är helt i linje med hur boken enligt förordet är tänkt att användas, och föredömligt genomfört i denna första del. Den målgrupp som känner sig tilltalad, lugnad och upplyst av denna introduktion, riskerar dock att få något blankt i ögonen när den konfronteras med de därpå följande artiklarna, där författarna snarare tycks vända sig till kollegor, med både erfarenhet av egen forskning och vana av att läsa vetenskapliga texter. De fem bidragen är inte på något sätt undermåligt skrivna – men de är helt enkelt forskningsartiklar, utan de pedagogiska ambitioner som kännetecknar det inledande kapitlet.

Ett sätt att se det på är att detta är ett medvetet val, då boken – också enligt förordet – även sägs vända sig till forskarstuderande, och kanske också forskare som närmar sig det översättningsvetenskapliga fältet från ett annat forskningsområde. Skillnaden mellan bokens olika delar skulle då kunna ses som ett sätt att tilltala en bredare grupp av mottagare. För den som vill använda boken i undervisningssammanhang medför dock glappet mellan dessa olika delar ett behov av att ge studenter mer aktivt stöd i arbetet med texten.

Ytterligare en del av boken som förefaller vända sig till en annan mottagare än en student som står inför att skriva sin första uppsats, är den avslutande bibliografin. Även om ett snabbt ögnande av listan skulle kunna ge uppslag för en student som famlar efter ett lämpligt uppsatsämne, utgör avhandlingar sällan huvuddelen av litteraturen i en students första uppsats. Då är listan sannolikt mer värdefull för en mer erfaren forskare; det kan vara någon som redan är verksam inom det översättningsvetenskapliga fältet, men det kan också vara någon från en annan disciplin som behöver en översikt över forskning som berört översättningsfrågor. Här kan boken ha en bredare mottagargrupp.

Avslutningsvis är det välkommet att det nu finns en bok av det här slaget, inriktad på översättningsvetenskap och på svenska. Och trots vissa smärre oklarheter vad gäller målgrupp är detta en bok som kan fungera väl för den mest explicit framskrivna mottagaren: en student som står inför sin första översättningsvetenskapliga uppsats. Men här skulle jag vilja knyta ihop recensionssäcken med att konstatera att när översättningsvetenskapen nu är ett »fullvuxet» ämne (även på svenska) kan det också bli aktuellt för andra ämnen att låna från översättningsvetenskapen – på samma sätt som översättningsvetenskapen tidigare har lånat från bland annat språkvetenskapen. Då kan den här boken fylla en funktion för studenter som står inför sin första uppsats även inom andra forskningsfält. Och till vissa delar (t.ex. bibliografin) kanske också för forskare som närmar sig översättningsfrågor »från sidan», med ett annat ämne som språngbräda.

Saga Bendegard

Svenskan i Finland – i dag och i går. (Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland.) Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 2015–2019. ISSN 0039-6842.

Forskningen om svenskan i Finland har en lång historia (jfr Lönnroth 2004), och den är dessutom mycket livaktig. Däremot finns det få översikter av svenskan i Finland. Hugo Bergroth ger en utförlig beskrivning, om än med ett tydligt normativt perspektiv, i *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* (1917, 1928) och Olav Ahlbäck erbjuder en koncentrerad översikt genom *Svenskan i Finland* (1956, 1971). Det senaste tillskottet kan sägas vara antologin *Finlandssvenska – ett språk, en känsla, en bok*, där Bergroths handbok belyses ur olika perspektiv (af Hällström-Reijonen & Löfström 2017). Men sedan 2019 finns det en ny, omfattande och mångfasetterad översikt om svenskan i Finland.

I sexbandsverket *Svenskan i Finland – i dag och i går* redovisas resultaten av det forskningsprojekt med samma namn vilket bedrevs 2010–2017 med stöd från finländska och svenska finansörer. Huvudfinansör var Svenska Litteratursällskapet i Finland, som även har administrerat projektet och vars förlag har utgett de sex volymerna. De båda första volymerna, *Dialekter och småstadsspråk* samt *Gruppspråk, samspråk, två språk* (2015), har fokus på det talade språket. Titlarna på de två nästkommande, *Språk i prosa och press* samt *Språk i skola och samhälle* (2017), låter ana att de handlar om det skrivna språket. De båda avslutande volymerna, *Finländsk svenska från medeltid till 1860* och *Finländsk svenska från 1860 till nutid* (2019), anlägger ett diakront perspektiv. Den första volymen är en monografi av professor emerita Ann-Marie Ivars, och de återstående fem är antologier om angivet tema. Dessa är redigerade av professor emerita Marika Tandefelt, som har fungerat som ledare för projektet.

De sex volymerna innehåller sammanlagt strax över 2 000 sidor, volymerna I:2–III:2 innehåller tillsammans 63 kapitel och i de fem antologierna medverkar totalt 41 författare. Flertalet är språkvetare, verksamma vid universitet och högskolor och/eller i språkvårdande verksamheter. Andra författare representerar bl.a. demografi med statistik, historia, internationell företagsverksamhet, juridik och pedagogik, och de är verksamma vid universitet och högskolor eller inom t.ex. lagstiftningsarbete respektive översättning inom företag. I förordet till volym I:2 ger Marika Tandefelt följande karakteristik av författarna och deras uppdrag: »Författarna är alla experter på sina respektive områden. De har blivit ombedda att skriva populärt, men utan att banalisera innehållet.»

Sedan tidigare finns det recensioner av en eller flera av volymerna, bl.a. Sandøy 2016, Hiidenmaa 2018, Kuronen 2018, Rossi 2018 och Josephson 2019. Hittills saknas dock – vad jag vet – recensioner av hela verket. Därför beskriver jag först kortfattat innehållet i varje volym och ger sedan några synpunkter på den aktuella volymen. Sist ger jag övergripande kommentarer till hela verket och formulerar ett summerande omdöme.

Volym I:1. *Dialekter och småstadsspråk*

Ivars, Ann-Marie, 2015: *Dialekter och småstadsspråk*. (Svenskan i Finland – i dag och i går I:1 – Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 798.) 464 s. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland. ISBN 978-951-583-336-5.

Det syfte som anges för volym I:1 är att denna ska »samla den kunskap som vi har om den talade svenskan i Finland. Det ska handla om de traditionella dialekterna som vi känner dem från forskning och insamling under senare delen av 1900-talet, och det ska handla om fyra småstadsspråk som vi känner dem från projektet *Finlandssvenska stadsmål 1990–1995*» (s. 39–40, kursiv stil i originalet). I det första kapitlet ger Ann-Marie Ivars en introduktion till forskning om dialekter och stadsmål och beskriver det finlandssvenska språklandskapet med olika normnivåer på skalan dialekt–standardspråk, dialekternas ställning i olika regionala områden samt inställningar till dialekter. Temat för kapitel 2 är dialekternas framväxt och utveckling. Språkliga förhållanden kopplas till kontakter mellan människor och bosättningar genom historien. Viktiga dialektgränser i Norden identifieras, och detsamma görs i fråga om svenskan i Finland utifrån hur långt olika språkliga novationer når och hur väl arkaismer bevaras.

I kapitel 3, 4, 5 och 6 behandlas dialekterna i fyra olika regioner genom att Österbottensmålen, Ålandsmålen, Åbolandsmålen och Nylandsmålen ägnas var sitt kapitel. Vart och ett av kapitlen inleds med en historisk översikt och en presentation av arkaismer och novationer för den aktuella regionen. Därefter följer redogörelser för dialekterna i mer specifika områden inom regionen i fråga. Varje redogörelse börjar med ett eller två språkprov. Därefter följer redogörelser för främst ljud- och formlära men även för ord och ordbildning samt fraser och satser. I fråga om Österbottenmålen uppmärksammas därtill några dialekter särskilt: de nordösterbottniska dialekterna i Karleby och Neder- vetil, de sydösterbottniska dialekterna i Tjock, Lappfjärd och Sideby samt de numera utdöda sydösterbottniska dialekterna i Vittisbofjärd och Sastmola. Varje kapitel avslutas med en diskussion om framtidsutsikterna för respektive dialekt(er).

Temat för kapitel 7 är lokala stadsmål, närmare bestämt de lokalspråkliga sociolekterna alternativt varieteterna Jakobstadsspråket, Kristinestadsspråket, Ekenässpråket och Lovisaspråket. I beskrivningarna av stadsmålen fokuserar Ivars främst på uttal och böjning men även på ordförråd samt fraser och satser. Sist följer en diskussion om det aktuella lokala stadsmålets framtidsutsikter.

I det avslutande kapitel 8 konstaterar Ann-Marie Ivars att det nutida svenska talspråket i Finland har ytterpolerna lokala dialekter och den överregionala varieteteten finlandssvenska. Mellan dessa finns lokala stadsmål/regionala dialekter. Avslutningsvis diskuterar Ivars nutida tendenser i språkutvecklingen.

Det rika innehållet i volym I:1 är väl strukturerat, och författarens stora kunskaper om ämnet och hennes entusiasm inför det framträder tydligt. Ivars pekar dessutom på teman som inte får utrymme i volymen men där andra forskare har gjort insatser, t.ex. studier om användning av dialekt i sociala medier och ungdomarnas attityder till dialekt (s. 19). Språkproven bidrar med värdefull konkretion, även om läsaren också kan vilja höra talarna bakom språkproven. Här är databasen *Spara det finlandssvenska ta-*

let en kompletterande resurs (s. 12). Den återkommande strukturen för kapitel 3, 4, 5, 6 och 7 bidrar till överblicken liksom faktarutor och kartor. Ett exempel är faktarutan om sockenbildningar och dialektgränser i Österbotten och kartan över dialektgrupper i Österbotten (s. 77, 79), vilka säkerligen är till nytta för både finländska och svenska läsare.

Volym I:2. *Gruppspråk, samspråk, två språk*

Tandefelt, Marika (red.), 2015: Gruppspråk, samspråk, två språk. (Svenskan i Finland – i dag och i går I:2 – Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 799.) 252 s. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland. ISBN 978-951-583-337-2.

Av förordet till volym I:2 framgår att temat är »svenskan som ett modersmål i tal», men till skillnad från volym I:1 är det nu det standardnära talspråket som står i fokus (s. 9). I det första kapitlet slår Marika Tandefelt fast att temat är språklig variation och synpunkter på det egna och andra människors språkbruk. Gemensamt för forskarna bakom kapitlen är att de beaktar en social kontext där språket används.

Kapitel 2 och 3 ägnas uttal. Mikael Reuter beskriver det överregionala finlandssvenska talspråket. Jämförelser görs med sverigesvenskan i redogörelsen för vokaler, konsonanter, kvantitet, intonation, betoning och kortformer som är typiska för finlandssvenskan. I det följande kapitlet uppmärksammar Therese Leinonen tre finlandssvenska uttalsdrag som befinner sig i förändring: uttalen *di* och *dem* för *de*, *dem*, *dom*, uttalen *si:* och *tri:* för *se* och *tre* samt vokal- och konsonantlängd. Materialet är begränsat, men Leinonen visar på mer eller mindre tydliga mönster för äldre och yngre talare i Helsingfors, Mariehamn, Vasa och Åbo.

Temat för kapitel 4 och 5 är slang. Mona Forsskåhl behandlar finlandssvensk slang. Efter en utredning av begreppet 'finlandssvensk slang', en kort historisk bakgrund och en presentation av material för slangforskning beskriver Forsskåhl slangens sociala dimensioner, karakteriserar den finlandssvenska slangen ur olika språkliga aspekter och diskuterar till sist vad som är specifikt *finlandssvenskt* i finlandssvensk slang. Temat för kapitel 5, skrivet av Heikki Paunonen, är Stadislang, dvs. äldre finsk Helsingforsslang. Denna skapades av barnen till inflyttade svenskspråkiga och finskspråkiga män och kvinnor från 1800-talets andra halva och framåt. Orden var gemensamma för svenska och finska, föräldragenerationen försåg barnen med dialektala svenska eller finska grammatiska system och svenskan utövade ett tydligt inflytande på Stadislangens strukturella egenskaper.

I kapitel 6, 7 och 8 står samtal och samtalsanalytiska metoder i fokus. Jan Lindström och Camilla Wide klarlägger ett antal skillnader mellan finlandssvenskt och sverigesvenskt samtalsspråk. Många av de finlandssvenska särdragen uppvisar likheter med mönster för finska samtal. I kapitel 7 är temat flerspråkiga samtal, och Sofie Henricson diskuterar de funktioner som språkväxling kan ha, bl.a. att markera individens identitet, gruppens identitet och olika gränser i samtal, t.ex. mellan röster, handlingar och samtalsämnen. Närmare bestämt handlar det om samtal mellan tvåspråkiga ungdomar på de

fyra största svenska språköarna i Finland, dvs. Björneborg, Kotka, Tammerfors och Uleåborg, där små svenska gemenskaper finns inom större enspråkigt finska lokalsamhällen. Därefter behandlas finlandssvenskars attityder till engelska lånord i svenskan. Leila Mattfolk redovisar resultat från den finlandssvenska delen av en samordisk studie. Bland annat säger sig informanterna vara något negativa till engelska lånord, medan de i praktiken inte visar sig vara så negativa.

Kapitel 9 anknyter delvis till kapitel 8, eftersom Marika Tandefelt i detta kapitel redovisar uppfattningar om de finlandssvenska och sverigesvenska varieteterna. Enkät-svar visar lite varierande svarsprofiler för finlandssvenskar i Finland, sverigesvenskar i Sverige och finlandssvenskar i Sverige. Informantgrupperna är dock helt eniga om att finlandssvenska är en varietet av svenska, inte något eget språk.

Gemensamt tema för kapitel 10, 11 och 12 är tvåspråkighet hos individer, och temat behandlas ur individ-, språkgrupps- och samhällsperspektiv. Utifrån ett socialpsykologiskt perspektiv utreder Karmela Liebkind och Anna Henning-Lindblom de komplexa sambanden mellan språk, språkgruppstillhörighet, identitet och etnicitet. Den finsk-svenska tvåspråkigheten, ur ett demografiskt perspektiv, är temat för Fjalar Finnas' kapitel. Den officiella finländska statistiken om personers modersmål presenteras liksom de möjligheter och begränsningar som denna erbjuder för att belysa språkliga förhållanden i landet. I volymens sista kapitel redovisar Marika Tandefelt empiriska studier om tvåspråkiga personers kompetens i svenska och finska ur ett sociolinguvistiskt perspektiv. Bland annat framkommer det att individer både måste få möjligheter att utvecklas för att bli tvåspråkiga och möjligheter att använda språken för att förbli det.

Ämnet för volym I:2 är den talade överregionala svenskan i Finland i en social kontext. Möjligtvis kan någon läsare tycka att volymen är alltför inriktad på förhållanden i Helsingforsregionen. Kapitlens litteraturlistor dock visar att många av de studier som ligger till grund för respektive framställning är genomförda i denna region. Genom kapitel 7 uppmärksammas dock även svenskan hos talare på de fyra språköarna Björneborg, Kotka, Tammerfors och Uleåborg, vilka antagligen är helt okända för många läsare i Sverige.

Volym II:1. *Språk i prosa och press*

Tandefelt, Marika (red.), 2017: *Språk i prosa och press. (Svenskan i Finland – i dag och i går II:1 – Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 809.)* 242 s. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland. ISBN 978-951-583-362-4.

Med volym II:1 flyttas perspektivet från språk i tal till språk i skrift, närmare bestämt svenska som modersmål i skrift. I Marika Tandefelts förord meddelas att två skriftdomäner »som har särskild betydelse för upprätthållandet och nyskapandet av språk och kultur på svenska i Finland» är det övergripande temat för volymen (s. 9). De båda domänerna är språket i skönlitteratur, särskilt prosa, och mediaspråk, särskilt språket i dagstidningar. I första kapitlet konstaterar Tandefelt att språkbrukare verksamma inom

domänerna har stor betydelse för andra språkbrukare och att språkvetare, inklusive språkvårdare, länge intresserat sig för domänerna.

I kapitel 2 ger Mikael Reuter, Charlotta af Hällström-Reijonen och Marika Tandefelt en beskrivning av särdrag som kan uppträda i skriven överregional finlandssvenska. Begreppet 'finlandism' definieras, exemplifieras och diskuteras. Därtill beskrivs svenska som ett pluricentriskt språk; det finns en gemensam svensk norm men också utrymme för olikheter inom och mellan sverigesvenskan och finlandssvenskan.

I kapitel 3 och 4 uppmärksammas finlandssvenska författares språkliga val när de vill skildra en verklighet där inte enbart ett normerat (skrift)språk används. Marika Tandefelt summerar ett antal språkforskares analyser av finlandssvenska prosaisters språkbruk. Två exempel är Anne-Marie Londens samtalsanalytiska analys av Runar Schildts skönlitterära dialoger och Harriet Eriksson och Saara Haapamäkis analys av språkväxling och flerspråkighet i Kjell Westös roman *Drakarna över Helsingfors*. I det följande kapitlet står författare och förläggare i centrum. Marika Tandefelt visar att författare och förläggare anser sig samarbeta väl och att det finns »en större tolerans för ett språkbruk som är lite annorlunda» än tidigare (s. 99).

De återstående kapitlen i volymen ägnas språket i medier. I kapitel 5 tecknar László Vincze en översiktsbild av det finlandssvenska medielandskapet med dagstidningar, andra tryckta publikationer och etermedier. Finlandssvenskars konsumtion av finlandssvenska, finska och sverigesvenska medier diskuteras och relateras till framtiden för olika typer av finlandssvenska medier.

De båda följande kapitlen sätter finlandssvenska journalister i fokus. I kapitel 6 redovisar Anna Maria Gustafsson en enkätstudie om tidnings- och etermediejournalisters språkliga bakgrund och språkmiljö i privatlivet, deras användning av olika språk i arbetet (och därtill ofta lokal/regional finlandssvensk dialekt), deras arbetsuppgifter samt deras uppfattningar om det egna språket. Kapitel 7 gäller den finlandssvenska medie-språkvården. Gustafsson beskriver denna liksom journalisternas användning av finländska och (sverige)svenska språkliga resurser samt journalisternas behov och önskemål.

Det gemensamma temat för kapitel 8, 9 och 10 är språk i dagstidningar. Charlotta af Hällström-Reijonen redovisar en studie om förekomsten av finlandismer i redaktionella texter i tidningar. Finlandismer förekommer sparsamt, och de är mest ovanliga i tidningar från Åland, medan det finns små skillnader i fråga om förekomsten av finlandismer i nyländska, åboländska och österbottniska tidningar. Det följande temat är synpunkter på språket i *Hufvudstadsbladet*, Finlands största svenskspråkiga dagstidning. Marika Tandefelt konstaterar att läsare reagerar på och/eller irriteras av journalisters språkbruk främst i fråga om finlandssvenska uttryckssätt, därefter sverigesvenska influenser och därefter influenser från finska men att även böjning, stavning, namnfrågor samt term- och sakfel ger reaktioner. I det avslutande kapitlet ger Tandefelt en exposé över språkvårdande åtgärder och iakttagelser av finlandssvenskt tidningsspråk från det tidiga 1900-talet och framåt. Läsaren får presentationer av bl.a. Hugo Bergroths, Birger Liljestrands och Åsa Mickwitz' insatser och studier, varefter Tandefelt sammanfattar utvecklingen av finlandssvenskt tidningsspråk och studier av detta under perioden.

Volym II:1 erbjuder summerande översikter av forskningen inom områdena språket i finlandssvensk skönlitteratur, i form av prosa, och mediernas språk, främst språket i fin-

landssvenska dagstidningar. Speciellt kapitel 6 och 7 erbjuder intressant läsning om en nyckelgrupp i den finlandssvenska medievärlden – journalister. Etermedier och digitala medier kan tyckas få alltför lite uppmärksamhet, men forskningen om dessa medier är hittills mera begränsad än forskningen om dagstidningar (s. 11).

Volym II:2. *Språk i skola och samhälle*

Tandefelt, Marika (red.), 2017: *Språk i skola och samhälle*. (Svenskan i Finland – i dag och i går II:2 – Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 810.) 207 s. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland. ISBN 978-951-583-363-1.

I volym II:2 står det skrivna språket inom tre domäner – skola, myndigheter och näringsliv – i centrum. I det första kapitlet konstaterar Marika Tandefelt att språk och språkbruk inom de båda första domänerna är hårt styrda av rättsregler. Finland har två parallella utbildningssystem, från daghem/förskola till högskola, baserat på ifall undervisningsspråket är finska eller svenska. Enligt gällande lag har Finland två nationalspråk, finska och svenska, men svenska är i dag i praktiken ofta ett minoritetsspråk. Inom den privata sektorn bestämmer företag däremot själva om sin språk-användning.

I kapitel 2 och 3 handlar det om undervisningen i skolor på svenska. Anna Slotte och Liselott Forsman analyserar samtal om språk mellan elever och lärare inom skriftpraktikerna *skriva av* och *skriva eget*. Analysen utgår från en skrivtriangel med aspekter på texters globala respektive lokala nivåer. Betydelsen av elevers skrivande inom alla skolämnen, och alla lärares ansvar för varje elevs språkutveckling, understryks. I det följande kapitlet belyser Monica Äikäs »principer och praktik när det gäller språkgranskning av finlandssvenska läromedel» (s. 52). Granskning av såväl originalläromedel på svenska som översättningar från finska gäller övergripande aspekter som målgruppsanpassning, struktur och textbindning liksom mer lokala aspekter som brott mot skrivregler och ordföljdsfel.

I kapitel 4 behandlar Sten Palmgren språket i lagar och andra författningstexter. Bland annat utreds lagspråkets särdrag, språkvård och lagstiftning, förändringar i lagspråket under historien och dagens svenska lagspråk samt tillkomsten av finländsk lagstiftning med de juridiskt likvärdiga svenska och finska versionerna av författningar. Jannika Lassus svarar för kapitel 5 och 6, vilka ägnas finländska myndigheters svenska texter. I det första av kapitlen konstaterar Lassus att sverigesvensk myndighetsprosa med sina klarspråksambitioner skiljer sig från »den distanserade och i någon mån auktoritära finska myndighetsprosan» (s. 105). Eftersom finlandssvensk myndighetsprosa ofta är översatt, kan svenskt myndighetsspråk i Finland sägas vara i kläm mellan två normer. I kapitel 6 uppmärksammar Lassus både översättning generellt och översättning specifikt i Finland. Ett antal översättares uppfattningar om vilka typer av texter som översätts, varför texterna översätts, av vem som de översätts och hur texterna översätts redovisas.

Företag i det privata näringslivet avgör vilka språk som ska användas: enbart finska, finska och svenska, finska och engelska, finska, svenska och engelska osv. I kapitel 7 presenterar Rune Skogberg erfarenheter utifrån sitt arbete som intern språkexpert och översättare inom telekomföretaget Telia Sonera och samarbete med andra experter. Skogberg utreder sådana experters bakgrund och kompetenser, arbetsuppgifter och behov för att göra ett gott arbete samt resultaten av externa och interna översättares arbete inom företagsvärlden. Med kapitel 8 och 9 flyttas fokus till chefer inom företag. Wilhelm Barner-Rasmussen och May Lönnholm slår fast att kunskaper i svenska inte är nödvändiga för den som vill nå framgång i finländska företag som har kontakter med företag i Sverige. Däremot finns det fördelar med att behärska svenska: kommunikationen med svenska kollegor underlättas och användningen av svenska bidrar till att skapa förtroende och signalera samhörighet. I kapitel 9 diskuterar Wilhelm Barner-Rasmussen valet mellan engelska eller svenska inom finländska företag som har omfattande och viktiga förbindelser med Sverige. Engelska är det pragmatiska valet för att inkludera alla i kommunikationssituationer men kommunikation på svenska »har av allt att döma en särskild kvalitet» (s. 194). I det avslutande kapitel 10 handlar det om kunders språkliga krav, val och önskemål. Jonas Holmqvist jämför finlandssvenskar med bl.a. fransktalande kanadensare. Finlandssvenskar accepterar ofta att kommunicera på finska i stället för svenska, vilket på sikt kan minska företags benägenhet att erbjuda service på svenska.

Kapitlen i volym II:2 ägnas språket i skrift inom de tre domänerna skolan, myndigheterna och näringslivet. Särskilt kapitel 7, 8, 9 och 10 om svenska i företag erbjuder lite mindre bekanta perspektiv på svenska i Finland. Kanske kan läsare tycka att ytterligare en aspekt på svenska i skolan, nämligen svenskt språkbud för finskspråkiga barn och ungdomar, borde få utrymme i volymen, men detta är ju i sig ett omfattande praktik- och forskningsfält (jfr Sjöberg et al. 2018).

Volym III:1. *Finländsk svenska från medeltid till 1860*

Tandefelt, Marika (red.), 2019: *Finländsk svenska från medeltid till 1860*. (Svenskan i Finland – i dag och i går III:1 – Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 829.) 416 s. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland. ISBN 978-951-583-456-0.

Med volym III:1 introduceras ett övergripande diakront perspektiv på svenskan i Finland. I volymens första kapitel konstaterar Marika Tandefelt att 1860-talet är en viktig brytningspunkt »för både svenskan och finskan främst genom den skolreform som då genomfördes» (s. 13). I kapitel 2 och 3 får läsaren en allmänhistorisk bakgrund till perioden. Jennica Thylin-Klaus och Helena Holm-Cüzdan redogör för produktionen av olika slags skrivna texter på svenska i Finland och förutsättningarna för produktionen under den aktuella perioden. Läs- och skrivkunnigheten ökar långsamt, men skriftspråket blir ett uttrycksmedel för folkets flertal först efter 1860-talet. Elias Orrman presenterar källor, producerade inom världslig och kyrklig förvaltning respektive av enskilda personer, för studiet av svenska språket i Finland från medeltiden till 1600-talet. Hand-

lingar tillkomna i Finland kan dock inte per automatik säga något om svenskan i Finland, eftersom tjänstemän rörde sig mellan den västra och den östra riksdelen.

I kapitel 4, 5, 6, 7, 8 och 9 uppmärksammas ett antal individer och språkmiljöer. Först av personerna är Jöns Budde, munk i Nådendals kloster under 1400-talet och främst verksam som översättare av religiösa skrifter från latin till svenska. I sin redogörelse för Buddes person och gärning konstaterar Lars Wollin att Budde lägger grunden för »de bibelöversättande reformatörerna på både svenska och finska» (s. 113). Jennica Thylin-Klaus beskriver stadsskrivarnas verksamhet under 1600-talet. Under detta århundrade blir skrivna texter mer betydelsefulla än tidigare och detsamma gäller de män som verkade som stadsskrivare i bl.a. Ekenäs, Vasa och Åbo. Temat för kapitel 6 är skrivande vid Åbo Akademi under 1700-talet. Charlotta af Hällström-Reijonen och Jennica Thylin-Klaus redogör bl.a. för frågeställningar, försök att nyttiggöra forskningen och användningen av latin kontra svenska i akademiska avhandlingar. I det därpå följande kapitlet redovisar Ann-Marie Ivars en detaljerad analys av olika språkliga nivåer i professorn och prästen Pehr Kalms brev till sin lärare och avlägsne släkting Carl Fredrik Mennander, ärkebiskop i Uppsala. Ivars slår fast att »1700-talets skriftspråk i Finland inte var mer provinsiellt betonat än vad som var vanligt i Sverige vid samma tid» (s. 195). I kapitel 8 ger Kerstin Thelander och Henrika Tandefelt ett språkligt porträtt av den då trettonåriga Jacobina Charlotta Munsterhjelm utifrån hennes dagbok 1799–1801. Den unga adelsfröken strävar efter att formulera sig på korrekt skriftspråk men utnyttjar också det talspråk som användes i de högre samhällsskikten liksom inslag från det lokala stadsspråket i Lovisa och östnyländsk dialekt. I nästa kapitel redovisar Charlotta af Hällström-Reijonen en studie av finlandismer i Johan Ludvig Runebergs språk. Utifrån tidigare studier undersöks runt 90 finlandismer i hans *Samlade skrifter* och därtill russicismerna. Vissa av finlandismerna, t.ex. *mujka* 'siklöja' och *täckas* 'inte skämmas att', förekommer fortfarande och andra, t.ex. deponensformerna *ljummas* och *lätjtjas*, gör det inte. Vad gäller russicismerna är antalet sådana få.

Följande två kapitel behandlar språkliga förhållanden och språklig utveckling i tydlig samhällskontext. Utifrån korpusar med texter från tidigt 1700-tal till tidigt 2000-tal visar Charlotta af Hällström-Reijonen i kapitel 10 att det inte alltid är svenskan i Finland som bevarar äldre drag som i fråga om t.ex. stark böjning av *besluta* istället för *svag*. Utvecklingen kan också gå i ungefär samma takt inom bägge varieteterna, t.ex. kortformer av vissa verb som *har* och *blir* framför *haver* och *bliver*, eller svenskan i Finland kan vara först med novationer, t.ex. formen *pappret* i stället för *papperet*. I kapitel 11 utreder af Hällström-Reijonen framväxten av ett standardspråk i tal och skrift i Finland, dvs. överregional *finlandssvenska*. Redogörelsen börjar i Stockholm på 1500-talet, fortsätter i Åbo, den östra riksdelens centrum från medeltiden till 1808–1809 års krig, för att avslutas i Helsingfors, huvudstad i storfurstendömet Finland från 1812. Därtill får drag i finlandssvenskan och »kontakten och konkurrensen mellan standardspråket och dialekterna» uppmärksamhet (s. 291).

Även volymens tre sista kapitel ägnas språkliga förhållanden och språklig utveckling i en tydlig samhällskontext – med fokus på två- och flerspråkighet. Christer Kuvaja presenterar olika mönster för utveckling av tvåspråkighet med finska och svenska (eller utveckling till enspråkighet) för församlingar i landskapen Nyland, Egentliga Finland och Österbotten från slutet av 1700-talet till mitten av 1800-talet.

Därtill diskuterar Kuvaja i detta kapitel 12 olika faktorer som har betydelse för om individer utvecklade tvåspråkighet, med varierande »kompetensprofiler», eller inte. Med nästa kapitel förflyttar Marika Tandefelt läsaren till Viborg, där finska, svenska, tyska och ryska var närvarande från medeltiden till 1944. I kapitlet behandlas följande teman: stadens historia och svenskan i Viborg, den språkform som viborgare skämtsamt kallade »Rothe-Wahlska», informanternas berättelser om sitt eget och den egna familjens språkbruk, exempel på lån mellan språken och »en mångspråkig viborgsk familjs språkhistoria» (s. 356). Kaisa Häkkinen behandlar svenska lånord i finskan, sammansättningen av detta inslag och lånordens kulturella betydelse. Detta görs med riklig exemplifiering från områden som förvaltning, handel och militärväsen, från vikingatiden till 1800-talet. I volymens avslutande kapitel 15 utreder Max Engman språkfrågan i storfurstendömet Finland efter fredsslutet 1809, där argument för olika alternativ vad gäller ryska, svenska och finska framfördes. Från 1860-talet inleds en utveckling, där finskan vinner mark inom domäner som förvaltning, medier och utbildning. Finskhetstvare organiserade sig för sin sak, vilket i sin tur bidrog till att svenskspråkiga organisationer uppstod. Därtill ökade det språkvetenskapliga intresset för svenskan i Finland, både dialekterna och den s.k. högsvenskan.

Genom volym III:1 får läsaren ta del av inre och yttre språkhistoria för svenskan i Finland från medeltiden till 1860-talet, och särskilt sverigesvenska läsare kan antagligen ha nytta av redogörelsen för den senare. Vissa teman kan sägas vara »förväntade» med tanke på forskningsläget, t.ex. kapitel 9 om finlandismer i Runebergs språk, medan andra är mer »icke-förväntade», bl.a. kapitel 7 om Pehr Kalms brevväxling med Carl Fredrik Mennander ur ett dialektgeografiskt perspektiv. Kartor och faktarutor bidrar med kompletterande information. Ett exempel är Kaisa Häkkinens faktaruta om Mikael Agricola, »det finska skriftspråkets fader» i Lars Wollins kapitel om Jöns Budde (s. 108).

Volym III:2. *Finländsk svenska från 1860 till nutid*

Tandefelt, Marika (red.), 2019: *Finländsk svenska från 1860 till nutid*. (Svenskan i Finland – i dag och i går III:2 – Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 830.) 458 s. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland. ISBN 978-951-583-457-7.

Genom volym III:2 förs det övergripande diakrona perspektivet på finländsk svenska från 1860-talet fram till 2010-talet. Av Marika Tandefelts förord framgår att volymen ägnas storfurstendömet och republiken Finland, där språkvetare börjar intressera sig för den finländska svenskan, som nu börjar betecknas som *finlandssvenska*, och »den beskrivs och den börjar tuktas» (s. 11). I det första kapitlet konstaterar Tandefelt att gränsdragningen vid 1860-talet motiveras av ett antal reformer, bl.a. inrättandet av frivilliga folkskolor på landsbygden och det gradvisa stärkandet av finskans ställning, vilket har betydelse för språkkontakt, eventuell tvåspråkighet och språkkonflikter. I kapitel 2 beskriver Maren Jonasson, Jennica Thylin-Klaus och Helena Holm-Cüzdan hur invånarna i Finland mötte skriftspråket från 1860 till 1940. Närmare bestämt av-

handlas produktion, distribution och konsumtion av skrivna texter på svenska i en samhällelig kontext.

I kapitel 3, 4, 5, 6 och 7 står språkvård i centrum. Jennica Thylin-Klaus tecknar en bild av svensk språkvård i Finland från 1860-talet till 1917 och beskriver den idé-historiska och språkpolitiska bakgrunden till det språkvetenskapliga intresset för svenskan i Finland. Intresset leder till strävanden att vårda språket, och då spelar Hugo Bergroths *Finlandssvenska* (1917) en viktig roll. Temat för kapitel 4 är Bergroths person och gärning, summerad i rubriken »Språkets trädgårdsmästare» (s. 99). Marika Tandefelt konstaterar att Bergroths insatser fortfarande är en viktig grund för den finlandssvenska språkvården. Utifrån en idéhistorisk utgångspunkt redovisar Jennica Thylin-Klaus i kapitel 5 olika uppfattningar om det svenska scenspråket i Finland före 1920. Till början av 1960-talet följdes Hugo Bergroths riktlinjer för ett överregionalt finlandssvenskt scenuttal, men detta skulle ligga så nära ett sverigesvenskt uttal som möjligt. Till det som skulle undvikas hörde därför bl.a. *d*-förslaget i t.ex. *djur*, kortstavigheten i t.ex. *fara* och reducerade ordformer, t.ex. *sku'* och *int'* för *skulle* och *inte*. Temat för Charlotta af Hällström-Reijonen i kapitel 6 är den finlandssvenska språkvårdens framväxt och utveckling från Bergroths *Finlandssvenska* till 2000-talet. Svenskan i Finland ska alltså följa utvecklingen i Sverige, men den moderna språkvården ger mer nyanserade rekommendationer än den äldre. Därtill blir språkvårdare en etablerad yrkesgrupp, som främst ägnar sig åt professionellt språkbruk, medan t.ex. skönlitterära författares språkbruk inte granskas på samma sätt som tidigare. I kapitel 7 visar Sven-Erik Hansén hur språkvårdsfrågor har hantierats i läroplaner och läromedel inom modersmålsundervisningen i svenska i folkskolan och grundskolans första sex årskurser från 1860-talet till 1970-talet. Särskild uppmärksamhet får lärarutbildaren och läroboksförfattaren Karl-Johan Hagfors och hans uppfattningar om modersmålets rätta vård och om goda sätt att bedriva undervisning.

I det därpå följande kapitlet förs läsaren utanför Finland. Mellan 1865 och 1930 utvandrade cirka 350 000 finländare till USA. Under 1900-talets både första decennier utvandrar en mindre grupp till Misiones i Argentina och mellan 1946 och 1990 runt en halv miljon finländare till Sverige. I kapitel 8 presenterar Ann-Marie Ivars egen och andras forskning om talare av dessa »[d]ialekter i förskingringen» (s. 209) vad gäller språkstrukturella egenskaper och perspektiv på identitet och kultur.

Det gemensamma temat för kapitel 9, 10, 11, 12 och 13 är språk i skönlitteratur. Jennica Thylin-Klaus uppmärksammar Zacharias Topelius' lärobok *Boken om Vårt Land* (1875 och senare), som utkom i 20 svenska och 53 finska upplagor. Genom boken ville Topelius föra fram sin »idé om ett land och ett folk» utan hänsyn till modersmål (s. 244, kursiv stil i originalet). De svenska rättstavningsprinciper som Topelius tillämpade i olika upplagor beskrivs och sätts in i en samhällelig och idéhistorisk kontext. Kapitel 10 handlar om författaren Karl August Tavaststjernas. Charlotta af Hällström-Reijonen visar hur språket i Tavaststjernas verk redigerades under hans livstid och vid utgivningen av hans samlade verk, där redigeringen av Tavaststjernas samlade verk var omfattande och strikt gjord utifrån Bergroths *Finlandssvenska*. Också i det följande kapitlet är det fråga om en författare vars språk kommenterades och kritiserades, nämligen Jac. (Johan Jacob) Ahrenberg. Julia Tidigs demonstrerar hur Ahrenberg använder olika språk och varieteter av språk i sina litterära

verk, med olika möjliga syften, och Tidigs diskuterar avslutningsvis litterära representationer av flerspråkighet. Därefter presenterar Barbro Wiik i kapitel 12 Anders Johan Nygrens författarskap i form av byrallor, dvs. »roliga historier på dialekt» (s. 325), skrivna på den österbottniska Kvevlaxdialekten. Dialektåtergivning, ämnen för historierna och eftervärldens syn på Nygren behandlas. Temat för kapitel 13 är språk-användning hos representanter för den litterära rörelse som är känd som *finlands-svensk modernism*. I kapitlet redogör Clas Zilliacus för Edith Södergrans, Hagar Ols-sons, Elmer Diktonius', Gunnar Björklings, Rabbe Enckells och Henry Parlands språk-liga bakgrunder och deras val när det gäller att använda språkliga resurser i sina författarskap.

Kapitel 14, 15 och 16 ägnas förändringar i människors språkbruk. Marika Tandefelt tar sin utgångspunkt i den debatt om scenspråket som inleddes 1962, när Bengt Ahlfors kritiserade Svenska Teaterns »särskilda variant av det finlandssvenska, helsingforsiska högspråket». Ahlfors döpte denna »till 'skillnadskä' efter Svenska Teaterns läge vid Skillnaden i centrala Helsingfors». (s. 375) Utifrån språksociologiska utgångspunkter behandlar Tandefelt skillnadskä som fenomen, debatten 1962 och senare debatter om scenspråket, frågan om dialekter, stadsmål och provinsmål på professionella scener samt finlandssvenska på scenen som en möjlig domänvinst. Den allmänna informalse- ringen av språkbruket, från 1970-talet och framåt, är temat för Maria Fremer i kapitel 15, och detta utifrån tilltal med *du* och *ni*. Ett antal studier visar att *du* i dag är helt do- minerande i Sverige, medan situationen i Finland är lite mera komplex: »tilltalskicket [är] något mera varierat, och ofta lite formellare än i Sverige – både på finska och på svenska» (s. 415). I volymens sista kapitel redovisar Marika Tandefelt resultat i fråga om några förändringar i skriftspråket. Dessa är val mellan adverb, t.ex. *allenast*, *blott*, *enbart*, *endast* och *bara*, samt utmönstrandet av särskilda verbformer vid plurala subjekt i skönlitterär prosa, tidskrifter och reklam, dvs. texter producerade av professionella skribenter. Den övergripande bilden är att utvecklingen sker ungefär på samma sätt och i samma takt på båda sidor om Östersjön.

Volym III:2 ger en översikt av den inre och den yttre språkhistorien från 1860-talet till de första decennierna av 2000-talet. På samma sätt som vad gäller volym III:1 kan förmodligen särskilt sverigesvenska läsare ha nytta och glädje av partierna om sam- hållshistorien. Liksom i fråga om volym III:1 kan vissa teman i denna volym sägas vara »förväntade» med tanke på forskningsläget, t.ex. kapitel 5 och kapitel 14 om finlands- svenska och scenspråk, medan andra är mer »icke-förväntade», bl.a. kapitel 12 om An- ders Johan Nygren och hans byrallor på dialekt. Redogörelser för Hugo Bergroths per- son och gärning återkommer i ett antal kapitel, vilket torde vara ofrånkomligt, eftersom Bergroth är en så central gestalt för den finlandssvenska språkvården. Faktarutor ger fördjupning, t.ex. Ann-Marie Ivars ruta om Axel Olof Freudenthal, som »lade grunden till det vetenskapliga studiet av svenskan i Finland» (s. 68) i Jennica Thylin-Klaus ka- pitel om svensk språkvård i Finland 1880–1917.

Övergripande kommentarer och summerande omdöme

Det granskade verket ger en översikt av forskning om svenska i Finland och ett stort antal experter medverkar i verket. Som framgår av projektledaren Marika Tande-

felts förord till volym I:2 var uppdraget till experterna att skriva populärt men inte banalt. Det angivna målet uppnås, och verket är ett exempel på god populärvetenskap utifrån gedigen forskning. Volymer eller kapitel kan dessutom fungera som kurslitteratur för högskolestudenter. Även forskare och högskolelärare kan få översikter av teman som inte tillhör deras specialområden.

Trots verkets rika innehåll kan läsare kanske ändå tycka att något tema eller deltema helt saknas eller behandlas alltför knapphändigt, och några exempel ges ovan. En övergripande fråga är ifall ett verk med titeln *Svenskan i Finland – i dag och i går* kan förväntas uppmärksamma även svenska som talas av finsktalande eller personer med andra modersmål än finska lite mer än vad som görs nu. Trots bl.a. kapitel 9 i volym II:2 om finsktalande chefers syn på engelska och svenska i kontakter med företag i Sverige får »icke-modersmålssvenska» begränsat utrymme.

Författarna bakom verket, språkvetare respektive specialister inom andra områden, ger översikter utifrån tidigare forskning och/eller redovisar egna studier. I kapitlen i de fem antologierna redovisas studier av olika material och med olika metoder. Därför kan läsare med olika förkunskaper möta mer eller mindre stora utmaningar. Kapitlen inom respektive volym är väl strukturerade, de bildar självständiga helheter och de kan läsas i valfri ordning, beroende på läsarens intressen. I vissa fall kan läsaren dock ha nytta av att först ta del av vissa kapitel, t.ex. de tre inledande kapitlen i volym III:1, för att få bäst utbyte av de återstående kapitlen i den aktuella volymen.

Den avslutande förteckningen över källor och litteratur i volym I:1, liksom förteckningarna till varje kapitel i volymerna I:2–III:2, gör det möjligt att söka sig vidare inom ett visst tema. Korshänvisningar mellan kapitel inom volymer och mellan volymer är en förtjänst. Ett sakregister inom varje volym skulle dock vara värdefullt, t.ex. för läsare av volym I:1 vilka söker information om ett visst fenomen, exempelvis apokope, i olika lokala dialekter. I antologierna används slutnoter för varje kapitel. Det är ibland en utmärkt lösning, bl.a. i kapitel 8 och 9 i volym II:2 med översatta citat från intervjuer i löptexten och finska originalcitat i noter. I andra fall kunde upplysningar i slutnoter hellre infogas i löptexten, t.ex. information om begreppen 'källspråk' och 'målspråk' i fråga om översättning i samma volyms kapitel 6.

Eftersom så många författare har bidragit till verket, går det naturligtvis att urskilja ett antal individuella stilideal. Men den språkliga utformningen är beundransvärt enhetlig, och bakom denna ligger säkerligen mycket arbete från projektledarens-redaktörens sida. Som understryks i kapitel 2 i volym II:2 är svenska ett pluricentriskt språk, och därför kan läsaren notera en och annan finlandism, vilket alltså inte ska uppfattas som kritik. Två exempel är »Boken användes främst på elementarskolans lägsta klasser och i den högre folkskolan» (s. 252 i volym III:2, Fiske, *gå på en klass*) och »Först talade kommodor Rothe, därpå vicekommodor Wahl» (s. 364 i volym III:1), dvs. ordförande respektive viceordförande i ett finländskt segelsällskap (Fiske, *kommodor*). Verket är mycket väl korrekturläst och läsaren får aktivt leta efter korrekturfel men utan att finna särskilt många.

Sammanfattningsvis har *Svenskan i Finland – i dag och i går* stora förtjänster. Det är alltså länge sedan något översiktsverk om det övergripande temat utgavs. Verket har en imponerande omfattning med tanke på antalet volymer, sidor och involverade personer.

Innehållet imponerar genom sin bredd och sitt djup, och tack vare författarnas samlade kompetenser anläggs olika perspektiv på volymernas teman. Också volymernas tillgänglighet är en positiv kvalitet. Tillgängligheten handlar både om författarnas framställningssätt generellt sett och formaten. De sex volymerna är nämligen utgivna som tryckta böcker och som e-böcker. Volymerna kan kostnadsfritt laddas ner i såväl pdf-som epub-format från Svenska Litteratursällskapet i Finlands webbplats. Till tillgängligheten bidrar också Antti Pokelas formgivning av de södra volymerna, även om jag är lite tveksam till den variation som finns i t.ex. volym II:1 med såväl grafer i svartvitt tryck som grafer i färgtryck.

Trots att det självfallet går att diskutera gjorda val i fråga om verket, volymerna och kapitlen är mitt intryck övervägande positivt. *Svenskan i Finland – i dag och i går* kan beskrivas som en storslagen mosaik på det övergripande temat, där omsorgsfullt utformade delar bygger upp helheten. I en recension av volymerna III:1 och III:2 säger Olle Josephson (2019:28) att »[s]om sverigesvensk läsare kan man inte bli annat än avundsjuk. Det är ljuvligt att på detta sätt få tillgång till ett samlat och välordnat vetande i snygga band och högst läsbar form». Jag utvidgar den positiva bedömningen till att gälla hela verket och avslutar min granskning med en direkt fråga: kommer vi någon gång att få en motsvarighet för svenskan i Sverige?

Litteratur

- Ahlbäck, Olav, 1956: *Svenskan i Finland*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 15.) Stockholm: Svenska bokförlaget (Norstedts).
- Ahlbäck, Olav, 1971: *Svenskan i Finland*. 2 uppl. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 15.) Stockholm: Läromedelsförlagen.
- Bergroth, Hugo, 1917: *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Helsingfors: Holger Schildts Förlag.
- Bergroth, Hugo, 1928: *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. 2 reviderade och tillökade uppl. Helsingfors: Eget förlag.
- Finlandssvenska – ett språk, en känsla, en bok*, red. av Charlotta af Hällström-Reijonen & Jamima Löfström. Helsingfors: Hugo Bergroth-sällskapet r.f. 2017.
- Fisve = af Hällström-Reijonen, Charlotta & Reuter, Mikael, 2008: *Finlandssvensk ordbok*. 4 uppl. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Hiidenmaa, Pirjo, 2018: *Suomenruotsi painettuna, koulussa ja yhteiskunnassa [Finlandssvenska i tryck, skola och samhälle]*. [Recension av] *Svenskan i Finland – i dag och i går* II:1 och II:2. I: *Virittäjä* 122. S. 304–309.
- Josephson, Olle, 2019: *Samlat och välordnat om Finlands svenska språkhistoria*. [Recension av] *Svenskan i Finland – i dag och i går* III:1 och III:2. I: *Språkbruk* 2019: 4. S. 28–30.
- Kuronen, Mikko, 2018: *Suomenruotsin murteista, vaihtelusta ja muuttuvasta kielimaisemasta [Om finlandssvenskans dialekter, variation och föränderliga språkliga landskap]*. [Recension av] *Svenskan i Finland – i dag och i går* I:1 och I:2. I: *Virittäjä* 122. S. 297–304.
- Nordistikens historia i Finland*, red. av Harry Lönnroth. Tammerfors: Tampere University Press 2004.

- Rossi, Paula, 2018: [Recension av] *Svenskan i Finland – i dag och i går I:2, II:1 och II:2. I: Folkmålsstudier 56. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi*. S. 203–211.
- Sandøy, Helge, 2016: [Recension av] *Svenskan i Finland – i dag och i går I:1. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv. Tidskrift för talspråkforskning, folkloristik och kulturhistoria 139*. S. 243–248.
- Sjöberg, Sannina, Mård-Miettinen, Karita, Peltoniemi, Annika & Skinnari, Kristiina, 2018: *Språkbud i Finlands kommuner 2017. Utredning om språkbud i de inhemska språken i småbarnspedagogik, förskoleundervisning och grundläggande utbildning*. Jyväskylä: Jyväskylä universitet.

Hans Landqvist

Wikner, Sarah, 2019: *Svenskan i Helsingfors. Uppfattningar, perception och variation*. Diss. 168 s. Åbo: Åbo Akademi. ISBN 978-952-12-3872-7, 978-952-12-3873-4 (digital).

Sarah Wikners sammanläggningsavhandling *Svenskan i Helsingfors. Uppfattningar, perception och variation* består av fyra tidskriftspublicerade artiklar och en kappa som ramar in och kontextualiserar artiklarna. I de två första artiklarna undersöks svenskan i Helsingfors utifrån ett inifrånperspektiv, dvs. med utgångspunkt i de uppfattningar och attityder som ett antal språkbrukare, främst från Helsingforstrakten, ger uttryck för, medan de två senare artiklarna kopplar ihop vanligt förekommande uppfattningar om språket i Helsingfors med helsingforsares faktiska språkbruk. Teoretiskt tar avhandlingen avstamp i en kombination av ett folkdialektologiskt och ett sociolingvistiskt variationsperspektiv. Folkdialektologin (eller den perceptuella dialektologin) är en gren av folklingvistiken, en förhållandevis ny forskningstradition inom språkvetenskapen som innebär att forskaren tar sin utgångspunkt i vanligt folks föreställningar om språk, språkbruk och språklig variation, och behandlar svaren som relevant och värdefull information. Ett sociolingvistiskt variationsperspektiv innebär att språkbruket undersöks i stora grupper utifrån på förhand uppställda språkliga kategorier och relaterar variationen till sociala bakgrundsfaktorer. I skärningspunkten mellan dessa två forskningsperspektiv ser Wikner en forskningslucka – dels genom att folkdialektologins metodologi ännu är relativt oprövad i en nordisk kontext, dels genom att variationslingvistikens oftast varit kvantitativ och inte anlagt ett individorienterat perspektiv, vilket Wikner vill tillföra.

Avhandlingen har dels ett empiriskt syfte att undersöka uppfattningar som talare i Helsingforstrakten har om svenskan där och hur dessa uppfattningar kan kopplas till faktiskt språkbruk, dels ett teoretisk-metodiskt syfte att diskutera hur folkdialektologi och sociolingvistisk variationsanalys kan kombineras och vad som därmed kan uppnås.

Den empiriska basen utgörs av tre materialtyper: 1) intervjuer med 40 personer från Helsingforsområdet, 2) ett perceptionstest med 121 testdeltagare från olika orter i Fin-

land som fick lyssna på och placera korta talprov geografiskt och motivera sina svar och 3) vardagliga egeninspelade samtal i par eller grupp, totalt med 34 personer. I samband med intervjun fick deltagarna också en kartritningsuppgift där de ombads att på en Finlandskarta markera var i landet de tyckte att folk talade likadant som de själva. Totalt deltog 165 informanter, varav de flesta (134 personer) deltog i en materialtyp, 29 var med i två och endast två personer var med i alla tre typer.

Artikel 1, »Svenskan i Helsingfors ur talarnas perspektiv», publicerad 2014 i tidskriften *Puhe ja kieli / Tal och språk*, bygger på intervjuerna och kartritningsuppgiften, och syftar till att ge en bild av hur personer från Helsingforsområdet uppfattar och beskriver dels sitt eget språk, dels svenskan i Helsingfors mer generellt. Resultaten visar på en övergripande nivå att svenskan i Helsingfors uppfattas som standardnära och som svår att sätta en etikett på. Här förekommer övergripande begrepp som *standardsvenska* och *finlandssvenska*, men också mer lokalt definierade benämningar som *Helsingfors-svenska* och *Helsingfordialekt* eller socialt grundade klassificeringar som *högsvenska* och *ungdomsspråk*. De enskilda drag som deltagarna ofta nämner är, med de benämningar som SW använder: överlånga stavelser (t.ex. *pra:t:a* för *pra:ta*), finalt r-bortfall (med förlängd slutvokal som ersättning för r-bortfall, dvs. *pra:ta*: för *pra:tar*), knarr och nasalitet samt bruk av finska och engelska ord. Analysen av intervjumaterialet pekar på att dragen snarare än att indexera regional hemvist främst har social betydelse och kopplas till den sociala variation som förekommer inom Helsingfors.

Artikel 2, »Att undersöka lyssnarens perception av regional variation», samförfattad med Saara Haapamäki och utgiven 2015 i *Folkmålsstudier*, är med sina 43 sidor avhandlingens klart längsta. Den empiriska grunden utgörs av sex korta talprov där två talare från Helsingfors, två från Åbo, en från Vasa och en från Kyrkslätt (en mindre ort i Helsingforsområdet) beskriver sina morgonrutiner. Sammanlagt 121 testtagare från Helsingfors, Åbo och andra delar av Finland fick lyssna på talproven, försöka placera dem geografiskt och motivera sina svar. En del redogjorde muntligt, varav vissa i par eller grupp, medan andra lämnade skriftliga svar. Svaren analyserades utifrån om de var rätt eller fel, där korrekta svar delades in ytterligare i precisa (t.ex. »Helsingfors») respektive oprecisa svar (t.ex. »Helsingforstrakten») för talprov från Helsingfors eller Kyrkslätt. Mycket oprecisa svar, t.ex. »Nyland» för Helsingfors kategoriserades dock som fel. Generellt var talproven från Helsingfors de som fick flest rätt svar, vilket förklaras av att de innehöll tydligast framträdande språkliga drag som språkbrukarna är medvetna om.

Andelen korrekta och precisa svar var dock mycket få: ingen av de 121 testtagarna kunde placera alla sex talprov helt rätt och de som lyckades bäst och kunde placera fyra av talproven helt rätt var bara tre till antalet. Detta resultat väcker en del frågor om vilka konsekvenser en bedömning utifrån rätt och fel får och huruvida en sådan bedömning är relevant. Det faktum att en del gjorde testet muntligt, till och med i grupp, medan andra skrev ner sitt svar kan också antas ha haft betydelse för resultatet. Det är onekligen skillnad på att tillsammans pröva sig fram till ett gemensamt svar mot att sitta enskilt och leverera ett svar på papper. Konsekvenserna av sådana här kategoriseringar och insamlingsmetoder hade med fördel kunnat problematiseras och diskuteras närmare i artikeln.

Konsonantlängd i betonad stavelse och vokallängd före r-bortfall är två drag som deltagarna i de två folkdialektologiskt inriktade delstudierna (artikel 1 och 2) tar upp som

typiska för svenskan i Helsingfors. Dessa bildar också en viktig utgångspunkt i de två påföljande artiklarna och benämns där *fokusdrag* eller *fokusvariabler*. Dragen är, i likhet med de andra drag som deltagarna nämner, dvs. knarr och nasalitet samt förekomst av finska och engelska inslag, välkända från tidigare forskning om svenskan i Helsingfors, och Wikner redogör i ganska stor detalj för dessa tidigare forskningsrön.

Resultaten i artikel 3, »Förhållandet mellan uppfattningar, perception och produktion i svenskan i Helsingfors», publicerad 2017 i *Tal och språk*, visar att deltagare som nämner fokusdragen i intervjun, eller uppfattar dem i talproven, använder dragen på ett sätt som överensstämmer med det rapporterade bruket. Men ungefär hälften nämnde inte dragen alls och bland dem fanns både sådana som hade dragen i sitt språkbruk och sådana som inte hade det. Det betyder alltså att det inte går att belägga något generellt samband mellan uppfattningar, perception och faktisk produktion av dessa språkdrag.

Den fjärde artikeln, »Variation i svenskan i Helsingfors. Fonetisk kvantitet i förhållande till olika sociala variabler och kontexter», publicerad i *Folkmålsstudier* 2018, beskrivs som en uppföljning av tidigare sociolingvistiska variationsstudier som gjorts om svenskan i Helsingfors. Materialet utgörs av faktiskt språkbruk utifrån inspelade vardagliga samtal med totalt 34 deltagare, där Wikner undersöker förekomst av och samvariation mellan de två fokusdragen (se ovan) och ytterligare några variabler som tagits upp i tidigare sociolingvistiska studier: variationen mellan kort- och långstavighet (t.ex. *bara* eller *ba:ra*), pronomenvarianterna *di* och *dom* samt bruk av finska och engelska ord. Valet av språkliga variabler förklaras av att de tas upp av deltagarna i delstudie 1 och 2 och/eller av att de enligt tidigare forskning anses markera olika grad av formalitet och prestige. Det som dock inte explicit görs är varför knarr och nasalitet inte tas med, trots att dragen nämns såväl av Wikners deltagare som i tidigare forskning. (En rimlig tolkning är att knarr och nasalitet är svårare att operationalisera än de variabler där det finns två tydliga varianter där förekomster kan räknas relativt enkelt på ordnivå.)

I likhet med Wikners tidigare delstudier visar även den fjärde delstudien på heterogenitet. Det förekommer såväl inter- som intraindividuell variation och det går inte att belägga tydliga mönster i bruket kopplat till deltagarnas sociala bakgrund eller mönster för hur olika variabler samvarierar, med ett undantag: kontextens upplevda formalitetsgrad tycks ha viss betydelse såtillvida att konsonantförlängning förekommer mer i formell kontext (intervjun) och vokalförlängning mer i informell kontext (samtal).

I kappans diskussionsdel tolkar Wikner sina empiriska resultat genom Silversteins (2003) teori om indexikalitet och indexikal ordningsföljd, där språkdragen ses mot bakgrund av ett ideologiskt ramverk som är dynamiskt och föränderligt och där dragens sociala betydelse kan förändras över tid. Genom modellen över indexikal ordning kan Wikner ta ett samlat grepp på de olika delstudiernas resultat och lyfta dem till en högre abstraktionsnivå.

Språkdragen antas operera på tre nivåer där varje högre nivå innebär en insnävning av vilken social betydelse som förmedlas – från en neutral regional och/eller social tillhörighet, till en överförd social betydelse där draget laddas med mer specifika associationer som korrekt, prestigefyllt osv., till den tredje nivån där den sociala betydelsen är mer specifik och där det finns stark medvetenhet om och starka åsikter om draget – men åsikterna kan gå isär. Med ett sådant perspektiv menar Wikner att svenskan i Helsingfors kan beskrivas som en fråga om social stil som språkbrukarna har olika uppfattning om. Här urskiljer Wikner hypotetiskt tre sådana stilar: *den stereotypiska Helsingfors-*

svenskan, högsvenska och ungdomsspråk. Det viktiga är att samma språkdrag kan ingå som ingrediens för att beskriva olika sociala stilar och att dess sociala betydelse beror på vem som beskriver det. Detta visar alltså på en dubbel dynamik. På så vis kan exempelvis konsonantförlängning för vissa deltagare signalera, eller *indexera*, arrogans och högfärdighet och väcka associationer till specifika miljöer eller sätt att klä och uppföra sig (indexnivå 3), medan samma drag för andra kan stå för prestige och normenlighet (indexnivå 2).

Sammanfattningsvis är Sarah Wikners avhandling om svenskan i Helsingfors ett innehållsrikt och gediget arbete. Det bygger på ett omfångsrikt och varierat empiriskt material där analysernas detaljrikedom tydligt vittnar om den stora arbetsinsats som ligger bakom resultaten. På ett övergripande teoretiskt plan bidrar avhandlingen till sociolingvistisk forskning genom att visa på hur variationssociolingvistiska och folkdialektologiska perspektiv kan kombineras och därmed berika båda fälten genom att ge större utrymme åt en kvalitativ analys utgående från individer snarare än grupper. Därigenom bryter avhandlingen ny mark inom nordisk socialdialektologisk forskning. Ett centralt metodiskt grepp i avhandlingen är att resultaten i de två första delstudierna utgör empirisk grundplåt för vidare analys av språklig variation i de två senare delstudierna. Denna ambition genomförs dock endast ifråga om de två fokusvariablerna – konsonantkvantitet och vokalkvantitet före r-bortfall. Varför övriga drag lämnas åt sidan förblir outtalat. Samtidigt tas dock i den fjärde delstudien även andra variabler med i analysen som tidigare forskning etablerat som typiska för Helsingforssvenskan (t.ex. kortstavighet, val av pronomenform *di/dom*). För att närmare belysa hur svenskan i Helsingfors av i dag ter sig jämfört med för ett par decennier sedan kan ett sådant urval motiveras, men samtidigt betyder det att den metodiska elegans som en genomförd materialgenererad kategorisering hade inneburit delvis går förlorad.

Att utgå från flera insamlingsmetoder som Wikner gör är ett utmärkt grepp, men det hade varit en stor fördel om det också hade varit *samma* informanter genomgående i de olika delmaterialen. Av praktiska skäl har nog detta inte varit möjligt eftersom materialet är insamlat utspritt under flera år, men jag hade välkomnat en närmare diskussion av deltagarurvalet och dess metodiska konsekvenser. Materialöversikten i kappan tydliggör inte vilka informanter som deltar i vilka delstudier och det hade varit önskvärt att få tydligare besked här. Jag hade också gärna velat få veta mer om deltagarnas bakgrund – nu framstår de som tämligen färglösa och anonyma.

De empiriska resultaten är knappast förvånande mot bakgrund av tidigare sociolingvistisk forskning om Helsingforssvenskan och urbana språkmiljöer generellt, men styrkan i avhandlingen ligger inte främst i vilka språkdrag som lyfts fram utan i hur Wikner tolkar sina resultat. Detta görs förtjänstfullt med hjälp av Silversteins (2003) modell över indexikal ordning. Resultaten visar att ett och samma drag kan signalera, eller *indexera*, skilda sociala värden för olika individer, och tillsammans kan kombinationer av drag ge upphov till olika sociala stilar som också i sin tur värderas olika av olika individer. Det bestående och övergripande intrycket av svenskan i Helsingfors på 2010-talet är således att den är heterogen. Även om en del drag fungerar som lokala identitetsmarkörer, som platsindex, så samvarierar detta tydligt med en social dimension och ger upphov till olika attityder.

Jag vill också poängtera kappans styrka. Sarah Wikner visar i den att hon inte bara behärskar det teoretiska ramverk och de metodiska verktyg som avhandlingen vilar på,

utan också att hon förmår diskutera och tolka sina resultat med tydlig teoriansknytning som går långt utöver vad som görs i de enskilda artiklarna och därmed lyfter resultaten till en högre abstraktionsnivå.

Sarah Wikners avhandling bjuder på intressant läsning och ger en god bild av såväl uppfattningar och attityder som faktiskt språkbruk i Helsingfors en bit in på 2010-talet. Inte minst en sverigesvensk läsekrets har mycket att lära sig här om en dominerande regional och social varietet av finlandssvenskan som talas ungefär 40 mil rakt österut från Stockholm. Särskilt med tanke på en läsekrets utanför Finland hoppas jag att Sarah Wikner framöver också kommer att fördjupa diskussionen om hur resultaten kan generaliseras och tolkas som typiska för en urban storstadsmiljö som ständigt är i förändring, t.ex. som resultat av migration, kontakter över språkgränser och transnationella kulturyttringar.

Litteratur

Silverstein, Michael, 2003: Indexical order and the dialects of sociolinguistic life. I: *Language & Communication* 23. S. 193–229.

Catrin Norrby

Författarna i detta nummer

- Bendegard, Saga; fil.dr, projektledare, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Broth, Mathias; professor i språk och kultur, Institutionen för kultur och samhälle, Linköpings universitet.
- Josefsson, Gunlög; professor i svenska, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Josephson, Olle; professor em. i nordiska språk, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.
- Landqvist, Hans; docent, universitetslektor i svenska språket, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Lehti-Eklund, Hanna; professor i nordiska språk, Helsingfors universitet.
- Magnusson, Jenny; docent, universitetslektor i svenska, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola.
- Mossberg, Mari; fil.dr, universitetslektor i översättning, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Mårtensson, Lasse; professor i nordiska språk, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Norrby, Catrin; professor i nordiska språk, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.
- Ohlsson, Maria; fil.dr, universitetslektor i svenska språket, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Olofsson, Joel; fil.dr, universitetslektor i nordiska språk, Avdelningen för utbildningsvetenskap och språk, Högskolan Väst.
- Poutanen, Heidi; fil.mag., doktorand i nordiska språk, Finskugriska och nordiska avdelningen, Helsingfors universitet.
- Prentice, Julia; fil.dr, universitetslektor i svenska som andraspråk, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Rahm, Henrik; docent, universitetslektor i svenska, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Rehnberg, Hanna Sofia; fil.dr, universitetslektor i journalistik, Institutionen för samhällsvetenskaper, Södertörns högskola.
- Söderlund, Hanna; fil.dr, universitetslektor i svenska/nordiska språk, Institutionen för språkstudier, Umeå universitet.
- Tolvanen, Eveliina; fil.dr, forskardoktor, Finskugriska och nordiska avdelningen, Helsingfors universitet.

Westberg, Gustav; fil.dr, biträdande lektor i svenska språket, Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro universitet.

Wide, Camilla; professor i nordiska språk, Nordiska språk, Åbo universitet.